

Шарқ юлдузи

Адабий-бадиий, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Сайид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Қуронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Сайфиддин Рағиддинов
Фармон Тошев
Исајон Султон

Хайриддин Султонов
Махмуд Тоир
Гулистон Матёқубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков
Нибуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Диляром Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Дилфузा Қўзиева

1
2023

УШБУ СОНДА:

НАЗМ

Абдулла ШЕР

Баногоҳ уйғондим. Лол қолдим бокиб:
Кафтимда юлдузлар, қаламим чўғли!
Шу кундан тушимнинг маънисин чақиб,
Шоирлик қиласман мен – мисгар ўғли.

Шу-шу, туморимдир бир сиким осмон, –
Тиниқлик, покликдан самовий ибрат.
Шу-шу, сўзни териб мис тергансимон,
Навоий мулкида қиласман хизмат.

НАСР

Шухрат МАТКАРИМ

ИЛЛОҲ

– Иҳ-ҳе, иҳ! Ина, ахир? – узук-юлуқ кулди
Қаҳрамон. Асабийлашса шунака куларди у. Кейин
Юсуфбойга қаради. – Гўрдингизми? Энг ишонган
оғамиз қўлтиғинда на борлигини айтмийди. Шунда
бошқалардан хафа бўлмаса ҳам бўлади.

– Ҳай, Қаҳрамон, эзавермасанг-а! – Юсуфбойнинг
ҳам жаҳли чиқди. – Бу одам халтасина йилон солиб
иорадиганлардан эмас, жўрамиз, биласан-ғў.

– Лекин халтада ростданам йилон бор, – дедим мен.
Менинг ҳам ўрлигим тутган эди. – Уйдан чиқди.

ТАДЖИКОИӢ

Хафиза ЭГАМБЕРДИЕВА

СЕНИ ЯНА КУМПЯЛМАН, ТАҲОР

Ҳар кўнгилда Аллоҳ яшар,
Турткиласма, синдирма.
Асли сувдир бани башар,
Кўзёшларни ундирма.

Кўзларингнинг қирғогига
Бармоқларинг қил қамчи!
Сув босмасин бу дунёни,
Етмай тураг бир томчи,
Бир томчи!

Ҳалима АҲМАД

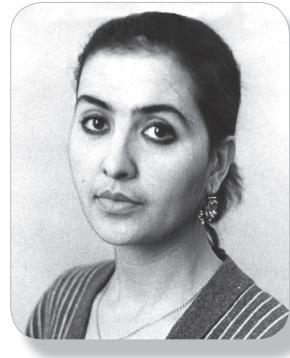
ОЛИС ҒАРАХТЗОР ОРГИДАЙН

Тушликка зомича билан патир еймиз. Энди нимагадир бибимнинг қўзларига қарай олмайман. Ичичимдан аллақандай йиги аралаш хўрсиник келади. Бибим эса ўзини ҳеч нарса билмагандай тутади. Сўнгра нақшинкор сандифини титкилаб, думалоқ зар дўппини кўлига олади. Ва менинг бошимга кийизади:

– Туф-туф, бирам чиройли бўлди мани қизим, бу каллапўшни сенга атаб тиккан эдим, ёқдими?

Мен сандиқ ёнидаги катта тошойнага боқаман. Бибимни қаттиқ қучоқлаб оламан:

– Бибижон, бирам яххисиз. Мен энди бошқа ёмонлик қилмайман.

Ашурали ЖЎРАЕВ

ШАМОЛ ТЕЙМАДАН ҲАНОМАЛАР

ЭМИЗАК ГАПЛАР

Гапга тўн кийдирадиган булбулиг ўёлар ҳам топилади. Улар гапни шундай боплайдиларки, гап-гап бўлганига пушаймонлар ейди. Шундай кўп гапирадиларки, ҳатто гап ўзини танимай қолади, гаплигини унутади.

Магзи тўқ, пишиқ-пухта зўр гаплар бор, пуч ва кўпик сачратадиган сачратки гаплар ҳам сероб. Кўзи очик, кўзи ожиз гаплар бор. Кўриб кўрмасликка оладиган ўр гаплар бор. Қулоғига илинтирадиган тўр гаплар бор. Пушаймонлар едирадиган фўр гаплар бор.

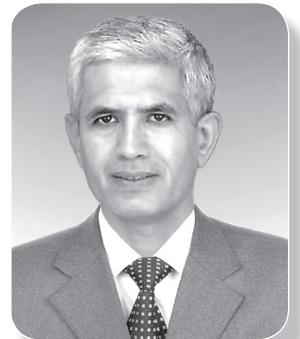

ПАҲМИЛ

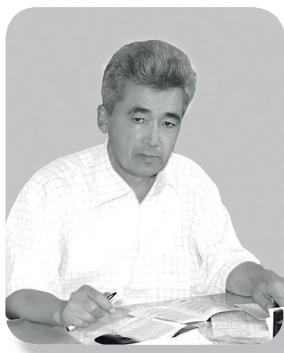
Абдулла УЛУГОВ

ҚИССАЛАР МУҚОЯСА ҚИЛИНСА....

Умуман олганда қисса жанридаги асарлар XX асрда кузатилганидек, ҳозирги глобаллашган даврда ҳам замонавий адабиётда алоҳида ўрин эгаллаб турибди. Шуни ишонч билан айтиш мумкинки, “Аввалгиларга ўҳшамас”, “Кутубхоначи хоним”, “Бойчечак”, “Садоқат”, “Номи Ҳабибим”ни иштиёқ билан ўқиб чиқиши, бир оз кунт ва андак савия талаб қилса-да, ўқувчини бадиий сўзнинг сирли-сехрли жилваларидан баҳраманд бўлишга мусассар этади. Чунки ушбу қиссаларнинг матнидаги сўзлар жилосидан туйғулар тиниқлашади. Улардаги таҳлилий, киёсий мулоҳазалардан фикр сарҳадлари кенгаяди.

Барҳаёт сиймолар

Кўнглум ичра дарду фам аввалгиларга ўхшамас

**Омон
МАТЖОН**

* * *

Чарх авзойи бу дам аввалгиларга ўхшамас,
Котибу давру рақам аввалгиларга ўхшамас,
Энди инсон қадри ҳам аввалгиларга ўхшамас,
Кўнглум ичра дарду фам аввалгиларга ўхшамас,
Ким ул ойнинг ҳажри ҳам аввалгиларга ўхшамас.

Не учар юлдузлар ўтди чалғитиб элни жуда,
Неча авлод йўли-ю умидин айлаб беҳуда,
Давр мезони билан тортай бу кун ўзимни-да,
Не ситамким қилса раҳм маҳфий эрди зимнида,
Эмди қилса не ситам аввалгиларга ўхшамас.

Бул Жаҳон тун бирла тонг баҳс этар бир ҳужраким,
Воҳ, қуёш савдосига шамлар нечук бўлди ҳаким,
Ишқ, бу – ўз умрим, анга нечук қасамлар ичмаким,
Демангиз Ширину Лайли онча бор ишқ ичраким,
Хўбликда ул санам аввалгиларга ўхшамас.

Қай кишиким бир улуғ ишга этибди жон нисор,
Шиддати пасту баланд келганда ҳам бўлмайди ор,
Эй фалак, ҳеч кимни этма бесамар йўлларда хор,
Жавридин эрди аламлар, эмди тутмиш ўзга ёр,
Ўлмишамким, бу алам аввалгиларга ўхшамас.

Омон МАТЖОН – (1943-2021) Ўзбекистон ҳалқ шоири. Давлат мукофоти совриндори. Самарқанд давлат университетини тамомлаган. Ижодкорнинг йигигрмадан ортиқ шеърий, насрый, бадиа тўпламлари чоп этилган.

Кўнглум ичра дарду ғам аввалгиларға ўхшамас

Она Шарқ тожин киор! Зулматда ушлатманг мени,
Бодайи ҳақ мастиман, ёлғонга уйғатманг мени,
Ўз хаёлимға қўйинг, ўзгага ишлатманг мени,
Ишқ аро Фарҳод ила Мажнунға ўхшатманг мени,
Ким бу расвойи дажам аввалгиларға ўхшамас.

Ҳар кима ҳар хил ёзур Арш Мирзоси сана,
Айланур ойина бу, ҳеч битта иш топмас пана,
Нафс ипига боғлидур рух ипларин узган тана,
Кўйининг эҳромидан қўнглимни ман этманг яна,
Ким анга азми ҳарам аввалгиларға ўхшамас.

Сўкмак ўтганлар ишин нотавонлар расмиким,
Ўз замонин рост этар қавми марддир асли ким,
Шу ҳаёт тилсимларин очмоқ омонлар касбиким,
Эй Навоий қўйма Жамшиду Фаридун васфиким,
Шоҳ Ғозийга карам аввалгиларға ўхшамас.

* * *

Умр ўтар, вақт ўтар
Хонлар ўтар, тахт ўтар,
Омад ўтар, баҳт ўтар,
Лекин ҳеч қачон чиқмас ёдимдан
Сенинг юришларинг, сенинг кулишларинг.

Баҳорда боғ на гўзал,
Қор тушса тоғ на гўзал,
Бу ёшлиқ чоғ на гўзал,
Лекин ҳеч қачон чиқмас ёдимдан
Сўзиз қарашларинг, холим сўрашларинг.

Ой чиқар гоҳ заҳоли,
Дўстлар кўпдир вафоли,
Ҳаёт шундан сафоли,
Лекин ҳеч қачон чиқмас ёдимдан
Сокин сўзлашларинг, пинҳон излашларинг.

Умр – йўл, қайрилиш кўп,
Утрашиш, айрилиш кўп,
Унутиш, айтилиш кўп,
Лекин ҳеч қачон чиқмас ёдимдан
Ўша кулишларинг, ўша келишларинг...

...Сен яна келдинг

Яратганга шукур, сен яна келдинг,
Ҳамма қонунларнинг ўзгарди кучи.
Мен сенга узундан-узун от қўйдим:
“Эй, эски дардларни янгилатувчи!”

Бармоқлар-бармоқлар учини сезди,
Кўнгил бир илоҳниң кучини сезди,
Юрак алланенинг ўчини сезди,
“Эй, узоқ йўлларни яқинлатувчи!”
Яна икки кўздан сирқилди намлар,
Биллурни ювдилар покиза ғамлар.
Қани ул Сир, Аму мавж урган дамлар,
Эй, сен денгиз тубин долғалатувчи?!
Асли, қайда бўлсанг, мен қўнгли тўқман,
Кунчиқарим ишқдир, нур ўчса – йўқман,
Биламан, кимгадир жуда суюкман,
Эй, сен хотирани поклантирувчи!
Ким айтди, йўл анча ўтилди дея,
Келган кетди, кутган кутилди дея,
Шодман – яна менга дуч бўлди дея,
Ишқи омонларни яшартиргувчи!
Яратганга шукур, сен яна келдинг,
Хамма қонунларнинг ўзгарди кучи.
Сенга мен узундан-узун от қўйдим:
“Эй, кўхна дардларни янгилатувчи!”

* * *

Ногаҳон деразам чертилар,
Келган ким? Айни тонг не сазо!
...Ёзаман деб хатлар,
ёзмади,
Кимдир у? Э, сенми, хуш сабо!

Сабожон, бор ўшал боғ томон,
Гулларни гапга сол таманно.
Келтиргил ифорли хабарлар,
Бор, содик сирдошим, хуш сабо.

У бармоқ текизиб жунжиккан
Музбулоқ устида бўл пайдо.
Оппоқми сувости тошлари,
Сўзлаб бер, жон дўстим, хуш сабо.

Бор! Унинг дарчасин тўсгувчи
Ичковак толни эг, сол ғавро...
Оқ қофоз ётарми сўрида,
Ўсма-чи, қалам-чи, айт, сабо?

Фазони бўйлайди йўлдошлар,
Ер билан сўзлашар Ой, Зухро...
Шу яқин, сас етар бир жойдан
Менга ҳеч хабар йўқ, хат... сабо...

Кўнглум ичра дарду ғам аввалгиларға ўхшамас

* * *

Беланчақда ётар коинот,
Чайқалмаса тинмасми йифи?!
Бизни чайқаб турган бу ҳаёт
Кимларнингдир сўнгти қўшиги.

Самовот – бир жулдур дастурхон,
Сомон йўли унда қанд юқи,
Тунга ваъда этар олтин нон
Юлдузларнинг сўнгти қўшиги.

Осмон инграб чиқар гоҳ тунда,
Қорга тўлар боғлар бўшлиги.
Баҳор ваъда этади унга
Бўронларнинг сўнгти қўшиги.

Мен на кун, на тунман самода,
Бир ошиқман ерда бор-йўғи.
Менга нелар этасан ваъда,
Эй севгининг сўнгти қўшиги?!

* * *

Сен оппоқ кўйлақда
Қорасоч –
Тушимда кўриндинг ёш пари
Ва бор-йўқ хотирот оламим
Чекинди рухимдан ташқари.

Ким бўлдинг? Танимни осмондан
Қуёшга нур қилиб элатган!
Ким бўлдинг? Мудроқ бу танамда
Саноқсиз дараҳтлар гуллатган!

Бу сенсан, муҳаббат, танидим,
Ўйлаган, кутганим, деганим.
Лекин сен, наҳотки, билмадинг,
Бу – бир туш, уйқуда эканим?

На орзу этолмай бир бўса,
Изҳорга на бир сўз узилмай,
Туш бирдан узилди...
Армонлар
Қолдилар қатлари бузилмай.

Омон МАТЖОН

Лекин сен келишга ваъда бер,
Майлига, тушимда, бир замон –
Муҳаббат, мен сени кутаман,
Кутаман, уйғонмай хеч қачон!

Қийин мұхаббат

Бу күзлар неча йил, неча бўлгандир,
Тумор ёзувидек дилга жойланган.
Кунлар ёна-ёна кеча бўлгандир,
Тунлар ёна-ёна ойга айланган.

Бу қандай оташдир, мен сал дил ёрсам,
Очиқ кон топгандек, тўзди ганимлар.
Аммо очилмади уларга, эркам,
Фақат иккимизга аён тилсимлар.

Ҳар ким ўз билгича фасона айтди,
Бизнинг ёнишларни, йўғу бор айлаб.
Ҳа, биз зардустийлар посбони каби,
Бу ўтни асрарик ифтихор айлаб.

Бугун инсоф, имон тилга кирмишдир,
Жонсўз фарзандларин йўқлайди элим.
Сенинг ёна-ёна кўзинг колмишдир,
Менинг ёнишимдан қолгани – шеърим.

* * *

Миллион жажжи фонус ёқди дарахтлар.
Камалак. Яшиллик. Ёмғир юз фоиз...
Имон келтиргайман аммо –
Бу боғлар
Ёруғдир бизнинг-да севгимиз боис.

Ҳар оғоч, ҳар шохни уйғотди Наврӯз,
гул билан қитиқлаб караҳт танини.
У сени кўрсатди менга
Ва билдим
Юрагим қаерда жойлашганини!

Оҳ, баҳор! Заминнинг сўз эркинлиги!
Майсалар куйлашар кўкка ўрлашиб.
Шу буюк қувончга жўр бўлдик биз ҳам
Лабларим лабларинг билан бирлашиб.

Күнглум ичра дарду ғам аввалгиларға ўхшамас

Умр нима ўзи?!
Имон келтирай,
Хикмат бу, баҳордек қисқа ва аён:
Севги ила маъсуд онларни ўйла,
Асили умр шулдир. Қолгани – ёлғон...

Бир куни

Бир куни хаёлим, рухим, дилимни
Алланечук губор қоплаб уйғондим:
Гүё күм күмганди бурро тилимни,
Чувалаб қайтганди отган камандим...

Нима бу?
Кундузнинг тундан фарқи йўқ,
Шарқ ҳам хира эди, гарб ҳам сим-сиё.
Юрагим тубида унсия сиркириқ –
Тонг олдин ҳам порлаб отмагай гўё.

Бошқа қитъаларнинг қадамлашини
Ўзидаги йигиб акс этдими ҳовлим,
Менга қайлардандир келиб илашди
Ўзга бировларнинг гўё дил ҳавли.

Тўғри, зўр синовлар маҳали Ерда
Жами қийматларнинг исми ягона,
Бугун беш ўғлининг феълини тергаб,
Сувратин берганми менга Ер-Она?!

Балки Монмартрда – ғурбатда юрган
Яна бир рассомин топдими ўлим?!
Ё яна бир боғни бевакт қор урган,
Ё мени туш кўрмай қўйган севгили...

Ё шахсий ҳаётим ғаладонида
Беечим жумбоқлар тўлиб қолганми?
Юрак зарбаларимни санамоқлиқдан
Замон мирзалари хориб-толганми?!

Хатоларим, иркит мусичалардек,
Эшик ортидами ё деразада,
Янги кунга менинг йўлим этиб берк,
Яна ризқ кутарми мендан, жонзода?!

Ёхуд зўр дарёга кўприк тушган пайт
Сувлар анча лойқа оққанисимон,
Сомон йўлларида юз бериб бир шай,
Уфқни тутдими юлдузли туман?!

Самолётда учсак, ҳавосиз чохлар,
Юракка орзиқиши солгандек гоҳо.
Балки куррамиз ҳам тушар бир чоқлар
Муаллақ ва мутлақ ўралар аро.

Вазнисизлик пайти, бўшлиқда пайти
Нарсалар кўринар, бари жойида,
Лекин тортилиш йўқ, амал қилмайди
Олма ерга тушган олтин қоида.

Тил бордир, гап бордир, аммо сас бўлмас,
Улкан юрак бордир – таралмас ҳарор.
Оёқ бор – истаклар олға кетолмас,
Қўллар бор – бўшлиқлар силкинар бекор...

Мен бундай кунлари қаддимни тутиб,
Бир ишқал ўзимдан ўтгандир дейман.
Оғир тошни қўлдек бағримга ютиб,
Юзимда нур синмай акс этсин дейман.

Аммо манглайимда изни кўрибок,
Қариш ваҳмасидан солмайман уввос.
Бу чизик қайси бир ечилмас жумбок,
Ё тарихий хато, ўйлайман, холос.

Менинг идрокимга сололмагай дарз
Галлей кометасин сирли чўмичи.
Мени шоир этган ўз ғамим эмас,
Бу – истиқбол ишки, ўтмиш ўқинчи.

Ҳай, кимсан?
Тун бўлсанг, ойни сол сутга!
Кун бўлсанг, қўйвор-да кўкка куёшни!
Дўст бўлсанг, олмос тиф ур-да булутга!
Ёв бўлсанг, аён от, бекитма тошни!

Чекил, эй хиралик, тўсма йўлимни,
Ўйлама – чидайди, ўйлама – билмас!
Йўқ! Мен бу нурташна умрим-дилимни
Сира асоратда қолдиргим келмас!

ЙИЛОН¹

(Күсса)

Шухрат
МАТКАРИМ

- Кетдикми? – ҳамишагидай бесабрлик билан шошилтириди Қахрамон.
- Кетдик, – дедим шпагат халтани орқалаб олар эканман.
- Новви нарса шу халтангиздаги? – яна тоқатсизланди Қахрамон. – Улли нарсага ўхшамийди: оғзини ҳам маҳкам боғлаб олибсиз.
- Ҳеч нарса, – жавоб қилдим бироз энсам котиб. Чунки унга халтада илон борлигини, аёлим дарё бўйига борганда ташлаб юборинг, деб орқалатиб юборганини бир неча марта айтган бўлсан-да, Қахрамон бу гапимга сира ишонмаётган эди. У яна асабий қўл силтади.
- Ҳадеб бир гапни қайтараверасиз. Чечам, халтанинг ичида не борлигини шерикларингга айтма, деганга ўхшийди.
- Қахрамон, сен ҳам қизиқсан, – деди Юсуфбой масаллиқ тўлдирилган сумкани ердан олар экан мурти бир томонга оғиб, одатича ғалати жилмайганча. Юсуфбойнинг одати шу: кайфияти хуш бўлса-да жилмаяди, асаби чиқса-да. Унинг нима демоқчи эканлигини жилмайиши билан ранг-рўйига қараб билиб олаверасиз. Мана ҳозир мурти бир томонга осилиб кетди. Демак, бу гаплар унга ёқмаяпти.
- Халтада новви бор-йўғининг сенга не қизифи бор? Оғирми, енгилми, баломи, баттарми ўзининг азобини ўзи орқалаб юрибди-ғў.
- Юсуф оға, сиз дим содда одамсиз, – Қахрамон юришдан тўхтаб, қўлидаги юкни ерга қўйди, шимининг камарини тўғрилади. У жиккаккина, югур-югури қўплигиданми ё насли шундайми, ҳеч эт тутмас эди. Қачон қарасанг қорни бир хафта овқат емаган кишиникидай ёғирнисиға ёпишганидан, “Қорин бу салобат дегани. Аммо бизда шу қурғурдан йўқ-да”, деб қўяди баъзан ботик қорнига “пўп-пўп” уриб. Ҳозир қорнини сал қаппайтириб, қўйлагининг у ёқ-бу ёгини текислаган бўлди. Бирор масалада ўйланиш керак бўлса, Қахрамоннинг камарини тортиб, қўйлагини тузатиш одати бор эди.

¹Йилон – илон.

Шухрат МАТКАРИМ – 1960 йилда туғилган. Хоразм давлат педагогика институтини тамомлаған. Унинг “Устоз ҳақида сўз” хотира-эссеси, “Болжон” ҳикоялар ва қиссалар тўплами чоп этилган.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Одам онгли бўлиши керак. Бўлмаса бир фаторат топиш ҳеч гапмас, – таъкидлаб ҳам кўяди ўзича.

– Қаҳрамон жўра, сен шу ишингдан бўша, – деди Юсуфбой унга бир кўзини қисиб, эътиrozли нигоҳини тикар экан. – Восвос бўлиб қолибсан. Сенга қарасанг, бу дунёда дўстман, деган кишининг ўзи йўқ. Ҳар муюшдаги одам, ҳозир шуни хиппа бўғаман, деб енг чизғаб (шимириб) тургандай. Бизлардан ҳам гумонланасан-а!

– Гумонланиб дурганим йўқ. Лекин мани ишим, ким на деса, оғизми очи-иб ўтирадиган иш эмас. Ёнима гунда минг одам галади. Тўқсон тўққиз фоизининг кўлтиғинда дош¹, кўйининда илон. Сал онгсиз қолсанг дош билан бир солади – таппа ташлайсан! Ё ичингга илонини солиб гетади. Бир чақади – ўласан. Сен ўлиб ётаверасан, лекин ҳеч ким, ҳай, ўртоқлар, буни ким ўлдирди, на учун ўлди бу, деб сўрамийди. Ишонаверинг – сўрамийди! Икки қўлинг, икки оёғингдан тутиб кўчага зингитиб² юборадилар-да, ўрнингга биронни кўйиб, ишлаб гетаварадилар. Бошқача бўлса калламни кесиб бераман. Шунинг учун теварагингдагилардан, икки туғиб, бир қолғонинг бўлса-да, хабардор бўлган яхши. Так что, Машарип брат, халтангизда новви бор? Айтинг, айтинг тезроқ. Кейин орқайин юрамиз.

– Йилон, – дедим яна.

– Шу ўйин гапингиз қолмади сизнинг, – Қаҳрамоннинг афти бужмайди. – Ман жиддий сўраётирман.

– Мен ҳам жиддий айтаётирман. Шу ёққа, майдонликқа етганимизда ташлаб юборамиз.

– Их-ҳе, их! Ина, ахир? – узук-юлуқ кулди Қаҳрамон. Асабийлашса шунақа куларди у. Кейин Юсуфбойга қаради. – Гўрдингизми? Энг ишонган оғамиз кўлтиғинда на борлигини айтмийди. Шунда бошқалардан хафа бўлмаса ҳам бўлади.

– Ҳай, Қаҳрамон, эзавермасанг-а! – Юсуфбойнинг ҳам жаҳли чиқди. – Бу одам халтасина йилон солиб юрадиганлардан эмас, жўрамиз, биласан-ғў.

– Лекин халтада ростданам йилон бор, – дедим мен. Менинг ҳам ўрлигим тутган эди. – Уйдан чиқди.

– Айтаман, кейинги вақтда уйингда ўтирмийсан. Уйингдан йилон чиққан эканда! – деди Юсуфбой ўшшайиб.

– Бир куни чечанг кладовкага кирса, оёғи остида аккуратний ўралган бир арқон ётиби эмиш, – Юсуфбойнинг киноясини эшитмагандай гапимда давом этдим. – Арқонни ким бу ерга ташлабди, деб, энди энкайиб олажақ бўлса, арқон қимирлаб кетиби. Чечанг, “До-од!” деб қичқирибди. Болалар югуриб борса, “арқон” ерга кирдими, осмонга учдими, йўқ эмиш.

– Кхх! – Қаҳрамон елкасини асабий учирив кулиб кўйди. – Арқон қочиб гетибми?

– Арқон эмас, йилон экан, – дедим мен. – Кладовкага унми ё бошқа нарсами емакка кирган бўлса керак. Уни иккинчи марта уйнинг кунчиқар тарафида кўрибдилар. Яна қий-чув. Ким болта, ким кетмон кўтариб юргурган. Буларнинг тўс-тўполонида у яна йўқолиб қолибди. Бори ерни ағдар-тўнтар этибдилар. Тутамиз, ўлдиримиз, деб. Шунда мен, “Ҳай, кўйинглар, тегманглар, қадимда қарилар, уй деганда давлат йилони бўлади, деб айтар эдилар. Балки бу давлат йилонидир”, дедим. Буларни зўрга босдим. Сўнг йилоннинг ўзи ҳам кўринмай кетди. Орадан неча йиллар ҳам ўтди. Уни ёддан чиқардикми, деган эдик, яқинда яна пайдо бўлди. Келин боққа чиқса, йилон күёшламада исини-иб ётиби эмиш. Яна дод-вой. Ҳамма борибди: “Не гап, не гап?!?” Келин сувдан олинган балиқдай оғзини каппа-каппа очиб-юмиб бир оғиз ҳам гапламас эмиш. Кўли билан деворнинг тирноғини³ кўрсатиб, “Йилон, йилон！”, дебди бир вақт. Ҳамма яна шу ёққа югурибди. Худойинг берсин йилонни.

1 Дош – тош.

2 Зингитмоқ – улоқтирмоқ.

3 Тирноқ – пойdevор.

Үзи тугул, тутуни ҳам йүқмиш. Келин оғироёқ эди, ҳали ҳам, Худога шукр, бир гап топмабди. Шу куни тегишли идорага күнгирок қылдик. Йилон тутадиганлари бор экан. Улар, ўз усуллари билан тутиб, мана халтага солиб бердилар. Майдонроққа чиксак ташлаб юборамиз.

Менинг гапимга Юсуфбой ҳамишагидай осойишта, гүё ҳа, алдайвер, алдайвер, мана биз ишониб, оғзимизни очи-иб турибмиз, дегандай нимқулги билан қулоқ солар эди. Қахрамон эса илон түғрисида гап бошлангани ҳамона асабийлаша бошлади.

— Дам олишни ҳам бир тийин этдингиз, — деди у халтага қараб. Ҳаяжонланганидан бироз тутилиб ҳам қолаётганди. — Не ердаги гапларни топиб юрийсиз. Йилон эмиш...

— Ҳай, сен мунинг халтада илон бор, деганина ишониб ўтирибсанми?

— Албатта, бор. Ана, халта ғимирлаб турибди. Ичиди бир нарса бўлмаса ўзидан-ўзи ғимирлийми?!

Юсуфбойнинг бутун юзига мулойим кулги ёйилди. Маза қилди. У табиатан жуда босик, ҳис-ҳаяжони ҳам, ғазаби, эҳтироси ҳам жуда ҳисоб-китобли, ҳеч қачон қизишмас, бирор ишга киришиш, хулоса қилиш ва фикр айтишга сира шошилмасди. Пухта ўйлар, етти эмас, етмиш ўлчар, шундан кейингина бир қарорга келарди. Бир қарорга келдими, ундан асло-асло воз кечмасди. Ҳозир ҳам бошида айтдими, халтада илон йўқ деб, тамом, унинг учун халтада илон йўқ эди. Мабодо халтанинг оғзи очилиб, ундан илонман деган жонивор булоқдай қайнаб-тошиб чиқиб ётса ҳам Юсуфбой гапидан қайтмас, халтада илон йўқ, бу бошқа нарса, деб туриб оларди. Шунинг учун, мана минг йиллик дўстимиз Қахрамоннинг устидан кулиб, тиржайиб турибди. Улар бир соҳада ишлайдилар. Қахрамон — амалдор, Юсуфбой эса унинг соясида ўнгишиб юрган кичик ходим. Қахрамон ҳақиқатпарат, ҳақиқат турганда кимни ҳам тан олмасди. Унинг бу хислати сал шикаст еса расмана асабийлашарди. Типратикондай бирдан нишларини ҳар томонга тарвақайлатиб, хўмрайиб оларди. “Улли ҳарфлар билан ёзиладиган ИНСОН шу бўлса гарак”, деди бир куни кинояли оҳангла илтимоси ерда қолган ҳажвчи шоир укаси хафа бўлиб. “На акани билади бу, на укани!” Қахрамон ўзининг бу хислати билан гурурланади. Уни умрининг мазмуни, деб билади. У ҳамма нарсада адолат бўлиши тарафдори. “Адолат конунда”, дейди у. Юсуфбой эса унинг акси, “Ҳамма нарса мен учун”, деган қоидага амал қиласди. “Шароитга қараш керак, агар новви менинг манфаатимга ғов бўлса, ўйлдан олиб ташлаш керак. Бунинг иложи бўлмаса, уни айланиб ўтиш керак”, дейди у. Юсуфбой қоидасидан келиб чиқиб, Қахрамоннинг олдига жуда мушкул, ҳатто бажариб бўлмас масалаларни ҳам тап тортмай қўя беради: “Қахрамон, фалон ишни фалон-фалондай этиш кера-ак...” Бундай вақтларда ёзилгану, ёзилмаган қонунларни қўзига тўтиё этувчи Қахрамоннинг жиғибийрони чиқиб кетади. Юсуфбойнинг илтимоси қонун-қоидагагина эмас, оддийгина одамгарчиликка ҳам зид эканлигини тушунтирумокқа киришар, гапининг охирида бошини сарак-сарак этиб, “Йўқ, йўқ ва йўқ!” дерди. Юсуфбой эса Қахрамоннинг қизишганига ҳам, ўзича нималарнидир исботлаш учун чираниб ётганига ҳам эътибор бермас, унга карши келтирилаётган исботу эътиrozларни ҳеч бўлмай, сабр ва совуққонлик билан эшитар, кейин хулоса қиласди: “Ҳаммаси туври. Лекин бояги ишни бажариш керак”. Тамом. Қахрамоннинг энди жони ҳалқумига келарди. У қонун-қоидалардан жиндайгина оғишиш ҳам катта жиноят деб биларди. Унинг бу қоидаси ҳамкаслар орасида ҳам машҳур эди. Юсуфбой эса Қахрамондан бирор нарсани илтимос қиласди, ўзиган ва ёзилмаган қонунларни ҳам, бу иш орқасидан келадиган ташвишу ғалваларни ҳам, табиий, юқорида айтганимиздай, сариқ чақага ҳам олмасди.

— Э-ээ, бундай эмас-да, энди, Юсуф оға, — дерди бундай пайтларда Қахрамон хуноби чиқиб. — Мени жиноят жарига итаряпсиз!

— У на жиноят?! — хуноби чиқар эди Юсуфбойнинг. — У на жар? Теварагингга бир қара! Кўл остингдагиларнинг ҳаммаси — кўри ҳам, кали ҳам, соғи-ю жиллиси

Шұхрат МАТКАРИМ

ҳам жарақ-жарақ пул ишлаб ётибди. Сен бўлсанг жиноят, жар, дейсан. Ҳозир пул – қонун, танга – қоида! Ана, қишлоқдан чиққан бошлиғингни фаришта, дейсан. Аммо унинг ёнида шайтон ҳам шайтонлаб қолади.

– Буни мен ҳам биламан, – дейди Қаҳрамон негадир хўрсиниб. – Аммо бошлиқ шундай экан, деб инсофни ейиш керак эмас. Ҳеч бўлмаса бир одам...

– Ана! Бошлиғингни билиб олибсан. Энди замларингга қара! Улар сен айтган жиноят жарларини аллақачон ўзларининг безбетликлари билан кўмиб, кўмилган ерга шоҳона қўргонлар, саройлар солиб олганлар. Ойналаридан тирсакларини чиқари-иб энг қимматбаҳо мосинларни шамолдай елдириб юрибдилар. Уларнинг хотинлари, бола-чақалари, оқтиклари, келинларидан тортиб, бор-эй, ўйнашларининг ўйнашларигача ҳаз этиб ётибдилар. Энди шуларнинг башараларини бир кўрсанг эди! Йўқ, башара эмас, “чехраи олларини” бир кўрсанг эди. Ҳаммаси ҳўппа семиз, икки ёноқ қип-қизил. Аммо безбетликлари шу даражадаки, ҳеч кимни бир қурбақачалик ҳам кўрмайдилар. Энди сенинг туришингга қара! – Юсуфбой Қаҳрамонга чинакам ачиниш билан тикилади. – Игна ютган итдайсан. Нечча кило чиқасан ўзи? Қирқ кило борми?

Шу ерга келганда Қаҳрамон чидамайди, бу гапларининг ҳаммаси асоссиз валақлашдан бошқа нарса эмаслиги, Юсуфбой юз фоиз ноҳақ эканлигини кўрсатиш ва унинг тилини кесиш учун, ўзининг таъбири билан айтганда, “қисқа ва мазмунли” кулади:

– Э-ээ, ҳақ-хик! Эллик бир киломан!

– Эллик бир эмиш. Бундан кийимларингни олиб ташласанг, эллик килойинг тенг ярмига қисқаради. Демак, ўтгиз кило ҳам йўқсан.

– Ҳех-хей! Дим камайтириб юбордингиз, Юсуф оға!

– Новви?! – хуноби чиқишида давом этади Юсуфбой. – Оширмадим-тоширмадим. Сени сужб гаплаётирман. Шундийми, сенам бир гап айт, Тўлибой.

Шеваларни сақлаш шеваси

Бир миллатнинг тили бир бўлмагунча, дили бир бўла олмайди. Тили бир бўлиши (ҳар иккала ва бошқа маъноларда) учун эса филология илмининг айни бизга керак бўлган факти – ўзбек шевалари ўртасидаги энг асосий фарқ саноқли фонетик ўзгачаликлар эканини шууримизга сингдириб, уларнинг бир-биридан устун ёки наст ёки алоҳида мақомли эмаслигини тушунтира олишимиз лозим.

Шу пайтгача бизда шеваларга доир олиб борилган тадқиқотларда уларнинг адабий тилдан фарқи қанча кўп кўрсатилса, шунча ижсобий баҳоланиб келинган. Аммо бу каби тадқиқотларда бирор шева ёки лаҳжасанинг адабий тилдан фарқидан олдин ўзбекона умумийлигини кўрсата олиши лозим. Чунки, аслида, ўзбек шеваларининг адабий тил ва бир-биридан асосий фарқи, юқорида айтганимиздек, фонетик ўзига хосликлардан иборат. Бу жиҳатлар ўз навбатида морфологик ва синтактика хосликларни келтириб чиқаришини, ҳар қандай ўзбек бир-бирини англаб, бир-бiri билан ўз шеваларида гаплаша олиши қандай баҳтигини англаб етишимиз керак. Лексик фарқлар эса, агар чуқур мuloҳаза қилинса, табии тараққиёт натижаларини ўзидা акс эттиришишини, уларнинг ҳар бири аслан умумиллий эканлигини англашимиз шарт. Шунда миллатимизнинг турли шева ва лаҳжаса вакиллари ўртасидаги (тан оламизми ёки йўқ) унча мустаҳкам бўлмаган, шукурки, ҳали қалинлашмаган аллақандай руҳий бегоналик дарпардасини йиরта оламиз.

Ана шунда илм жуда катта ижтимоий муаммо ечимига хизмат қилиши билан бирга миллат бирлигига бўлган ниҳояда мудҳии хавфнинг олдини олишига ҳам ўйналтирилади, назаримизда.

Мен ҳам азбаройи Қаҳрамонга ичим күйганлигидан, яна ўзим бу мансабдор дўстимизга айтольмай юрган гапларни Юсуфбой шарт-шурт айтаётганидан қувониб, ҳам бироз хавотирланиб бош иргаб қўяман.

– Просто жалка-да, сени Қаҳрамон, – Юсуфбойнинг гапида ачиниш оҳанглари яққол янграй бошлайди. – Қара, шу жойингни сотиб олганингга неча йил бўлди? Бир ўттиз йил бўлгандир-ов. Тўғрими?

– Йигирма тўрт йил, – унинг гапини тузатади Қаҳрамон. – Йўқ, йигирма беш йил.

– Ана! Йигирма беш йилда бир чўпини ўзгартирдингми шу жойингни? Йўқ. Олган йилингми, ундан кейинги йилми, баҳорда ёмғир ёғиб, боғ деволинг йиқилиб тушган эди. Ҳеч бўлмаса шуни ҳам тиклаб билмадинг. Яхши, карвичга кучинг етмаса лой девол эт. Шуни ҳам этолмийсан. Ҳа, эмиш, иш кўп, сира қўлим тегмаётир, эмиш. Бизларни билмайди, дейсанми? Биламиз – кисса бўш, кўл калта.

– Ҳай, Юсуф оға, қўйсангиз-а, шу гапларни! Бугун дам оламиз, деган эдикку. Ишга борсам бошлиқ мозгимни қотиради, уйга келсам хотин. Бу ерда – сиз. Ҳаммангиз келишиб олганмисизлар Қаҳрамонни қисинтирамиз, деб? Қўйсангиз-а!

– Туври айтади. Қўйсанга-а, Юсуфбой, – дейман асаби бузила бошлаган Қаҳрамонга қараб. – Дам олиш бўлгандан кейин дам олиш бўлсин.

– Қўймийман, Қаҳрамон жўра, қўймийман! Тўлибой, сен ҳам дарров қўйрук ўйнатма. – Юсуфбойнинг ўрлиги ҳам бор эди. Бошлаган ишини ҳам, гапини ҳам охиригача етказмасдан тўхтамасди. Бу унинг тартиби эди. Лаллайтан одамни жинидан баттар қўярди. Гап келганда эса ҳеч кимни аямасди. Ҳозир Қаҳрамонга ҳамма гапини айтиб олишга қарор қилган эди. – Буларни сенга кўпдан бери айтамиз деб юрган эдик, тувримо⁴, Тўли? – Юсуфбой менга қарайди, ўта жиддий қарайди. – Тувримо, айт?

4 Тувримо – тўғрими.

Шу маънода Шуҳрат Маткарим асарлари айни дамда Хоразм воҳаси аҳлини боиқа минтақалардаги миллатдошларимизга шева бирликлари воситасида яқинлаштиришига хизмат қиласди, бунинг нақадар муҳим аҳамиятини яна бир бор мулоҳаза қиласаккина, теранроқ англаймиз.

Шуҳрат Маткаримнинг алоҳида китоб ҳолида чоп этилган “Кун шундай бошлинаади” ҳикоялар тўплами, ҳассос шоир Матназар Абдулҳаким зикридаги “Устоз ҳақида сўз” хотира-эсселари унинг ўзига хос ижодий хусусияти сифатида диалектал бирликларни қўллашга жиҳодий ҳарисманд эканлигини кўрсата олган. Шу ўринда ўртага айрим муҳим саволлар ҳам чиқади: шевадан фойдаланиши қаламкаш учун ҳамиша фазилат саналса, ўзбек бадиий адабиёти қандай қиёфага кириб кетган бўларди? Тасаввур қилиб кўринг? Шундай экан, шевага хос бирликларни қўллашда қатъий меъёр бўлиши лозим. Аммо ўша “қатъий меъёр”нинг ўзи ишлаб чиқилганими? Оқибатда ўзбек тилидаги шева бирликларидан фойдаланиши борасида ҳар ким ўз қаричи билан ўлчаган фикрлар ҳукмрон бўлмоқда. Яъни кимнингдир наздида бу ҳол адабий тил тараққиётiga монелик қиласа, кимнингдир наздида бунинг акси, ҳалиқ тафаккури сарҳадларини яна ҳам кенглигини намоён қиласиган фазилат. Ҳамма ўзича ҳақ, ҳамма энг мақбул мулоҳазани ўртага ташлагандай.

Бироқ бир китобхон сифатида бу борада ўзимнинг айрим фикрларим билан ўртоқлашмоқчиманки, улар ҳам муаммо ечимида ҳал қилувчи омил бўлмаса-да, ўрни билан истефодага яраб қолар...

Шұхрат МАТКАРИМ

Тағин истар-истамас бош иргийман. Юсуфбойнинг таъбирича, Қаҳрамон ҳақиқатчи бўлишидан ташқари яна бир асосий камчиликка эга. У иш жинниси ҳам эди. Қаҳрамон учун бу дунё иш учун яратилган, яшашдан бўлак маъно йўқ. Шунинг учун унга ишидан топширикни ким, сутканинг қай вақтида берса ҳам ўрнидан сакраб турарди-да, туг кўтариб, “ура-aaa!” деганича “душман устига” йўртиб кетаверарди. Иш турганда унинг учун дам олиш, даволаниш, ҳайит, байрам деган нарсалар йўқ эди. На тўй бор ва на аза. “Бунинг учун ҳаётда бир нарса бор – иш! Иш, иш ва фақат иш!” дерди Юсуфбой Қаҳрамон қўйналиб, сикилиб қолган вақтларда. “Ҳеч қачон ўзини ўйламийди”.

– Сенга-аа, мансабдаги ўзинг тенгиларга тенг бўл, демаймиз, – гапида давом этади Юсуфбой. – Барибир бўлолмайсан. Лекин ҳеч бўлмаса, шўпириングдай бўл. Шўпириングдай! Ўтган йил солғон уйини кўрдингми? Уй эмас, сарой!

– Утиromoқ насиб этсин! – деди Қаҳрамон ва Юсуфбойнинг ноҳақ гапларига эътиroz билдиришга фурсат етди деб, жиккак қаддини бироз ростлади. Шимининг салки⁵ қайишини сал тортиб норози тўнгиллади: – Ҳалоли бўлсин. Кечаси-кундузи югуради. Итга тиним бор, бунга тиним йўқ. Солади-да, шундан кейин жойни. Кимнинг олди dagини ебди у? Ким бунга қарши?

– Ҳеч ким қарши эмас, Қаҳрамон, – деди Юсуфбой тентакларга ақл бергандай осойишта ва босиқ оҳангда. – Ҳеч ким қарши эмас. Лекин шу боланг нечча йил бўлди қишлоқдан келиб сенга шўпир бўлганига? Бир йилми, икки йилми?

– Билмадим, – Қаҳрамон энсаси тиришиб юзини четга бурди.

– Билмасанг, билиб қўй. Уч йил. Шу уч йилда кўна уйини саройдай этди – бу бир, гаражига энг зўр бир мосиннан бирини қамади – бу икки. Шаҳарнинг ўртасидан уй ҳам сотиб олди – бу уч. Хотинни ҳам икки этган бўлса, бунга ҳам ҳайрон бўлмийман.

– Манга қаранг, Юсуф оға, кўйинг шу гапларни. Ошириб-тошириб, асабимни бузәтиrsиз. Масалан, шўпирнинг жойи яrim план, бутун эмас. Бу бир, – бу гаплар унга ёқмаётган эди. – Кейин... бошқа гапларингиз ҳам шундий...

– Сенинг ақлинг бутун эмас, яrim – бу бир, – ражжага минди⁶ Юсуфбой. – Яхши, шўпириинг тоза жой солғонда сен ҳеч бўлмаса боғ деворингни айлантириб ол.

5 Салки – бўш, осилган.

6 Ражжага минмоқ – авжига чиқмоқ.

Ўзи бадиий асарда шевага хос қандай бирликлар қўллангани маъқул? Албатта, бадиият талаб қилган бирликлар. Акс ҳолда ёзувчи адабий тилдан фонетик жиҳатдан фарқланувчи айрим сўзларни келтириб, диалектизмдан фойдаланиш маҳоратини намоён қилган бўлмайди. Масалан, “тагида” сўзини “тийинда” деган шаклда ишилатиши (айнан шундай) учун асос бўлса, бадиият талаб қиласа, кўтарса, ҳалқ завқини оширса, ана унда у маҳорат, ҳалқ манфаатларига хизмат.

Иккинчи ҳолатда 1) адабий тилда ўзининг тўлиқ ифода шаклларига эга бўлмаган бирликларни (“качкарт”, “алқинди”); 2) историзмларни (“жувоз”, “дигир”, “таёв”, “аламчи”), 3) архаизмларни (“лобир”, “нўмой”) бадиий асарларда ўз ўрнида қўллашини фазилат санаасак, арзиди.

Шұхрат Маткарим насирида ана шу жиҳатлар устунлиги бор гап. Ёзувчи ўз асарларида қўллайдиган “ёудолоқ” – калта, семиз одам, “оқтиқ” – невара, “унаби” – чилон жийда, “чиқон” – дугона каби бирликлар адабий тил доирасида ҳам қўлланиши мумкин аслида. Мисоллардан бирида берилган “дугона” сўзи аслида эски ўзбек тилидаги эгизак маъносидан ўсиб чиққани маълум. “Унаби” сўзининг асли арабча “унноб” сўзига алоқдор бўлишидан қатъи назар бу сўз ўз мулкимизга айланган.

– Қизиқмисиз, Юсуф ога? Менда шўпирниридай даромад қайда? Уни фермери бор, комбайнни бор. Унга пул деган жонивор чиқирдан сув қўйгандай қўйиб ётиби. Менга ҳам у-бу нарса атаниб⁷ туради...

Юсуфбой Қаҳрамоннинг гапини охиригача эшитмай, бутун гавдаси билан силкиниб, сассиз кула бошлади. Ҳаз этиб кулди у.

– Атаниб туради, эмас, ялатиб туради, де!

Бу гап Қаҳрамоннинг ҳамиятига тегди.

– Ҳант, Юсуф ога, бу на даганингиз?

– Ҳай, мени элаштирма, Қаҳрамон, – гапи кўпол чиқиб қолганидан Юсуфбойнинг ўзига ҳам нокулай бўлди. Аммо ёшли кўзларини артар экан, лаблари ўз-ўзидан илжайиб кетаверарди. Қаҳрамоннинг тумшайиб турганини кўриб кулгиси қайтарилди. – Бир фермер ёдимга тушиб кетди. Сен шўпирим фермерликнинг орқасидан жой солиб, мошин олиб, ўйнаш тутди, деганингга...

– Ўйнаш тутди, демадим-ай!

– Барибир. Гапинг шунга яқинлашиб турибди-да. Энди буни эшит. Бир куни, мундан бир икки-уч йил бурун, аzonда, энди ишга кетаман, деб турсам, эшик тақиллаб қолди. Эрта баҳор, март ойи, кечаси билан ёмғир ёғиб чиқсан. Азонда ҳам сепалаб турган эди. Бундай вақтда, агар дим зарур бўлмаса, одам кўчага чиқмайди. “Ота, сизни бир киши сўраётир”, деди оқтигим. “Ким экан, кирсан”, дедим. Бир одам кирди эшиқдан. Уст-боши билан ҳовузга пишилгандай бошдан-оёқ шалоббо. Келувчи баланд бўйли, қадди бироз букилган, ёши тахминан эллик-эллик бешларда. Қув оқарган соколи яқин икки-уч кундан бери олинмаган. Бақбақаларининг хунук салқиган териси бир вақтлар бу кишининг тўла-тўқ бўлғанлигини кўрсатарди. Ахволиданми ва ё бевақт келганиданми, қисиниб, эгнини қисиб олганди. Атрофга ҳадиксираб қарайди. Кийиниши ҳам антика. Оёғида ўтган асрнинг олмишинчи-етмишинчи йилларида урф бўлган хитойнинг оппок кигиз этиги, бошида куя тушган ола-қуроқ, эски, ҳозир ҳеч ким киймайдиган андатра тумоқ⁸. Куюдан омон қолган тўппошнинг туйлари ёмғирда ивиб, кал терига чиппа ёпишган. Эгнидаги оксовми ё сарикми, рангини аниқ

⁷ Атаммоқ – илинмоқ.

⁸ Тумоқ – телпак.

Яна бир жиҳат шундаки, бадиий асарлар халқимиз иборалар бойлигини акс эттира олиши лозим. Шуҳрат Маткарим ўз асарлари орқали айнан шу томонлама анча хизматларни қила олган. Унинг асарларидағи “ўқчага минди” – ўжарлиги тутди, фикрида қаттиқ турди, “калласида тўқирди бор” – мияси жойида эмас, “жўғичилик этма” – ўзингни билмаганга олма каби иборалар Хоразм шеваларида тили чиқмаган ўқувчини ҳам завқлантиради. Бу – жуда жиiddий мезон.

Шуҳрат Маткарим томонидан шева бирликларидаған фойдаланиш ҳақида фикрларимиз фақат алқовдан иборат эмас. Бу ҳақда муфассал фикрлар илмий ўйсинда баён қилиншишига умид билдирган ҳолда, ёзувчи ўзбек адабиётида бадиий насрни шеваларни сақлаши шева (усул)ларидан бирига айлантирган маҳоратли қаламкашлардан биридир, деган тўхтамада событмиз. Шу маънода ёзувчининг “Шарқ юлдузи” журналида бериладётган мазкур “Йилон” қиссаси ҳам ўқувчиларни нафақат ҳаётий воқеалар, қаҳрамонлар изтироблари, ўй-фикрлари, балки Хоразмнинг гўзал шева олами шеваси, шираси, асл руҳияти билан таништира олади, деган умиддамиз.

**Абдулла ЎРОЗБОЕВ,
филология фанлари доктори,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси**

Шұхрат МАТКАРИМ

айтиш қийин бўлган макинтоши. Чамаси бу макинтоши у паҳлавон вақтлари кийган бўлса керак, ҳозир унинг устида боғдаги қўриқчининг устига ташланган қанорқопдай шалвириб ётиби. Айтгандай, бу макинтош ҳам ўша оқ кигиз этик билан бир вақтда, бизлар кичкина вақтимизда урф бўлган эди. Кужа еган кал тўпписидан, хилвираган, ранги ноаниқ макинтошидан полга “чилл-чилл” сув томади.

Уни бирданига танимадим. “Ассалому алайкум, келинг”, дедим одоб юзасидан. “Келдик, хў-ўп!” деди у юз-кўзидан мўл-кўл оқиб турган томчиларини деярлик тўклиб бўлган олд тишлари орасидан териб ютишга уриниб. Бу иши жуда ўхшарсиз чиққанини фаҳмлаб тезда оғзини бекитди. Лаб-лунжи беўшов бужмайди. “Сиз мени донимасангиз⁹ гарак, а?” Овоз жуда танишдай эди. Син солиб карадим. Жилмаймоқчи эди, лаблари аянчли қийшайди. Кўзларида ялинчоқ бир ифода бор эди. Бу кўзлар... “Наҳотки?!”

Уни танидим. Кўзларидан танидим! Ҳа, менинг қаршимда бир вақтлар шаҳардаги энг нуфузли қурилиш ташкилотларидан бирининг бошлиғи турарди. Аммо юқорида айтганимдай, унинг ўша вақтлардаги паҳлавон келбатидан асар қолмаган!

– Давлат оғамисиз?

– Отанизга раҳмат, донидингиз. Ҳозир мани қўплар донимииди. Ё дониса ҳам донимоғонғо олади.

Чала-ярим сўрашган бўлдик. Дастурхонга таклиф этдим. Давлат оға кўзлари билан уст-бошига ишора қилди: “Ўтирган еримни хўл этиб қўяман”.

– Давлат оға, не бўлди сизга? Ориқлаб кетибсиз, касал бўлдингизми ё? – сўрадим ҳайратимни яшира олмай.

– Йў-ўқ, – деди у гапини маънодор чўзиб, – касал бўлмадим, фермер бўлдим!

– Фермер??!

– Ҳовва. Умр бўйи этган ўғирлигу, дўғирлигимни Беговотнинг қумига гўмдим, бир тийин ҳам гўрмадим. Кафандо бўлдим. Фермерликни бу йил ҳам давом эттирсан, энди мени шу қумга қўмадилар. Топшираман, десам, ҳеч ким олмийди. Шунинг учун сизнинг ёнингизга келдим. Бир яхшилик этинг. Умр бўйи дуойингизда бўлай. Шу фермерликни топширишда бир қўмаклашиб юборинг, ҳоким синфдошингиз экан, – деди у. “Хўп”, дедим. Ҳокимни аралаштириб зўрға топширдик фермерлик ерини. Сен бўлсанг, шўпирим фермерликнинг ортидан фалон этди, туган этди, дейсан!

– Э-ээ, на гап экан, дебман. Фермерликни ҳам ўнгарган ўнфаради. Масалан, мана бизни шўпирга ўхшаганлар. Сабаби ҳамма ишдай фермерликнинг ҳам қочиги¹⁰ бор. Биззи шўпир шу қочигини билади. Масалан, у қуври¹¹ фермерликка қараб ўтиргани йўқ. Комбайн ҳам олди. Шоли, буғдой сезонда комбайнни ишга солади. Бундан ҳам палон-палон пул ишлайди.

– Ҳай, Қаҳрамон, сен ўзинг ишонасанми шу гапларингта? – илжайди яна Юсуфбой.

– Комбайн эмиш. Кўрганмисан шўпирингнинг комбайнини? У комбайн эмас, бу бир арава Темир-тирсак. Унинг буғдой, шоли ўриши эмас, ўрнидан қўзгалса, бу мўъжиза. Сен бўлса...

– Ўртоқлар, менга қаранглар! – деди Қаҳрамон бирдан нимадир эсига тушиб қолгандай. – Яна бир марта сўрайман: Бугун дам олиш эмас, мани муҳокама этадиган кунми? Бунчалик ёпишиб олдингизлар...

– Мен ёпишмадим, – ҳазиллашдим вазиятни юмшатмоқ учун. – Ина, Юсуфбой ёпишиб ётиби.

– Сен ҳам бир гапингда турсанг-а! – Юсуфбой мени ҳам жерқди. – Ўзинг айтиш керак, айтиш керак деб юрар эдинг! Ина, айт ҳозир, – кейин Қаҳрамонга юзланди. – Сенинг бошинингга қачон бўлса ҳам шу шўпиринг етади! Шундай ишларни этиб юрибдики, сен билмайсан...

9 Донимоқ – танимок.

10 Қочиқ – нозик жой.

11 Қуври – куруқ, фақат.

– Этса этсин! – энди Қахрамоннинг ростданам жаҳли чиқди. – Ўнгарғаннинг ўғли бўлсин! Кўйсангизлар-а, шу гапларни...

Мен Юсуфбойга, тўхтата қол энди, деган маънода қарадим. Ақл берган қайси амалдорга мой суртгандек ёқса-ки, Қахрамонга ёқса.

Юсуфбойнинг ҳам энсаси қотди.

– Мен ҳам жилли сенга гап айтиб ўтирган, – деди у ва менга юзланди. – Не учун булар, ҳамма тупой, фақат биз ақлли, деб ўйладиди?

Шу кетишда икки жўра айтишиб қолиши ҳеч гап эмас эди, шунинг учун яна ўртага тушдим.

– Ҳай, менга қаранглар! Юрамизми, йўқми? Бу гапда обедгача ҳам боролмаймиз.

Йўлга тушдик. Ҳамма тўрсайган¹². Ҳеч ким миқ этмайди. Юсуфбой Қахрамондан, Қахрамон Юсуфбойдан хафа. Иккови қўшилиб, мендан хафа. Юсуфбойнинг хафалиги кучлироқ. Ахир, у ўзи учун куймаётир-ку: Қахрамон ўзига келсин, онгқилдаб¹³ оғзидагини олдириб юравермасин, ҳакки-пойини олиб юрсин, дейди. Қахрамон эса Юсуфбой унинг раҳбарлик ҳамиятига тегиб кетаётганидан хафа. Ахир, у шу муштдек боши билан мансаби, лавозими, жамиятдаги обрўси жиҳатидан иккимиздан ҳам катта. Унинг қўл остида ўттиз мингга яқин киши ишлайди. Бизнинг қўл остиимизда одам тугул, бир қўтиришак ҳам йўқ. Шундай бўлса-да, фалон минг кишини оғзига қаратиб ўтирган одамга ақл бериб ётсак. Шу ҳам гапми? Албатта, йўқ.

Қахрамонни яхши билганим учун, у шундай деб ўйлаётганига юз фоиз амин эдим. Энг ёмони, мансабдор одам хафа бўлса, ортидан кўп балолар қўподи. Шу сабаб Юсуфбойнинг гапларига ич-ичимдан қўшилсам ҳам, бу баҳсадан қўпроқ у зарар кўрар, деб ўйладим. Менга-ку, барибир, Қахрамоннинг қўл остида ишламайман.

Миқ этмай боравердик. Кечаги маслаҳатда, биримиз олиб, биримиз қўйиб, пиёда юришнинг фойдасини роса келтирган эдик: ҳам оёқларимиз ёзилади, ҳам атрофни томоша қилиб кетамиз, ҳам гурунгга тўямиз. Режалар шундай эди. Аммо можаро келиб чиқишини ким ўйлабди, дейсиз. Агар машинада бўлсак манзилга “шиппа” етардик. Машмаша ҳам бўлмасди. Бу – бир! Иккинчидан вактдан ҳам ютардик. Учинчидан, орқандаги балодан тезроқ кутулган бўлардим.

Аммо энди сабр қилишдан бошқа илож йўқ эди. “Ҳечқиси йў-ўқ”, ўйладим мен. Беш минутгина лонгиллаб оқиб ётган дарёга тикилсак ҳаммаси тарқайди-кетади. Чунки салобат билан тўлганаётган бўтана сув ҳар қандай мияни ҳам бир зумда тозалайди.

Лекин бизнинг бу кетишимизда дарё бўйига етишимизга ҳали анча бор эди. Камида ярим соат. Балки бир соатдир? Юқорида айтилганидай, биз бу сафар дарё бўйига пиёда боришга қарор этгандик. Кейин бу аҳддан қайтиб қолмаслик учун бир-бirimiziga lafz kildik. Lafz esa Xorazmda qadimdan muqaddas. Ўзини xurmat kylgan odam lafzinini buzmайдi. Шундай экан, биз учовимиз ҳам lafzimizni buzishimiz mumkin emas. Ҳозир ҳар қайсимиз ўз ўйлармизга банд бўлиб қадам ташларканмиз, қўлларимиздаги юклар билан бирга энсамиздаги lafz юкини ҳам кўтариб борардик. Бу юк, албатта, қўлимиздаги юқдан минг чандон оғир.

– Қўйинг-ай, Юсуф оға! – деб юборди бирдан Қахрамон кутилмаганда. – Ким сизларни тупой, деди? Тупой бўлсак, мана бизлар тупой! – чамаси у Юсуфбойнинг бояги гапларини мия чириғидан қайта-қайта ўтказиб кўрган. Шу сабаб овозида бояги хўклик¹⁴ ва гинадан асар ҳам йўқ эди.

Биз Юсуфбой билан бир-бirimizga қараб олдик. Қахрамон иқрорини ҳаяжон билан давом этди:

12 Тўрсайган – қовоини уюб олган.

13 Онгқилдаб – анқайиб.

14 Хўклик – кибр.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Қандайлигидан қатын назар, ҳатто кичкинагина, түрт оёғи ликиллабгина турған бўлса ҳам, мансаб қреслосига бир амаллаб илиниб олган одам ундан сира тушгиси келмайди. Мана мен, шу мансабни деб, тонг аzonдан то тунгача итдай югураман. Тилим оғзимдан осилиб, туртилиб-турткиланиб, саёқ итдай калтак еб, баъзан қарғишу лаънатларга кўмилиб ётсам ҳам, мансабнинг қирчанги отидан сира тушгим келмайди. Сабаби шу курсида ўтирганим учун бошқалардан бир қарич юқорироқдаман. Неча минг одам оғзимга қараб мўлтираб туради. Рост гапирсам ҳам, ёлғон гапирсам ҳам, дуруст гапирсам ҳам, хунук гапирсам ҳам, ҳеч ким менга, ҳой, не дейтиран, демайди. Сабаби – ёшуллиман. Мени ўн одам мақтаса, шунчалик гўримга ғишт қалаб турганини ҳам биламан. Лекин бирортаси ҳам овозини чиқариб, ҳов ёшулли, бу гапингиз хато, демайди. Дейлмайди. Табиатимиз шундай. Не дейди уни, менталитет, дейдими? Ҳовва, менталитетимиз шундай. Бошқалар Худога сифинса, бизлар ёшуллига сифинамиз. Ёшулличимиз, бизлар! Шундай бўлгандан кейин ёшкиччи бўлгандан кўра ёшулли бўлғон яхши-да, Юсуф оға.

– Шуларни билсанг итнинг оёғи бўлиб юрма-да, фойдалан.

– Ҳамма гап шунда-да, Юсуф оға. Ишингни бир қийшайтиранг шу қийшайиб кетаверасан. Мен, биласиз, сира қийшиқ йўлга юргим келмайди, Худо урсин агар. Бўлмаса менам, ундан қиссан нима ва бундай этсам нечук бўларкан, деб кечалари уйқум қочади. Лекин... Лекин азондан бу гапларнинг ҳаммаси “пирр” этиб учади-кетади. Яна шу – аввалгидай дўғри ишлаб кетавераман. Ўзи. шундий бўлиб чиқаваради. Шу курсини менга бир йил, бир ой, бир хафта, бир кун барив қўйсалар не иш этишимни ўзим билар эдим, деганларнинг сон-саноги йўқ. Бундайлар кечакундуз бир амаллаб мени тойдиришга уринадилар. Мени онгди¹⁵, ҳар сўзу ҳар ишимдан бирор ишқал қидириб, кўзи тўрт, оёғи олти бўлиб изимдан югурадилар. Бирорлари бу ишни гизланиб этадилар, бирорлари очиқдан-очиқ. Ёқангдан “хиппа” бўғишига тайёр турганлари неча. Баъзан, уларга қараб, ҳай, ўлмагайсизлар, мансаб деган нарса унчалик мазали нарса эмас, ҳавас қилманг, дегим келади. Лекин айтмайман. Айттолмайман. Шундай десам, ўзим шимиб юрган болчингирикни¹⁶ бирорларга тутгандай бўламан. Биласизлар, болчингирикни кўп шимисангиз тилингизни, лабингизни тилади-ачитади. Шундай бўлса-да, ташлаб юбормайсиз. Шимийверасиз. Мансабдор бўлиш ҳам шундай. Болчингирик шимиганга ўхшайди. Шунинг учун мени қувганларнинг олдига тушиб қочавераман. Ўзим қочмийман, кресломни кўтариб қочаман. Сал иккилансам курсимни олиб, мени топтаб ташлайдилар. Анави Муаммар Каддафи (1969–2011 йилларда Ливия ҳукмдори бўлган. Ватанпарвар, инқилобчи, полковник ва диктатор сифатида талқин этилади ва 2011 йил 20 октябрида НАТО ҳарбий кучлари зарбаси туфайли қўлга олиниб, исёнчилар томонидан “самосуд” қилиниб қатл этилган) деганларини ўлдиргандай. У одам ҳам бегуноҳ эди. Унинг айби сал ҳушёрликни ўқотгани бўлди. Шунинг учун уни дапкилиб-дапкилаб¹⁷ ўлдирдилар. Мансаб пойгаси ҳам худди шундий нарса. Тўхтаган жойингда дапкилаб кетаверадилар. Ҳар дақиқада бўйнига ё мукофот, ё тавқи лаънат осиладиган бу пойгода қатнашаётганларнинг ҳаммаси буни яхши билади. Шу сабаб оёқнинг тейинда қолмаслик учун бирорларни босиб, устидан ҳам ўтиб кетаверасан. Мен ҳам шундай этаман. Бўйнимга оламан. Бу пойганинг қонуни шундий.

– Да-аа, – деди Юсуфбой лаблари билинар-билинмас титраб. – Неча-неча яхши одамлар зое бўлиб кетди бу йўлларда.

15 Онгдимоқ – пойламоқ

16 Болчингирик – Хоразмда ўсадиган пояси ширин, окжўхорига ўхшаган бир йиллик ўсимлик. Авваллари бўка – бўка қилинган пояси артилиб, болаларга ширинлик сифатида бозорларда сотилган.

17 Дапкилиб-дапкилаб – тепкилиб-тепкилаб.

– Ҳовва, шундай. Лекин шу одамларни ҳеч ким ёқасидан судраб бу ўйинга қўшмаган. Ўзлари қўшилган. Яна бу ўйинга кўшилиш ишқинда юрганлар қанча, – Қаҳрамон бироз тин олди. Анчагача индамай кетди. – Сизлар бўлса, Қаҳрамон эртадан кечгача бол ялаб, шинни шимиб ётибди, деб ўйлайсизлар. Йўқ, бундай эмас. Мен эртадан кечгача бол эмас, закқум ютаман. Қайсиdir муттаҳамнинг манфаати учун елиб-югураман. Унинг бир ишораси билан ола байроқ тутиб бу томонга юраман, эртага бошқа байроқ кўтариб қарама-қарши томонга югураман. Яна қандайдир шиорларни айтиб, бақириб чопаман. Кўрганлар, бунинг калласи аник кетган, деб ўйлийди. Оқшом уни мақтаган эди, бугун ёмонлаб ётибди, дейди. Раҳбарларнинг кайфияти баҳор шамолидай ўзгарувчан. Бугун бу деволни кўкка бўя дейди, эртанг қизилга. Бугун шапка кий, дейди, эртанг тахё. Сизларнинг оғайниларингиз, – Қаҳрамон яна менга қараб кўйди. – Бугун уни мақтайди, эртага буни. Бугун мақтаганини эртага тупроққа қориб ташлайверади. Бир минут ҳам ўйлаб ўтирмайди, ҳов, оқшом ундей деган эдим, бугун мундай десам нечик бўлар экан, деб. На учун? На учун бўлар эди? Булар ҳам ёшули бўлажак ё мукофот олажак. Ҳай, тавба этдим! Бу на деган мукофотпараст булар, а Юсуф оға? Зиёли деган ҳам шундий бўладими? Интернетни қаранг. Қайсиdir бир узоқ туманнинг ота қаргишини олган ҳокими қайсиdir зиёлига “Фахрий ёрлик” берса, эртаси интернетда турибди-да у, қаттиқ қоғозини бағрига босиб. Энди комментларни гўринг, комментларни. “Муборак бўлсин!” “Бардавом бўлсин!” “Сиз бундан ҳам каттарогига лойиқсиз!” Шуларни кўрганда уялиб кетаман, Юсуф оға. Воллох, уялиб гетаман! Наҳотки, зиёлиларимиз шу даражага тушиб қолди, деб. Булар шундий этиб юрганидан кейин оддий ҳалқ не иш этсин? Бечораларнинг калласи каша-маша бўлиб кетган.

Қаҳрамон яна жимиб қолди. Бу гаплар унинг учун оғир эди. У қандайдир овқатдан қаттиқ заҳарлангану, шуни кусиб ташлашга ҳаракат қилаётган одамга ўхшарди. Ички хаяжони бетига уриб, ранги бўғриқкан, манглай томирлари бўртиб чиқкан эди.

- Биласизми, Юсуф оға, на учун ҳамма ишларимиз шундин?
- Билмийман, – деди Юсуфбой.
- Сиз не? – менга юзланди Қаҳрамон.
- Ҳаммасига зиёлилар айбдор, дединг-ғў.
- Ҳафа бўлманг, оғийни. Гап келди айтдим-қўйдим-да. Ҳеч бир соҳа ҳам ой эмас. Лекин зиёлилар...
- Зиёлиларнинг ҳам ҳаммаси бир хил эмас.
- Дўгри, – фикримга қўшилгандаи бўлди Қаҳрамон. – Дўгри. Лекин сиз айтганлар саноқли. Саноқлигина. Уларни бир қўлнинг бармоғида ҳам санағчикиш мумкин. Балки бир қўлнинг бармоғи ҳам ортиб қолар.

Индамадим.

– Лекин ҳаммани, шу жумладан, бизларни ҳам бошлиб кетаётган паровозлар бор. Оғзининг паровози йўқ паровозлар. Пойгани ҳам шулар ташкил этади. Ўйнайдиган ҳам ўзлари, ўйнатадиган ҳам. Бундайлар пойгода оёқ остида қолиб кетмаслик учун истаган одамини босиб ўтаверишади. Боягина айтдим – бу ўйиннинг коидаси шундий. Юқорида ўтирганлар турли имо-ишоралар этадилар. Пастандагилар эса бунинг маъносини тушуна олмай ақлдан озадилар, инига йилон кирган сеча¹⁸ дай чирқиллаб ётаверадилар. Кўплар хонавайрон бўлади, кўплар қамалади. Аммо пойга бир зум ҳам тўхтамайди. Пойга йўлларига тош, кум ва шағал эмас, мурдалар, бош чаноқлари, тақдирлар тўшалган, – хаяжоннинг зўриданми ва ё кўтариб олган юкининг оғирлигиданми Қаҳрамоннинг бўйин томирлари ўқлоғдек-ўқлоғдек шишиб кетди.

18 Сеча – чумчук.

Шұхрат МАТКАРИМ

Бундай пайтда бир гап айтиш – маъқуллаш ҳам, инкор қилиш ҳам кишининг юрагини тирнаши мүмкін. Шунинг учун унинг ҳаяжони босилишини кутиб, миқ этмай, жимгина одимлайвердик. Бироз ўтгач, кутилганидек, Қаҳрамон анча босилиб қолди. Қолган гапларини ортиқча әхтирос ва ҳаяжонсиз давом этди.

– Сизлар бўлса менга ундей қил, мундай қил, дейсизлар. Биламан, бу гапларни мени ўйлаб айтасизлар. Лекин ҳозир баҳсдан четлашсам, дарров ўлдига чиқарадилар. Четда қолишдан кўрқмийман. Ўзим ҳам қачондан бери шуни истийман. Лекин бунга ўзимдан бошқа ҳамма қарши. Ким дейсизми? Масалан, биринчи бўлиб хотиним қарши чиқади. На учун? Чунки ҳар кун эшиги олдида ҳайбатидан от хуркадиган хизмат машинаси кутиб турадиган эрнинг хотини бўлиш не ерда-ю, ҳар тонгда эскилигидан титилиб кетган чарм портфелини кўлтиқлаб, тикилинч автобусда ишга жўнайдиган одамнинг хотини бўлиш қайда? Иккинчидан – болалар. Кимсан фалончининг ўғли ёки қизи бўлиб юриш не ерда-ю, эртадан-кечгача столга бурнини тириб эшшакдай ишлаб, кечкурун ўшуллисидан гап эшитадиган ходим бўлиш не ерда? Буларнинг устига куда-андо, қариндош-туққан, таниш-билишини ҳам кўшинг. Шунда не учун мен эртадан-кечгача кимларнингдир катта фалонини елкамда кўтариб юрганимга тушунасизлар. Сизлар бўлса, ишдан бўшанг, фалон қил, писмидон қил, дейсизар. Айй, жўралар-ай, жўралар.

У энди бутунлай ўзини босиб олган эди. Бундан бир соат бурун кекирдагини чўзиб ҳаммага ақл бераётган Юсуфбой ҳам оғзига қулф солиб олди. Менинг эса хаёлимда Қаҳрамон таърифлаган шафқатсиз пойга, унинг еб-тўймас аждарxo каби сонсиз курбонларни ютиб ётгани, шунга қарамай сафларни тинмай тўлдираётган талағорлар, бир-бираини чоҳга итараётганлар, курбон бўлаётганлар, уларнинг кулоқларни қоматга келтирувчи чинкириклари ва дод-войлари айланарди.

– Текис йўлдаги тумпакдек¹⁹ кина кичик мансабга миниб олган одам дарров дунёнинг ярми меники, деб ўйлади, – яна гурунг бошлади Қаҳрамон. – Курсига ўрнашиб олгандан кейин у бутунлай ўзгаради. У ўзини оқшомги жўралари, минг йиллик таниш-билишлари, бир қориндан талашиб тушган ёру биродорларидан устун кўра бошлайди. Йи шу билан тўхтаб қолса гапи йўқ эди. Бориб-бориб ҳар хил хунарлар кўрсатиб бошлийди. Ёнига бир-икки ярамас қўшилса, қани, кимнинг фалони улли, уни кимнинг устига қўямыз, деб ўйлай бошлайдилар. Гўё буларнинг иши фақат кимнингдир устига фалонини қўйишдай. Бундан завқланадилар. Ана даҳшат не ерда! Агар фалони қўйилган одам гандиракласа, йиқилиб тушса, булар учун томоша! Ҳов, шу одам йиқила қўйди-ёв, демайди булар. Йўқ, аксинча, ҳаз этиб кулади булар. Чунки буларга иш эмас, кимнингдир гандираклагани, йиқилгани, сингани керак. Йиқилсанг, синсанг, ўлсанг буларга байрам. Шунинг учун ҳам мани кўрса мазаси қочади буларнинг. Мени ана йиқилди, ана ўлди, деб неча марта байрам қилган булар. Мен эса йўқ, ҳали тоймадим, йиқилмадим, ўлмадим. Чунки буларнинг на гапи, на ўйи борлигини тирноғимда кўриб ўтираман. Лекин бу онгсот²⁰ ҳам эмас. Холимни эса, ина, кўриб турибсизлар, – Қаҳрамон энсиз ва қоқсуяқ елкаларини керган бўлди: – Геракл эмасман, аммо бундайларнинг бир ўн беш-йигирмасина кучим етади. Жоним бўғзимга келса ҳам чидайман. Бўғзимдан чиқиб кетса ҳам чидайвераман. Чунки неча-неча одамлар менинг шу ердалигим учун ўнгишиб юриби.

– Да-аа, – деди Юсуфбой хиркироқ овозда. Жилмаймоқчи бўлган эди, мўйлови бир томонга ўхшовсиз қийшайди. – Мени ҳам сен сақлаб юрибсан.

Қаҳрамон бепарво қўл силтади.

– Сиз билан, яхши жўрамиз. Ана боринг, сиз буни биласиз ҳам, айтасиз ҳам. Аммо яхшиликни билмайдиган, тан олмайдиганлар қанча. Оллоҳ таоло шундай

19 Тумпак – кичкина тепалик.

20 Онгсот – осон.

одамларни яратганки, тавба айтиб, ёқангни тутишдан бошқа илож йўқ. Ана шулардан сақласин. Мен ишдан кетсам ана шундайларнинг қуни туғади. Болалар, галинлар, қариндош-туққанларимни дарров исканжага оладилар. Сизларни ҳам. Шундай экан ман ишдан бўшашиб керакми? Йўқ, албатта. Шунга чидайман-да, Юсуф оға. Сиз бўлса, бўша-бўша дейсиз. Менинг ўзимга қараса бир кун ҳам ишлагим йўқ. Бир соат ҳам. Онгқилдоқ²¹ бўлма, ҳаки-пойингни ол, дейсиз, – Қаҳрамон, не ерга келдик, дегандай, атрофга аланглаб қаради, хўрсиниб қўйди. – Ҳаки-пойимни олиш тугул, булар менинг жонимни олмасалар шуқр этаман.

– Дим ҳам унчалик эмасдир, – гурунгга қўшилдим мен. – Бу гапларингдан халтадаги йилон ҳам бир тўлғониб олди.

– Отиб юбор уни шу ерга, – деди Юсуфбой. – Ўлиб кетсин шу ерда.

У халтада илон борлигига ҳамон ишонмас эди.

Аллақачон тонг отиб, қуёш терак бўйи кўтарилиган, аммо қишлоқ жимжит, кўчада тирик жон кўринмасди.

– Юсуфбой жўра, кўнгшилар қани? Мен қишлоқ бу вақтгача бир дунё иш битказса керак, деб ўйлар эдим. Ҳатто шахарда ҳам бу вақтгача ётмайдилар.

– Э-ээ, қўявер, – деди Юсуфбой хомуш оҳангда. – Сен бурунги қишлоқни айтасан. У вақтларда “Кўнгши кўнгшидан эрта турмокни ўрганади”, деган гап бор эди. Одамлар бир-бири билан эрта туришга интилар, кўпроқ ишласам, дер эдилар. Шунинг учун ҳар кимнинг кўрасинда, йўқ дегандা, уч-тўрт, борларида эса ўн беш-ийигирмадан мол бўлар эди. Мен ўзим ҳам ўн-ўн бещдан кам мол бокмаганман. Кўзим очилиб, онгимни билганимдан бери чертак²²нинг тейинда тўрт-беш согин, икки-уч ўқиз, яна шунча ўжак кавшаб ётар эди. Опам эрта тонг челак-челак сут соғиб, ўчоқда пиширап эди. Аzon билан ҳар боланинг олдида бир лавоб коса²³, ичига юпқа нон майдалаб тўғралган сут тураг эди. Товуқхонада бир эллик-олтмиш товуқ қоқоқлаб ётарди, балки ундан ҳам кўпроқ. Шунинг учун кунда-кун ора карсон-карсон²⁴ юумурта барак пишириларди. Оҳ-оҳ! “Фарч” этириб тишласанг, ичидан саримойи оқиб кетади. Харажати ўзимиздан, ўзимизнинг юумурта, ўзимизнинг сут. Корнимиз ҳам, йилигимиз ҳам тўқ, ҳаммаси меҳнатнинг орқасидан эди.

– Қани шу одамлар, Юсуф оға? – деди Қаҳрамон. – Қани шу меҳнаткашлар?!?

– Ўрисда, қозоқда, жўра. Шу ўрис, қозоқ деган бало чиқди-да, қишлоқ бузилиб кетди. Қўлидан иш келган ҳам, келмаган ҳам ўзини четга урадиган бўлди. Аввал бири кетди, кейин иккиси. Сўнг оға-ини, қариндош-туққанларини тортдилар. Ҳозир ҳамма тўрва-халтасини кўтариб турган. Ҳар хўжаликдан, ҳеч бўлмаганда, бир-икки одам четда. Кимнинг эри, кимнинг хотини, кимнинг ули, кимнинг келини... Хўжалиги билан кўчиб кетганлар ҳам бор. Қишлоқнинг мазаси қочди, одамлар билан кўшилиб меҳр-оқибат ҳам кетди.

– Ҳа-аа, – деди Қаҳрамон ўйчан. – Дўгри. Манинг оғайниларимнинг ҳам неччаси ўрисда. Мана масала не ерда. Бизлар бу ерда буларни не иш этиб тутиб турамиз, деб баҳслашиб, бўғишиб ётибмиз. Ер бераётирмиз, пул бераётирмиз. Қол, ина ишла, деб.

– Ҳаммаси қоғозда, – деди Юсуфбой. – Ҳаммаси қоғозда. Ер бердик, деймиз. Аслида фермерга фалончига ер бер, деймиз. Фермер жони чиқиб, ерни тишини тишига кўйиб беради. Бошқа иложи йўқ. Кейин суриб бер, чеъ олиб бер, деймиз. Не учун фермер суриб, чеъ олиб бериши керак? Бу бориб турган дангасаликнинг тарғиби, сен ётавер, сен учун бошқалар ишлайди, дегани эмасми?

21 Онгқилдоқ – онгсиз, оғзини очиб юраверадиган.

22 Чертак – бостирма.

23 Лавоб коса – шоқоса.

24 Карсон – ёғоч бодия.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Хеч! – бу гапларни тинглаётгандай бўлиб келаётган Қаҳрамон бир вақт хаёлчан кулиб қўйди. – Ўзимам бориб келдим-ку, беш-үн йил ўрисга. Лекин Юсуф оға, у вақтлар зўр эди. Конкрет иш – конкрет пул. Ишласанг бўлди, пул дегани хиррик. Қозоқ ҳам шундий. Олдим фўз, бердим фўз. Шунинг учун кетади-да, булар. Ахир, ҳозир қишлоқда иш йўқ-да, Юсуф оға, – Қаҳрамон “уф” тортди. – Одамлар на иш этсин? Бола ўстириш керак, ўқитиш, уйлантириш, жой-пой, мошин-сошин дагандай. Шундин бўлгандан кейин одамлар не иш этади? Кетади-да, беш-олти танга топишга. Хеч ким ичи қисганидан кетмаса гарак.

– Биринчидан, қишлоқда иш йўқ, деган гапга мен қўшилмайман, – деди Юсуфбой. – Мутлақо! Одамлар дангаса бўлиб кетган. Ҳамма ётиб еса. Ишламаса. Мехнат фахр эмас, ор бўлиб қолди. Бизларнинг вақтда бел қўтариб, тўппини қийшайтириб юрган одамни ҳамма ҳурмат этар эди. Ана, меҳнат этиб келаётир, деб. Ҳозир бўлса бундай одамларга қўлидан бошқа иш келмайдиган, ўрропсиз²⁵ деб қарайдилар. Айниқса, ёшлар. Шунинг учун четга бориб бирорвонинг туалетини артса артади, лекин бу ерда ерга бир кетмон ҳам урмийди.

– Дўғри, лекин шу кетмон урадигон ер қани? Колхоз қани? Фермер қани? Ҳозир чиқиб турган анави... новвилар бўлса...

– Ишлийман деган одамга колхоз ҳам, фермер ҳам, бошқаси ҳам керакмийди. Ҳозир ҳар хўжаликда ер бор, президентский. Бир ярим минг метр!

– Бир минг уч юз метр.

– Бор, ана, бир минг уч юз бўлсин. Бу озми? Оз эмас. Шу ерда не иш этаман, десанг этса бўлади.

– Бир минг уч юз метр ердан чиққан нарса молга, товуққа етсинми, еб-ичмакка, кийим-кечакка етсинми, ҳали тўй-пўй, мошин-сошинни қўйинг.

– Каллани ишлатса шуларнинг ҳаммасина этиб яна ортиб ҳам қолади. Ина менинг ўнгишиғим кимникидан кам? Мошин ҳам бор, туври, “Малибу” эмас, “Тико”, “Дамас”. Икки оғайнимга жой солиб²⁶ бердим, болаларни контрактда ўқитиб ҳам ўтирибман.

– Э-э, сиз буларни факат президентскийдан этиб ўтирганингиз йўқ-да. Товуқ ҳам боқасиз. Нечча эди? Беш юзми, мингми? Боларингиз бор, неча кути? Энг асосийси, боғингизда ажойиб, бозорлиқли юрт грушаси, узумларингиз бор. Шулардан бўлиб турибди булар, Юсуф оға! Қуври президентскийдан эмас. Шулар бўлмаса президентский ер не гап...

– Туври. Қуври президентскийдан эмас. Бояғи айтғонларингнинг ҳаммаси бор. Бир мен эмас, овулда мендан ҳам зўр этиб қўйғонлар бор. Не иш этиб? Мехнат билан, жўра, меҳнат билан. Сен айтган, хотин-бола-чақаси, уйи-эли, қариндоштуққанини ташлаб четга кетаётгандар ҳам шу ерда меҳнат этсалар ҳам гулдай бўлади! Ким бу ерда ишлама, дейди уларга? Хеч ким. Шу ерда ишласин, шу ерда пул топсин. Ҳаз этиб юрсин юртинда, дейман-да. Йўқ, буларнинг ҳаммаси ўзларини четга уради. Тўғри эмас бу. Нечаларининг оиласлари бузилиб кетди. Назоратсиз қолган болалари, қизлари не иш этиб юрибдилар? Буни эл билади, юрт билади. Бу шармандалик.

Булар осонгина, дарров жавоб берадиган саволлар эмас эди. Шунинг учун баҳсласиши, баҳсласиби ўзининг фикрини ўтказишини яхши қўрадиган Қаҳрамон ҳам дарров жавоб беролмади.

– Биламан. Юсуф оға, биламан, – деди у бир вақт. – Аммо, аввал бу ишларнинг бошида отангиз турган. Арини ҳам, юрт грушасини ҳам, ҳар йили Москвагача, чет элларгача чиқиб кетадиган узумларни ҳам Рейим почтачи этиб берган. Ҳаммасини ўзингиз, бир ўзингиз ташкил этмадингиз-ку.

25 Ўрропсиз – ўқувсиз.

26 Жой солиб – уй қуриб.

– Туври, буларнинг ҳаммасини акам бошлаб берган. Лекин ишни ақл билан олиб бормасанг ҳаммаси бир кунда тос-талқон²⁷ бўлади. Юрт грушаси, узумлар, дейсан. Шуларни бир кун қаровсиз ё сувсиз қолдир қани, не бўлар экан. Куриб, ўт босади. Жўра, эгарланган отни миниб чопиши учун ҳам хунар керак. Асосийси, истак керак. Мехнат бўлмаса, ҳисоб-китоб бўлмаса ҳаммаси бир тийин. Шунинг учун мен болаларимга ҳаммавақт бир гапни айтаман, меҳнат этиш керак, ҳисоб-китоб билан меҳнат этиш керак, ақл билан меҳнат этиш керак. Менинг бўй етган болаларим ҳам, уйланган болаларим ҳам кўчада беҳуда юрмайди. Ҳатто тўй-пўйларда ҳам орқайин, ароқ ичиб, алжиб ўтирумайдилар. Борадилар-да, қаъдасини этиб, фирра орқасига қайтадилар. Не учун? Сабаби ишлари кўп. Хўжаликда ким не иш этишини бўлашиб²⁸ олганлар. Бирорининг ишига бирори аралашмийди. Ҳар ким ўзининг ишини этади. Кўчада шалоплаб юрса унинг ишини ким этади? Ҳеч ким. Шунинг учун ҳеч қайсиси бир минут ҳам бекор ўтирумийди. Мехнат, меҳнат, фақат меҳнат бизнинг уйда, жўра.

– Армиядагидай, десандиз-а, – кулдим мен.

– Армиядан ҳам қаттиқроқ, – деди Юсуфбой жиддий. – Бунинг не ери ёмон? Агар ким тартибни ёмон деса бекор айтиби. Ҳозир мода бўлган: ҳа, бошлиқ менга кўзини олайтириди, ҳа, раҳбар овозини баландлатди! Ола қарайди-да, овозини баландлатадида, дангаса бўлсанг, иш билмасанг, ишламасанг. Мен, жўра, ҳозирги... Анави не эди, ҳа, дафтар. Дафтарларига ҳам қаршиман. Нега десанг, не эмиш, менинг ҳолим хароб, мен ишламай ётаман, сен менга кўмак бер – пул бер, ун бер, турунч бер, мой бер! Тўгри, очга нон бериш керак. Лекин у берганингни “лўқ” эткизуб ютса-да, чумчукнинг кўтанагидай²⁹ яна оғзини очиб чирқиллайверса. Тўгрими шу? Йўқ, бу – бети қалинлик. Иш бер, демайди, пул бер, ун бер, нон бер, дейди.

– Нон бермасанг, ош бермасанг очдан ўлади-да, улар.

– Ўлсин! – қизиши Юсуфбой. – Ўлсин. Не учун мен ишлашдан ор этадиган дангаса, ўғри ва кazzобни боқишим керак? Ўлсин ишламаса. Ўлиги сасиб ётсин ахир кўчада. Ана шунда кўрамиз ишлайдими йўқми булар?

– Э-ээ, бу гапларингиз сиёсатта тўғри келмайди, Юсуф оға! Биз ҳамма яхши яшасин, қорни тўқ бўлсин, деймиз.

– Туври. Яхши яшасин, корни тўқ бўлсин. Уйлансин, эрга борсин. Лекин сен билан менинг ҳисобимга эмас-да! Ўзларининг ҳисобига, меҳнатининг ҳисобига. Ина, болаларимни айтдим. Тўйда ўтирумайдилар, ароқ ичмайдилар, дедим. Уларнинг тўйда ўтиргилари келмийди, дейсанми? Келади. Тўйда ҳам ўтиражаклар, артист қизни белидан кучоқлаб давранинг ўртасинда айлантиражаклар ҳам. Лекин ўтирумайдилар. Не учун? Чунки уларнинг ишлари кўп. Мехнати кўп. Шунинг учун улар дунёдаги энг мазали овқатларни ейдилар, энг юмшоқ тўшакларда ётадилар, энг пари хотинларни қучадилар.

– Ривоятдагидай, дейжаксиз-да, а?

– Бу ривоят эмас, ҳаётнинг худ ўзи.

– Да-аа. Бу гапларингизга гап йўқ.

Яна анча жим кетдик. Қахрамон ҳам энди бошқа эътиroz билдирамади. Аммо Юсуфбойнинг қовоғини уюб боришидан ҳали унинг айтадиган гапи борлиги қўриниб турарди. Ҳақиқатан ҳам, у яна бошлади.

– Бизларнинг хўжаликнинг тейи тутилганига кўп йиллар бўлган. Туври. Шукр, хўжалик бут, бола-чақа, оғанини-түвғон жойинда. Лекин яқинда бир йигит билан танишиб қолдим. Шу одамғо мен ҳам саламно, дедим. Шўпир бўлиб ишлар экан. Узоқ бир районга борадиган бўлдиқ. Жўрамиз бир ташкилотдан мошин сўрабди.

27 Тос-талқон – вайрон, пароканда.

28 Бўлашмоқ – бўлишмоқ.

29 Кўтанак – чумчукнинг тухумдан янги чиққан полапони.

Шұхрат МАТКАРИМ

Шу болани юборибдилар. Мошининда олиб борди. Иш ҳам чўзилиб кетди. Ярим оқшомдан ўтганда қайтдик. Йўл ҳам анча бор эди. Бу йигит шаҳардан бир ўн беш-йигирма километр четги бир қишлоқда яшар экан. Шунинг учун аввал бизларни шаҳарга, уйли-уйимизга ташлаб, кейин уйига қайтиши керак эди. Аzon билан эса яна ишга келиши керак. Қишлоқ йўлларини биласан, ўйдим-чуқур – ғалтинг. Тейингда мошин бўлса ҳам эшак аравадан тез юриб бўлмайди. Шуларни ўйлаб бу йигитга, “Кечирасиз, дим кеч қолиб кетдик, ёшулингиз шундай ерларга яна бир-икки юборса, ишни ҳам ташлаб кетарсиз”, дедим. Йигит кулди. “Ойликсиз, мут³⁰ бўлса ҳам, ҳар кун бундан ҳам узоқларга юборсалар ҳам ишлайвераман”, дейди. “Бу не, хайри Худога ишлаб юрибсизми?” сўрадим кулиб. “Йўқ, бунинг бошқа бир сири бор”, деди. “Қани, қани, не сир экан?”, дедик бир оғиздан. “Икки-уч наслли сиғирим бор”, деб гап бошлади йигит. Соғин сигирлар экан. Ҳар қайсиси 20-30 литр, кунига 50-60 литр сут берармиш. Шуни ҳар куни шаҳарга олиб келишим керак, дейди. Туври, қишлоқда сут сотиш кийин. Шунинг учун бу йигит сутни шаҳарда сотар экан. “Қишлоқдан шаҳарга келиш учун эса кўлик керак, менинг эса кўлигим мана, тейимдаги шу мошин”, дейди. Ҳар куни шу мошинда азонда ишга келганда сутини ҳам шаҳарга олиб келар экан. Кўликнинг бундан бошқа ҳам ишлари кўп, дейди. Сиздан қизиқ гурунглар чиқадиганга ўхшайди, гурунг беринг, қани, қистадим йигитни. Бу қизиқищдан йигитнинг ҳам вакти хуш бўлди. Мен ҳам қишлоқда яшайман, наслли молга ҳам қизиқаман, лекин уни боқиб билмийман. Сабаби уларнинг ҳар бири ҳар куни бир арава ўт ейди, дедим. Йигит яна кулди. Туври, кўп ўт ейди, аммо еганига яраша маҳсулот ҳам беради-да. Сиз ўтни не ердан оласиз, сотиб оласизми, деб сўрадим. Не учун сотиб оламан, деди у. Мен президентскийдан икки эмас, уч-тўрт марта ҳосил оламан, буғдойим ҳам шундан, картошка-пиёзим, мол ўтим, товукқа дана, пишикка сичқон ҳам шу ердан, деб кулди йигит. Мен ҳам ўзимни бир хийли ҳисоб-китоблиман, деб юарар эдим, лекин бу боланинг ишлари бошқачароқ экан. Не иш этиб оласиз йилига уч-тўрт ҳосил, дедим қизиқиб. Дим оддий, фақат каллани ишлатиш керак, деди йигит. Қани, каллани ишлатиб билмийдиганларга бир тушунтириб кўйинг, дедим. Марҳамат, деди у, бу ерда ҳеч қандай сир йўқ. Президентскийга ҳар йили кузда буғдой экаман. Чунки нон ҳамма нарсанинг боши. Талак³¹да буғдойи бор одамнинг бели маҳкам бўлади, орқайнин ухлийди, дейди. Мен шу бир минг икки юз метр ердан камидан бир тонна буғдой оламан, ишонаверинг, камидан бир тонна, бўлмаса ундан ҳам кўпроқ, камидан бир тонна, деди йигит. Дорини ҳам, ўл, деб босасиз экан-да, дедим. Аксинча, бир грамм ҳам дори бермийман, агар берсам ҳам ялатиб бераман, уни ҳам дарс тезрок ейишсин, деб бераман, дейди. Ҳовва, кузда буғдойни сочганимдан кейин устига камидан икки-уч бармоқ чириган товук дарси билан мол дарсими аралаштириб тўшийман, ўлдирилган дарс, камидан бир-икки йил чириганидан, деди йигит. Ишқилиб, шўпир боланинг гапича эрта баҳорда президентскийнинг теварагига ўттиз сантиметрдан макка санчиб чиқар экан. Солма, чел ёқаларига ҳам. Пояси молга ем, сўтаси товукқа дана, дейди. Буғдойни ўриб олганидан кейин ернинг ярмига қариқ тортиб, тарвуз экар экан. Қарикнинг ўртасига яна макка, кормовой лавлаги, солмасининг икки четига ярмисига памидор, қолганига гашир³² экар экан. Гашир еган сиғирнинг сути булоқ бўлиб қайнийди, дейди. Ишқилиб, шу президентскийнинг еридан ҳам ўзи, ҳам мол-ҳоли, ҳам товук-пишиғига етадиган тонна-тонна маҳсулот олар экан. Ҳа, айтгандай, яна бир қизиқ гап айтди. Товукларини молнинг тейина юбориб боқаман, дейди. Не учун, деса, молнинг ошқозони ҳеч қачон бутунлигича ютилган донни ҳазм этмийди, чиқарип ташлайди, дейди. Агар молнинг тейинда товук юрса, товук

30 Мут – текин.

31 Талак – дон сақлайдиган маҳсус жой.

32 Гашир – сабзи.

дарсни пешалаб ҳам данани топиб ейди, ҳам мол дарсини титкилаб майдалайди, майдаланган дарс эса тез чириди, дейди. Ана сизга технология, ана сизга хисобкитоб. Қани, шунда ўнгишиқ нечик, деб сүрадим. Худога шукр, дейди. Қари ота-энам, хотиним, уч болам бор. Келинингзиз ўқитувчи, болалар ҳали мактабда. Уллиси бу йил институтга кираман, деб тайёрланиб ётиби. Гулдай ўнгишиб ўтирибмиз. Бир қўнгши жўрам четга кетиб ишлайди, бундан уч-тўрт йил олдин “Дамас” олди. Мен ундан бир йил олдин олган эдим “Дамас”ни. Бу йил қишида уйини шифер этди. Мен уйни бултур шифер этган эдим, ҳамма нарсада ундан олдинда юрибман, деб кулади.

– Да-а, – деди Қаҳрамон. – Ундей чаққон йигитлар ҳам бор.

– Шунинг учун айтаман-да, – деди Юсуфбой. – Четга югураверганча, шу ерда ҳам каллани ишлатса, гулдай ўнгишиқ бор.

Жўралар сұхбат асносида эрталабки гина-гудурларни унуглан, Юсуфбойнинг уйидан узоқлашиб, кишлокнинг марказий кўчасига кириб келаётган эдик. Мен баҳс-мунозараларга кулоқ тутиб жим борар, елкамдаги илон эса ғимирлаб-ғамирлаб қўяр эди. Бу тананинг совуқлиги халтадан ўтиб ёғиримни³³ ҳам совута бошлаган, бу жуда ёқимсиз эди. “Тезроқ борсак зинфитиб юборман”, ўйладим одимимни тезлатиб.

Узоқдан оппоқ спорт формаси кийиб олган аллаким биз томон лўкиллаб келарди. Унинг харакатини югуриш дейиши қийинрок эди. Бироқ юриб келаётиби, деб ҳам бўлмасди. Қадамларининг оғир-оғир тушишидан у ўзини ўта мажбураётгани сезилар, одимлари оғирлигидан эса ерга гурсиллаб тушаётгандай туюларди. Бошидаги спорт дўпписининг учига осилган попилдириқ пўпаги gox олдинга, gox кейин, gox ўнг, gox чапга сапчир, бу ҳолболалар учун роса томоша бўлган бўлар эди. Киши бизга яқинлашди. У қадимги хоразмликларни эслатиб юборадиган сарғиши юзли, мовий кўзли, етмиш-етмиш беш ёшлар атрофида, кийиниши пўрим ва ораста эди. Оёғидаги кроссовкасигача оппоқ, бир қараашдаёқ унинг зиёли, диди баланд киши эканлиги билинарди. Ўзидан олдин ёқимли атири ҳиди етиб келди.

– Ассалому алайкум! – деди Юсуфбой чуқур ҳурмат билан. Ҳатто сал илжайиб ҳам кўйди. – Утренний пробежками?

– Валейкум ассалом, а-аа, э-эээ, – деди спортчи чол тавозе билан. – Овози ниҳоятда босиқ, мулойим ва аллақандай меҳрга йўғрилган эди. – А-аа, э-ээ, йўл бўлсин? – Чолнинг юзи теп-текис, силлиқ ва ёқимли эди. Соғломлантирувчи, юз терисини таранглаштирувчи кремдан ҳам суриб олган бўлса керак, тўла-тўқликка мойил юзлари енгилгина ялтиради. – Эрталабдан мундай...

– Дам олишга бораётирмиз, – деди Юсуфбой ўта муҳим бир юмушга кетаётгандай тантанавор оҳангда. – Бу жўрам Қаҳрамон, бу Тўли.

– Дим яхши, дим яхши, – деди ёқимтой чол.

Юсуфбой у кишини бизга танишитирди.

– Домламиз Самандар ака. Профессор, ҳожи бобо. Бу кишининг оиласидан ўзидан ташқари яна уч профессор, икки академик чиқкан.

– Ў-ўў...

– Мараво-о³⁴...

Ҳаммамизнинг оғзимиз очилди.

– Бу ҳали ҳаммаси эмас, – деди Юсуфбой ҳамишаги босиқлигини унутиб, унга хос бўлмаган қувноқ оҳангда. – Бу кишининг болаларидан бири Европани, яна бири Россияни тутиб турган бизнесменлардан. Уларнинг состояниелари... миллиардга етдими?

³³ Ёғирни – орқа.

³⁴ Мараво – қойил.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Э-ээ, а-аа, ихмм, – кулди Самандар ака мулойим, узрохолик оқангида. – Яқында етиб қолса керак, деб умид қилиб турибмиз. Оз қолди, дим оз қолди. Э-ээ, а-аа...

– Қани энди, ҳамма оила шундай бўлса. Ҳамманинг боласи профессор, академик, тадбиркор бўлса, қўлини не ерга узатса етса. Айтгандай, бу кишининг ўрисдаги боласи Россиядаги бир ўзбек миллиардери билан ака-ука тутинган. Ана! Самандар оғанинг оиласига ҳамма ҳавас этади. Улар бутун қишлоғимиз фахри!

– А-аа, э-ээ... – жилмайди Самандар ака кўпроқ кўзлари билан кулиб. – Бизлар эса, хотиним билан, қўнгшимиз Матти алкашнинг болаларига ҳавас қиласиз. Ҳовва, ҳовва ишонаверинг. Уларнинг болалари олдида бизларнинг болалар ноль.

Мулойим чолнинг бу гапидан дув-дола бўлдик. Аввал Юсуфбойга, кейин чолга қарадик. Ҳазиллашашяпти, деб ўйладик.

Самандар ота сал қувлик билан кўзини қисиб кўйди. Ҳа, ҳа, ҳазил, ўйладик биз. Аммо чолнинг кўзлари бирдан маъюс тортиб қолди.

Бу ҳазилда зил борлигини ҳаммамиз ҳис қилдик. Самандар ака қандайдир мuloҳазалар таъсирида бироз жим қолди. Кейин хўрсиниб кўйди.

– Ҳа, шундай. Менимча, Матти алкашнинг болаларини қишлоқнинг фахри, деса бўлади. Бизларнинг болаларни эмас. Ҳечам бизларнинг болаларни эмас. Ҳамманинг болалари шу икки алкашнидай бўлса, нечик яхши бўларди. Алкаш, деганим учун кечирасизлар мени. Мен ароқни ёмон кўраман, дим ёмон кўраман. Ароқ ичган одамни эса ундан ҳам баттар. Шунинг учун буларни ўриснинг шу ёмон сўзи билан айтаман. Буни яширмайман. Юзига ҳам айтаман. Сен алкашсан, дейман. Шундий яхши одамсан, шундий яхши фарзандларни тарбиялагансан, лекин алкашсан, дейман. Ўзига, юзига қараб айтаман. Ичма, дейман шу заҳар-заққумни. Лекин ичаверади. Ажойиб бола ўзи. Мехнатқаш. Бунга гап йўқ, мулойим. Бунга ҳам гап йўқ. Кўли гул. Бунга ҳам гап йўқ. Ўзи экскаваторчи. Эксаваторининг пири. Менинг дулдул отим, дейди экскаваторини. Ай, енгил мошинини ҳам одам бунчалик яхши қарамас, сайратиб кўяди техникани. Лекин алкаш. Кўп ичади. Ундай этиб кўрдим, бундай этиб кўрдим – бўлмади. Айй, яхши бола-да, кутулсин шу балодан, дедим. Бўлмади. Кўп одамнинг иши тушади бунга. Хизмат бўлса югуриб кетаверади. Бу бой-камбағал, бу пул беради-бермайди, деб ўтирумийди. Югуриб кетаверади. Одамлар ҳам не иш этади? Хизмати битганидан кейин олдига чой қўймаса-да, анави нарсадан бир шиша чиқариб қўяди. Бу киши не иш этади? “Филқ” эттиради-да, суюлиб тушади. Мен маъракаларда нечча марта айтганман одамларга, ай, қўйманглар, берманглар шу нарсадан бунга, деб. Йўқ, қўяверадилар. Буларга барибир, улар ишлари арzonроқ битирсалар бўлди. Бирор алкаш бўлиб кетадими, бало бўладими, баттар бўладими, уларни қизиқтиримийди. Алкашга ишлаган пулинни бермай, шу бир коса чой, шу бир шиша ароқ билан кутулишни ўйладилар. Кейин бир-бировларига мақтаниб ҳам юрадилар, фалончига бир иш буюрдим, харажатсиз кутулдим, деб. Одамлар шундий, бизларнинг одамлар шундий. Ҳеч нарсадан қўрқмайдилар.

– Энди, буларнинг ўзинда ҳам бор-да, Самандар ака, – деди Юсуфбой. – Ўзларига ёқади шу. Олдига чиқариб қўйганни қулт-қулт ютавермай, ҳай, жўралар, ҳақимни беринг менга, уйга бир кило қант оламан, десин. Йўқ, айтмайдилар-да шуни, ахир.

– Дўғри, – деди Самандар ака. – Ўзи ҳам миратга юпқа³⁵. Дим юпқа-эй, – шунинг учун Худонинг берган куни уйига маст бўлиб келади. Лекин уйга келиб мусулмон йилондай товлани-иб ухлаб қолмайди-да, бу алкаш.

Мен сесканиб тушдим. Кейин оёғим остида ётган шпагат халтага қарадим. “Биззи илон нечик ётган экан?” Йўқ, бизники мусулмон илондай ўрали-иб ухлаб ётган кўринади – халта ғимир этмасди. Бундан орқайин тортиб Самандар аканинг гапига қулоқ тутдим.

35 Миратга юпқа – бировнинг таклифини сира қайтаролмайди, кўнгли бўш, деган маънода.

– Ҳовва-а. Маст бўлса ажинаси ўйгонами, ё ичига дев кирами, билмадим – кутуриб кетади. Уйлари қий-чув, тўйполон. Товуқхонага шоғол киргандий. Ўҳ-үҳ! Алкаш болаларини сўккан, бир қўлида болта, бирида ёво³⁶ми, пичоқ билан хиндуларнинг апачисига ўхшаб кўчада чопган! Бола-чақа устига кесак отилган сеча тўпидай ҳар томонга “порра” учади. Хуллас, трагедия! Шундай вақтда оқтиқлардан бири Шукур эркакнига югуради. Шукур эркак алкашнинг опаси. Оти йўли билан эркак. Бори қишлоқни, эркакми, хотинми зимриқдан учиради. Юзга яқинлашиб колган. Лекин ҳозир ҳам бизлардан чаққон. Ҳих-ҳех!

– Бунинг ёшиндагиларнинг суюги ҳам қолмади, – деди Юсуфбой жилмайиб. – Райондами, қишлоқдами, бир ўзи қолибди юздан ошган. Ҳар 9 май байрамида областнинг, районнинг ҳокимлари табриклаб кетади.

– Ҳа, буларнинг келгани яхши, – деди Самандар ака. – Ҳеч бўлмаса йилда бир марта қишлоқни супуриб-сидириб йилон ялагандай этадилар. Ҳаммаёққа кўчат, гул экадилар.

– Лекин экканларининг бири ҳам тутмийди, – деди Юсуфбой. – Ҳаммаси қуриб колади.

– Буларга ўзи тутгани ҳам керак эмас, ҳех! – одатича қўли билан оғзини бекитиб қулди Самандар ака. – Ҳар сафар ниҳол сотиб олганда откат деган нарса, неча одамнинг киссасини қаппайтиради. Бир сафар анави четда юрган болам уйга келганда бу гулларга кетган пулни ҳисоблаб кўрган эди. Бир йилда кетган пулга бизниkidай икки қишлоқ курса бўлар экан, дейди. Булар у ёқда ҳар тийинни ҳисоблаб ўрганганлар-да. “Ота, буни ёшуллиларга айтиш керак”, дейди. Бизнесмен бўлса ҳам содда биззи болалар. “Қўй, ишинг бўлмасин, ёшуллилар билади не иш этишни”, дедим.

– Пул бизларники, жалка-да, – деди Юсуфбой. – Тўғри, ҳисоб-китоб ҳам йўқ буларда.

– Инсоф ҳам, – қўшиб қўйди Самандар ака қулиб. Кейин аввалги гапида давом этди. – Хуллас, кампирнинг узоқдан таёқ чалиб келишини кўрган алкаш йилонга кўзи тушган сечадай сехрланиб, такқа тўхтийди. Кейин кампирнинг олдига югуриб боради. “Момо келинг, момо келинг, чой ичасизми, овқат ейсизми”, деб додоқлаб³⁷ кетади. Ҳозиргина маст тядай бўкириб ётган алкаш шу одам эканлигига ишонмайсиз. Қаранг, ўзи алкаш, лекин энани нечик хурмат этади. Кампир кела солиб боласининг ёғирнисигами, бошигами, хуллас, дуч келган жойига ҳассаси билан бир-икки тортади. Алкаш эгнини қисиб, “Воҳ опажоним, воҳ опажоним！”, деб йиғлаб, кампирнинг оёқларини қучоқлади. “Қўлларингиз оғримадими, қўлларингиз оғримадими”, деб кампирнинг қўлларидан ўпади. Шунда кампир ҳам ийиб кетиб, алкаш боласининг бошни силаб, бир айтимлар айтади, бир айтимлар айтади, қўяверасиз энди. Бу боланинг ақллилиги, донолиги, меҳнаткаш ва меҳрибон эканлигини бир йўлларга солиб айтаверади, қўяверасиз. Сиз ҳам алкашга қўшилиб кампирнинг оёқларини қучоқлаб, қўлларидан ўпгингиз келади. Хуллас, ярим соат ўтиб ҳаммаёқ сув сепгандек бўлиб қолади. Алкаш ухлайди, болалари уйларига қайтади. Кампир ҳам оқтиғиникига эмин-орқайнин кетаверади. Бу алкаш бир ухласа азонгача турмийди. Буни момо ҳам, болалари ҳам яхши билади. Энди эртангти алкашнинг ҳолини бир кўрсангиз эди. Бошлар эгилган. Хотини, келинлари, болалари, оқтиқларининг кўзларига тик қараб билмайди. Уялади! Бола-чақа эса оқшомги гаплар бўлмагандай отанинг устида чайдий қояди³⁸. Бири чой келтирган, бири айрон, бири хорвузнинг суви, яна бири совуқ сув. Қўлидан иш келмайдиган, ҳали тиллари ҳам чиқмаган жужуқлар эса оталарининг бошларини

36 Ёво – панشاҳа.

37 Додоқламоқ – валдираб гапирмоқ.

38 Чай – Хоразм қўлларида яшайдиган куш. Кўпинча куни бўйи чавоқ излаб кўл устида қанот қоқиб юради. Бу ерда ҳамма эътибор отасида, деган маънода.

Шұхрат МАТКАРИМ

силаб, оёқларини босадилар. Идиллия! Шунинг учун шу оиланинг болаларига ҳавас қилиш керак, дейман. Қандайдир академик, профессор, бизнесменларга эмас, энасининг оёқларига йиқилиб, күлларни ўпадиган болаларга, бир оқшом аввал берган ҳамма азобларини ёддан чиқориб, отасининг бошинда гирдиқапалак бўлган болаларга ҳавас қилиш керак. Биз кампир иккимиз шуларга ҳавас қиласиз. Ана тарбия, ана эна, ана бола, ана ота! Биззи болалар Лондонданми, Москваданми келса, кампир инқиллаб-синқиллаб буларнинг олдига чой-нон кўйиб юради. Лекин булар ётаверади. Бола ҳам ётади, галин ҳам ётади, эр етган оқтиқ ҳам, эртанг галин бўладиган қиз оқтиқ ҳам ётаверади чой-нон, дастурхон безалгунча. Булар академи-ик, профессо-ор, бизнисме-ен. Бизлар эса уларнинг хизматкорлари. Ҳар қайсиси келганда, улли яхшилик этган бўлиб, бир тоза мошин олиб берадилар. Аввал-аввал, ёшроқ вақтимизда, болаларимиз мошин олиб берди, деб қувониб юрган эдик. Кампир ҳам ёш, биз ҳам ёш. Югуриб-елиб буларнинг хизматини қилиб юраверибмиз. Болаларимиз дим улли одам бўлиб кетдилар, деб. Кейин-кейин бизларга ақл берадиган бўлдилар. Ундан яшаш керак бундай яшаш керак, сизлар қолоқсизлар, деб. Ана кўп пул не иш этади одамни. Энди буларнинг бойлиги ҳам кўзимизга кўринмай қолди, академик, профессорлиги ҳам. Бола деган устингдан олтин қўймасин, олдингга бир чойнак чой дамлаб кўйисин экан. Ота-онага меҳр керак экан, меҳр! Бойлик, илмий унвонлар эмас. Қани эди, болаларимнинг бирини шу алкашнинг бир боласига алмаштирасам. Олдимизга чой-нон кўйиб, бошимизни, оёғимизни боси-иб ўтиrsa. Мана кампир билан саройдай данғиллама уйда иккигинамиз яшаймиз. Ёнимизда на бир бола бор, на бир оқтиқ. Болалар жойни шундий улли этиб солганки, адашиб кетишдан кўрқиб кампир билан кўл ушлашиб юрамиз. Лекин бундан не фойда? Ҳувуллаб ётибди шу саройдай уй. Бола овози чиқмаса, воғирди бўлмаса. Аzonда турсанг ҳеч ким салом бермаса, ишдан келсанг, оқтиқлар бўйнингга осилмаса, бошинг оғриб қолса ҳеч ким бир таблетка узатмаса... Шу ҳам ҳаёт бўлдими?..

Ҳақиқатан ҳам, бу ҳаётда одамга не керак? Ҳаммамиз бойлик, мансаб, обрў изидан югурамиз. Самандар ака айтганидай, буларнинг ҳаммаси бўлса-ю, меҳр бўлмаса, оиланинг, яқинларнинг меҳри бўлмаса, юқорида санаб ўтилганлардан не наф? Улардан наф бўлмаса нима учун бутун умр шуларнинг изидан елиб-югурамиз?

– Мен ўзим математикман, – деб гапини давом этди Самандар ака. – Уйланганимдан кейин дарров бутун ҳаётимни ҳисоб-китоб этиб чиқсан эдим. Неча болам бўлади, нечаси қиз, нечаси ўғил, уларнинг оралиғи қанча, ҳар қайсиси қачон, қайси боғча, қайси мактабга боради. Уллайиб, каторга қўшилганча ҳар қайсисига қанча пул кетади, қайсиси қайси ўқишига киради, қачон битказзади, битказганидан кейин не ерда, ким бўлиб иш бошлайди, ҳар вазифасида қанча ўтиради, неча йил кичик, неча йил ўрта лавозимда ишлайди, қачон бошлиқ бўлади, ҳар бирини қачон уйлантираман, қачон турмушга чиқараман, буларнинг ҳар қайсисида неча фарзанд бўлади, нечаси қиз, нечаси ўғил, буларга қачон уй қураман, қачон машина олиб бераман – ҳамма-ҳаммасини ҳисоб-китобини чиқарган эдим. Ҳамма-ҳаммасини. Ишонаверинг. Шуларнинг ҳаммасини бир миллиметр ҳам янглишмай амалга оширдим. Бирисинда ҳам янглишмадим. Лекин, леки-ин, – Самандар ака чуқур хўрсинди, – леки-ин ҳеч қачон қариганимда саройдай уйда маҳовга ўхшаб, на бир бола, на бир оқтиқсиз, сўппайи-иб кампир билан иккимиз қоламиз, деб ўйламаган эдим. Ҳеч қачон! Бу нарса менинг етти эмас, етмиш, етти юз, етти минг ухлаб ҳам тушимга кирмаган. Лекин ҳаётда шундай бўлиб чиқди. Мен ўйламаган, мен ҳисобини чиқармаган ишлар бўлиб кетди. – Самандар ака маъюс жилмайди. – Сизлар бўлса, намуна, бизнесмен, академик, профессор, дейсиз. Биз намуна эмас, ибратмиз. Одамлар бизларга караб, тарбияда янглишсанг мана буларга ўхшаб қаровсиз қоласизлар, шунинг учун янглишманлар, хато қилманлар, десинлар. Иккимиз сўппайиб ўтиганимизда кампирга айтаман, академик тарбиялабмиз,

профессор тарбиялабмиз, лекин одам тарбияламабмиз, дейман. Бийингиз ҳеч нарса демайди. Ўтириб йиглийди-да, йиглийди. Эна-да, йиглайди. Биринчи боламиз академик бўлганида, ўх-хўй, қанча қувонган эдик. Бизнинг боламиз академик бўлди, дедик. Ўйлаб кўринглар кирқ тўрт ёшинда академик бўлди. Фақат қишлоқда эмас, областда биринчи академик! – Самандар ака ўша даврни эслабми бироз жим қолди. Юзини четга бурди. Томоги қилқиллаб, қилқиллаб, бироз гапира олмай турди. Кейин кўзларини артди, ғамгин жилмайди. – Барibir ҳозир ҳам ёдимга тушса, кўнглим бузилиб кетади... Тонг аzonдан ҳокимиятдан одамлар келди, бутун қишлоқни йигнаб, ўкувчиларга шеърлар айттириб, бизларни гуллар билан табрикладилар. Артистлар, телевидение, газетларнинг муҳбирлари, ўх-хўй... Оркестргача олиб келганлар. Бу теваракда оркестр деган нарса йўқ эди. Ҳарбийлардан олган эканлар. Ҳамма бизнинг болани мақтаб гаплади. “Бизнинг фаҳримиз, Ўзбекистоннинг фаҳри, деб. Фалон мамлакатнинг фалон институтида дарс беради. Ўзбекнинг кимлигини бутун дунёга кўрсатиб қўйди!” дедилар. Англияда дарс берар эди-да, боламиз, Лондонда. Гуллар, табриклар, гулдурос қарсаклар. Бизлар кампир билан ерда эмас, осмонларда учиб юрибмиз. Биринчи бола шундий, илм йўлидан кетди. Ҳозир дунё танийдиган улли одам. Тез-тез уларнинг телевидениесида чикади. Ина, бу гаплар чикқанидан кейин-ғў, қўяверинг. Ҳар куни бир кўриниш беради телевизорда.

– Телевидениеда ҳар кун чиқса, ҳақиқатан ҳам, дим улли олим экан, – дедим мен. – У ёқларда ҳар кун телевизорда чикиш осонмас. Бизларнинг телевидение эмас-ку у, тижорат кўрсатуви, деб пулини тўлаб, ҳар кун чиқиб ўтираверсанг. У бошқа телевидение.

– Илмдан гапламийди. Сиёсатни гаплийди, – Самандар ака билмасдан аччиқ мурч чайнаб қўйган одамдай афтини бужмайтириди. – Сиёсат бўлганда ҳам уларнинг сиёсатидан гаплийди. Эшити-иб юрагим оғриб ўтиради. Ҳай, сен кимнинг боласисан, сени ким тарбиялади, кимнинг нонини еб шу даражага етдинг, дейман бу ёқда ўтириб. У бўлса уларнинг сиёсатини маъқуллайди. Бошқаларни қоралайди. – Самандар ака яна бироз тин олди. – Мен... Шу боламнинг ҳамма нарсасидан кечишига, ўзимизнинг қишлоққа қайтиб подачи бўлиб мол боқиб юрганига ҳам рози эдим бундай этиб, фалон жойда, фалонкас бўлиб ёлғон сўллаб юрганидан.

– Уларга пул тўлайдилар-да, – деди Қаҳрамон. – Бўлмаса академик одам сиз айтган нарсаларни билмийди, дейсизми? Билади. Сиздан, мендан кўра яхшироқ билади. Лекин, – Қаҳрамон тишлари орасидан “чирт” этказиб туфлади, пул бор бу ерда, ота, пул. Кейин шуларнинг юртинда яшаб юрганидан кейин шуларнинг гапини гаплийди-да. Айтади-ку, ахир, ота, “Кимнинг аравасига минсанг, шунинг қўшигини айтасан”, деб. Шунинг учун, ота, боладан хана бўлиб ўтирманг. Бу ёққа қайтиб келганида, кечирасизлар, янгилишибман, билмабман, деб бир кечирим сўрайди. Тамом. Ҳаммасини яна бошдан бошлаб кетаверади. Қисиниб ўтирманг, ота.

– Пул ҳамма нарсадан улли эмас-ғў, ука. Бу дунёда пулдан ҳам каттароқ нарсалар бор. Масалан, обрў. Бир ёлғон сўлласанг бутун умр йигнаган обрўйинг бир тийин бўлади. Кейин уни миллионга, миллиардга бўлса ҳам сотиб ололмайсан. Ишонаваринг менга. Шунга айтаман, фалон жойда фалончи бўлиб ёлғон сўллаб, обрўсини тўкиб юрганидан, қишлоққа келиб подачи бўлиб юргани яхши эди, деб. Лекин бир гап айтсанг, ака, ўтиринг, сиз бу гапларга тушунмайсиз, дейди. Ана, бизлар энди тушунмайдиган бўлиб қолдик. Яхши, бизларнинг гапимиз йўқ. Қаридик энди. Тушунсак ҳам, тушунмасак ҳам. Беш кун яшаймизми, ўн кунми, Худонинг ўзи билади. Лекин шу гаплари учун икки ака-ука келишмай қолди. Бириси унинг ёнини олади, бошқаси мунинг. Бир-бирини сира тан олмийди. Ана буниси энг ёмони. Ана пул билан сотиб олинмайдиган нарсалардан бири. Буларнинг дардидан, мана, икки оғайни душман бўлиб турибди. Ана, булар ҳоли.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Энди уларни алоҳида-алоҳида әшитиб күрсанғиз, ҳар сафар кимни әшитиб турған бўлсанғиз ҳақиқат шу томонда, деб ўйлайсиз. Буни әшитсанғиз бу, уни әшитсанғиз у ҳақиқатни гаплаб тургандай бўлади.

– Йў-ўқ. Ундей эмас. Ҳақиқат бир. Икки эмас, уч эмас, тўрт эмас. Бир. Ё у ҳақ бўлиши керак, ё бу.

– Амир Темур вақтинда куч адолатда эди, ҳозир адолат кучда бўлиб қолди, – деди Каҳрамон. – Кучли одам столга бир уради – адолат шу одам томонга “лик” этиб ўтади-олади. Кейин буниси янада кучлироқ уради – адолат шу одам томонга “лик” этиб ўтади. Адолат шойи кўйлак кийиб олганми, ё одамларми, билмадим? Бири Тошкентда гей парад ўтказ, дейди, бошқаси чикиб ундан баттарини бақиради. Шуларнинг ҳам ортинда бир кучлар бор-да.

– Билмадим, – деди Самандар ака. – Билмадим. Лекин боламнинг телевизорга чиқиб айтадиган гапларидан дим уяламан. Мен шуни биламан.

– Айтгандай, анави болангиз нечик? Ишлари яхшиими? Миллиардер жўраси яхши юрибдими экан, интернетда ҳар хил гаплар юрибди.

– Яхши, ҳаммаси ажойиб. Лекин билмадим, ким ўйлаб топган шу гапни. Анави миллиардер билан ошно экан, деб. Аммо унинг ҳам калла оғриғи ўзига етади. Европадаги бир тўда нарсаларини олиб кўйибдилар. Фалон ерга бошлиқ бўлди, пули фалон-фалон бўлди, деб чапак чалиб юрган эдик. Энди бойликнинг ҳам ишқали кўриниб қолди. Шунинг учун бу ҳам шу ерда, ўзимизнинг ёнимизда бўлса, яхши эдими, дейман-да.

– Йўқнинг азобидан борнинг азоби яхши. У ёқдагиларини тортиб олган бўлсалар, бу ёқдагилари тургандир. Ҳар қалай меҳмон келса, дастурхонига икки чўракни нечик кўяман, деб ўйлаб ўтиргангардир.

– Ҳай, – кўл силтади Самандар ака. – Худо урсин агар, дастурхонига икки чўракни нечик кўяман, деб ўйлаб ўтиргани яхши эди буларнинг. Одам ёғдои³⁹ етса бутун чўрак кўяди, етмаса ярим. Лекин асосийси кўнгил тинч бўлиш керак. Камбағал одамнинг, қаноатли одамнинг ҳамиша кўнгли тинч бўлади. Мен кўнгшилардан, қишлоқдагилардан биламан. Лекин одам бойиган сайин безовталиги ошиб боради экан. Биззи болалар ҳам шундай. Ҳар қайсисининг бошида бутун дунёning ташвиши. Бояги камбағал эса бир чўраги икки бўлса боши осмонга етади. Булар дунёning ярмини ютсалар ҳам тўйдим, демайди. Бойлик деган шундай нарса экан.

– Лекин ҳамиша шу икки чўракка шукр этиб ўтиравериш ҳам тўғри эмас-да. Одам деган дунёга бир келгандан кейин яхшироқ еб-ичишга, яхшироқ жойларда яшашга, яхши мошинлар миниб ятиллаб юришга ҳам интилиши керак.

– Йўқ-йўқ, мен буларнинг бирига ҳам қарши эмасман. Мен бошқа нарсани – бойлик одамни баттар очқўз этишини айтиётирман. Одам бойигани сайин кўнглидан меҳр-муҳабbat кўтарилиб борар экан. Мен шуни айтаман. Чунки бой деганинг ҳеч нарсага зарурати йўқ. Мундайроқ одамга бўлса дам у нарса, дам бу нарса керак. Ҳаммаси ўзидан битмайди. Улар кўни-кўшни, оғайни, ёр-дўст билан битади. Шунинг учун уларнинг орасида мулоқот бор. Мулоқот бўлгандан кейин меҳр-муҳабbat бор. Бойларнинг ҳам давралари бор. Лекин улар бу ўтиришларда сиртидан айтмасалар ҳам, ичидан, ким-кимдан устун, ким-кимдан бойроқ, деб баҳс юритадилар. Аввал шу гапларни бирор менга айтса, ўтиришларда сиртидан айтмасалар ҳам, бир-бири билан ким зўрроқ, деб баҳслашади. Яна бир гап. Ана бир болам ўзи Питерда яшайди. Хотини Германияда. Болалари Америкада. Бир-бирларини ойлаб, йиллаб кўрмас эканлар. Шу ҳам оилами? Шу ҳам эр-хотинликми? Ота-болалик қани? Шу гапларни айтсам, устимдан куладилар. “Ота-аа, қадимги замонда қолиб кетгансиз”, дейдилар. Шу дўғрими? Эр-хотинни истамаса, хотин эрни қўмсамаса. Болаларининг бошини ҳеч ким, на ота, на она сийпаламаса. Ана сизга оила! Болам

39 Ёғдои – ҳол-аҳвол.

бўлса, “Ота қисинманг, ишларимизни бир ёқли этиб олсак, кейин ҳаммамиз бир ерда ё Россия, ё Германия, ё Америкада яшиймиз”, дейди. Ана! Қачон бўлса ҳам ёнингизга борамиз, хизматларингизда турамиз, оёқларингизни уқалаймиз, сизларга бир коса чой дамлаб берамиз, демийди. Ё Европа ё Америкада яшаймиз, дейди. Шунда кимнинг боласи яхши? Алкашнингми ё бизларнингми? Қишлоқдагилар бизларга ҳавас қиласиди. Бизлар бўлса шу алкашга ҳавас қиласиз. “Қани эди, менинг болаларим ҳам шу алкашнинг болаларидан бошимни уқалаб ўтиру”, дейман.

Не дейишимизни билмаймиз. Шпагат халтада ётган илон инграб тўлғонгандай бўлади.

– Шундий гаплар, – деди Самандар ака. – Ҳозирги тилда не деяр эдилар: “Бу гапларни тарқатинг. Дўстларингизга улашинг”. Токи бошқалар бизлардай ғоғил қолиб, кейин пушмон этиб ўтирасинлар, – Самандар ака бизга “Хайр!” маъносига қўл силтади-да, яна дард тўла мовий кўзларини ерга тикканича лўкиллаб чопиб кетди.

– Ана-аа, – деди Қаҳрамон. – Академик, профессор, катта бизнисмен бўлиш ҳам ҳеч нарса экан-да. Қани шу отага не етишмайди? Моддий нарсаларни айтаман-да. Ҳамма нарсаси бор. Данғиллама уй, энг сўнгги русумдаги мошинлар. Егани олдида, емагани ортида. Лекин... Гапларини қаранг.

– Айтма-айтма, – шпагат халтани орқамга отдим. У анча оғирлашиб қолгандай эди. – Богатые тоже плачут.

– И-ии, – деди Юсуфбой кутилмаганда. – Бу ёкка буриламиз, бу ёкка. Бу кўчадан кетамиз, бу кўчадан.

– На гап? – тушунмади Қаҳрамон. – Бу йўл тўғри, яқинроқ-ку!

– Бу ёқдан юр-ай, – Юсуфбой шошилиб жин кўчага қайрила бошлади. – Анави... Э-ээ, кечга қолдик.

Шу пайт бизлардан ўн метрлар наридаги уй олдида турган киши Юсуфбойга қараб завқ-шавқ билан қўл силтади.

– Э-ээ, оғайй-ни, салом! – ва биз томон шитоб билан юрди. У тўйга кетаётгандай жуда башанг кийиниб олган, туфлилари ялтирад, ҳали қуёш тузукроқ қўтарилиб олмаган бўлса-да, кўзида сўнгги модадаги қора кўзойнак. Бўйи ўртадан баландроқ, тепакалми ё сочи покида кирдириб олинганми билиб бўлмас, юзи ҳозиргина бир бакал вино ичиб олгандай қип-қизил эди. – Йўл бўлсин-эй, йўл бўлсин, брат? Бунча кўтариниб олибсизлар? Не ерга борётирсизлар? Маладес, маладес! Барibir биззи айтган бўпти-да?

– Йилоннинг ёмон кўрган ўти иининг оғзида ўсган экан, – норози пўнғиллади Юсуфбой у кишига эшитилмайдиган паст овозда. – Йўлиққанини қара мунинг. Вожжиллаб миянинг қатигини чиқаради энди. Қаҳрамон, сен бизларнинг ишимиз қистогроқ эди, деб дарров кетишга рухсат сўра.

Юсуфбой шу одамга дуч келмаслик учун бошқа кўчага қайрилишга уринганини тушундик. Аммо энди, албатта, кеч бўлган эди.

– У не кўчанинг қоровулими эдики, рухсат сўраб ўтирасак. Ўтиб кетаверамиз-да, – деди Қаҳрамон беписандлик билан.

– Ўтиб бўпсан, – Юсуфбой маъноли кулимсиради. – Менгли вожжи⁴⁰дан шу кунгача ҳеч ким осонгина ўтиб кетганмас.

– Йўл бўлсин, йўл бўлсин? – кутлади бизларни Менглибой ўқтам овозда. Кейин тез этиб келди-да, ҳар биримизнинг қўлимизни худди узиб олмокқа қасд этгандай кафтларимизни қаттиқ сиқиб, силтаб-силтаб кўришди. – Аzon билан йўлга чиқиш яхши гап.

– Дарё бўйига, бир дам олиб келажак эдик, – деди Юсуфбой қистоглигини кўрсатиш учун тўхтамай юришда давом этиб. Унинг кайфияти тушиб кетганлиги аниқ-тиниқ кўриниб турар эди. – Кеч қолиб кетдик.

40 Вожжи – кўп гапирадиган одам.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Ана! – деди Менглибой. – Барибир менинг айтганим бўлиди-да. Мен не деган эдим сизга? А? Боринг, дарё бўйига боринг. Дам оласиз, ҳорғинлик чиқади, бир-икки жўрангизни ҳам олиб боринг, деган эдимми? А? Мана, менинг гапимга кирибсиз, асло кам бўлмайсиз. Маладес! Ўзи бир бошқача одамсиз-да, Юсуфбой! – Менглибой Юсуфбойнинг қўлларидан тутди. Унинг лўппи, қип-қизил кафтлари иссиққина эди. Лекин бу илиқлик Юсуфбойга худди йирингли ярани тутгандай ёмон таъсир этди. Кафтларини бўшатишга уринди. Бироқ Менглибойнинг илтифот кўрсатиш истаги шу даражада кучли эдики, ҳамсухбатининг кафтидан жуда маҳкам тутган эди. – Юсуфбой қишлоғимиздаги энг сара йигитлардан. Кўнгли очиқ, меҳнаткаш, дим жиним сужди шу йигитни. А, Юсуфбой? На дадингиз?

Юсуфбой тўхтади. У табиатан жуда сабрли эди. Аммо ҳозир юзини тириштириди, ажинаси қўзиди.

Менглибойни текис йўлда ўсган сербутоқ, тиконли шох-шаббаси қулоч ёзган жанглга қиёслаш мумкин эди. Ёнидан қанча эҳтиёт бўлиб ўтсанг ҳам, албатта, танантга бирор заар етади. Менглибойга кимга мақтанишнинг фарқи йўқ эди. Мақтаниб хумори тарқаса бўлди. Мақтансаса ўлади. Ҳамма планеталар күёш атрофида айланса, Менглибой учун дунё унинг атрофида айланади. Гапини бошласа ҳамсухбатининг ҳоли, унинг гапларини ёқтиярптими-йўқми уни мутлақо қизиқтирмас эди. Айниқса, вақти хуш, омадли, иши юришган одамни кўрса ўзининг ундан устунлигини исботлашга киришиб кетарди. Буни яшириб ҳам ўтирасди. Агар ҳамсухбати унинг ҳолига кирмаса, уни тингламаса, ранги ўзгариб, лаблари гезарар, бу беэътиборлик уни газаблантиради. Ким билан учрашмасин аввал унда бору йўқ фазилатларни санаб обдан мақтарди. Кейин ўзини мақтарди. Табиий, аввал мақтov эшитган киши Менглибойнинг ўзи ҳақидаги мақтовларини ҳам сабр билан эшитишга мажбур бўларди. Аммо у киши орқасига ўгирилгани ҳамона, Менглибой дарров ўзининг асл ҳолига қайтар, дарҳол ҳалиги одамнинг бошидан мағзава ағдаришни бошларди. Бир зум ҳам ўйлаб ўтирасди, бир зум ҳам! Менглибой учун дунёнинг энг ақллиси ҳам, энг доноси ҳам, энг фаросатлиси ҳам ўзи эди. Буни устини очиб айтмаса ҳам, гапларидан шундай маъно келиб чиқарди. Ўзини пайгамбардай санарди. Ҳар хил кароматлари, қайси валийлиги юз фоиз тўғри келганлигини санашдан тортинмасди. Ўта башанг кийинар ва уйдами, ишдами, танишми, нотанишми, биринчи дуч келган одамига ўзининг “беназир”лигини таъкидлаб, “олтиндай топилмас” маслаҳатларини бериб кетаверарди. Аммо фикрлари шу қадар сийқа эдики, салпал фикрловчи одамни хит қилиб юборарди. Шунинг учун танишларидан тортиб, қариндошларигача, қўни-қўшни-ю маҳалладагилар ҳам иложи борича унга дуч келмасликка ҳаракат қилишарди. Йўлиқдингми, ундан камида бир соатсиз кутулиб бўлмасди. У истаган кишига шу маҳалла, шу қишлоқ ва шу ўрт учун қандай катта хизматлар қилиб қўйганлиги, бугунги ободлик ва фаровонлик унинг меҳнатларининг самараси эканлигини толмай таъкидларди. Аммо тақдирдан буюк алодатсизликлар содир бўлиб, бу заҳматларининг ажрини ҳозиргача олмай келаётганлиги, умрида на бирор мукофот ва на орден-медаль қўрмаганлиги, элдошларининг икки оғиз илиқ сўзига бир умр маҳтал бўлиб келаётганлиги, атрофдагилар – қўни-қўни, маҳалла, қариндош-туққан, таниш-билиш ва дўстларининг ҳаммаси муттаҳам ва бефаросат кишилар эканлигидан арз қиласарди. Кейин у билан сухбатлашаётган киши бундан мустаснолиги, у сухбатдошининг унга бўлған хайриҳоҳлигини бутун умр сезиб, ундан миннатдор бўлиб келаётганлигини айтарди. Унинг гапларини юз марта, эҳтимол минггинчи марта эшитаётган шўрлик, ҳар хил баҳоналар топиб, бу ердан қочишига уринар, қанча кўп уринса, у гапни шунча чўзар, сухбатдошининг шошилиб, хуноб бўлиб, сувдан чиқариб олинган балиқдай типирчилаетганидан хузур қиласар ва валақлашини ички бир ғайирлик билан давом эттираверарди. Дилозор эди. Кўчада, маҳаллада, туманда ва вилоятда, баъзан мамлакат миқёсидаги ҳамма воқеалар у айтганидек ёки унинг маслаҳати билан бўлаётганлигини иддао қиласарди. Юракни

оздриб юборадиган тарзда ёқимсиз бир кўтаринкилик билан баланд овозда ва бетакаллуп шангиллаб гапирав, шунинг учун унинг кўлига тушган одам асабий бир холда, дунё кўзига тор кўринмасдан қутула олмасди. Барча ҳамқишлоқлари каби Юсуфбой ҳам буларнинг ҳаммасини жуда яхши биларди.

– Биз, – деди Юсуфбой иложи борича юзига бефарқлик аломатини бериб, – у ёқка тезроқ боришимиз керак, одамлар қараб ўтирибди.

– Тўгри этасиз! – деди Менглибой. – Дим тўгри этасиз. Айтилган ерга вақтида, кеч қолмасдан бориш керак. Кеч қолиш бу маданиятсизлик белгиси. Мен бундайларни ёмон кўраман ва хеч қачон уларни аямайман. Бир сафар шундин бўлган. Бир секунд, бир секунд! Гапни эшитинг...

– Кўнгши! – деди Юсуфбой, бизнинг бир сония ҳам вақтимиз йўқ, деган оҳангда. Кейин Қаҳрамонга қаради: “Бир гап айт!”

– Дўгри, – деди Қаҳрамон. – Гечирасиз. Бизнинг дим вақтимиз йўқ.

Менгли типиричилаб қолди. У ҳар қандай тешик қулоқни етарлича мақтанмай кўлдан чиқариши дарё бўйида уч кунлаб ўтириб, қармогига илинган йигирма килолик лаққани қочириб юборищдай гап эди. У шошилаётган дўстларнинг икковидан ҳам юз ўгириб менга қаради. Ҳаяжондан юзлари бироз қизарганди.

– Бир секунд, а? Бир секунд! Ҳеч бўлмаса сиз бироз дам олинг. Кўзимга дим иссиқ кўриниб турибсиз. На учун мунга маҳкам ёпишиб олдингиз? Кўйинг! Кўйинг ерга. Халтангизни кўйинг. Ичиди на бор мунинг? Тирик бир нарсами дейман. Фимиirlab, фамирлаб қўяди. Чиқиб гетмасин. Чиқиб гетмасин, оғзини босиб туринг! – у халтага бироз ҳадиксираб қаради. Кейин кафтининг ўнг-терсига қараб-қараб қўйди-да, киссасидан “спрей” олиб кўлларга сепиб, ишқалади. Булар ҳам сўраб қўймасин, дегандай, “спрей”ни шошилиб чўнтағига яширди. – Бир секунд-а, бир секунд. Ана-ана, қимирлаётими? Оғирроқ нарса ўхшийди.

Мен ерда ялпайиб ётган халтага қарадим. Ҳақиқатан ҳам у аввалгидан анча тўлишиб қолгандай эди. “Йилон уллайиб кетдими? Ё шундай кўринаётими?”

– Мана, – менга юзланди у. – Сиз ақлли одамсиз. Дўғрими?

Юсуфбойга қарадим. У ҳорғин тиржайиб турарди.

– Дўғрими? – саволини тақрорлади демагог.

Қаҳрамонга қарадим. У вакт бекорга ўтиб, йўлдан қолаётганимиздан асабийлашаётиди, шекилли, юзини тескари буриб олган.

– Айтинг, дўғрими?! – саволини ўжарлик билан тарорлади у.

Жуда ахмоқона ахволда колган эдим. Тўгри, дессанг ахмоқлигинг кўринса, йўқ, дессанг жиннилигинг. Шунинг учун эгнимни қисиб қўяқолдим.

– Ана, – уни шу ҳам қониктирди. Аслида унга на инкор ва на тасдиқнинг кераги йўқ эди. – Сизга шу юкни шу халтага сол, деган эдим, дўғрими?

Мен ҳайрат билан аввал Юсуфбойга, кейин Қаҳрамонга қарадим. Юсуфбой баттар илжайди. Унинг кўзларида, “Нечиксизлар энди? Мен не деган эдим”, деган маъно бор эди. Қаҳрамон эса кўзларини шокосадай-шокосадай йириб бир менга, бир унга тикилди.

– Тушунмадим, – дедим мен.

– Ана! Дарров ёдингиздан чиқиби. Ёдингиздан чиққан бўлса, мен ёдингизга солиб қўяман. Сизга сафар олдидан шpagат халта топинг, деган эдим, дўғрими?

– ?!!

– Шу нарсани шpagат халтага солиб чиқасиз, деган эдим. Ёдингизга тушдими? Новви эди-ей ўзи, бу халтадаги?

– Йилон, – дедим асабийлашиб.

– Йилон?! – демагог бир саҷраб орқага тисарилди. Аммо чекиниш унга хос бўлмагани учун дарров ўзини ўнглаб олди. Кейин мени ҳазиллашяпти, деб ўйлади, шекилли, зўрма-зўраки тиржайди. – Йилон... Ҳе-ҳе-ҳе! Яхши, шу йилонни шу халтага сол, дедим. Дўғрими?

Шұхрат МАТКАРИМ

Ҳайрон бўлиб яна Юсуфбойга қарадим. Унинг юзида эҳтиоррессиз бир жилмайиш қотиб қолган эди.

– Дўғрими? – саволини ўжарлик билан такрорлади Менглибой.
– Тўғри, – дедим бу одам ўз гапини тасдиқлатмагунча тинчимаслигига кўзим етиб. – Кейин шу халтага сол, дедингиз.

– Ана, – деди у яйраб кетиб. – Ана, раҳмат сизга, менинг айтганимни қилганингиз учун. Менинг айтганимни этиб панд едингизми?

– Йўқ, – дедим баттар энсам тиришиб. – Панд еганим йўқ.
– Кўрдингизми? – деди у энди бошқаларга ғолибона назар ташлаб. – Ҳакиқий инсон мана шундай бўлади. Дўғрисини дўғри айтади. Айтганимни этганини тасдиқлаб дурибди. Мана, – деди у халтага ҳадик билан назар ташлаб. – Қанчадан-қанча одамлар менинг маслаҳатларимни олиб униб-ўсиб кетганлар. Дўғри, буни ҳаммаси ҳам тан олавермайди. Лекин мана бу кишига ўхшаб, раҳмат айтиб, тан оладиганлар ҳам бор. А, дўғрими? Одингиз ким эди, жоним?

У менинг жавобимни кутмай, унинг маслаҳати билан ишлари юришиб кетган замонамизнинг машҳур кишиларининг номларини бир-бир санаб ўта кетди. Уларнинг орасида олимлар ҳам, ёзувчи-шоирлар ҳам, машҳур санъаткорлар, ҳокимлар, вазирлар, ҳатто бир неча Нобель мукофоти лауреатлари ҳам бор эди. Уларга қачон, қандай шароитда ва нима сабаб, қандай маслаҳатлар берганлиги ва худди шу маслаҳатлар боис улар бугунги мавқеига эга бўлиб турганлигини таъкидлай бошлади.

– Масалан, – деди у халтага ишора қилиб, – менинг маслаҳатим билан қанчаканча одам йилон ўйнатувчи бўлиб кетди. Дунёдаги машҳур анави морбозлар ҳақида эшитгандирсиз? Ана шуларга ҳам мен маслаҳат берганман морбоз бўлишни. Ўзи доиракашми, усилителчими эди артистларнинг ёнида. Бир куни олдимга келиб, “Булар билан юравериш жонга тегди. Эртадан кечгача итдай югурасан. Миллион-миллион пул тушади тўйларда. Лекин қаймоқини уста олади, бизларга бармоғини ҳам ялатмийди. Так что, кетажакман. Лекин на иш этсам экан, деб каллам қотиб турибди. Уйда уч бола. Тупроқ яламайдилар-ку улар ахир”, дейди. Шунда мен унга қараб, йилон топ-да, морбоз бўл, дедим. Чунки у вақтларда, ҳатто ҳозир ҳам, бу теваракда бу антика иш билан хеч ким шуғулланмаган. У, йилондан кўрқаман, деди. Э-ээ, дедим, несидан кўрқасан йилоннинг? Йилон деган юввош нарса бўлади, факат ранги сал совукроқ. Шундай-шундай, йилоннинг бошини оҳиста-оҳиста сийпаласанг, ухлаб қолади. Кейин уни халтага соласан-да истаган хизматингни буюроверасан, дедим. Кетди, ўйлаб кўраман деб. Хуллас, бир куни олдимга яна келди. Йилон топдим, энди не иш этайн, деб. Мен унга, аввал шпагат халта топ, йилонни мана шу шпагат халтага соласан, дедим. – Бу одамга шпагат халта ёқиб қолдими ва ё шпагат сўзими, “шпагат халта”ни ажиб бир роҳат билан такрорларди. – У менинг айтганимни қилди ва шпагат халта топти. Мана бугун у йилонлари билан дунёни айланиб юрибди. Лекин шу эшшак ҳозир мени танимаса ҳам керак. Нонкўр чиқди ярамас.

– Гурунг учун раҳмат, – деб Юсуфбой сумкаларни олиб йўлга шайланди. – Омон бўлинг.

– Бизлар гетдик, – деди Қаҳрамон ҳам.
Мен ҳам халтамни орқаладим. У жуда оғирлашиб қолган эди.
– Тўхтанг, тўхтанг! – у энди Қаҳрамоннинг билагидан тутди. – Қистанманг, озгина дам олинг. Қистанган қиз эрга ёлчимас, деган гап бор. – У осмонга қараб қўйди. – Между прочим, ана, булут босиб келаётир. Ҳозир ёмғир қуяди.

– Булут? Ёмғир? – Қаҳрамон осмонга қаради. – Анувими? Кетдик, – буюрди у бизларга қатъий оҳангда. У бу сурбет сухбатдошдан тезроқ кутулмоқчи эди. – Табиат ўқитувчисиман. Табиат ҳодисаларини яхши биламан. Ёмғир ёғмийди. Кетдик, Юсуф оға. Кетдик, Тўлий оға.

– Ўқитувчи? Э-э, баракалла-а! Барибир менинг айтганим бўлибди-да? Раҳмат сизга!

Қаҳрамон тўхтади. Аввал Менглибойга, кейин бизларга бир-бир қараб чиқди. Менглибой Қаҳрамоннинг шу бир сониялик довдирашдан унумли фойдаланди. Бунақа нарсаларга уста эди: аввал гап билан тарсаки туширади, довдиратади. Кейин сухбатдошни истаган мақомга солади.

– Одингиз ким эди, а? Бирдан ёдима тушмин дурибди.

– Ҳей, қизиқ экансиз-ай, оғайнни! – Қаҳрамон асабий хўмрайди. – Мен сизни биринчи марта кўриб дурғон бўлсан, доим бўлмасангиз, аммам бўлмасангиз, менинг муаллим бўлишимни нечик сиз айтасиз? Одимни ҳам билмийсиз, яна маслаҳатим билан дейсиз...

– Ана! – деди демагог кўзларини ола-кула қилиб, “Бу безбетни қаранглар-а, тан олмаяпти”, дегандай атрофига аланглар экан. – Ҳозирги ёшлар шундин. Ҳах, мен сизни донимасам, отангизни донийман. Отангизни, тушундингизми? Отангизни! Ким эди-а, ҳозир бирдан ёдимга тушмаётир. Ёдима тушириб юборинг. Ҳозир... ҳозир... Калламга келмаётир бирдан.

– Ҳосил буғалтер.

– Ана! Яна не ердан биласиз, дейсиз. Ҳосил буғалтер, Ҳосил буғалтер... Жиҳмат⁴¹ жўра эдик отес билан! Ў-ўй, бирга қанча чой ичганмиз. Қанча гурунглашганмиз. Бай, бай... Гурунгги мазали одам эди. Шундин анекдотларни айтиб ташлар эди, кула-кула ичакларинг қотиб қоларди! Энди анекдот деган нарсани мен ҳам қийиб ташлайман, лекин. Бир Ҳосил акам айтади анекдотни, бир мен. Ўзларимиз ҳам, бизларни эшитиб турган одамлар ҳам кула-кула йиқилиб қоладилар.

– Акам ўйин гапни ҳам, ўйин этиб гаплаган одамни ҳам ёмон кўрар эди, – Қаҳрамон Менглибойнинг тилини кесдим, деб ўйлади ва йўлга шайланди. Аммо Қаҳрамон янглишган эди.

– Э, ана, ана! Ҳақиқий Ҳосил акамнинг ўғли экансиз! Маладес! Бу гапни сиз не деяр экансиз деб, айтган эдим. Маладес! Дим серёзний одам эди. Мен анув ишда ишлаб юрганимда отангизнинг колхозига борган эдим. Бошлиқ, “Ўзингиз бориб шу қишлоқдаги ишларни бир кўриб келинг”, деб илтимос этган эди. Дўғриси, бошлиқ ноль эди. Ҳатто ундан ҳам паст. Ҳеч нарсага тушунмас эди. Ҳеч нарсани билмасди. Алиф деса оёғини кўтарарди. Шунинг учун жиддий масала бўлса мени юборарди-да. Ўзи тупой эди. Лекин шу... Ҳокимга ҳам қойил қолмадим, аммо. Бир синфдошим деб, бутун бошли соҳани шу тупой қўлига топшириб қўйди. У креслода ўтирган бир тўнка эди. Неча йил ўтирган бўлса, соҳани шунча йил орқага тортиб кетди. Ишнинг бор оғирлиги менинг бўйнимда. Елдим, югурдим, хизмат этдим. Республикада биринчи, иккинчи ўринлардан пастга тушмадик. Лекин ярамас мени ўстирмади. Ўзи йирингга ўҳшаган сап-сарик одам бўлса ҳам, ичи кўмирдай қора эди. Йилоннинг мойини ялаган. Лекин иккимиз ёлгиз қолсак, “вити-вити” деб, йилпишланиб⁴² ўларди. Бизлар гўё оға-ини, ота-бола. Бирорвларнинг ёнида эса ўзининг бошлиқлигини кўрсатишга уринарди. Баъзан дағдага этиб қоларди. Тупой. Ишқилиб, мен, сиз нечанчи йили мактабни битирган эдингиз, ана баракалла, шу йили отангиз ишлийдиган колхозга борган эдим. Зўр ўтиридик! Еган овқатларим, оҳ-оҳ, оҳ! Мазаси ҳали ҳам оғзимда дурибди. Бундай зўр овқатларни ҳеч қачон емаганман. Гурвакнинг тоза пишган вақти эди. Отизда хиррик уздириб, сайлаб-сайлаб, мўччи⁴³ларини сувга ташлатиб қўйган экан, боргандан бир гурвак сўйдирди. Ух-ух-ух! Ана қовуну, мана қовун. Ҳар қайсимиз бир гурвак ебмиз. Зўр экан. Ўзи хотиннинг ёмони бўлмагандай, гурвакнинг ҳам ёмони бўлмайди-да! Ҳа-ҳа-ҳааа!

41 Жиҳмат – жуда қалин.

42 Йилпишланмоқ – тилёғмалик қилмок.

43 Мўччи – ажойиб, зўр.

Шұхрат МАТКАРИМ

Хай, ишонинглар! Икки соатга яқин ўтирик. Ҳосил акам бир оғиз ҳам гапламади. Ўйин гапни ёмон кўрар эди. Ўйин этиб гаплаганни ҳам. Буни яхши билганим учун, менам бир оғиз ўйин гап гапламадим. Только жиддий гаплар. Иш, план, сиёсат. Хуллас дим сипо ўтирик.

– Акам қовунни ҳам унча яхши кўрмас эди – Қаҳрамон яна терс сўзлади. Не иш этиб бўлса ҳам бу кишининг кайфиятини бузишга аҳд қилган эди. – Айниқса, гурвакни. Гурвак еса ичи қотарми эди ё ичи кетарми эди, билмадим.

– Баракалла! Отесни дим яхши билар экансиз. Гурвак шундин мазали, шундин мазали эди. Бир ўзим едим. Ҳаммасини. Ёрилиб ўлин, дедим, лекин едим. Дўгриси. Отес бир гарч⁴⁴ ҳам емади. Ём-мо-он едим, лекин. Ҳоҳо-ҳоо!!! Уф! Бир насоснинг ёнига жой қилдириб қўйган экан. Сув бўйинда. Кейин шу ерга бордик. У ерда икки хўрзни қаттиқ қовурдоқ этиб, бостириб қўйган экан. Ўз оёғи билан юрган, ўзи истаган гиёҳлардан териб еб юрган хўрзлар! Бир ёшга тўлмаган. Мундай хўрзнинг гўшти бошқача бўлади. Мазасини қўринг, мазасини. Ух-ух-ух! Кейин яна бир шундий хўрз босилган палов олиб келдилар. Оҳ-оҳ! Гўштининг ширасидан бармокларингиз бир-бирига “чиппа” ёпишади. Ажратолмийсиз. Ана шундий! Суягиға қўшиб бармоғингни ҳам кемириб юборганингни билмайсан. Воҳ! Насоснинг ёнига лақقا ҳам бойлаб қўйилган экан. Сўнг қозонга шу гетди. Кейин, конечно, гўжа! Билмадим не ерда сақланган экан, чакида⁴⁵га суюлтирилган гўжадан ҳар қайсимиз бир лавоби касодан урдик.

– Акам дим чимхўр одам эди, гўжани ҳам ётириласди. – Қаҳрамон энди асабийлашаётганини яшириб ўтириласди. – Чаккида-паккида ичмасди.

– Во! Дўгри! Мен не деб ўтирибман, ахир? Отес бошқа овқатлардан еди, чаккида, гўжа емади. Ёмон кўрар ади гўжани. Менам ёқтиримийман ўзи шу гўжа деганни. Аммо меҳмонмиз, чиқарилган нарсани емасанг бўлмайди. Шу бир амаллаб, ёқса ҳам, ёқмаса ҳам, едим гўжани. Шу гўжа егандан кейин кўнглим булашгандай бўлди. Не учун мундай бўлди, деб ҳайрон бўлдим-ов. Шу гўжадан экан-да. Отес шунинг учун гўжани ичмас эканлар. Хуллас, кейин гостиницага келдик. Ҳовуз бўйидаги гужумнинг тейинда обед қилдик. Ух-ух-ухх! Қайиш курдик⁴⁶ экан. Устига қўйилган қўзининг гўшти оғзингга солсанг эриб гетади. Кейин лўли кабоб, ижжон, шашлик. Охиридаги ун оши⁴⁷ни кесганга ҳам қойил қолдим – ҳар толаси гўзал қизнинг соч толасидан қалин эмас – шундий нозик.

– Ўтган сафар бу гапларни бошқа ерга боргандаги гурунгда айтган эдингиз, – деди Юсуфбой, бўлди-да энди, одам ҳам шунчалик безбет бўладими, дегандай.

– Дўгри, – демагог Юсуфбойнинг даккасига зарра эътибор бермай гапида давом этди. – У ерга борганда ҳам шундай ташкил⁴⁸ бўлган эди. Лекин бу кишининг отасининг овқатлари даҳшат.

– Хуллас, – деди Қаҳрамон бесабрлик билан Менглибойнинг тилини кесишининг ҳеч иложини топилмагандан кейин. – Ҳаммасини билдик, тушундик. Бизлар гетдик.

– Ҳовва, – деди Менглибой ва атрофга боқиб бироз ўйланиб олди. Бу гапларни нима учун айтиётганини ўзи ҳам унуттганди. – На деётган эдик?

– Қаҳрамоннинг ўқишини айтажак эдингиз, – деди Юсуфбой совуққонлик билан ва юкларини кўтариб ўрнидан қўзгалди. – Кетдик, жўралар.

– Бир минут! Бир секунд! Гапни охиригача эшитинг. Хуллас, шу гуни гужумнинг

44 Гарч – сўйилган қовун бўлаги, тиликнинг бир неча бўлакка бўлингани.

45 Чакида – чакки.

46 Қайиш курдик – Хоразмнинг хамир овқатларидан бири.

47 Ун оши – угра оши.

48 Ташкил – зиёфат.

тейинда ўтирганимизда отес, шундин-шундин, болам мактабни битираётир. Қайси ўқишига беришимни билмай ўтирибма-ан, деди. Шунда мен, пединститутга беринг, пединститутни битирган одам ҳамма ерда ҳам ишлаб кетаверади, дедим. Отангиз дим қувонди, “Не иш этарини билмай, бошим қотиб ўтирган эди, раҳмат сизга”, деди. Отангиз менинг айтганимни этди. Сизни пединститутта ўқишига киритди. Ана шундин. Сиз бўлса мени не ердан донийсиз, дейсиз. Мана, бугун кимсан, фалончисиз.

– Дўгри, – деди Қаҳрамон ноиложлиқдан шашти қайтиб. У ҳам бу кишидан кутилишнинг ягона йўли унинг гапини маъқуллаш эканини англаб етганди. – Соғ бўлинг, саломат бўлинг.

– Бир секунд, бир секунд, – унинг ёдига яна нимадир эсига тушиб қолган эди.
– Энг асосий гапни айтмабман.

Ҳаммамизнинг тоқатимиз-тоқ бўлганди. Гавдаси юмруқдайгина бўлса ҳам Қаҳрамон ёшуллиларга хос қатъият кўрсатди. Оқ оралаш соchlари сийраклашиб қолган кичкинагина бошини сузогон ўқиз⁴⁹га ўхшатиб аста ерга эгди. Шу аснода ориқ, ўн уч, ўн тўрт яшар ўспиринникига ўхшаган ихчамгина кафтини салобат билан елкаси баробар кўтарди. Унинг юзи шу қадар жиддий эди, хозир бирор нарса деб эътиroz билдириш асло мумкин эмаслигини дали ҳам уқиб олган бўлар эди. Аммо Менглибойнинг ҳатто ахмоқчалик ҳам фаросати йўқ эди. Қаҳрамоннинг эътирозидан бирдан жаҳли чиқиб кетди.

– Уятсиз экансизлар! – деди у деярлик бақириб. – Тарбиясизлар! Ёши улли бир одам сизларга бир гап айтажак бўлса, сизлар аввал боғланмаган гаччидаи осмонга сакрайсизлар. Асли сен одам эмассан, Юсуфбой! Отанг ҳам шундай эди, буванг ҳам.

Юсуфбой тўхтади.

– Новви дедингиз?!

Нигоҳида нафрат бор эди. Лаб-лунжи ёмон қийшайди. Бирор кўнгилсизлик бўлмасин, деб, дарров унинг билагидан тутдим. Юсуфбой Менглибойдан зўрлик билан узоклашар экан тишларини асабий фижирлатди. Ёмон сўкинди. Менинг халтам ҳам хийла оғирлашиб қолганди.

– Ноздрёв! – деди Қаҳрамон.

– А?

– Ноздрёв! – тақрорлади Қаҳрамон. – Гоголнинг “Ўлик жонларидаги” Ноздрёв. Бундайларнинг бети билан кетининг фарқи бўлмайди. А, на дадингиз, Юсуф оға? Беш минут олдин сиз қишлоқнинг фахри эдингиз, дарров уятсиз бўлиб қолдингиз. Отангиз ҳам, бобонгиз ҳам қўшилиб кетди. Ундан эмас-да, Юсуф оға!

– Мана бу тутиб қолмагандан иягини ушатар эдим, – деди Юсуфбой. – Шу даражада безбет одам ҳам бўлар экан. Бошқа кўчадан юриш керак эди. У шу одати билан қишлоқни безор қилган. Буни кўрган овулнинг йилони ҳам инига кириб кетади.

– Бундайлар ҳам керак, – деди Қаҳрамон ҳорғин жилмайиб. – Акамнинг шундай ошнолари бор экану, билмай юрган эканмиз-да.

Яна анча жим кетдик.

– Ассалому алайку-ум! – деди бир вакт Юсуфбой баланд овозда. – Домла яхшимисиз?

Каршимиздаги уй олдида жуда кекса, муникиллаган муштдайгина чол ўтиради.

– Э, с-салом, – деди у хириллаган овозда пажмурда гавдасини секин тиклар экан. Чуваккина юзидаги ажинлар шу қадар қалин ва шу қадар чуқур эдики, кўрган киши бир сесканарди. – Яхшимисан, Юсуфбой? Бу не, шаҳарга бормаймизми?

49 Ўқиз – хўқиз.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Бугун боролмайдыган бўлиб турибмиз, домла, – деди Юсуфбой чолни хафа қилиб кўймасам яхши эди, деган ҳадик билан мулойим овозда. – Жўраларим билан дарё бўйига чиқиб, бир дам олиб келажак эдик.

– А-аа... – деди чол катта-катта қарилик доғлари босган пачоқ бетини кичкинагина, қалтироқ, серажин кафтлари билан артар экан. У жуда мункиллаб қолган, ўймоқдеккина қўй кўзлари деярлик сезилмасди. Чол биз томонга тикилди. Қарашидан унинг кўрмайтганини англаш мумкин эди. Эски модадаги кийимлари озода, бироқ ювилаверганидан охори тўкилиб, титилиб кетар даражага етганди. – Буларни тахлаб кўйган эдим. – У қалтираган кафтлари билан ёнидаги эски, сарғайиб кетган газеталарга ўралган китоб тахламларини кўрсатди. Улар шу қадар ихлос билан боғлангандики, бундан камида ярим аср олдин чиққанлиги сабаб эскириб, мўртлашиб қолган газеталарнинг бирор жойи йиртилмаган, тешилмаганди. Бурчаклари зўр эҳтиёткорлик билан букланган, тахламнинг ҳар муюши бир хил ўлчам ва шаклда эди. Домла уларни меҳр билан силаб-сийпалаб кўйди. – Булар энциклопедия ва лугатлар. Кўлдан чиқарадиган нарсалар эмас. Бутун умр коллекция қилганман. – Чолнинг кўзи намландими ё йиғладими чўнтағидан тоза, дазмолланган қўлрўмолини чиқариб, кўзларига босиб-босиб кўйди. – Бугун шуларни олиб боришим керак эди. Ваъда бериб кўйган эдим. Бир ўрис аёлга.

– Ёмонсиз-ғў, домла, – деди Юсуфбой айбини ювиш мақсадида ҳазиллашмоқчи бўлиб.

– У ҳам китоб сотар экан, – давом этди чол Юсуфбойнинг гапини эшишмагандай. – Бир куни унинг олдида жуда ноёб бир лугатни кўриб қолдим. Сотиб олмоқчи эдим, лугат сотилмайди, деди. Ҳайрон бўлдим. Ўзи-ку, менда бу лугатнинг турли йилларда чиққан ҳар хил нашрлари, ҳатто эксклюзив нусхалари ҳам бор. Лекин шундай китоб сариқ қўёшда сарғайиб ётгани учун сотиб олажак эдим. У эса, бу лугат сотилмайди, дейди. Сотилмаса нега чиқардингиз, дедим бироз жаҳлим чиқиб. Буни ҳар кун шамоллатиш учун олиб чиқаман, дейди наймит⁵⁰, – чол кулдими ё шунга яқин бир ҳаракат қилди. – Кейин гаплашиб қолдик. У ҳам лугат ва энциклопедияларга қизиқар экан. Болалари юртларига кўчиб кетибди. Кейин оталарини ҳам олдирибдилар. Бу хотин эса, пенсияга чиққан бўлса ҳам, ишлаб юрган экан. Кетаман, деса юборишмабди. Шунинг учун бу ерда йигирма йиллардан бери ёлғиз яшар экан. Ёлғизлик жонига тегиб жанжанлаша-жанжаллаша ишдан бўшабди. Кетибди болалари, бувасининг ёнига. Лекин зўрга бир ой чидабди. Кейин яна бу ёққа қайтиб келибди.

– У не, болаларининг ўнгишиклар яхши эмасми экан ё? – сўради Қахрамон.

– Йў-ўқ, – деди чол чўзиб. – Болаларининг ўнгишиклари ҳам, яшашлари ҳам гулдай экан. Шаҳарда уйи, ўрмонда дачалари, топиш-тутиши ҳам шунга яраша экан. Боласинда бир мөшин, хотининда бир мөшин экан. Кичкентойларини мактаб, боғчага шоғёр олиб борар экан. Холодильниклари гўшт, колбаса, қатик-қаймок, сир-пирлар билан тўлиб ётибди эмиш. Истасангиз шаҳарда, истасангиз тоза ҳавода – дачада яшанг, дебди болалари. Кампир шаҳарда, чоли дачада яшабдилар. Чунки чоли дачада хитир-питир этар экан. Помидор-пиёз, картошка-партошка, товук-повук дегандай. У ҳар куни шаҳарга чепак-чепак юмурта, помидор-пиёз, картошка териб юборар экан. Отизининг картошкаси замчадай-замчадай, гаширлари капчага даста бўладиган эмиш.

– Вой-бўй, – кулди Юсуфбой. – Жаннат ҳам бунчалик бўлмас. Шундий жойлардан не учун қайтиб келибди шунда кампир?

– Ичи қисиб кетибди, – деди чол. – Гаплашадиган одам йўқ эмиш. Бир подъездда, бир майдончада яшайдиган қўнгшилар ҳам бир-бирларини танимас эмиш. Бу энди бу ёқда, ўзбекларнинг орасинда яшаб ўрганган-да. Чиқсаям – ассалому алайкум,

50 Наймит – бирорни эркалаб аташ. Одатда ёш болаларни шундай деб эркалашади.

кирсаям – ассалому алайкум! Ўзбекчилик. Кампир аввал чоли билан уришса ҳам, қизи кеч келса ҳам, оқтиғи мактабда “икки” олса ҳам қўшнисига ёрилган. Кўшнилар ҳам шу. Ким мазали овқат пиширса бир-бириникига чақиради, кечаси юраги оғриб қолса ҳам дардини докторрга эмас, аввал, чолига айтмаган гапини ҳам қўнгши кампирга айтади. Хуллас, у ерларга бориб қараса, ҳаммаси ишда, куни бўйи ёлғиз ўтиради, ишдан кейин гаплашаман, деса бири телевизорга тикилади, иккинчиси компьютерга. Оқтиқлар ҳам шундий. Бу билан гаплашажак, қизиқажак одам йўқ. Шунинг учун кампир бир ойга етар-етмас қайтиб келибди. Шу ер яхши, дейди.

– Да-аа, – деди Қаҳрамон. – Одам фақат қорни учун яшамайди-да. Кўнгил ҳам керак.

Чол ҳам ўйланиб қолди.

– Ҳай, яхши, – деди ниҳоят у. – Асқар билан кетарман. – Унинг овози деярли эштилмай қолди. Асқар унинг энг кичик ўғли эди. – У яқинда фан доктори бўлди. Зиёфат беражак. Шунинг учун уйни ремонтта тайёрлаётир. Зиёфат учун. Мен ҳам икки хонамни бўшатиб беришим керак. Шунга шу китобларни оз-оздан, саралаб-саралаб “Букинист”га топшириб турибман, “Вечерний ярмарка”да сотаман.

– Оз-оздан, дейсиз. Бир беш минг китоб топширгандирсиз-ов, домла, – деди Юсуфбой. – Бу ўзингиз сотганларингиздан ташқари. Неча вақтдан бери қатнаймиз, ўттиздан-қирқдан, ўттиздан-қирқдан. Лекин ҳали кутубхонангизнинг боши бузилмай турибди. Раҳмат сизга, лекин йигнаган экансиз.

Домла Юсуфбойнинг бу гапига жавоб бермади. Китоб боғламларини инқилаб кўтаришга уриниб кўрди. Боғламнинг иплари чолнинг юмшоқ ва ориқ кафтларини куйдирди. Қайта жойига ўтирди. Кейин нигоҳини Юсуфбойга қадади.

– Бўпти. Эртанг борармиз. Эртанг ҳеч гап чиқмас, ахир?

– Худо хоҳласа, – деди Юсуфбой ва ўрнимиздан кўзгалдик.

– Дим қариб қолибди.

– Ҳовва-а, – деди Юсуфбой. – Бу одамнинг ҳаётини ёсангиз ўзи ўн роман бўлади. Дим билимли одам. Қайсиdir чет элларнинг академиги, профессори ҳам эмиш. Бир умр китоб тўплаган экан. Энди шуларни сотиб юрибди. Бирларини сотганда йиғлаб-йиғлаб ҳам олади. Ҳар китобни исидан биламан, дейди.

– Қўйинг-ай, – деди Қаҳрамон. – Китобни исидан билиб бўладими? Йўқ-ай!

Юсуфбой эгнини қисди.

– Менам шунга ҳайрон бўламан. Бир куни домла бу гапни айтганидан кейин, мен ҳам китобни исидан билиш мумкинми, деб ўйлаб қолдим. Домла менинг ишонмаганимни билди. Кейин қўлидаги бир-икки китобини менга узатди. Қани, бир-бир беринг. Искаб қайси китоб эканлиини айтаман, деди.

– Кейин?

– Тўғриси, этмадим шу ишни. Домлани текшириб кўргандай бўлмайин, деб.

– Да-аа.

– Домла китобларини исидан билади, деб ўйлийман. Сабаби бу одамнинг умрида китобдан бошқа дўсти бўлмаган.

– Хотини, бошқа бола-чақаси не?

– Бор, деса ҳам бўлади, йўқ, деса ҳам бўлади, – деди Юсуфбой ўйчан. – Эр-хотин ажрашиб, домла турмага тушганда болалар опаси билан кетган. Шунданми бир-бира га меҳрлари камроқ.

– Домла қамалганми? – дедим мен. Шу кичкинагина, қари ва пажмурда чолнинг қамалганига одам ишонгиси келмас эди. – Не гуноҳ этган шу бечора?

– Ў-ўў, – деди Юсуфбой. – Сизлар домлани ҳозир кўриб турибсизлар. Унинг ёшлигидаги юришларини кўрсангиз эди. Ўзи юмруқдайгина. Лекин савлатидан от хуркар эди. Тавба, шундай ҳам бўлар экан.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Рухи күчли бўлган экан-да, – деди Қахрамон. – Рухи. Бундай одамни Хоразмда юракли, ўтли дейди. Ўзлари кичкина бўлса-да бундайлардан девсириқдайдевсириқдай одамлар ҳам қўрқади. Улар бирор ёқмай қолса хиппа томогидан олади. Ўйланиб ўтирумайдилар.

– Лекин домланинг бирор марта жанжал этганини эшитмадик. Кўчамиизда бир одам ҳам унинг олдидан кеса ўтмас⁵¹ди. Ҳа, айтганда, бизлар аввал ҳам домла билан қўнгши, бир кўчада яшар эдик. Шу вактларда ҳам юмрукдайгина эди. Лекин дим салобатли эди. Салобат деган гавдага қарамас экан. Юмрукдай гавдаси билан шундай салобатли эди-ки, ҳамма домладан тискинар⁵² эди. Айниқса, болалар. У ҳамиша қобоқ-тумшуғини муштдай этиб юрар, кулганини ҳеч ким қўрмаган. Шу вактларнинг энг зўр мошини – “Победа”си бор эди домланинг. Ҳозирги вактдаги “Мерседес”да. Домла ҳар куни аzonда шу мошинини аста-аа ҳайдаб ишга ўтар, кечқурун яна шу ишдан қайтарди. Домланинг мошини қўриниши билан ўйнаб юрган болалар ким не ерда турган бўлса шу ерда такқа қотардик. Кўлларимиздаги бор тошу кесақ, таёқ-паёқ – ҳамма нарсани қўрқанимиздан ерга ташлаймиз. У қўлимизда шундай нарсаларни қўрса сўқади, деб ўйлардик. Буни ким айтган, қаочон айтган ёки ҳеч ким айтмай ўзи шундай бўлиб қолганми, буни ҳеч ким билмасди. Ўғли Қурол биз билан тенгқур, бир синфда ўқирдик. У ҳам отасига ўхшаб индамас бола эди. Бизлар отамизни мақтасак ҳам, энамизни гапласак ҳам гапга қўшилмас, на отаси ва на онаси ҳақида миқ этиб оғиз очган эмас. Қуролнинг опаси, домланинг хотини Қурвонжон опа баланд бўйли, бўлдамли, дим хушрой хотин эди. Ё кичкина бўлганимиз учун бизга шундай қўринганми, билмийман. Яна ёдимизда қолгани бу хотин ҳам бад эди. Ҳамиша кенг, майда гулли читдан бўлган узун енгли кўйлак кийиб юрарди. Эгнидаги кўйлаги қип-қизил бўлгани учунми, бу хотиннинг бўртиб чиққан икки ёноғи ҳам қип-қизил қўринарди. Биз болалар Қурвонжон опадан ҳам қўрқардик. Мактабга ё борган, ё бормаган вақтимизда бўлса керак, бир вакт домла қамалибди, домла қамалибди, деган гап тарқалди. Домладан қўрқмайдиган одам ҳам бор эканми, деб болалар хайрон. Ҳеч нарсани тушунмаймиз. Ўзларимизча бу гапни муҳокама этамиз. Домла энди кўча-кўйда қўринмай қолди. Шундай бўлса ҳам эҳтиёткор бўлиб ўйнаймиз. Икки кўзимиз кўчабошда, домланинг мошини қўриниб қолмасин, деб. Кейин тоза гап чиқди: Қуролнинг опаси, Қурвонжон опани домла ўлдиражак бўлган экан, шунга қамалибди, дедилар. Бу гапга болаларнинг ҳаммаси дарров ишонди. Чунки домла ёмон одам эди-да, наздимизда.

– Ҳақиқатан ҳам шундай бўлганмикан?

– Ким билади. Лекин одамларнинг гапига қараганда, бир куни кечқурун домла хотинини, бўлдамли ва хушрой хотинини, “Победа”сига мингазиб тўқайга олиб борибди. Дарёнинг бўйига. Кейин хотинига, ҳозир сени шу ерда ўлдираман-да, дарёга чумдириб⁵³ юбораман, дебди. Домла ёнида милтигини ҳам олиб борган экан. Лекин негадир отмасдан яна қайтариб уйига олиб келибди. Эртангиси куни эса милисалар домлани мактабдан, дарс бериб турган еридан олиб кетган эмишлар.

– Хотин хиёнат этган бўлса керак, – деди Қахрамон негадир хўрсиниб. – Бошқа гап учун эр хотинини ўлдирумайди. Хиёнат қилган хотинни эса нафақат ўлдириш, тириклиайн терисини шилиш керак.

– Ким билади не гап бўлганини. Ҳозир ҳам у вактлар ёдимга тушса, Қурвонжон опанинг бўлдамли гавдаси, кенг-мўл, ичида шамол ўйнаб турган қип-қизил кўйлаги, домланинг теваракдагиларга беписанд, икки қошини уюриб, қандайдир таҳдид билан қараашлари кўз олдимга келади. Қурвонжон опа ҳам атрофга ўта кибрли қарап эди. Бироқ ҳақиқатда не бўлганлигини у вактда ҳам ҳеч ким билмаган. Мен,

51 Кеса ўтмаган – бу ерда домла билан ҳеч бир масалада тортишмаган.

52 Тискинмоқ – қўрқмоқ, ҳайиқмоқ. Бу сўзда кўпроқ руҳоний ҳолат устунлик қиласи.

53 Чумдиримоқ – чўқтирмок.

масалан, ҳозир ҳам билмайман, – Юсуфбой бир тин олиб олди. – Биз у вақтда ёш боламиз, хотинни не биламиз, эрни не биламиз. Билганимиз, Қурвонжон опадан ҳам, домладан ҳам қўрқар эдик. Улардан қўрқмай бир уйда яшайдиган жиккаккина гавдали Курол ҳам кўзимизга қандайдир сеҳрли, бизларга ўхшамаган боладай кўринарди. Хуллас, домла қамалиб, ҳар куни аzonда ишга кетадиган, кечкурун кўчамизга аста кириб келадиган “Победа” кўринмай қолди. Лекин “Победа” кўринмай қолганидан кейин кўчамизнинг бир ёғи ўпирилиб тушгандай, хувуллаб қолгандай бўлди.

– Одам бир нарсага ўрганиб қолса шундий бўлади, – деди Қахрамон, – яхшими, ёмонми бир нарсага ўрганиб қолса, бошқача бўлишини тасаввур этолмайди. Хўп, гурунгни давом этинг.

– Ўзи азалдан камгап бўлган Курол жўрамиз отаси қамалганидан кейин бутунлай индамас бўлиб қолди. У ҳамон ёнимизга келар, бирга ўйнар, ҳамма вақтдагидай бўлар-бўлмас нарсаларга хафа бўлмас, бироқ миқ этиб оғиз ҳам очмас эди. Бола бўлсак ҳам Қуролнинг ахволини дим яхши тушунар эдик. Шунинг учун унга ҳеч ким ортиқча гапламас, уни-буни сўраб, тихирлик қилмас, айниқса, отаси ҳақида ҳеч нарса сўролмасди. Энди у ҳам отасига ўхшаб ўта жиддий бўлиб қолганди. Ўйнда ҳам ўта жиддий. Вақти келганда эса ҳеч кимга ҳеч нарса демай, на хайрхўш ва узроҳликсиз аста-а ўйиндан чиқиб, уйига қараб кетаверарди. Қизифи, энди бизга у отасининг ўрнига қолганга ўхшар, ундан ҳам сал-пал тискинадиган бўлган эдик. Отасининг ўрнига энди бу қолди, деб ўйлаган бўлсак керак-да. Бир куни у бизни уйига олиб кетди. Отасининг кабинетини кўрсатажак экан. Бўлмаса ҳеч ким ундан буни сўрамаган. Бизлар қўрқа-қўрқа домланинг кабинетига кирибмиз. Ҳозир ўйлаб кўрсам, Курол бу билан бизларга, кўриб қўйинглар, менинг отам бор, у ҳеч ерга кетмаган, у шу ерда, уйда, кабинетида, ина унинг нарсалари турибди, деяжак бўлган. Энди кабинетни кўрсангиз. Ўх-хўй! Курол, яна ундан ҳеч ким сўрамаса ҳам, отасини айтиб берди. Отаси ҳар куни ишдан келиб, шу кабинетига кириб кетар эканда, стол лампасини ёқиб, ярим оқшомгача ҳар хил китобларни ўқиб ўтирас экан. Ҳар вақт-ҳар вақт столи устида турган микроскопга ҳам қараб қўяркан. Домланинг кабинетидаги ҳамма китоблар катта-катта, ёстиқдай-ёстиқдай эди. Стол четида турган бир китобни ичида расмлари борми экан, кўрай, деб оламан деганимда уни зўрга-зўрга кўтарганим ёдимда. Дим оғир экан. Қора-қўнғир китобнинг устида “БЕРУНИЙ” деб ёзиб қўйилганди. Бир-икки йилдан кейин Куроллар қўшни қишлоққа кўчиб кетди. Опаси бирорга эрга чиқибди. Уларнинг уйига кулф урилди. Бир ўн, ўн беш йиллар бу уйга ҳеч ким кириб чиқмади. Кейин домла қайтиб келди. Ўзи киччи одам, баттар кичрайиб қолганди.

– Аёл хиёнати эркакни синдиради, – деди Қахрамон. – Ёмон синдиради. Ёш йигит бўладими, қарими, ўрта ёшарми барибир. Хотин хиёнати эркакнинг жон томирини кесади, номусини ўлдиради. Номуси топталган эркак эса ҳеч қачон аввалгидай бўлиб билмийди. Бу фожиани зўр бир ирова билан енгиб чиқса-да, энди у ярим, чала ярим одам, чала ярим эркак бўлиб қолади. Шундай... – Қахрамон бошини кўтариб бизга бир-бир боқди. – Бу гапларингиз, Юсуф оға, бир жўрамни ёдимга солиб юборди, – деди у чалворининг қайишини кўтариб, кўйлагини ихлос билан тузатар экан. – Энди аввалги жўрам йўқ. Асл йигит, мард йигит эди. Ишлари юришиб турган, соғлом-бақувват, жўра-ёрони, пули, бойлиги хиррик йигит эди. Энди у йигит йўқ бўлди! Синди, синганда ҳам ёмон синди. Бир аёл синдириди уни. Ёмон синдириди. Ёдимга тушса юракларим эзилиб гетади. Нечик эркак эди! Энди нечик бўлиб қолди. Ота-буваларимиз иккилик этган хотинни мовга келган пишаклар билан бир халтага солиб дўғри қилгандар. Ё Хивадаги Хўжаминондан пастга зингитганлар... Бу ҳам дўғри. Аслида бундайларга булар ҳам кам. Агар яна ҳам баттароқ бир нарсалар ўйлаб топилса, уларни ҳам қўллайвериш керак бундай аёлларга нисбатан. Ҳей, кечирасиз, Юсуф оға, гапингизни бўлиб қўйдим. Хўш, домла қамоқдан келди...

Шұхрат МАТКАРИМ

– Бир вактлари күчамиздаги энг салобатли, ҳамиша оқланиб турған уйининг тирноғидан изгор чиқиб, сувоқлари күчиб, деволлари йиқила бошлаган, одам тикилиб қарашга ҳам ботинмайдыган бу уй энди күчадаги энг күримсиз, энг хароба жойға айланған эди. Домла яна “Победа”сини миниб чиқди. Энди унинг машинаси ҳам аввалгидай ялтираб турмас, у ер-бу еридаги бүёклари күчиб занглаған, ола-була бўлиб қолғанди. Домланинг гавдаси ҳам кичрайған, ориқлаган, юзларига тарам-тарам тиришиқ тушған, хира ва киртайған кўзлари янада ичкари ботған, шу кўриниши билан у тирикдан кўра кўпроқ ўликка ўхшарди. Рулда ҳам тирик одам эмас, ўлик ўтиргандай бўларди. Бу пайтга келиб бизлар йигит этиб қолған бўлса-да, барибир уни күчамизда қайта кўрганимизда яна бир тискиниб олардик. Болалар учун эса у ҳамон аввалгидай кўрқинчли эди. Ўзи йўқ бўлса ҳам, у ҳақдаги гаплар оғиздан-оғизга ўтиб, болаларнинг миясига кўрқинч ўтириб қолғанди. Шунинг учун домланинг машинаси кўчада кўриниши билан ўйнаб юрган бола-бакра устига мушук ташланған чумчук галасидай яна тум-турақай бўларди. Тавба, ҳеч ким ҳеч нарса демаса-да, бу болалар ҳам домладан кўрқардилар. Шу нарса қизиқ эди-да. Домланинг ажинаси борми ё бошқами, билмийман. Яна бошланди. Домла ҳар куни эрталаб машинасини секин ҳайдаб ишга кетади, кечқурун яна қайтиб келади. Машинасини аввалгидан ҳам оҳистароқ ҳайдар, бу уни аввалгидан ҳам салобатлироқми, кўрқинчлироқми кўрсатарди. Одамлар ҳамон ундан тискинар, ҳеч ким у билан очилишиб гаплашмасди. Домла ўз уйида кўрқинчли, балки сеҳрли-жодули, бирор кўрса бир ёмон иш этадиган нарса қамаб кўйғандай эди. Ҳатто тратуардан юрганда ҳам одамлар бу уй ёнига етганда катта кўчага ўтиб олар эдилар. Ҳеч ким домланинг эшиги олдидан юрмас, шунинг учун бу уйининг олдини чанг-тўзон ва тўпир босганди. Момолар оқтиқларини шу уй билан кўрқитар, бу уйда ажина бор, унинг олдидан ўтманглар, дерди. Домла ҳар куни ишдан қайтиб мошинини уйига киритарди-да, то аzonгача қорасини кўрсатмасди. Аzonда эса яна мошинини уйидан аста-аа ҳайдаб чиқиб кетарди. Ҳар куни шу аҳвол. Кўнгшилар унинг аввалги иш жойи – мактабни ташлаб, бошқа ерга ишга ўтганлигини айтар, лекин у не иш, не ерда эканлигини ҳеч ким билмасди. Орадан яна бир-икки йил ўтди. Уйи шу-шу вайронна бўлиб ётар, олдиаги тўпир тиззадан келса ҳам домла унга қарай демасди. Агар дарбозанинг ҳар кун очиб-ёпилганини кўрсатадиган тупроқ излари демаса, бу уйда ҳеч ким яшамайди, деб ўйлаш мумкин. Шу орада мен армияга кетдим. Армиядан келганимда домланинг олдига мана шу Курол ўғли хотини билан кўчиб келган экан.

– Ха, шу ўғлига инсоғ берибди-да, – деди Қаҳрамон.

– Домланинг ўғли келиб уйининг олдига бир-икки мошин карвич, чага, цемент, оҳак ташлатганини кўрган одамлар ҳам шундай деб ўйлаган эканлар, – деди Юсуфбой. – Аммо ундей бўлиб чиқмабди.

Юсуфбойга савол назари билан қарадик.

– Ҳамма отасининг жойини ремонт этажак-ов, деб юрсалар, бу бола жойни иккига бўлибди. Бир бўлагига хотин бола-чақасини олиб келиб, шу ёғини ремонт этибди.

– Отасининг бўлаги қолаверибдими?

– Қолаверибди, – деди Юсуфбой. – Лекин бу дим ёмон кўринар экан. Агар мен ўқитувчи бўлсам, ўқувчиларни домланинг ўтиришини кўрсатмакка олиб келар эдим. Ина, болалар, ота-боланинг ўтириши. Отанинг ўтиришини кўринг, боланинг ўтиришига қаранг, сизлар ҳеч қаочон бундий этманглар, дер эдим.

– Ҳозир ҳам этаверса бўлади бу ишни, – деди Қаҳрамон. – Ҳақиқатдан ҳам кўрсатиш керак буни болаларга.

– Ҳозир-ғўй, бу уй қолмади. У жойларни шаҳарнинг ҳовлиқма ҳокими сити этамиз, деб йиқтирган эди, шу бузилганича ётибди. Буни ҳам болаларга кўрсатса бўлади, киссангда пулинг бўлмаса, хисоб-китобинг бўлмаса ҳовлиқиб иш бошлама, деб. Бунга кўшиб домланинг уйи тарихини ҳам айтиб берса бир эмас, икки фойда бўлади.

– Дўғри-ии, – деди Каҳрамон ўйчан. – Ҳозир не ера қарасанг ҳам сабоқ, дарс.

– Ассалому алайку-ум, – деди шу пайт кимдир. “Жиринг-жииринг!” этган қўнғироқ овози эштилди.

Биз ўгирилиб улгурмай велосипедининг орқадаги юк жойига тўрт-беш боғ қамиш боғлаб олган бир киши етиб келди.

– Дрр! – деди ва юкланган юки гоҳ у, гоҳ бу томонга оғиб кетаётган велосипедини зўрға тўхтатиб, ундан ғаройиб кийинган бир киши амаллаб тушди. Ориқ, суяқдор ва чайир кўллари билан уловининг эгарига “шап-шап” урди.

– Ёмон ҳангги-да бу зангар, хабардор бўлмасанг олиб қочади.

– Не ерлардан сўраймиз, Абдулла ака? – сўради илжайганича маъноли кўз қисиб Юсуфбой.

– Шу гап, дойи, – деди Абдулла ака. У ҳаммага дойи деб мурожаат қилгани учун лақаби “дойи” эди. Чамаси бу савол-жавобнинг қочиғини фақат иккисигина тушунарди. Абдулла ака бизлар билан тузук-куруқ сўрашмаёқ Юсуфбой билан бўла кетди.

У етмишларидан ошган, қора майиз юзли, қоқчакка, ёноқлари туртиб чиккан, эчки соқол бир одам эди. Соқолини бўяса керак, қоп-қора. Бошида Наманганд дўпписи. Оқ яктак кийиб, устидан шоҳи белбоғ билан маҳкам сириб боғлаган. Хоразмликларга хос бўлмаган кийинишинг ўзиёқ анойи эмаслигини кўрсатар эди.

– Шу маҳкам турибман, дойи, – деди у Юсуфбойга диққатлаб. – Мен булар билан ё у ёқли, ё бу ёқли бўламан. Лекин ҳақимни оламан, дойи.

– Ўзингиз ҳам жанжалга дим хуморсиз, – деди Юсуфбой. – Бўлмаса, ана, Қадам фермер, менинг тушимни ўриб олаверинг, деб қўйибди экан-ғў. У ернинг ўти ҳам кўп. Чел-чебириндаги қамиш, суйжи бўён⁵⁴, ажриқ, сутли ўтни бир одам, икки одам бир йилда ўриб адо этолмийди.

– Раҳмат, Қадамбойга. Ҳаммага кўмак беради. Ёнига ким не деб борса, қуври қайтармийди. Шунинг учун ана, кўр, ишлари юришиб турибди. Ҳар йили орден, медаль олади. Бўш қолган бир йили ҳам йўқ. Кўкрагинда орден тақадиган ери ҳам қолмабмиш. Ҳукуматга раҳмат. Яхшини яхши тутади.

– Туври, – кулди Юсуфбой. – Бу йил Қадамбой, ҳеч бўлмаса шу сафар мени ёзманлар, илтимос, дебди.

– Инсофли-да, бу бола, дойи! Бўлмаса ким унинг камзулини деворга осиб, неча орден, медаль олганини санаб ўтирибди. Олиб, сандиқнинг тўрина ташлаб қўйверса ҳам бўлади. Лекин ундей этмайди. Орден, медални ҳам ҳамма тенг олсин, дейди. Ина, менга заҳқашнинг қамишини ҳам, чел-чебирини ҳам ўриб олаверинг, деганидай-да. Энди унинг қўнгшиларини қара. Мен заҳқашнинг бошига борсам ҳаммаси тикач⁵⁵дай бўлиб туради. Ўрмийсан, бизларнинг ер бу, дейди. “Хов, саводсизлар, заҳқаш давлатники, заҳқашнинг ёқаси ҳам давлатники, сизларнинг ерингиз, ху-ув, ана!” деб уларга қайчи⁵⁶дан пастдаги ерларини кўрсатаман. Кейин заҳқашга тушиб, шарра-шарра ўравераман қамишни. Ким келса, мана шу кўлимдаги корейс ўроқ билан калласини шартта оламан, дейман.

– Гайрат солаверинг, дойи, – деди Юсуфбой энди жилмайиб. Чамаси у Абдулла ака билан бу ҳақда кўп гаплашган кўринади. – Қайтманг!

– Қайтмийман. Не учун қайтаман, бу саводсиз, чаласавод, инсофисизларнинг қўзини жойига соламан. Эллик йил мактабда муғаллим бўлдим. Шу эшшакларни ўқитдим. Энди буларнинг ҳаммаси бир думалаб ўзи бўлган Гўрўғлига айланган. Қани, Гўрўғли бўлсангизлар ёнимга келинг, дейман. Келолмийдилар. Мени биладилар-да, шартта калласини оламан.

⁵⁴ Суйжи бўён – Хоразмда ўсадиган ёввойи ўсимликнинг бир тури.

⁵⁵ Тикач – чакич.

⁵⁶ Қайчи – дарё кирғоғидан маълум масофада эҳтимолий сув тошқинини кесиш учун кўтарилилган дамба.

Шұхрат МАТКАРИМ

Абдулла ака Юсуфбойни ҳам үқитган. Ҳозир ёдига мактаб вақтлари тушди. Бундан әллик йил олдин ҳам Абдулла шундай – котма гавдали, оқсусык ва қаддини сал эгиб юрадиган киши эди. Ҳозир ҳам шундай, фақат қуюқ қоп-қора коши мош-гуруч, сочи эса күнғир тусга киргап эди. Феъли ҳамон ўша-ўша, сал нарсага бўғзингдан оламан, деб сапчиб турган. Гарчи йиллар ўтиб одам юввошади десалар ҳам унинг характеристи кам ўзгарган эди.

– Шунинг учун, керак бўлса ҳам, бўлмаса ҳам ўтни ўравераман. Уйга олиб келаман-да, ёкиб юбораман, лекин ўраман. Буларда ҳаққимни қолдирмайман.

– Қолдирманг дойи, қолдирманг, – Юсуфбойни домланинг ҳамон ўчмаган гайрати завқлантириди.– Барибир ҳозир ўриб олмаса кейинги йилга ўтин бўлиб қолади.

– Ана, ана, ана! – деди Абдулла ака кўзлари ёниб. – Қолиб кетади! Шу ҳозир ўрдирмаган одамлар баҳорда ёкиб юради буларни ер тозалансин, деб. Лекин ҳозир бирор ўриб молимга бераман, деса, итдай хириллайдилар. Иложи бўлса фермерининг ёнидан ҳам ўтказажак эмас.

– Тўғрисини айтганда, шу одамларнинг ўзларинда ҳам бир тешалик иш бор, – деди Юсуфбой. – Ўтса, ўз жўнина ўтиб кетавермийди ё бир нарсани қайиради, ё синдиради. Булар фермерга зарар бермаса сигири⁵⁷ кисир колами, билмийман. Ина, ўзимдан айтаман. Биззи фермернинг ичидан сўқмок йўл ўтади. Элатнинг одамлари Обл⁵⁸ кўрнинг фермерига шу шундан ўтадилар. Бўлмаса, айланиб, улли йўлдан боришилари керак. Унда йўлига ярим, бир соат вақт кўп кетади. Шунинг учун, яхши, айланиб юрмай, шу оёқ йўлдан ўтаверсинлар, деб кўйибман. Улар аzon-кеч икки марта ўтадилар. Лекин ҳар ўтганда, албатта, бир хунар кўрсатадилар. Ҳеч қайиси ўз йўлига ўтиб кетавермийди. Ё бойли турган сувнинг соқасини чўп билан туртиб очиб юборадилар, ё сўқмоқ бўйинда ўсган бир йиллик, икки йиллик теракларни қийириб синдирадилар. Ҳеч бўлмаса кўлидаги корейс ўроғи билан солма бўйинда ўсган бўёнларни ярим белидан “шарр-шарр” урадилар. Буларга ичинг овшушганинг⁵⁹ раҳмати бу. Шу ҳам гапми, дойи?

Абдулла ака бу не дейишини билмай қолди. Бояги шижаоти бир зумда сўнди.

– Бу ҳасад, – деди Қаҳрамон ўйчан. – Ўзидан ақллироқ, бойроқ одамларга ҳасад этишдай ёмон одат бор бизда. Ўзимиз ишламаймиз. Ишлаганларга не иш этиб бўлса-да, панд бергимиз келади. Ичимиз ёнади.

– Билмийман, – деди Юсуфбой овозида қандайдир ижирғаниш билан. – Ич ёнишми, ҳасадми... Лекин, албатта, кимгадир панд берса, ҳаз этади кўпи. Бирор ҳай, кўй, мундий этма, демийди. Агар шундий деса, уларни ҳам сўқалайдилар, бойнинг ялоқхўри, деб. – Юсуфбойнинг наздида сўқмоқдан ўтиб кетаётгандар худ⁶⁰ ҳозир, унинг кўз ўнгиди, терак ниҳолларини синдираётгандай эди. – Агар замон кўтарса, ётқизиб, қорнига юз таёқдан урдирган бўлардим.

Абдулла ака кетишга чоғланиб қолди. Бизлар билан совуқ-салқи хўшлашди-да, велосипедига бир амаллаб чиқди, педални базўр босиб, йўлига равона бўлди.

– Гапларинг бобога ёқмади, – дедим эгри-буғри йўл солиб кетаётган велосипедчининг изидан қараб.

Кўп юрмай олдимиздан ўнг қўлини ёш боланинг елкасига қўйиб олган, ҳожиларнинг оқ-оппоқ кенг-мўл кийимидағи чол чиқиб қолди. Бола чамаси невараси ё эвараси бўлса керак. У қоқилмаслик учун оёғи билан ерни пайпаслаб-пайпаслаб одимларди. “Совур⁶¹ кўр”, пичирлади Юсуфбой.

57 Сигир – сигир.

58 Обл – Абдулла исмини қисқаргани.

59 Ичи овшумоқ – раҳми келмоқ.

60 Худ – худди.

61 Совур – собир.

Чол семизлигиданми ё оёги оғирими эди жуда секин қадам ташларди. Ўзи сариқроқ, силлиқ юзли, икки чаккаси қип-қизил, қорни тоғарадан ошаётган хамирга ўхшаб ичкіридан осилиб турарди. Оппоқ соқол-муртига анча вақтдан бери поки тегмаган эди.

– Ассалому алайкум, ҳожи бобо! – салом берди Қахрамон унга.

– Салом малейкум! – дедим мен ҳам.

– Ассалому алайкум, – деди Юсуфбой хам истар-истамас.

Чол биз томонга ўғирилди.

– Ким булар? – сўради неварасими, эварасидан. У очик кўр экан.

– Юсуф оға. Ёнида икки жўраси бор.

Чол ерга караб ғудранди. Бола йўлида давом этди.

– Сал астароқ! – жерқди уни чол. – Молни судрагандай судрайсан!

Бола янада секинлашди. Чол тўхтади.

– Йўлдошларинг кетаверсин, – деди чол улар томонга юзланиб. – Юсуфда гапим бор.

Юсуфбой ишора қилди, биз йўлда давом этдик.

– Сен ҳам борабер, – деди чол болага.

Бола бобосини Юсуфбойга яқинлаштириб, ўзи улардан узоқлашди. Чол ерга боққанича паст овозда алланарсалар деб ғудрана бошлади. Атай шундай этаяптими ё ўзи шунақа, секин гаплар эдими, билмадик. Юсуфбой ёнига қайрилиб олган, чолнинг сўзларини намойишкорона эътиборсизлик билан тинглар эди.

– Бу кетишида дарё бўйига кечгача ҳам боролмаймиз, – деди Қахрамон чалворини кўтариб, кўйлагини текислаб кўяр экан. – Юсуфбой бу қишлоқ учун кўнгил бўшатадиган қудукқа ўхшийди.

– Менам ҳайронман, – дедим елкамдагини ерга қўяр эканман. Халта уюқ⁶² солинган идишдай ёйилди. – Бу ҳам ўлиб қолмаса бўлгани эди.

– Оға, сиз ҳам кўйсангиз-а шу ўйинни, – деди Қахрамон жеркигансимон. – Ҳозир ўйин этадиган вақт эмас.

Мен уни баттар асабийлаштирмаслик учун индамадим.

Юсуфбой қайтди.

– На гап Юсуф оға? – сўради Қахрамон йўлимиз унмаётганидан бироз асабийлашиб. – Гапларингиз бўлса кейин гаплашаверсангиз бўлмийми? Кеч қолиб гетдик-ку..

Юсуфбой индамади. Унинг кайфияти бузилган эди.

– Омонликми? Ҳожи бобо гап топти? – сўрадим мен.

Юсуфбой кўл силтади.

– Не ерда ҳожи? Бундай ҳожилар лойдан ҳам ясалади! – Юсуфбойнинг гурунгга иштиёқи йўқ эди.

Яна бироз юрдик.

– Бечора кўр экан-да, – деди Қахрамон Юсуфбойга кўз остидан қараб қўяр экан.

– Худо бор, – деди Юсуфбой. – Ҳали бунинг оёқ-қўлини ҳам шол этади.

– Тавба, тавба, – Қахрамон ёқасини тутди.

– Айй, Қахрамон жўра-ай! Ўзинг айтгандай, терисини тириклиайн шилиш керак бўлганлардан бири бу ҳам.

– Ўзинг сақла!

– Буларнинг шажарасидагиларга дуо кетган. Ҳаммаси жалотой. Уруш вақтлари тўрт-беш йигит бунинг отасининг оёқларини қайириб, майирган эканлар. У одам бизлар бу ерга кўчиб келган вақтларимизда кўтакаравасида⁶³ қуёшламада кўчага чиқиб ўтиради. Оёқлари шалвираб қуриб қолган эди. Лекин ҳар кун, ёзин-қишин,

62 Уюқ – суюқ лой.

63 Кўтакарава – ногиронлар аравачаси.

Шұхрат МАТКАРИМ

қүёшламага чиқиб ўтиради. Уруш вақтида раис бўлган экан колхозда. Ҳамма эркак урушга кетиб, қишлоқда бола-бақра, хотин-халаж қолган. Йўқчилик, қаҳатчилик. Бу бўлса бирорларнинг хотин-бола-чақасини босқиляб юрган.

– Шундай замонларда одам ёввойилашиб кетар экан-да. Ҳозир буни тасаввур этиш қийин.

– Замоннинг талаби деб, қамчисидан қон оқизган. Уруш вақти, бирор-бирордан ҳолинг не, деб сўрайдиган замон эмас. Шундий вақтларда одамнинг кимлиги билинади экан. Бу одам эмас, ҳайвонлигини кўрсатган. Ҳовва. Уруш охирлаб, эркаклар қайтиб кела бошласа ҳам раис ҳангичилигини⁶⁴ қўймабди. Урушдан қайтганларнинг кўпи ярадор, чала ярим бўлсалар ҳам тўрт-бешиси йигналишиб бир куни жалотойни таппа босибдилар. Раислигига ҳам караб ўтирумабдилар. Белини синдирибдилар, оёқларини товлаб ташлабдилар. Хотинларнинг устига шу оёқларинг юриб борами, деб.

– Қамалиб кетгандир бечоралар, раис бу ахир, хукуматнинг одами...

– Уч ойми, олти ойми больницида ётиб чиқкан эмиш. Мелисалар қўп қистабдилар, ким эди сизни шундай этган одамлар, деб. Лекин раис миқ этиб оғиз очмабди. Кўрмай қолдим, танимадим, дебди. Бўлмаса бу ишни кимлар этганини милисалар ҳам билар экан. Кўз учун бир-икки одамни сўроқ этган бўлибдилар, кейин аниқланмади, деб қўяверибдилар. Раис ўлганида ҳам, ҳойнаҳой, бир ўн одамдан ошмади жанозага келгандар. Ҳай, мундай совук жанозани умримда кўрмаганман. На бир одам гаплашади, на бир одам бир-бирови билан омонлашади. Бу ерга ҳамма мажбурлиқдан келган – ё қариндоши, ё ён қўнгшиси, ё қуда-андаси.

– Одамнинг кимлиги тўй билан жанозада билинади, – деди Қаҳрамон. – Иккисида ҳам одам қўп бўлсин.

– Хали мунинг ҳам жанозасига отасиникидан қўп одам келмас, – деди Юсуфбой. – Бунинг ҳам этдиклари⁶⁵ отасиникидан оз эмас. – Кейин бироз туриб қўшиб қўйди. – Лекин ҳозир замон ўзгариб кетди. Балки одамлар қўп келар жанозасига. Масалан, яқинда тўй берди. Оқтигини уйлантирдими ё чиқардими, билмийман. Одам қўп бўлди. Дим қўп бўлди. Азондан кечгача сурак-сурак⁶⁶ одам келаберди. Районнинг ҳосил байрамими дейсан. Ҳаммаси бир ёқ, лекин тўйига Машарип етим ҳам келибди. Машарип етимнинг ўзи, бундай қараганда, хали етмишига ҳам етмаган. Лекин кўрган одам камида юзга чиқкан, дейди. Кейинги вақтда калласи ҳам ярим бўлиб қолган. Энди оёқ очган боладай торвонг-турванг юради. Ана йиқилади, мана йиқилади, дейсан. Ишқилиб, шу ҳам тўйига борибди.

– Ким экан у Машарип етим? Ҳамма борган ерга у ҳам борса не бўпти?

– Не десам экан, – Юсуфбой юришини секинлаштириди. – Йигит вақтида уни шу Сувор кўр ёмон хорлаган.

– ...?!

– У шу қишлоқдаги бир етим бола бўлган. Мехнаткаш, очиққўнгил. Бирор нарса деса қўли қирқ, оёғи олти бўлиб югуриб кетавераркан. Балки орқа-олди йўқлигидан, ғариблигидан шундай бўлгандир. Бунинг шу одати ҳаммага ёқиб, одамлар уни Машарип эмас, Машарипбой, дерканлар. Машарипбой шу Суворнинг шоличилик бригадасида ишлар экан. Биласизлар у вақтларда шоли бригадасининг обрўйи раисникидан кам бўлмаган. Ер деганинг ҳисоби йўқ, қанча экаман дессанг экиб ётаверасан. Кузда мошин-мошин шоли талакка кириб тургандан кейин шоли бригадасининг ҳам бор дегани ботмон, кел дегани сарсари. Машарип бечора шу бригадада ишларкан. Лекин шу ғарибга Худо бир берган экан. Хотини шундий хушрўй экан-ки, кўрган одамнинг эси оғиб қоларкан. Хуллас, у вақтларда Сувор

64 Ҳангичилик – бу ерда ношаръий ишлар назарда тутилган.

65 Этдиклари – қилган ишлари.

66 Сурак-сурак – тўда-тўда.

ҳали кўр эмас, кўзи балодай кўяркан – шу галинга ошиқ бўлиб қолибди. Совур у вақтларда кимсан, шоли бригат, бир колхозда эмас, районда ҳам палончи экан. Бригадир Машарипбойнинг хотинини бир кўрганда кандинг⁶⁷ еган түядай маст бўлибди. Лекин ҳеч бир кийинчиликсиз мақсадига етибди. Энди Машарипдай бир етим не ерда, шоли бригадиди не ерда. Совур Машарипни шоли хирмонига қоровул этиб кўйибди. Куз вақти экан. Куёв хирмонда, Совур бу ёқда галин билан...

– Да-аа, – деди Қахрамон. – Бир бечора камбағалга хушрўй хотинни ҳам кўп кўрибдилар-да. Эл-юрт не дебди, эл-юрт?

Халтадаги йилон ёмон тўлғониб кўйди. Гўё, нега жимсан, сен ҳам гапир, дегандай.

– Эйй, – дедим мен йилоннинг гапига кириб. – Бундай вақтда одамларга томоша керак.

– Туври, – деди Юсуфбой.

– Сиз бошқа сўз билан ҳам гап бошлаб биласизми? – деди Қахрамон. – Туври, туври.

– Туври, – деди Юсуфбой. – Сен сўзга эмас, гапнинг маъносига эътибор бер.

– Ол, эса гапнинг маъносига эътибор бердик.

– Бундайлар йилоннинг ёгини ялаган. Эл-элатнинг ҳам кўзини бўяб биладилар. Ина шу Совур кўр. Аввал, етим деб, Машарипбойнинг хўжалигига кўмак беруб юрган. Ҳамма раҳмат, ў-ўў, ана одамгарчилик, мана одамгарчилик, деди. Кейин бояги гаплар чиқди. Машарипнинг боласи бўлганида бешик тўйини ҳам ўтказиб берди. Одамлар бола бригатнинг ўзиники, дедилар.

– Бунинг энг ёмон ери, – деди Қахрамон, – бу гапни ҳамма билади, лекин билиши керак бўлган одам юраверади оғзини очиб.

– Ҳайй, Қахрамон жўра-ей, – халтанинг оғирлиги анча ошиб қолган эди уни тўғирлаб кўйдим. – Машарип бечора бу гапларни билганда ҳам ҳеч иш этиб билмаган. Бир ғарив, бир бечора, орқа-олдинда ҳеч кими йўқ, одам. Ҳай номус ҳам, оп ҳам бойликка боғлиқ экан-да.

– Ундан эмас. Қурбақани боссанг ҳам “варқ” этади. Камбағалнинг ҳам камбағали бор. Пул белни маҳкам этади, туври, одамни мард этади, туври, тилни ўткир этади, туври. Лекин шу Машарип бечоранинг бир қурбақачалик ҳам қуввати бўлмаган экан вақтида. Шу ифлос Совур кўр не деса югуриб хизматини этиб юраверган-да. Машарипни шоли хирмонга қоровул этиб, аzonда мен келганча филт этма, деса “филт этмай” ўтираверган хирмонда бригадир айтди, деб. Лекин бир куни кечаси тўнгигб кетиб, уйига бир кийим-сийим олин, деб борса эшик илик⁶⁸ эмиш. Тақиллатибди. Сас-самар йўқмиш. Хотиним ухлаб қолган бўлса керак, деб яна, қаттиқроқ урибди эшикни. Яна гап-сўз йўқ. Энди қарсиллатиб-қарсиллатиб урибди. Шунда уйдан шивир-шивирлар эштилиб, бир вақт эшик очилибди. Машарип қараса бўсағада Совур биригатнинг хром этиги икки ёкка ялпайиб ётган эмиш. Машарип кўркиб кетибди. Хотинига, “Бригат мени кўрса ўлдиради”, дебди-да, қўлига илинган кийимни олиб хирмонга қараб қочибди. Ҳеч бўлмаса, бригадир бу ерда не иш этиб юрибди, деб ҳам сўрамабди.

Юсуфбой оғир сўлиш олди. Ҳар нарсага бир гап топиб берадиган Қахрамоннинг ҳам дами чиқмади. Мен эса елкамдаги илоннинг иланглаб, биланглаб қаттиқроқ тўлфона бошлаганини хис қилдим. Уни шу ерга ташлаб юборсамми, деб ҳам ўйладим. Аммо бунинг сира иложи йўқ эди. Биз ҳали кишлоқдан чиқмагандик.

– Эртасига азонда уйига келган Машарип хотинидан, биригат менинг келганимни билиб қолмадими? – деб сўрабди кўрқа-писа. Хотини йўқ, деса, Худога шукр, агар билса қаматиб юборар эди, дермиш. Шундан кейин Совур кўр Машарипникига

⁶⁷ Кандир – гиёхванд ўсимлик.

⁶⁸ Илик – берк.

Шұхрат МАТКАРИМ

истаган вақтида орқайин келаверадиган бўлибди. Машарипни хирмонда қолдириш ҳам шарт бўлмай қолибди. Совур кўр узокдан кўринса, Машарип хотинига, “Ана, бригадир келди”, дейди экан-да, бошқа хонага ўтиб яшириниб олар экан. То кўр кетмагунча, у ердан чиқмас экан. Шу орада Машарипнинг иккими, учми боласи бўлибди. Уларнинг ҳаммаси Совур кўрнинг бурнидан тушиб қолгандай экан. Лекин бир куни кесакдан ўт чиқибди. Шу индамас, ювош Машарип, ўлдириб ташлайман сени ҳам, болаларингни ҳам, бўлмаса Совур кўрникига ташлаб кел буларни, деб жанжал этибди. Дарров Совур кўр келибди. Не гап, деса, ҳеч гап, дебди Машарип. Шундан кейин бу бечоранинг калласи бузилибди. Кўчаларда қўшик айтиб юрадиган бўлибди. Бу орада хушрўй хотин ҳам семириб, лошини зўрга судраб юрадиган ҳолга келибди. Совур ҳам бригатчиликдан қолибди. Шунда ҳам Машарип Совурдан кўрқар экан. Уни не ерда кўрса ҳам қўшигини тўхтатиб, ура қочар экан. Мени қаматиб юборади, деб. Ана шу одам, Машарип етим, яқинда қўшигини ванг қўйиб Совур бригатнинг, Совур кўрнинг тўйига борибди. Ичиб маст бўлибди. Бир-иккиси, юр, уйингта олиб борамиз, деса, йўқ, мен ҳозир Совур кўрни пичоқ билан ёраман, кейин Хуржоннинг ёнига кетаман, деб, хотини қўйилган қўйимгоҳга кетган эмиш.

– Хотини ўлганми?

– Ҳовваа...

Мен халтанинг тобора оғирлашаётганинги ҳис қилдим. Илон тек ётмай, биланглагани-билинглаган, бу жуда ёқимсиз эди.

Энди қаршимиздан эшак мингандан бир чол чиқди. У ораста кийинган, ўзи оқсариқ, чўққисоқол, кўм-кўк мовий кўзлари кишига ўта кувлик билан боқарди. Унинг эшаги ёрқин кўнғир рангда эди. Ҳангининг қулоклари учи ва тўртала оёғи тўпифидан пасти сап-сариқ эди. Ёли ҳам бир текис таралиб, қайчиланиб, ҳар яrim қаричдан кичик-кичик кўнғироқчалар тақилган эди. Манглайига осилган рангли попукчалар эшакнинг кўзларигача тушиб турар, нўхтаси рангдор ипақдан, эгари катта ва мустаҳкам эди. Ихлос билан қайчиланган қўйруғига ҳам иккими-уч кўнғироқ осиғлик эди. Эшак эмас, нақ “Мерседес” дейсиз. Ҳайвон ҳам шошилмай қадам ташлар, кўнғироқчалар эшитилар-эшитилмас жаранглар, чол халачўпи билан уни тезроқ юришга қистар, аммо бу қистовлар эшакни эркалаб силаб-сийпашга ўхшаб кетар эди.

– Ихинг, ихинг, ҳаром қотмагайсиз, ихинг! – дерди чол икки оёғи билан эшакнинг қорнига астагина нуқиб. – Ишга кеч қолаётирмиз, ахир. Тезроқ юринг!

Ҳайрон бўлиб Юсуфбойга тикилдик. У жилмайиб, чап қўзини қисиб қўйди:

– Бу киши Холиш ака, кишлоғимизнинг Афандиси. Ана, қаранг, ҳатто эшагини ҳам сизлайди. Их, демай, ихинг, дейди.

– Ассалому алайкум, Холиш ака!

– Э-ээ-аа! Ва алайкум ассалом! – мулойим овозда жавоб берди чол ва тизгинни астагина тортди. Эшак ҳам шуни кутиб турган эканми, таққа тўхтади. Юрсамми, юрмасамми деб одимлаётган эшакнинг оғзида сувлиқ борлигини кўриб ҳайронлигимиз ошди. Холиш ака эшагининг бўйини майнин-майнин силади. Унинг юзидағи ифода жилмайишдан кўра хижолат тортаётганга ўхшаб кетар эди. – Тўхтанг, тўхтант, энди қистанманг, танишлар йўлиқди, гаплашиб олайик.

– Йўл бўлсин, Холиш ака!

– Ишга, укалар, ишга.

– Бугун яrim отдиҳ-тўй, дам олиш эмасми?

– Яrim отдиҳ, дедингиз, тўғри ука. Яrim кун ишланади, яrim кун отдиҳ этилади. Шундай. Бир кунлари биз ҳам шундай ишлаймиз. Лекин бизларнинг иш жуда масъулиятли. Ҳокимларнига ўхшайди. Уларга ҳам, бизларга ҳам дам олиш йўқ. Улар ҳам бировларнинг кетини тозалайди, бизлар ҳам.

Қаҳрамон Юсуфбойга қараб ияқ қоқди: “Не иш этади бу одам?”

– Холиш ака санэпидемстанцияда дизенфектор, – тушунтириди Юсуфбой. Кейин чолга юзланди. – Бугун дам олиш куни деб ётавермабсиз-да, Холиш ака, билмаган киши бўлиб.

– Ёшулли халқи одамни орқайин ётирадими? Ўзлари ҳам дам олмийди, бошқаларга ҳам дам бермайди. Одам деган жонивор бир йилда уч юз олтмиш беш, ойда ўттиз кун, кунда йигирма тўрт соат тинмасдан ишлай олмайди. Ҳеч бўлмаса кунда бир-икки соат белини чўзиб, сёй-кўлига дам бериши керак, одам деган. Лекин ёшуллиларни бу гаплар кизиқтирмайди. Ишла, дейди. Тамом. Бунга биззи эшак ҳам чидамай турибди. Ина, кўриб турибсизлар ҳолини. Тонг аzonдан бу жўрамиз билан сиз-бизга бориб ўтирибмиз шу масалада, – Холиш ака қўлидаги халаҷўп билан эшак ёлига тақилган кўнғироқчаларни бир-бир тинғирлатиб-тинғирлатиб уриб кўйди. – Яхши ҳам шу музика бор. Ҳам юриб, ҳам дам олиб кетаверамиз. Бу киши бошини силкиб-силкиб ҳанграганда-ку дим бошқача музика бўлади! Эшитсангиз ҳаз этасиз.

– Хех-хей! – кулди Қахрамон. – Ҳозирги артистларнидан яхши бўлиши керак.

– Кў-ўп яхши. Шунинг учун бунга бир унвон ҳам олиб берсамми, деб турибман.

– Олиб беринг, олиб беринг. Бизларнинг қишлоқдан ҳам хизмат кўрсатган чиқсин.

– Айтганингиз келсин. Бунинг қўшиғи телевизорга чиқиб юрганларнидан минг марта яхши. Уларнинг қўшиғида на маъно бор, на мазмун. Бунидиан ҳеч бўлмаса эшакнинг ҳанграши эканини билса бўлади, – деди Холиш ака. Кейин эшагини туртди. – Ихинг, кетдик. Булар ҳам йўлидан қолмасин.

Паст-пасалдак, ўт кўп берганларидан бўлса керак, қорни коптокка ўхшаб шишиган эшак яна юриши кераклигидан норози бўлгандек оғир кўзғалди. Биз ҳам юрдик. Узоқдан дарё бўйидаги тўқай элас-элас кўринди.

– Худога шукр-эй, – деди Қахрамон. – Ана, яқинлашиб қолдик.

Дарё бўйига етиб келганимизда қўёш ростакамига қиздира бошлаган эди. Биз сув ёқасинда ўтириш учун ўнгай жой излаб дарё йўналиши бўйлаб пастга қараб кета бошладик. Яхши, сув кўриниб турадиган, соя-салқин жойлар аллақачон бошқа дам олувчилик томонидан эгаллаб олинганди. Бир-икки ўртacha, у ёқ-бу ёғини тўғирласа бўладиган жойлар Қахрамонга ёқмади:

– Ўтирадиган ерда яска ҳам бўлиши керак. Сувга тушганда оёқ уюққа ботмаслиги керак.

– Ёнида кафе ҳам бўлиши керакми? – ҳазиллашдим мен. Чунки дарё ёқасида тўрт ходани тиклаб, манглайига “Кафе Фирдавс”, “Кафе Версаль”, “Кафе Париж” деб ёзib кўйилган бир неча чертакларнинг ёнидан ўтган эдик.

– Ресторан бўлса яна ҳам яхши, – деди Қахрамон жиддийлик билан. Бу унинг, ҳозир ҳазилга тобим йўқ, дегани эди.

Қахрамоннинг кайфи қочганича бор эди. Анча йўл босиб ўтирадиган ўнгай жой топа олмай яна орқага қайтдик.

Ниятимиз бояги ўзимиз ўтиришни хоҳламаган жойлардан тузукроғига ўрнашиб олиш эди.

– Бояги қийшиқ тўронғу⁶⁹нинг тейи ёмон эмас эди.

– Туври, – деди Юсуфбой боя унинг гапига қўшилмай шунча оввора бўлганимиз учун истеҳзоли жилмайиб. – Қийшиқ жийданинг тейинда ўтирасак бўлди.

Юсуфбойнинг кулганича бор эди. Уч-тўртта ўртacha, бизга ўхшаб кечикиб келганлар учун анча дуруст бўлган жойларни Қахрамон бирин-кетин инкор қилиган эди. Аслида ўшулли бўлгани учун ҳамиша яхши ва аввалдан тайёрланган жойларга борар эди. Шунинг учун дарё бўйидаги сал меҳнат билан бинойидек бўладиган жойлар унга ғалат кўринган эди. Кўзлаган ерга қайтиб келганимизда биз мўлжаллаган жойни ҳам уч-тўрт киши зўр бериб текисламоқда эди. Ҳафсаламиз пир бўлиб, серрайиб туриб қолдик. Энди қаёққа юрамиз?

69 Тўронғу – Хоразм тўқайларида ўсадиган бутасимон дараҳт.

Шұхрат МАТКАРИМ

– Э-ээ! – шу пайт бир тутам бүёндан супурғи ясаб, у билан ер супураётган киши қаддини ростлаб бизга қараб шанғиллади: – Ҳов, Юсуфбой, не иш этиб юрибсизлар бу ёкларда?

Юсуфбойнинг юзига қон юргандай бўлди.

– Ассалому алайкум, Дўсиммат ака! Дам оламиз деб келган эдик.

– Ҳа, жой қолмабми? – Дўсиммат ўрта бўйли, чайир гавдали, чигиниб⁷⁰ гапирадиган киши эди. Унинг овозида ўзларининг ҳам қийинли-қистовли жой топганлиги ва бундан вақти хуш эканлиги кўриниб турар эди. – Бундай ерларга чиққанда эртароқ кўзгалиш керак. Бўлмаса яхши жой қолмийди.

Юсуфбой айбормиз, дегандай эгнини қисди. Биз томонга боқиб қўйди.

– Дўсиммат, гап айтишга имкони топилиб қолди, а? – деди зўр бериб тупроқ кураётган калта, ғўдалоқ, сариёғиз Эшонбой ака. Унинг пешонасига реза-реза тер қалқан эди. – Гапни кўй. Ўзинг ҳам ҳозир келиб, шу ерга зўрға илашиб қолдинг-ғў.

– Сен тупроғингни кавла, – деди Дўсиммат ака унга. – Мен ишимни кутардим⁷¹.

– Не гап? Не уриш? Не учун ўртада шаҳидлар йўқ? – деди қулимсираб булардан кўра ёшроқ, аммо ниҳоятда оғир-босик, мулоҳазали эканлиги кўриниб турган Аматжон ҳожи. У бир қўлтиқ ўтин кўтариб олган эди. – Мана ўтин. Менам ишимни бажардим.

– Ҳожи бува, мановини кўринг, – деди қўлидаги белкурагини ерга қадаб, панжаларини дастага қўяр экан Эшонбой ака. – Сизга раҳмат Аматжон, мен ҳожи бобоман, деб қараб ўтирганингиз йўқ. Иш деган шундай бўлади. Бу бўлса ишламай, ўтган-кетганга ақл ўргатади.

Аматжон жилмайди.

– Ақл ўргатиш ёмон иш эмас-ғў. Фақат терс ақл бўлмаса бўлди.

– Мунинг ўзининг туриши шу бўлгандан кейин ўргатган ақли не бўлар эди? – Эшонбой оға яна ишга киришди. – Энаси муни шундий этиб тувған. Дуч келганга ақл ўргатаверади тоза чиққан муллага ўхшаб.

– Мундайларга ақл деган нарса керак эмас, Аматжон, – деди Дўсиммат ака Эшонбой оғани кўрсатиб. – Бунга қарасанг азондан кечгача кураниб ётаверсанг.

– Бу масалани чой устида ҳал этамиз, – деди Аматжон биз томонга қараб. – Бу не, ўтиришга жой қолмабмо? Келинглар, ина бу ерни сал уллайтирсак⁷² яна беш-олти одам сигади ҳали.

Қаҳрамонга қарадик. У бироз ўйланиб турди-да, кейин кўрсатилган ерга қараб юрди. Дўсиммат ака билан Эшонбой ака дарров ташаббусни қўллаб-кувватлаб, супани каттайтириш чоралари кўра бошладилар.

– Келинг, келаверинглар. Жой тор бўлса ҳам кўнглимиз кенг.

– Ина, ахир! – яна жиги-бийрони чиқди Эшонбой аканинг. – Яна гаплийди бу.

– Бой-бўй! – чийиллади Дўсиммат ака. – Тилимга кулф солиб қўяғайнинг!

Аматжон буларнинг даҳанаки жангларига аралашмай, мийигида кулганича машинасидан дастурхон бошига майда-чуйдаларни ташир эди. Дўсиммат ака билан Эшонбой акалар ҳазиллашиб, бир-бирини тинмай гап билан юмдалар эдилар. Биз ҳам ишга киришдик. Оёқ остида сочилиб ётган чўп-чорни териб, бир ерга уйдик, полос тўшаладиган ерларни шиббалаб текисладик. Бир чой қайнагудек вақтда жой ҳам тайёр бўлди. Ҳар ким олиб келганини ўртага тўка бошлади. Ўртачароқ тўйнинг дастурхони бўлди.

– Ана! – деди Аматжон қулимсираб. – Қани, Дўсиммат ака, бояги гап не ерда тўхтаган эди? – Чамаси ҳожи бу икки жўранинг даҳанаки жангларидан завқ олар эди. – Гап кимда қолди?

70 Чигиниб – чираниб, зўр бериб.

71 Қутармоқ – тамом этмоқ.

72 Уллайтирмоқ – кенгайтирмоқ.

– Мана бу, – деди Эшонбой ака Дўсиммат акага ишора этиб. – Иш билмийди, пақат гап сотади.

– Бай, байй! – деди Дўсиммат ака Эшонбой акага ҳезланиб. Зўриққанидан унинг бўйин томирлари шишиб чиқди. – Эшонбой ака, сен ўзинг иш биласама?! Умрингда отиз⁷³ингга бир бел, бир кетмон урганмисан?

– Ҳамманинг ҳам бел кўтариб уравериши шарт эмас, – деди Эшонбой ака одатдагидай босик, мулоҳазакор оҳангда. – Ҳар кимнинг манглайига ёзгани бор. Ким кетмон уради, ким чўт қоқади.

– Ким ақл ўргатади, тувримо? Ҳо-ҳо-ҳо!!!

Улар яна баҳслаша бошлашди. Ҳожи уларга гап қўшмас, фақат икки жўжахўрзининг хурпайишиб бир-бирига чундук⁷⁴ уришларидан завқланган хуморвоздай содда ва самимий бир қувлик билан жилмайиб ўтиради. Иккаловлари бир овқат пишадиган вақтгача баҳслашсалар ҳам, ким ғолибу ким мағлублигини аниқлай олмадилар. Қизиққон ва тиришқоқ Дўсиммат аканинг томоқлари қирилиб, хириллаб қолди. Шунинг учун баҳсни биринчи бўлиб у тўхтатди. Эшонбой ака эса осойишта эди. У баҳслашяптими ёки овоз чиқариб фикрлаяптими билиб бўлмасди. У паст овозда, қизишмасдан, ҳар бир сўзини аниқ-тиник қилиб, бир маромда, бир зайл гапиради. Унинг кайфияти баҳс бошланмасдан аввал қандай бўлса ҳозир ҳам шундай эди. У Дўсиммат аканинг баҳсни тўхтатганидан хурсанд ҳам бўлмади, хафа ҳам. Эшонбой ака масалликларни кўтарди-да, қозон бошига юрди ва жўраси томон кайрилиб қўшиб қўйди:

– Юр!

– Буларни элаштирманг, – деди Аматжон. – Бир-бирлари билан шундий гаплашадилар.

Овқат сузиб ўртага тортилди. Карам шўрванинг иштаҳани қитиқловчи ҳиди атрофни тутди. Кейин қаттиқ қовурдок келди.

– Ҳар ким истаганидан ейверади. Мен шўрва ичаман, – деди Дўсиммат ака.

Эшонбой ака салат тайёрлай бошлади.

– Бурч тўғрайверайми?

Ҳамма бир-бирига қаради. Ҳеч ким эътиroz билдирамади. У аввал пиёзни жуда майдалаб қиймалади. Кейин устига майда туз сепиб ғимжиди. Сўнг туз билан ишлов берилган пиёз уюми устига помидор тўғрай бошлади. У бу ерга фақат шу иш учун келгандай камоли ихлос ва диққат билан ишлар эди.

– Бу ишни боллар экансиз, – деди Қаҳрамон. – Дим чиройли бўлаётir.

– Бу ишнинг пири асли Холмат ака. Ана унинг салатини есанг девзирадан бўлган паловни ҳам емайсан.

– Айтқондай, Холмат ака не ерга кетди, дедингизлар? – овозида бироз ташвиш билан сўради ҳожи. – Касал эди, яхши бўлимо?

– Яна шу... Аёлнинг изидан Тошкентга кетибди.

– Ҳижрати умму Қайс экан-да, – деди энди юзидан бояги ташвиши ариган Аматжон ҳожи.

– У не деганингиз, Аматжон? – сўради Эшонбой ака.

– Бу пайғамбаримизнинг ҳижратидан бошқа бир ҳижрат, – деди Аматжон жилмайиб. – Лекин бу воқеа ҳам пайғамбаримиз, салоллоҳу алайҳи вассалам, вақтларида бўлган. Холмат аканинг ишлари шунга тўғри келиб турибди.

– ?!

– Пайғамбаримиз, салоллоҳу алайҳи вассалам Мадинаға ҳижрат қилган вақтларинда, Маккада бир тул хотин бўлган экан. Ёш экан, хушрўй экан. Шу хотинга бир эркак ошиқ бўлиб, унга оғиз солибди. У хотин, мен имон келтирган бир муслима

73 Отиз – томорқа.

74 Чундук – тумшук.

Шұхрат МАТКАРИМ

аёлман, сен мусулмон эмассан, мен сенга хотин бўлолмайман, деб жавоб берибди. У киши кейинроқ келиб, “Эй умму Қайс, мен ҳам имон келтирсам, менга хотин бўласанми?” деб сўрабди. Шунда хотин, “Мен пайғамбаримиз, салоллоҳу алайҳи вассаламнинг ёнларига, Мадина ас-саломга кетмоқчиман, агар сен ҳам мусулмон бўлиб, мен билан кетсанг, сенга хотин бўлишга розиман”, дебди. Шунда бояги киши имон келтириб, мусулмон бўлибди ва шу хотиннинг ишқинда Мадинага ҳижрат этибди. Хотин имон йўлинда ҳижрат этган бўлса, бу киши шу хотиннинг ишқинда ҳижрат этган экан. Шунинг учун бу воқеа шу вақтларда ҳижрати умму Қайс номи билан машҳур бўлган экан.

– Барибир имон келтириб, барибир ҳижрат этиб, ҳақиқий мусулмон бўлибди-да, хотин сабабми, бошқами, – ўзича хulosса қилди Дўсиммат ака ўтирганларга бир-бир назар солиб.

– Бунинг бир нозик томони бор, – деди ҳожи. – Хоразмда ниятинг йўлдошинг бўлсин, деган гап бор, биласизлар. Бу матал ина шу воқеага юз поиз туври келади.

– У не деганингиз? – сўради Эшонбой ака.

– Ҳар қандай амалнинг ажру савоби унинг нияти билан ўлчанади. Бу хотин имон йўлида, эркак эса бу хотиннинг ишқинда ҳижрат этган. Оллотаолонинг олдинда бу иккисига шу ниятларига яраша ажру савоб тегади.

– Холмат акага айтиш керак экан буни, – деди Дўсиммат ака. – Буни билиб кўйса, ҳар қалай, терс эмас.

– Холмат аканини нотўғри-ов, – деди Эшонбой ака. – Қариган вақтинда... Яна Худой билади.

– Шу хотинни яхши кўриб қопти-да, – деди Дўсиммат ака Холмат акани оқлааб. – Юррак деган ёшман, қариман, демас экан.

– Пойй, сенам гаплийсан-да, – ажинаси отланди Эшонбой аканинг. – Холмат аканинг оппоқ соchlарини, қаддини букиб юришларини кўз олдингга келтир. Шу ёшда муҳаббати не? Шу хотинга чувалашиб кетди, де-да, кўй!

– Лекин, Эшонбой ака, тан ол, Холмат ака мард одам. Қариганда чошган⁷⁵ бўлса бу ҳам бир Худонинг синовидир. Бир кун йўлини топиб кетар.

– Энди қачон топади? Ўзига бир гап айтиш нокулай бўлса, ёши катта одам. Холмат ака сен билан яқинроқ, сен айтсанг бўлмасми эди, кўйинг бу гапларни, Холмат ака, деб.

– Мен Холмат акага бир нарса деб билмайман. Ишлаган вақтлари хизматинда эдик. Энди ишдан бўшаганидан кейин гап айтамизми? Туври келмийди бу. Лекин, худойлигини айтганда ўзи бир сўзли, мард одам. Ишлаганда ҳам шундий бўлиб ишлади. Ҳеч кимдан қўрқмади. Область прокурорига ҳам тикка бораверар эди. Бир нарса илтимос этсанг, бу не экан, ортида не гап бор эка-ан, деб ўтирмас эди. Шартта ишингни битказарди. Бир куни ёнимга кудам Марим оға келди. Аматжон, сиз биласиз бу воқеани.

– Биламан, – ҳожи маъноли нимтабассум билан бош силкиди. Ўша вақтлари Марим оға катта корхонада директор, у унинг қўлида бош инженер бўлиб ишлаган эди.

– Биламан. Шу гапнинг недан бошланганини ҳам биламан.

– Ҳовва, шу куни Марим оға бизникига келиб, куда бува, шундай, шундай, органлар келиб идоранинг ҳамма ерини печатлаб ташладилар. Холмат акангдан илтимос қилиб, бу ишни тўғирламасанг бўлмайди, деди. Мен, тувриси, кудамдан, не гап ўзи, бу гапнинг боши не, охири не, деб ҳам суриштириб ўтирмадим. Биласизлар, Марим оға бир қизиқ одам. Бир ортиқча савол берсанг, ўпкалаб кетиб ҳам қолаверади.

– Туври, қизиқ одам, – деди Аматжон. – Лекин характери немисдай. Тартиб-интизомни яхши кўтаради. Коллективни ҳам қаттиқ тутар эди. Ҳеч кимни аямасди. Бир гап учун ўзининг ўғлини ҳам ишдан бўшатиб юборган. Энди оғайнини-туққанлари,

75 Чошган – айниганд, адашган.

жўраларининг неча-неча болаларини ишдан ҳайдаб юборганини айтмаса ҳам бўлади. Салгина хато, салгина камчиликни ҳам кечирмас, кимдир ишни буздими, бўшасин, дерди. Ўз ишни яхши билар, ҳаммадан ҳам шуни талаб қиласди. Лекин бир хатоси бор эди. Қофозга каттиқ ишонарди. Қоғозда нечик ёзилган бўлса ҳёт шундай, деб ўйларди. Анув, “Ўткан кунлар”да ҳожи бобо айтганидай, “Ҳамма нарсага етган ақли шу масалага келганда бироз оқсийтурғон” эди. Шунинг учун қоғозда бор нарсани маҳкам тутарди. Кейин замон ўзгарди. Лекин Марим оға ўзгармади. Неча йил директор бўлса бир хил характеристида қолди. Аввал ҳам, кейин ҳам, шу характеристи унга кўп панд берди, лекин шунда ҳам ўзгармади. Ҳозир пенсияда. Феъли ҳалиям шу – аввалгидай.

– Ҳовва, – деди Дўсиммат ака ҳожининг гапларидан бироз энсаси тиришса ҳам буни билдирамасликка интилиб, – ўзгармаган. Ҳўкки⁷⁶ни гўр узатади⁷⁷, деган гап бор. Туври шу. Нечаки марта, не-не ишлари чувалашганда, ўртага тушиб тўғрилаб берганман. Лекин бир марта ҳам раҳмат деган эмас. Энг қизифи, хатони мен этган эдим, мендан ўтган ҳам демайди. Гаплашсангиз мен туври этдим, улар янглишган, деб тураверади.

– У киши ҳеч қачон мен хато этдим, деб ўйламийди, – деди Аматжон. – Чунки ўзининг принципларидан ҳеч қачон четга чиқмағон.

– Ҳай, кечираслилар, қудам бўлса ҳам айтаман, – Дўсиммат ака ўрнидан туриб, тикланиб ўтирди. Ичидан алланарса қайнаб келдими, чигилган овози аввалгидан ҳам бир баҳя кўтарилиди. – Шундий одам, замон ўзгарганини билмаган, кўриб турган нарсаларига баҳо беролмаган одам, шунча йил улли бир заводга нечик раҳбар бўлиб турди, шуни билмийман.

– Аслида директорники тўғри, Дўсиммат ака, – деди ҳожи салмоқ билан. – Маримбой оға шамол “ширр” этса юраги “пирр” этадиган раҳбарлардан эмас. Панд еди, йиқилди, турди, бурни қонади, қўли синди, лекин принципини ўзгартирмади. Қонун билан яшаб, қонун билан ўтди шу одам. Бизларни ҳам кўп тарбиялади. Нечаки неча одамлар шу ердан улли-улли ишларга ўтиб кетдилар.

– Ҳовва-ҳовва, – гапга қўшилди Эшонбой ака. – Мен у вақтларда солиқда ишлардим. Ҳамма нарса расамади⁷⁸ билан бўларди. Солиқчилар ҳам бирорнинг ишига бурнини тика бермас, Марим оғадай раҳбарларнинг обруси баланд эди.

– Айй, – деди Дўсиммат ака. – Замон ўзгарганидан кейин одам ҳам ўзгариши керак-да. Замон сенга бокмаса, сен замонга бок, деган гап бор. Ҳозир “Олдим ғўз, бердим ғўз”⁷⁹, деган давр. Қудам шуни ҳозиргача ҳам тушунмаган. Бунга не дейсизлар?

– Мундай одамлари принципиал, дейди, – кулди Аматжон. – Ўзлари риоя этадиган қоидаларга маҳкам бўладилар. Улар, қонунни мен бузмасам, не учун бошқалар бузади, мен таъмагирлик этмасам, не учун бошқалар таъмагирлик этади, деб ўйлайдилар. Бир ёқдан қарасанг, бу тўғри ҳам.

– Туври. Марим оға шундий ўйлийди, – деди Эшонбой ака. – Қоидаси шундий.

– Шунинг учун уни немис дер эдилар, – деди Аматжон. – Лекин ҳамма ерда ҳам унинг қоидалари юрмайди. Директор шуни тушунмас ё тушунишни истамасди. Замон эса на Маримбой оғанинг ва на сизу бизнинг қоидаларимизга қараб ўтирийди. Идора улли эди, объём катта, замон ўзгариб кетган, планни аввалгидай бажариб юриш учун энди қонунга тўғри келмайдиган у-бу ишларни ҳам этишга тўғри келарди. Ўғирлик ҳам, тўғирлик ҳам аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Буни ҳам

76 Ҳўкки – букри.

77 Узатмоқ – тузатмоқ.

78 Расамади – ўлчови, тартиби.

79 “Олдим ғўз, бердим ғўз”, деган замон. Бу ерда ҳамма нарса олди-бердига курилган дейилмоқчи.

Шұхрат МАТКАРИМ

директор билмас әдими, ё бошқами, айтолмийман. Ҳойнақой биларди. Лекин үзини билмагандек тутарди. Чувалашиқ ишларни ёқтирас, энсаси қотарди. Шунинг учун ҳеч нарсаны тан олмай юраверарди. Кимнинг күлига не илса, қўпориб оламан, дейди. Бизлар – замлар, бош инженер ўшмиз. Замонга қараб иш тутиб кетаверардик. Бошқа иложи ҳам йўқ эди. Соликда бир акамиз бўларди. Сиз биласиз уни, Омон ака. Дим яхши одам эди. Не десак йўқни айтмасди. Шу йилларда шу идорадаги бир аперис бизнинг қанча юз миллион пулимизни йўқотиб юборибди. Дод, деймиз, вой-дод деймиз, лекин фойдаси йўқ. У аперис қочиб кетган. У вақтларда бундайлар дим кўп эди. Ким банкни еб қочган, ким кредитни, ким мана бундай бир идоранинг пулини. Ишқилиб, ана шу акадан илтимос қилдик. У қилди, бу қилди, пулни топиб қайтарди идорага. Ишонаваринг, топиб қайтариб берди. Қувонишиб директорнинг ёнига югурибмиз. Пулни қайтардик, фалон-фалон қилдик. Фалончи ака фалондай, фалондай хизмат қилди. У киши дим қийналиб кетди, лекин пулни қайтарди, энди бир телефон этиб, раҳмат айтиб қўйсангиз, дим ўринли бўлар эди, дедик. У киши, ўзи солиқнинг хатоси эди, қайтариб берган бўлсалар ўзларининг хатосини тузатибдилар, бунинг учун мен нега уларга раҳмат айтишим керак, аксинча, мен тўполон қилмаганим учун менга раҳмат айтсинглар, дейди. Ол, энди ўлсанг ўлавер. Бизлар-ғў-ўў, Марим оғанинг ёнина борғонда буларга бир хизмат қилиш керак, деб айтажак эдик. Аҳволни кўриб писсайиб⁸⁰ қолдик. Уяла-уяла солиқдаги акага аҳволни тушунтирасак, ҳай, зарари йўқ, биронники биронда қолиб кетмас, деди. Уятимиз ўзимизда, қолавердик. Бир куни шу акамиз телефон этиб, хизмат машинасига йигирма литр бензин сўради. Биласизлар, у вақтларда бу масала ҳам чатоқ бўларди. Қувониб кетибмиз. Шофферингизни юборинг, дедик. Бизларда у вақтда кунига тонналаб бензин расход бўлиб ётиди. Йигирма литр дегани денгиздан бир томчи ҳам эмасди-да! Хуллас, солиқнинг мошини келиб, дарбозадан энди ичкарига кирган экан, бир ёқлардан, ўшули келиб қолибди. Коровулдан бу не мошин, деб сўрабди. Коровул, солиқнинг мошини, деб жавоб берибди. Солиқнинг мошини бўлса идоранинг ичинда не иш этиб юрибди, дебди. Коровул, киргиз дедилар, киргиздим, деб кутулибди. Марим оға мошиннинг шофферини ёнига чақириб, бу ерда не иш этиб юрибсан, деб сўрабди. У бечора, бензинга келдим, деб тўғрисини айтиби. Директор, бу ер не сенга заправками, жўна, бу ердан, менинг солиқдан қарзим ҳам, қўрқадиган ерим ҳам йўқ, деб кувиб юборибди. Бу ҳам етмагандай, ҳайдовчининг кетига бир тепибди ҳам. Шоффер бир оғиз гап айтмай, чиқибди-кетибди. Бир вақт менинг қараб турганини кўриб, солиқдан қарзимиз борми, деб сўради. Мен, йўқ, дедим. Бўлмаса не учун буларга хизмат қилишимиз керак, деди. Мен, энди бир илтимос этиб қолагайган эдилар, дейишимга тўғри келди. Буни бизга миллионлар қайтариб берган фалончи илтимос килган эди-и, деб айтиб ҳам ўтирамадим. Директор бензин керак бўлса эналаридан сўрасинлар, бу ер уларга энасининг мулки эмас, деди-да, идорага кириб кетди.

– Бой-бўй! – деди Эшонбой ака. – Ёшули деган бирни кўрса бирни кўрмагандай бўлиб кетавериши керак. Дим тор экан-ов Марим оға.

– Шуни айтаман-да ғирт калласи ишламайди, деб, – деди Дўсиммат ака қизишиб. – Шу йигирма литр бензиннинг балосидан ёнимга келган эди-да, илтимос, кўмак бер, деб. Шу вақтда йигирма литрдан бензинни кўрмай турганида...

– Директор, ҳамма ишимиз туври, бизни ҳеч ким ҳеч нарса этолмийди, деб ўйлар эди, – деди Аматжон. – Энг ёмони бояги бензинга келган шоффер эмас, саноат корхоналарни назарот этиш бўлимига яқинда бошлиқ бўлган бола экан. Ёш юрак бола. Қисқаси эртангиси аzon билан солиқчилар ҳаммаёқни печатлаб кетдилар. Бояги акага телефон этамиз – олмийди. Охири ёнига борсам, шу ўшулингиз одам эмас-ов, деди. Бензинга борган тоза бўлим бошлиғи ҳамма гапни бошлиқга айтиби. У ҳам, яхши бир текшириб кўринглар қани, дебди. Хуллас, акамиз бу

80 Писсаймоқ – дами чиқмоқ.

гапга аралашмади. Иш бўлса дим уллайиб кетиб бошлади. Чуқалаб-чуқалаб⁸¹, озоздан кўп нарса йигнади. Ёшулли бўлса, бизда гап йўқ, истаганини этсинлар, деб юраверди. Иш прокуратурага ўтди. Шундагина директор иш чаппасига кетганини билиб қолди. Шунда сизнинг ёнингизга борган.

– Ҳовва-а, ана-аа, – деди Дўсиммат ака. – Ёнимга келди. Мен Холмат акамнинг ёнига бордим. Шундий-шундий, деб воқеани тушунтиридим. Холмат акам, тувриси, “Куданг ярамас одам, аралашма”, деди. “Мен, бошка гапни кўйсангиз-а, Холмат ака, масалани ҳал этинг, илтимос”, дедим. Холмат акам, “Яхши, сен учун этаман, лекин қуданг шу хизматингни ҳам билмийди”, деди. “Мен, билиши шарт эмас”, деб жавоб бердим. Хуллас, Холмат акам бояги ишни олиб бораётган прокурорни ёнига чақирди-да, фалон ишнинг хужжатларини бу ёқка олиб кел, деди. Кейин хужжатларни олди-да, ўзининг сейфига солиб кўйди. Бояги йигитга, бориб ҳамма ерини очиб беринглар, бизлар шу ерда кутиб ўтирамиз, деди. Бир чой қайнаридан сал кўпроқ вақт ўтганида бояги бола, ҳамма ерларини очиб бердик, деб телефон қилди. Мен, раҳмат, деб Холмат акамнинг ёнидан чиқиб кудамга, бўлди, ҳамма ишингиз битди, дедим. Тувриси, қўлимга бир нарса бериб, ма, шуни Холмат акангга олиб бориб раҳмат айтиб кўй, дейишини кутдим. У бўлса менга, инди билдим, дейди. Новвани, десам, прокурор сенинг жўранг, мени ўзингдан миннатдор этиш учун у билан шу ишни ўйлаб топгансизлар, дейди! Бл-яя! Манглайима “шап!” эттириб урдим. Ина, шундий гаплар, ҳожи бува. Директорингиз Холмат акамга чой бериш ўрнига бу ишни ўзларингиз уюштиргансизлар, деб ўтирибди! Инди шундан кейин ҳам бу одамми?! Мен қисиниб кетиб, воқеани Холмат акамга айтдим. Холмат акам, айтмадимми сенга, деди. Лекин Холмат акам молодес одам. Бу гапни кейин бир марта ҳам ёдига олмади, юзимга ҳам солмади. Агар бу ишни пулга чаққанда камида бир мошиннинг пули эди. Худойлиги, агар. Холмат ака бўлса, бу гапга эътибор ҳам бермади. Шунинг учун айтаман-да, Холмат ака мард одам, деб. Энди бироз калласи айланниб юрган бўлса не иш этсин, манглайига шу ҳам ёзилгандир-да!

– Холмат ака мард одам, туври, – деди Аматжон. – Лекин Марим оғани ҳам Худо шундий этиб яратқон-да. Мана, энди пенсияда юрибди. У гапларни ёдига ҳам олмаса керак. Ҳозир келса гурунглашармиз.

– Ҳовва-а, – деди Дўсиммат ака юзини четга буриб, қандайдир бир руҳсиз оҳангда. Ҳожи бобога эътиroz билдиришдан ўзини зўрға тийиб турганлиги кўриниб турарди. – Лекин Марим оғанинг мияси шу аввалги замонда қотиб қолган. Ҳозир ҳам шу гапларни ёдига солсангиз, мен янглишмаган эдим, дейди. Ишонаверинг. Яна қонун, тартиб, инсоф-диёнат, адолат, ҳақиқат ҳақида гап сотиб бошлайди. Ёниб кетасан! Бир одамдан ҳақиқат борми, деб сўрасалар, ҳақиқатнинг не ерда эканлигини ўзинг билмайсанми, деган экан.

Гурунг шу ерга етганда дарёning юқорисидан биз томонга уч-тўрт киши шовқин-сурон билан чопиб кела бошлашди.

– Ана, ана!

– Тез бўл!

– Тут, ту-утт! Тутсанг-aaa!

Юргурилаётганларнинг икки кўзи дарёда, кўллари билан алланарсани кўрсатишар, бир-бирини қисташар, майка-турсичанг икки ўспирин йўлларида дуч келган тикан, жангаль, қилдир⁸² қўполарига эътибор бермай, сакраб ўтишар, ўтара ўшларидаги семизаккина киши ҳам долтонлаганича қатъият билан чопар, дуч келган чўп-чор, чот, балчиқларни қўқ ўртасидан ёриб ўтар, ҳовлиқар, жони оғриб ох-воҳлар, лекин чопишдан тўхтай демасди.

– Воҳ-воҳ, воҳ!

81 Чуқаламоқ – кавламоқ.

82 Тикан, жангаль, қилдир – ёввойи ўсимликлар.

Шұхрат МАТКАРИМ

- Вух-вух-вух!
- Вой-ей, энангни!
- Дод-войлари ўзларига нашъя қилар, бир-бирларининг чийиллашларидан завқланишар, хо-холаб кулишар эди.
- Хабардор бўл, иштонинг қолиб кетмасин!
- Кўзингта қара! Оёққа чўкир-пўкир⁸³ кирмасин!
- Агар ким тутса ярмини олади! – бот-бот такрорларди торвонглаганича чопаётган ҳалиги киши ҳарсиллаб. У зўрга нафас олар, чопиш унга жуда оғирлик қилаётган эди. Аммо тўхтамас, шу ҳолига олдинда чопаётган ўспириналрга йўл-йўриқ ҳам кўрсатар эди.
- Ҳай, ҳай, айланма! Тўғридан бос, тўғридан!
- Сувдан қўрқма, қўрқма сувдан! Ташила, ўзингни!
- Кувғинчилар бизларнинг тўғримизга келганда ҳаммамиз ўрнимиздан турдик.
- Не гап?!
- Омонликми?
- Бир нарса тушиб кетдими?
- Уларнинг икки кўзи дарёда, бизларнинг савол-сўроқларимизга жавоб бергудай эмас эди. Дўсиммат ака ўйлаб ўтирмай дарё бўйига қараб чопти. Биз ҳам шу ёққа интилган эдик Аматжон жойига қайта ўтираётиб, бизга бир қараб қўйганди, биз ҳам ўтирдик.
- Ҳозир Дўсиммат ака ҳаммасини аниқлаб келади, – деди ҳожи.
- Қўрмаганларини ҳам кўшиб айтиб беради, – гап қотди Эшонбой ака.
- Ҳожи кулди:
- Жўрангизнинг характерини дим яхши биласиз-ов.
- Шаппатдийлигимиздан биргамиз.
- Эшонбой ака билан Аматжон ҳожи кулишди. Дўсиммат ака қайтиб келди.
- Ҳанг, – сўради Аматжон ҳожи жиддий. Юзидаги бояги жилмайишдан асар ҳам қолмади. – Не гап экан?
- Қўшмай айт, лекин, – деди Эшонбой ака ҳам ўта жиддий оҳангда.
- Дўсиммат ака Эшонбой аканинг гапига эътибор бермади. Аматжон ҳожига юзланди:
- Балиқ. Қармоқни олиб қочибди. Қармоқдаста сувда қалқидай бўлиб чўмибчиқиб бораётир.
- Улли (катта) балиқдир-да!
- Кичкина бўлса дастани сугириб қочолмайди, – деди Дўсиммат ака қатъий қилиб. У балиқчи эди. – Дарёга жонлироқ қармоқ олиб келиш керак-да.
- Шу пайт дарё томондан қаттиқ чўмбиди⁸⁴ эшишилди. Кимдир ўзини сувга ташлаганди. Ҳаммамиз беихтиёр шу ёққа ўтирилиб қарадик. Оғир-босиқ Аматжон ҳам.
- Кесиб чиқ, кесиб! – дарёning қайрилиш жойидаги бир тепаликка чикиб олган семизак киши ўзларини сувга отган икки ўспиринга кўрсатма берарди. – Кесиб чиқ, дедим сенга! Кесиб чиқ! Ҳай, каллангга! Қайсинг жонли бўлсанг балиқнинг ярмини оласан! Аввал ҳам сувга тушганмисан?! Жонли суз, жонли! Аzonда нон едингми?! Бўлсанг-а, ҳозир ўртага кетиб қолса ҳеч нарса этолмайсан!
- Балиқ улли бўлса сувдан чиқариб билармикан уни? – сўради ҳожи жиддий ташвишланиб.

83 Чўкир-пўкир – қуриган қаттиқ ўтларнинг, бўён, қамиш каби 10-15 см. келадиган кўткаси (пояси).

84 Чўмбиди – одам сувга калла урганда чиқадиган шовқин.

— Оёқ қаттиққа тегса олиб чиқиш мүмкін, бўлмаса тортиб кетади, — деди Дўсиммат ака билимдонлик билан. — Тирсақдай балиқда ҳам сувда бир ўқизнинг кучи бўлади.

— Дўсиммат сен балиқчисан, кўмакка борсанг бўлар эди, — кесатди Эшонбой ака. — Факат ўтириб ақл берасан.

— Бу ерларини билмийман, — деди дарёга бир қараб қўйиб Дўсиммат ака. — Дарёнинг билмаган ерига тушиш хавфли.

— Анави шаппатдай болалар бир минут ҳам ўйланмай калла урдилар-ғў. Сен, хавфли, дейсан.

— Улар шу ернинг болалари. Дарёни билгандаридан кейин шу ерда тушдилар. Орироқда тушмадилар.

— Сени ич оғриғи енгмаса, бошқа нарса енголмайди, — деди Эшонбой ака. — Шайтонга ҳам гап топиб берасан.

— Тўғри гап айтсанг, тувганингга ёқмайсан, — деди Дўсиммат ака ва қувгинчиларни дикқат билан кузата бошлади.

Бир вакт узоқдан кўлида қармоқ хода, ипида бир қаричнинг нари бериси бўлган балиқни саланглатган бояги семизак киши кўринди. Изida ўзларини дарёга отган болалар. Улар оёқларига кирган тикану жангларнинг заҳми-ю оғриғидан ликонглай-ликонглай кайтардилар.

— Ҳов?! — деди ажабланиб Аматжон ҳожи. — Дўсиммат ака, балиқ улли, деган эдингиз.

— Бунинг ўзи шундий, — деди Эшонбой ака кесатишга баҳона топилганидан кувонганини яширмай. — Мунинг гапларига кўпам ишонавермаслик керак. Кўшиб гапламаса ўлади.

— Бай-бай! — асабийлашди Дўсиммат ака гапи тасдиқланмаганидан хафсаласи пир бўлиб. — Тилимга кулф осиб кўяғойинг.

— Не гап, не гап?

Икки дўстнинг баҳсига қизиқиб ётганимиздан ёнимизда пайдо бўлган кишиларни сизмай қолибмиз. Бири узун бўйли, кўзойнак таққан, қандайдир тугунчак кўтариб олганди. Иккинчиси ўрта бўйли, қадди бироз эгилган, босиб кийган шапкаси остидан оқ аралаш соchlари паришон тўзғиган киши эди. Булар дўстлар кутаётган Марим оға ва домла эдилар.

— Дўсиммат ака, яна сизга азоб бераётирми булар? — деди баланд овозда домла.

— Ҳеч ким, ҳеч кимга азоб бериб ўтиргани йўқ, — кулди Аматжон ҳожи йигитлардай чаққон ўрнидан турар экан. — Шу ҳамишаги Эшонбой ака билан Дўсиммат аканинг тирадиши маси.

— Келинглар, Марим оға! — деди Аматжон ҳожи энди ўрта бўйли кишига юзланиб.

— Омон-сов келдингизми, куда бува? Жонлимисизлар? — деди Дўсиммат оға ҳам.

— Қисинмадингизларми йўлда?

Ҳаммамиз келгандарнинг хурматига ўрнимиздан турдик.

— Ассалому алайкум!

— Ассалому алайкум!

— Э-ээ, Дўсиммат ака, сиз ҳеч қачон бўш келманг. Қийналиб қолсангиз мана биз бор, — деди домла дастурхон бошига ўрнашар экан.

Марим оға хурмати учун дувва кўтарилган кишиларга ҳам, ҳазил-хузулларга ҳам эътибор бермади. Юзи хиссиз эди. “Бу кишининг катта раҳбар бўлиб ишлагани билиниб турибди”, деган фикр ўтди хаёлдан. Собиқ директор тик тургандарга бир кур кўз ташлади-да, аввал ўзи ўтириб, кейин бошқаларга боши билан билин-билинмас ишора қилди: “Ўтиинглар”.

— Кудагай момой, оқтиқлар, келинлар, куёвлар ҳаммаси сов-саломатма? — сўрашди Дўсиммат ака қудаси билан.

Марим оға арzon папиросни босиб-босиб тортид, кейин узун пулфлаб тутун чиқарди-да, яна бошини билин-билинмас тебратиб қўйди, “ҳаммаси яхши”,

Шұхрат МАТКАРИМ

дегандай. Яна гурунг бошланиб кетди. Домла күзлари ёниб, қизишиб сұхбатга қүшилди. Унинг эхтиросли овчи, эхтиросли балиқчи эканлиги күрениб турарди. Марим оға эса ҳамон үзини ўта сипо тутар, гап-сўзларга аралашмас, ғоҳида биргина қалом, биргина луқма билан үзининг борлигини эслатиб қўярди.

– Дим вактида келдингиз-да, домла! – деди янада жонланиб Дўсиммат ака. – Шу үзингиз билган Эшонбой ака, тош десам сув дейди, сув десам тош.

– Ие, ие, навчун ундей экан?! – домла буларнинг баҳсини келган еридан давом эттириш ниятида ҳатто ўрнашиброқ ҳам ўтириди.

– Домла, қаранг, – деди бунга жавобан Эшонбой ака одатича босиқлик билан.

– Ина, сизам овчисиз. Лекин бир марта ҳам ошириқ, ўтирик гаплаганингизни кўрмадик.

Бу гап домлага ёқиб тушди. Кенг-мўл илжайиб атрофга қараб қўйди: “Нечикман?”

Эшонбой ака давом этди:

– Дўсиммат бўлса бирга ўнни кўшмаса егани ичига тушмийди. Ҳозир ҳам, анави балиқни бир қулоч, деган эди, ана, бир қарич ҳам чиқмади.

– Ким бир қулоч деди? Ким?! Кейин, мен не дарёга тушиб балиқни ўлчаб чиқсан эдимми?

Домла ёнимиздан балифини кўтариб ўтаётгандардан сўради:

– Не ердан тутдингизлар-эй, бу балиқни?

Кувғинчилар ўлжани бўлашолмай оввора эди. Шунинг учун домланинг гапига эътибор бермадилар. Болалардан бири семизак кишининг қармоғидан тортса, иккинчиси олдини тўсиб чиқишга ҳаракат қиласди.

– Қани, қани бояги айтганингиз?! Ярми сизларники, деган эдингиз-ғў!

– Жиллимисизлар-эй, – жаҳл билан қўл силтади семизак. – Шу балиқнинг несини бўлашамиз?!

– Бўлмаса бизларнинг ҳақимизни беринг.

– У не ҳақ? Биров сизларга фалон нарса бераман, деган эдими? Ўзларингиз қармоқнинг кетганини кўргандан дарров изидан ит қувган пишиқдий югуришиб кетдингизлар. Ким сизларга югар, деди.

– Кейин үзингиз айтдингиз-ғў, яримини бераман, деб.

– Улли бўлса беражак эдим. Ина, шуни иккига бўлиб бўлами?

Болалар тинмай ёлворар, семизак бўлса сира тутқич бермасди.

– Номард экан, – деди Аматжон ҳожи. – Ярмини бераман, деганини ҳаммамиз эшитдик.

– Эй! – ўрнидан шитоб қўзғалди Аюбназар. – Ҳозир бориб...

– Ўтири! – деди Эшонбой ака жаҳл билан. – Борсанг бир фаторат топасан. Кейин бизлар изингда юрамизми?

– Туври айтади Эшонбой ака, – деди Аматжон ҳожи. – Гапга тушунадиган одамга ўхшамайди. Болаларни алдаб ўтирибди.

– Бундайлар Худодан ҳам, пайғамбардан ҳам қўрқмайди, – деди Марим оға.

– Пайғамбаримиз ҳам, “Ёлғончи бизлардан эмас”, деган. Шундай бир ривоят бор. Бир куни Муҳаммад салоллоҳу алайҳи вассаламнинг ёнларига бир киши келиб, “Эй, Муҳаммад! Сенга бир-икки саволим бор, берсам бўладими?” дебди. У вақтларда муаммоли саволлар билан тўғри пайғамбаримизга мурожаат қилиш мумкин бўлган. “Сўра”, дебдилар пайғамбаримиз. Шунда бояги келган киши, “Ё Муҳаммад! Мўмин зино қилиши мумкинми?” деб сўрабди. Пайғамбаримиз, “Баъзан қилиб қўйиши мумкин”, дебди. Кейин у киши, “Ё Муҳаммад! Мўмин ўғрилик қилиши мумкинми?” деб сўрабди. “Қилиб қўйиши мумкин”, дебдилар пайғамбар жаноблари. Яна шунга ўхшаган бир-икки савол берибди. Ҳозир аниқ эсимда йўқ. Улар ҳам ана шундайроқ саволлар экан. Пайғамбаримиз яна, бўлиши мумкин, бўлиши мумкин, деб жавоб берибдилар. Кейин бояги киши, “Ё Муҳаммад! Мўмин

ёлғон гаплаши мүмкінми?” деб сүрабди. Шунда пайғамбаримиз, “Ёлғон сүзлаган бىзлардан эмас”, деб жавоб берган эканлар. Қаранг, бу ерда ёлғон сүз зинодан ҳам ёмон, дейилган.

– Ёлғондан, ваъдасида турмасликдан Худо сақласин, – деди Эшонбай ака.

– Эйй, – гапга қүшилди домла. – Кайтанга ҳозир ваъдасида турмаслик, ёлғон сүзлаш мода бўлиб бораётир. Бунга одамлар ҳам кўнишиб қолди. Лекин уларнинг балиғи ҳақиқатан ҳам кичкина экан. Икки юз грамм келар.

– Лекин қармоқни ёмон тортиб кетди, – деди Дўсиммат ака балиқнинг обрўйини кўтаришга уриниб. – Мен камида бир-икки кило борми, деб ўйлаган эдим.

– Ҳозир дарёда улли балиқ кам, – деди домла. – Одам кўпайдими, сув камайдими, балиқлар қирилиб кетиб бораётир. Яхши балиқ тутаман, деган одам икки юз, уч юз километр пастга қараб кетиши керак. Мана, яқинда устоз, академик домламиз Хоразмга келган экан, менга, “Кетдик, бир дам олиб келамиз, бошим дим оғриб кетди”, дедилар. Устоз овчи. Милтиқни, майда-чуйдани олдик, солдиқ мошинга. Ҳар эҳтимолга қарши, бир-икки қармоқ ҳам олдим. Одатда бир кўлнинг ёқасинда дам олар эдик-да. Боргандан кейин ҳар сафар, ўхх, қармоқ олиб келмабмиз, деб юрар эдик. Бу сафар ҳам бориб, дарров у ёқ-бу ёқни созладим, палаткани қурдим. Устоз, бир айланиб келаман, деб, милтиқни эгнига илдириб кетди. Мен ҳамма нарсани шарт-шурт этдим-да, кўлга қармоқ ташладим. Ҳай, ишонаверинг, шундий ташлаганимни биламан тортиб-кетди! Бошланиб кетди бир ола-тасир! Воҳ! Кўпдан бери бундай ҳаз этмаган эдим! Зўрга чиқардим. Етти-саккиз килолик сап-сариқ сазан экан. Энди қараб тураверасиз! Узи ҳам сал мундайроқ қўзичноқдий эди-ёв! Устоз айланиб келгунча қозонга босдим. Келиб ҳайрон бўлди у киши. Воҳ, деди, оҳ, деди, раҳмат сизга, мана буни дам олиш деса бўлади, деди. У кишининг ҳаз этганини кўриб завқландим. Аввал қовурдим. Қип-қизил, тиллодай-тиллодай этиб қовурдим ўзини ҳам. Кейин ухо босдим. Энди мунинг ҳазини айтманг! Устоз ҳам кўпдан бери мундий мазали балиқ емаган эдим, деб минг раҳмат айтди.

Домла етти-саккиз килолик сазанин кўлдан қандай чиқаргани, қандай ковурғанини майда-чуйда тафсилотларигача айтиб берди. Бу гурунгдан Дўсиммат ака, олдиаги лаззатли таомни бирор тортуб оладигандай, жуда безовталаниб қолди.

– Туври, – деди у домла ҳикоясини тугатар-тугатмас. – Менам болалар билан сиз айтган ерга борган эдим бир ўн кунлар бурун. Биз ундан ҳам зўрроғини тутдик! Ўн килодан кам эмас эди. Лекин лаққа эди у.

Энди мақтаниши навбати Дўсиммат акага келган эди. У қармоққа қандай ем қистиргани, қармоқни қандай ерга ташлагани, лаққанинг илинганини қандай билиб қолгани, уни сувдан олишдаги машмашалар, ниҳоят овни сувдан чиқарганидан кейин ўғлининг четдан келган меҳмони, “Вот это улов, вот это сом!” деб ҳаяжонланганини меҳмондан ҳам кўпроқ ҳаяжон билан айтиб берди.

Бу икки балиқчининг гурунглари шунчалик жонли эдики, биз ўша сазану лаққанини тутилаётганини кўргандай бўлдик.

– Да-аа, – деди бир вақт директор. Унинг ҳозиргача бепарво, хиссиз чўзинчоқ чўтири юзида аллакандай ифода пайдо бўлди. Аммо ўчик кўкми, кўнғирликка мойил кўзлари ҳамон хиссиздай эди. Унинг сигаретани энди аввалигидан ҳам чукурроқ тортаётгани, хириллаган овозининг бир парда кўтарилигани юрагининг туб-тубида ҳаяжон фимирилаб қолганидан хабар берарди. Марим оға муҳим ишга бел боғлагандай қаддини ростлади, у ёқ-бу ёғини тузатган бўлди. Кўлидаги сигарета колдигини бармоқлари билан чертиб, иложи борича узокроққа отди. Аввал домлага, кейин Дўсиммат акага қаради. Бу одамнинг сұхбатга кўшилиш истаги ҳаммани сергаклантириди.

– Буларнинг ҳаммаси бўлиши мумкин, – гап бошлади у ниҳоят ўзининг босиқ товуши билан. – Беш килони ҳам, ўн килони ҳам кўп тутганимиз. Ерунда булар. Ўтган сафар Китойқазғанга борганда биззи болалардан бири санчқи билан йигирма кило келадиган лаққани уриб олди. Муртининг узи бир метрдан зиёд-ов! Ўйга келганда оқтиклар ўлчаб юрган эдилар.

Шұхрат МАТКАРИМ

Орага жимлик чўқди. Домла ҳам, Дўсиммат ака ҳам гурунгни давом эттиришга журъат этмай қўйиши. Ҳар ким ўз иши билан банд бўлиб қолди. Ким чой ичган, кимдир шамолда қотиб ултурган юпқа Хоразм нонини печенъедай қисирлатиб ер эди. Овчиларнинг тарозуга аста-аста тош қўйиб юкни ошираётганига нимкулги билан кулоқ солиб ўтирган Қаҳрамон бир вақт одатича “кҳ-ҳех!” деб кулиб қўйди. Марим оға унга норози боқиб қўйди. Чамаси, менинг гапимга кулди, деб ўйлади. Даврада тушунмовчиликка ўхшаган алланарса сезилди.

– Бир қизиқ гап ёдингизга тушди ўхшийди, – деди Аматжон ҳожи вазиятни юмшатиш учун.

– Кечирасизлар, ҳовва, – деди Қаҳрамон ўзининг ўринсиз қулгисидан хижолат чекиб. – Тўғри айтасиз, бир гап ёдимга тушиб кетди. У ҳам балиқчиларнинг бир ҳангомаси.

– Қани, қани, – деди Аматжон ҳожи Қаҳрамонни қўлловчи жилмайиш билан.

– Қизиқ бўлса биз ҳам эшитиб қўяйлик, – деди домла. Унинг гапида сенга буларнинг орасида пишириб қўйибдими, деган кесатиқ бор эди. – Қани...

– Бу гапни туркманда эшитган эдим. Хотинимнинг катта опаси шу ёқقا – туркманга тушган. Божанинг боласи ҳам балиқчи. Бир борганимизда бу гапни шу бола кула-кула айтиб берганди. Бир сафар улар балиқ ови учун Сариқамиш⁸⁵га борадилар, жойлашиб санчқини қўлга олиб қўлга тушибдилар. Балиқларнинг увлудириқ ташлайдиган вақти экан, қўлда балиқ баракдай⁸⁶ қайнар эмиш. Оёқ босмокка ер йўқмиш. Кўпи тўрт-беш килолик учар⁸⁷, сазан, оқ балиқ, лаққа экан. Санчқи билан ишга киришиб, бир замонда бир халта балиқ урибдилар. Шунда ҳам бир балиқни уриб бир одим отсалар, яна бириси тайёр турар эмиш. Хуллас, беш-ён минутда яна бир халта балиқ тутибдилар. Шу яқин орада ўн беш-ён олти ёшларидағи бир туркман бола қўй боқиб юрган экан. Буларнинг кўриб завқланиб кетибди. Кейин, мен ҳам санчқи урсам бўлами, деб сўрабди. Албатта бўлади, дебдиларда, қўлига санчқини берибдилар. Булар керагини тутиб бўлган эканлар. Шунда у бола оёғидаги анчагина эскириб қолган этигига ишора қилиб, бунинг билан сувга тушсан қоқам⁸⁸ сўқади, оёққа киядиган бир нарса беринглар, дебди. Боланинг бу соддалигими, шумлигидан завқланган балиқчилардан бири оёғидаги крассовкасини ечиб берибди. Туркман бола крассовкани кийиб, богичини маҳкам боғлабди-да, сувга тушибди. Балиқ кўп эмасми, хаш-паш дегунча у ҳам беш-ён балиқни санчиб қирғоққа отибди. Лекин бир вақт санчқини баланд кўтарибди-да, қотиб қолибди. Имо билан қирғоқдагиларни ёнига чақирибди. Не гап, десалар, бу ёққа келинглар, бу ёққа келинглар, деб имо қилас эмиш. Шунда бояги четда турганлардан бири аста боланинг ёнига бориб, не гаплигини сўраса, бола кўзи билан ўзидан бир метр, бир яrim метр ерда турган балиққа ишора қилибди. Бир кулочдай учар турган эмиш. Бояги бола, не учун ўйланиб турибсан, ур ахир, дебди. Шунда туркман бола кўзи билан орироқни кўрсатибди: “Анавини қарангтар!” Қарасалар калласи улли тўнкадай келадиган бир қоп-кора лаққа. Учар унинг соясинда турган экан. Лаққа муртларини икки қанталига юбориб, биланг-биланг эти-иб ўйнати-иб турган эмиш. Лаққа, хеч лофсиз, олтмиш-етмиш килодан кам эмас экан. Кўлга тушган бола буни кўриб аста-аста сувдан чиқа бошлабди. Лекин кўзи билан туркман болага: “Ур!” деб ишора қилибди. Туркман бола бўлса бошини сарак-сарак этиб, шивирлабди:

85 Сариқамиш – Туркманистондаги кўл.

86 Баракдай – чучварадай.

87 Учар – белый амур.

88 Қоқа – дада (туркманча).

“Олдирмия⁸⁹”. Овчи яна шивирлабди: “Ур! Олдиря⁹⁰”. “Олдирмия”. “Олдиря!” Бу орада у бола четга чиқиб олибди. Кейин икки кафтини оғзи олдида қувур қилибди, қатый буйрук бериди: “Ур!!” Кейинги воқеалар сонияда содир бўлибди. Туркман бола санчқини озод кўтариб куч билан лаққага урган экан кўлда бомба портлагандай бўлибди. Қора бўта лой юқорига, тўрт-беш метр баландга отилибди. Ҳамманинг юраги ёрилибди. Лаққа косилка билан ғовуш ўргандай беш метрлик қамишларни бир текис ётириб, кўл ичига ўзини урибди. Туркман бола бўлса бир кўпо⁹¹нинг устида санчқисини осмонга ўқталганича чалқанча қотган эмиш. Югуриб борсалар унинг юз-кўзи кора уюққа булғанган, оғзи гашир ўрадай очик, дам-саси йўқмиш. Балиқчилар кўркиб кетиб унинг қулоқ-чаккасига урибдилар. Ҳамма-ҳамма билан, бояги қрассовкасини берган бола: “Крассовка қани, қрассовка қани?!” деб туркманинг ёқасини силтаб ётибмиш. Санчқининг уч тилининг ҳар қайсиси ҳар томонга қайрилиб ётибмиш. Туркман санчқини лаққанинг бош чаноғига, қаттиқ суюкка урган экан. Бир вақт бола кўзини очиб, “Олдирмия дийдим-а, олдирмия дийдим”, дермиш. Боланинг олвираётганини (алжираётганини) кўриб балиқчиларни кулги тутибди. Бола бўлса санчқични зинфитиб юборибди-да қочиб қолибди.

Даврада енгилгина кулги кўтарилди. Бўлмаганнинг юзида нимтабассум. Фақат Маримбой оғанинг қобоқ-тумшуғи муштдай осилган эди.

– Биринчидан балиқчи болалар чатоқ этибдилар, – деди у бир вақт. – Ҳар нарсадан ҳам ўйин бўлавермайди. Ҳали ҳам яхши, у бечора санчқини лаққанинг бош чаноғига урган. Агар юмшоқ этга урса, лаққа болани ҳам кўлга тортиб кетарди. Унда бола омон қолмасди. Яхши, ўйиндан ўймоқ чиқмабди.

Жимлик чўқди. Кимdir йўталиб қўйди. Домла кўзойнагини тўғирлаган бўлиб хунук жилмайди. Гўё у Қаҳрамонга, овчиларнинг гапларига бекор аралашдинг, деётгандай эди.

– Ҳа, менам улли лаққа тутганларини эшитганман, – деди бир вақт Аматжон ҳожи. – Қўшкўпирда бир шоир бор. Бир вақтлари унинг қишлоғининг теварагида кўл кўп эди. Қишлоқдаги балиқчилар лаққани кўлдан эмас, Озёрний коллекторидан тутган эканлар. Ўлчаб кўрсалар тўқсон уч кило чиқибди. Қовун чертакка осиб суратга туширибдилар. Мен кўрганман шу суратни. Қуйруғи ерга етиб қайрилиб ётган эди. Кейин сўйиб сотибдилар. Лекин қуври мой бўлиб кетган экан, гўштининг мазасини топмабдилар. Еганларнинг кўпчилиги аллергия бўлибди.

– Эйй! – Дўсиммат қўл силтади. – Кўл билан заҳқашнинг балиғи балиқ эмас. Кейин лаққа шунча уллийиб кетган бўлса, унинг нелар еганини бир Худо билади. Ундан одам отравление бўлиши ҳеч гапмас.

– Туви, дарёнинг балиғига етмайди барибир, – гапга қўшилди домла. – Бизларнинг қишлоқда балиқчилар кўп. Бир сафар Қилич балиқчи бир юз эллик килолик лаққа тутган дарёдан. Уйига олиб келиб бир улли ҳўқиз сўйгандай, бўлаклаб сотди. Ҳамма олди, лекин ҳеч кимнинг касаллангани ё бошқасини эшитмадик. Дарёнинг балиғи тоза бўлади-да. Шунинг учун Кўпал туркманинг балиқхонасида фақат дарё балиғи қовурилади.

– Дим улли экан, – деди боя давранинг кадхудоси Марим оғадан кейин гапга ўринисиз аралашганидан изо еб ўтирган Қаҳрамон.

– Ундан ҳам уллиси бўлади, – тўнғиллади Марим оға. Унга Қаҳрамоннинг бу гапи ҳам ёқмади.

– Бир йили, Баҳром укам ёнида ўзига ўхшаган бир-икки жўрасини олиб, балиққа Оролнинг кўйиб турган ерига борибди. Борганларида кун энди ботай-

89 Олдирмия – олдирмайди (туркманча).

90 Олдиря – олдиради (туркманча).

91 Кўпо – Хоразмда сув ёқаларида тўп бўлиб ўсадиган килдир деган ўсимлик ўрилгандан кейин қоладиган диаметри 50-60 см келадиган қолдиги.

Шұхрат МАТКАРИМ

ботай деб турган экан. Юкларини тушириб, палаткаларини қура бошлаган эканлар, шу ерларда яшайдиган бир чўпон келиб қолибди. Саломлашиб, соглик-омонлиқ сўрашгандаридан сўнг, бу ерда қармоқ қурманглар, дебди. Не учун, десалар, анавини қаранг, деб дengiz ёкни кўrsatiбdi. Чиройли манзара кўринибди. Куёш ботаётган, чеки йўқ денгиз суви қип-қизариб жимиrlайди эмиш. Дарёнинг лойли суви “билқ-билқ” эти-иб аста оқиб ётибди экан. Ана, қарадик, хўш, не бўпти, деб сўрабдилар. Чўпон қўл соатига қараб, ҳар куни мана шу вақтларда денгиздан бир улли лаққа чиқиб, шу ерларда ов қилиб кетади, дим улли лаққа, икки юз кило, балки ундан ҳам уллироқ бўлса керак, дебди. Бирор ишонибди, бирор ишонмабди. Бизлар ҳам бу гапдан хабарсиз юраверган эканмиз, бир-икки молимизни олиб кетгандан кейин билиб қолдик, дебди чўпон. Энди бу ерда навбатчилик қиласиз. Молларни лаққа келадиган вақтда дарёга яқинлаштиромаймиз. Бугун, ина, мен келдим қоровулчиликка, дебди. Яқинда шу ерга келган балиқчилар бизларнинг гапга ишонмай дарёга қармоқ курган эканлар, уларнинг бирини лаққа қуйруғи билан “шап!” эттириб уриб олибди. Бола бечора не бўлганини билмай ҳам қолган бўлса керак. Шунинг учун кўзларингизга қаранглар, деб огоҳлантирибди чўпон. Кўли билан денгиз ёкни кўrsatiб, ҳозир келади, дебди. Айтганидай, шу вақт денгиз томонда сув айрича бир тўлқинланибди. Сув булар турган ёққа қараб тоша бошлади. Тинчгина дарё безовталаниб, чайқала кетибди. Қулоққа ҳувуллаган, шувуллаган овозлар эштилганидан чўпон тезлашиб дарё ёқасидан қочибди. Ҳамма югуришиб кетибди. Қарасалар, ҳақиқатан ҳам, денгиздан чиқкан тўлқин буларнинг кўз ўнгиди баландлиги камида бир-икки метр келибди. Ҳозиргина тинч турган дарёнинг бирдан бунча тўлқинланиб, шувуллаб, вушиллаб қолгани ҳақиқатан ҳам даҳшат экан.

Марим ака гапни якунламоқчи эдими ё гурунгнинг қандай таъсир этаётганини кўрмокчи бўлдими, шошилмасдан чўнтагидан эзилиб кетган сигарета қутисини олди, кейин гўё қайсинисини олсан экан, дегандай бир зум тикилиб ўтирди. Сўнг бир сигаретани олиб, кўп чекканидан куйиб, сарғайган бармоқ учлари билан эзгилай бошлади.

Даврадагиларнинг бу гурунгга муносабати ҳар хил эди. Домла шеригининг ҳар бир сўзига тамом маҳлиё кўринишга ҳаракат қилар, ҳатто оғзи ҳам ёлғондакам яrim очиқ эди. Дўсиммат ака афтини бужмайтиб олганди. Омон оға воқеалар ҳаддан ошиқ кўпиртирилаётганини кўриб тургани сабаб мутлақо ишонмаётган эди. Марим оғанинг гап оҳангиди эса, буларга шаксиз ишонинг ва қойил қолинг, деган қатъий талаб бор эди. Бу, сўзиз, бироз жizzаки ва ҳар қандай адолатсизлик ва ёлғондан “пов” этиб ёниб кетадиган Дўсиммат акани бироз асабийлаштираётган эди. Марим оғага қарши бир гап айтса – кудаси, айтмай деса ўтирик ошиб бораёттир. Шунинг учун у ўтирган ерида асабий ғимирлар, ўзини у ёқдан-бу ёққа, бу ёқдан-у ёққа ташлар, кафти билан юз-кўзини ишқаб-ишқаб қўярди. Қаҳрамон эса телефонда кимлар биландир тинмай ёзишар, унга ҳар хил одамлар ва ҳар хил мавзуда ёзаётгандарини унинг ранги-рўйи ва ҳаракатларининг сонияда юз ўзгараётганидан бўлса бўлар эди. У гоҳ қошларини чимирап, гоҳ жилмаяр, гоҳ хайратланар, гоҳ осойишта тортиб қолар, яна асабийлашиб шартта-шартта ёзишга тушарди. Юсуфбой эса бошини бир ёнга солиб олган, бу гапларга мажбурлиқдангина қулоқ осиб ўтиради. У ҳозир уйида бўлса не ишлар этиб юрган бўлиши мумкинлиги ўйлар, бу гапларни эшишиб ўтиришни эса ғирт бемаънилик деб биларди. Мен эса сухбатдошларни кузатиш билан банд эдим. Маримбой ака анча тин олгач гурунгни давом этди.

– Кейин болалар дарёдан анча узоққа қўш ташлашга қарор қилишибди. Бир баландроқ ерни топиб, шу ерга палатка қурамиз, дебдилар. Қозиқ қоқсалар ерга бир қаричча кириб, “тоқ” этиб бир қаттиқ нарсага тегибди. Сал берироққа қоқамиз, десалар, яна шундий бўлибди. Бир метр у ёққа, бир метр бу ёққа қоқсалар ҳам қозиқ қаттиқ нарсага тегаверибди. Тош бўлса керак, деб қазиб кўрибдилар.

Карасалар сүяк эмиш. Ранги бузилган, лекин сүяк. Ҳов, деб, орироқдан қазибидилар. Яна сүяк. Бунчалик улли сүяк ненини бўлиши мумкин, деб археологларга ўҳшаб сүякнинг устини тозалабдилар. Қарасалар бир бутов сүяк, лаққанинг бош суюги экан. Бир самосвал мөшиннинг кузовидай келар эмиш бу калла! Қолғон ёғини ҳам қазиған эканлар қовурга сүяклари чиқибди. Энди калла шундий бўлганидан кейин қовурғанинг уллилигини тасаввур этаверинглар. Уни ўлчаб кўрибдилар. Бояги айтгандай, узунига бир тўрт метр, энига учдан зиёд чиқибди. Дарров шу ергагилар лаққа неча кило келиши мумкинлигини ҳисоблаб чиқарибдилар. Баҳслаша-баҳслаша у беш юз, беш юз эллик килодан кам эмас, дебдилар. Ана сизларга лаққа! Ана сизларга балиқ!

— Ана, ана, ана! — бирдан чинқириб юборди домла. — Улли балиқ деган шундий бўлади. Мен ҳам эшитган эдим буни. Кўп шов-шув бўлган эди шу вақтда.

— Неча йиллардан бери бу гапларнинг ичиндаман мен ҳам, — деди охири чидай олмаган Дўсиммат ака. — Лекин мен буни эшитмадим.

Ҳамма бир-бирига қаради. Марим оға мутлақо шошилмай сигаретасини тортар, ишонсангиз ҳам соғ бўлинг, ишонмасангиз ҳам соғ бўлинг, дерди гўё. У мавзуга чек қўйганини жуда яхши биларди. Ҳақиқатан ҳам ҳеч кимдан миқ этган садо чиқмади. Энди ҳеч ким, ҳатто етти авлоди лофчи ўтган одам ҳам, гапни бундан ошириб билмасди.

Ана шундай гурринг-сарринглар билан кунни кеч қилдик. Биз, албатта, кейин гапга қўшилмай, одобимизни сақлаб ўтиридик. Фақат тингладик. Кун бота бошлади. Сувнинг оч пашибалари визиллай бошлади. Дарё ёқасидан тезроқ кўчилмаса булар қонингга ташна қилиши ҳеч гап эмас эди. Ҳамма қўзғалди. Ҳамроҳларимиз кўликларига ўрнашиб, бизни қишлоққача олиб кетишни таклиф этдилар. Биз дарё бўйига пиёда бориб-келиш ҳақидаги аввалги келишувга кўра таклифни рад этдик. Бир вақтлари далли деб от қозонган, энди эса ювошганидан ювошиб қолган дарёга тикилиб турардик. Ботаётган куёшнинг қизгиш нурида секин оқаётган сув жимири-жимири йўнарди. Қандай дарё эди-я бу, қандай дарё, деган фикр ўтди хаёлимдан. Унинг узок йўлдан ҳориб келадиган лойқа сувлари неча миллион гектар ерларга, ўнлаб, юзлаб, минглаб қишлоқ, шаҳру кентларга ҳаёт ато этарди. Бир вақтлари файрати ичига сифмай жўшиб, шовқин солиб қирғокларни емирган. Унинг лойқа сувида ўттиз, эллик, юз, юз эллик килолик балиқлар, балки ҳали Марим оға айтганидай ярим тонналик лакқалар салобат билан иланг-билинг сузиб юрган. Икки қирғоқдаги тўқайларда Хоразм йўлбарслари яшаган. Ана шу нарсалар ҳақида ўй суреб турганимда дарёнинг куёш нурида қизарган сувида алланарса иланг-билинг ўйнай бошлади. Сер солиб қарасам кичкинагина сув илони ўймоқдекина бошини сувдан сал кўтариб сузиб борар эди. Шунда бирдан илоним ёдимга тушди. “Уҳҳ! Чатоқ бўлди-ку!” Қопни қўйган ерга қараб ҳовлиқдим. Халтани шу яқин орадаги долтак⁹² босган тўронгунинг чўтиргмагига⁹³ илдирган эдим. Хайрият, халта жойида экан. Аммо у дам берилган шардай анча шишиб қолибди. Эҳтиёткорлик билан халтани таёқ билан тутириб кўрдим. Ҳеч қандай хавф сезилмаганидан кейин уни ерга олиб, боғични аста ечдим. Халтадан биз солган ярим метрга етар-етмас нозиккина илон эмас, камида бир ярим, икки қулоч келадиган семиз, харакатланганда юмшоқ оқ қорни билқиллаб-билқиллаб кетадиган балодай илон чиқиб кела бошлади. Ўтакам ёрилди. Ё Оллоҳ, ё Худо, бу не гап бўлди яна! Халтадан кутулган маҳлук эса аллақачон бошини ердан ярим метр кўтариб, менга кичик, ўткир ва совуқ кўзларини тикиб турарди. У ҳужумга тайёрланиб айри тилини чиқариб вишиллади. Кочай дейман, оёқларим бўйсунмайди, бирор калтакми, каскалдак олай дейман,

92 Долтак – Хоразм тўқайларида ўсадиган чирмовуқ ўсимлик.

93 Чўтиргак – ҳар қандай дарахтга каллак урилганидан кейин ён-веридан ғуж-ғуж шохалар ўсиб чиқиб, улар ҳам чопиб ташланганда қоладиган шохларнинг беўхшов қолдиги.

Шұхрат МАТКАРИМ

қўлларим жонсиз. Турган жойимда тахтадай қотибман. Лабларим қуруқшаган. Қочишининг иложи йўқ. У лойқаланган сувдай хира кўзларини менга тикиб вишиллар, айри тилини ҳавода аёвсиз ўйнатарди. Бир вақт ўзимга келиб жонҳолатда орқамга тисирила бошладим. Йиқилиб тушмасам бўлди! Мен тисарилар, у эса босиб келарди. Қўлимга илган хас-ҳашак, чот⁹⁴, чўп-чорни илонга отаман, бироқ у ҳеч нарсани писанд этмай менга тобора яқинлашар эди. Орамиздаги масофа бир қулочдан ҳам оз қолди. Мен унинг боши гавдасига нисбатан жуда жуда кичиклигини, вишиллашини эшитиб, совуқ ва хира кўзларини яққол кўрдим. Манглайимдан совуқ тер чиқиб, оёқларим қалтиради. Юролмай қолдим. Ўзимни қўлга олишга уринаман. Аммо бунинг сира иложи йўқ. Шу пайт қўлимга қаёқдандир катта бир кассалдак илди. Жоним борича илоннинг бошига туширдим. У бундай журъатни кутмаган, шекилли, зарбдан ўзини олиб қочай ҳам демади. Калтак кучидан ерга қапишиб, боши тупроққа беланди. Лекин у дарҳол тикланди ва менга ҳайрон бўлиб тикилди. Мен унинг бир сониялик довдирашидан фойдаланиб яна зарба туширдим. Бош яна ерга қапишиди. Фурсатни бой бермай қайта-қайта туширавердим. Яна, яна, қайта ва қайта. Мен ўзимни унугтан, ҳамма ҳаракатларим онгимдан ташқарида эди. Қўрқувдан ўзимни йўқотиб, кутуриб кетдим. Бу ҳол қанча давом этди билмайман. Бир вақт каттиқ чарчаганимни хис қилдим. Қарасам кичик боши янчилиб ётар, аммо илон ҳамон тирик, мен отган чўп-чорларни ғарамлаб, жамлаб уларни совуқ бадани билан ўраб-чирмаб бўғишга, “чарт-чарт” синдириб ташлашга уринарди. Боши пачоқ, аммо совуқ тани ҳамон иланг-билинг қиласарди. Эзилган ерлардан қизил қон эмас, аллақандай йирингта ўхшаган шилемшиқ бир суюқлик оқар, у ҳар ер-ҳар ерда ҳалқоб-ҳалқоб тўпланган эди. Ҳансираб қўрқувдан оёқларим қалт-қалт титгарди. Илон ўлган эди. Сер солдим. У сўнгги дамида чўп-чорни эмас, баҳайбат, нақ бир метр, балки бир ярим метр келадиган қаламни ўраб бўғаётган экан. Баҳайбат қалам гужум дараҳтидан йўнилган, илоннинг уни эзиш ёки синдиришгами бўлган ҳаракатлари шаксиз бекор кетган эди. Бироқ тани баданидан қуйилаётган ифлос, шилемшиқ ва сассик суюқлик қаламни бошдан-оёқ булғаштириб ташлаганди. Бу менинг кечагина иш столимда қолдирган қаламим эди. Қаламнинг илон ичидан тобора кўпроқ қуйилиб чиқаётган шилемшиқ суюқлик билан буткул ифлосланганлигини кўриб даҳшатга тушдим.

...Уйгониб кетганимда тонг ота бошлаган, кеча бошлаб қўйган ҳикоям стол устида яйраб ётар, менга эса нафас етмаётган эди. Ёнгинамда неварам тонгнинг ёқимли, аммо салқин ҳавосидан ғужанак бўлиб ухлаб ётар, бошим тинмай ғувуллар эди. Бунинг бари туш эканини англадим. Аммо баҳайбат илоннинг қаламни бўғишга, уни шилемшиқ ва сассик суюқлик билан булғашга уринаётгани худди ҳозир, кўз ўнгимда содир бўлгандай эди!

2022 йил, февраль

94 Чот – дараҳтнинг қуриб қолган сершох бутоги.

Бир сиқим осмон

Абдулла ШЕР

Бир сиқим осмон ҳақида баллада

Тушимда гуллади тарихнинг боғи,
Райхонлар бўйига чулғанди Ҳирот.
Дарвоза очилиб айни тонг чоги,
Қуёшни кўтариб кириб келди от.

Мен ота касбини севган бўз ўғлон,
Ҳиротнинг мисгари, ёш устазода, –
Турардим шу тонгда кўриб, кўп ҳайрон,
Вазири аъзамни отлик аснода.

Ўзни қўлга олиб, таъзимда шу он
Насиҳат сўрадим зоти олийдан.
У менга тутқазди бир сиқим осмон
Сўз айтмай шеърият қилу қолидан.

(Ох, қандай олтин туш, заррин томоша, –
Шу тушни кўрмоққа умрим зор эди!)
Устоз назар солиб уфқлар оша,
Туркистон томонга юзланиб деди:

“Сўз, ерда ўssa-да, осмон дарахти,
Олис юлдузлардан унинг уруғи.
Сўз – шоир зотининг тожию тахти,
Эътиқод байроби, имоннинг туғи.

Абдулла ШЕР – 1943 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Шоирнинг “Кўклам табассуми”, “Алёр”, “Атиргул сояси”, “Роз”, “Қадимги куй”, “Севги олмоши”, “Сарбаст қўшиқлар”, “Гул ишлар, булбул ишлар” тўпламлари ва “Сайланма” китоби нашр этилган.

Қай шоир муқаддас сўзни хор қилса
Ёлғонни ҳақиқат рангига бўяб,
Нафсини элидан улуғроқ билса –
Хор бўлгай: тоғлар ҳам қололмас суяб!..”

Баногоҳ уйғондим. Лол қолдим боқиб:
Кафтимда юлдузлар, қаламим чўғли!
Шу кундан тушимнинг маънисин чақиб,
Шоирлик қиласман мен – мисгар ўғли.

Шу-шу, туморимдир бир сиқим осмон, –
Тиниқлик, покликдан самовий ибрат.
Шу-шу, сўзни териб мис тергансимон,
Навоий мулкида қиласман хизмат.

* * *

Йўл бошида Ойбекни кўрдим:
Турар эди сочи ҳилпираб.
Унга узоқ тикилиб турдим,
Вақт оқарди, аста, жилдираб.

Кўрдим Тарих ғилдирағини,
Ойбек томон гулдираб етди.
Тинглаб Замин гулдирагини
Ойбек ойдек ярақлаб кетди.

Самарқандни этдию хаёл,
Орзу бўлиб йўлга қуюлди;
Зарифа деб аталган Аёл
Бибихоним бўлиб туюлди...

Бир сесканиб тушимдан турдим, –
Сўзга солдим журъатимни мен:
Куни кеча йўл узра кўрдим,
Ўзбекистон, сувратингни мен.

Бедорлик

Янгиланар йил ҳар йил,
Биз эса – эски.
Қаримайди, гарчанд тил,
Сўз эса – эски.

Эслатади қировни
Сочлардаги оқ.
Изласак бир-бировни,
Хотира – чироқ.

Ох, у кунлар, у кунлар
Сүзга күчмайды,
Гулхан бўлган учқунлар
Кўкка учмайди.

Энди юракмас, кўпроқ
Титрайди қўллар.
Тунлари қилар сўроқ
Ўтилган йўллар.

Гарчанд кўзни юмамиз,
Уйқу эса – йўқ;
Уйқу қочар – қувамиз,
Товонимиз чўғ.

Биз қўшиқлар тўқидик
Ёт оҳангларга.
Баъзан шеърлар ўқидик
Ғирт гарангларга.

Ҳаммасидан юмиб кўз,
Унутай десак,
Дард ҳақида бошлар сўз
Бўялган кесак.

Кесаклар орасида
Тош бўлолмасмиз.
Яна қайта расида,
Ёш бўлолмасмиз.

Бу дунё ўзи нима? –
Билолмадик ҳеч.
Эвоҳ, биз чиққан кема
Сувга тушди кеч.

Терс қўйилган нарвондек
Ёпишмай томга,
Ғурубдаги карвондек
Борамиз шомга.

Гулни қўйлайди олам
Чўпдан ясад соз...
Лекин яхши гаплар ҳам
Кўп бўлгани рост.

Шукронা айтса бўлур,
Шукронा ҳам – баҳт.
Юзимизга сочар нур
Ёруғлашган Вақт.

Ниҳоят насим кирап
Қувиб қайғуни,
Киприкка тутиб берар
Қочган уйқуни.

Оlamning қутби

Қадим-қадим замонлардан бизга қолмиш ушбу ривоят,
Тинглаганга ибратлидир, ҳикматлидир, қизиқ бағоят:

Қутлуғ Байтул Муқаддасда яшар экан ҳимматли бир Шайх,
Юртдан-юрга донғи кетганды, ном қозонган улуғвор Пир-Шайх.

Тенгсиз экан илмда ҳам, амалда ҳам, ибодатда ҳам,
Якто экан тақвода ҳам, тиловату қироатда ҳам.

У Аллоҳдан сўрар экан нола қилиб, йиглаб ҳар куни,
Жойнамознинг устида ҳам, тўшакда ҳам биргина шуни –

Дер экан у: “Аямагил, аё Раббим, меҳру лутфингни,
Тилагим шу – менга кўрсат бир боргина олам қутбини!”

Охир бир кун бомдоддан сўнг эшишибди Илоҳий Нидо:
“Майли, бандам, бажо айлай тилагингни мен! – дебди Худо. –

Қутлуғ Байтул Муқаддаснинг шимолида чет маҳалла бор,
Унда яшар бир темирчи – кичкина уй, ховлиси ҳам тор.

Билсанг, эй Шайх, ўша ерда мен яратган оламнинг қутби,
Ўша ерда буюк ҳиммат, ўша ерда энг улуғ рутба!”

Тинглабди-ю Шайх, “Аллоҳ!” деб, сано айтиб чопибди алҳол,
Ул кўча-ю, темирчининг ховлисига етибди дарҳол.

Улуғ Шайхнинг ташрифидан уста боши осмон бўлибди,
Нечун бундай илтифот деб, тушунолмай ҳайрон бўлибди:

“Ё улуғ Шайх, не сабабдан йўқладингиз бу ожиз қулни?
Сир бўлмаса, айтингиз”, деб у кўксига қўйибди қўлни.

Шайх айтибди: “Неча йилки, Аллоҳимдан сўрайман доим:
Оламингнинг қутби қайда, билдиргин, деб, менга, Худойим!

Бугун тонгда Тангirim менга ховлинг томон йўлни кўрсатди
Ва етишди олам қутби қайдалигин билиш фурсати. –

Энди айт-чи, аё солих, эй суюкли, эй комил инсон,
Қандай қилиб бор оламнинг қутби бўлмиш сен яшар макон?

Сирини айт? Қандай қилиб сен эришдинг бу иноятга,
Мукофотми бу сен қилган зухду тоат ва ибодатга?”

Шунда йиглаб ул темирчи, Шайхга дебди: “Хайҳот, билмадим!
Мен ҳажга ҳам бормаганман, бирор ортиқ тоат қилмадим.

Эртаю кеч болға, сандон – күрарим шу, оғирдир ишим,
Олов билан, темир билан олишганча ўтар ёз-қишиш.

Үз вақтида ўқий олмай намозларнинг ҳатто фарзини,
Банда бўлиб, мен гуноҳкор, узолмайман Раббим қарзини.

Шу сабабли ётар чоғи ҳар кеч дейман қилиб илтижо:
Қабул айла тавбамни сен, раҳми чексиз эй Худовандо!

Мен биламан, юзим қаро, гуноҳларим эрур бекиёс,
Фақат сендан бир илтимос, фақатгина битта илтимос:

Дўзахингга ташлаганда шундай катта қилки танамни,
То сиғдира олмасин у яна бошқа бирор одамни.

Кўшиб бергин менга, Тангрим, ўзгаларнинг гуноҳини ҳам,
Ҳамма учун битта ўзим азоб чекай, Ўзинг бер чидам!” –

Фарёд солиб, ёқа йиртди яна уста тугатгач сўзни.
Шунда Шайх ҳам йиглаб, унинг оёғига ташлади ўзни.

Нидо келди: “Кўрдингми, Шайх, бу футувват, буюк ҳимматни;
У дўзахни торайтириб, кенгайтириди, қара, жаннатни!”

* * *

Орзунинг сандиклари бўшаб бормоқда бир-бир,
Қани гавҳар, забаржад, қани заррин захира?!
Қолган йўлимда энди дуч келмас менга Хизр,
Айланмагай бу палос учар гиламга сира.

Қизғалдоқли томини ҳилпиратган ул гўша
Болалигим достонин куйлаб турар осмонга;
Сомоншувоқдан чиққан исмалоқ, буғдой – ўша,
Фақат оёғим етмас бугун ёғоч нарвонга.

Болалик кўчасида мен кўтарган чанг ҳали
Ерга тушиб улгурмай соchlаримга қўнмиш қор.
Дунё деган тулпорни миндим деб дабдабали,
Мен бор-йўги бўлибман унга оддий жиловдор.

Бир пайт исмим айтганда қизлар кўзгуга қараб,
Юлдузлар жаранглаган, оймўмалар керишган.
Ўтиб кетган йилларни чақирсан бугун, ажаб,
Тоғлар ҳам, чарчадик, дер, акс-садо беришдан!

Балиқчининг тўридек илма-тешик бу фалак
Тутиб қололар экан на пучни, на сарани:
Дўстларимни тополмай баъзан бўламан ҳалак, –
Қабристон майсалари тўсиб турар орани.

Булбул оҳангин излаб неча бор ҳайрат билан
Буталар орасида тимдаланди хаёлим.
Кўкка отилиб чиқиб, самовий файрат билан
Гоҳ булатлар чангидаги қолиб кетди хилолим.

Мен тиник кўлмакларга ишонган эдим қанча,
Аксимни балчиқларга кўмиб ташлади улар;
Юлдузлар шуъласига баданини чайганча
Эртакдаги парилар бугун устимдан кулар.

Майли! Барибир бугун ёшлигимни ёқлайман
Донишманд сиполикнинг йўриғидан чиқиб мен;
Барибир гул истайман, гуллашини хоҳлайман
Умримнинг ҳассасини заранг ерга суқиб мен.

Шоирлар йигиси

Шоирлар йигласа – миллат тирикдир.
Булат Окужава

Шоирлар йигласа, деманг: “Бас қил! Кул!”
Улардан қийкириқ қилмангиз талаб.
Шабнамлар билан-ку гўзал ҳар бир гул,
Шабнамни юқтирумас ўзига алаф.

Шоирлар йигласа, деманг: “Арт кўзни!”
Шашқатор ёшида оқсин миллати:
Бўғилган фикрни, қонталаш сўзни
Чаноқдек чаккага тақсин миллати.

Шоирлар йигиси оламда селнинг
Ҳали борлигидан этади огоҳ.
Зулматдан кўзлари юмилган элнинг
Чарақлаб кетади юраги ногоҳ.

Шоирлар йигиси рўй-рост янграсин,
Эй қўли узунлар, тўсманг йўлини.
Мажаклаб у қулнинг сийқа тангасин,
Олтинга ўргатар миллат кўлини.

Тўхтатманг, шоирлар йигласин тўйиб,
У йиги – азамас, тўйлардан дарак.
Ҳар томчи кўзёшни бешикка йўйиб,
Улардан улғаяр Буюк келажак!

Үкінч

Айт, Тангрим, бу феълим ўзи қанақа? –
Таъзимга хасису, мақтовта нұноқ!
Илондан күркмасдан сайраган бақа
Баъзидә булбулдан менга яқинроқ.

Айт, Тангрим, билмайман, бу не тилсімдір? –
Шунчалар ўжарки терспарда созим,
Куйлашни истаган пайтимда жимдір,
Жим турмоқ истасам – янграп овози.

Үзни дарё билиб тошса гар юрак,
Ақл түғон бўлиб тўсар дафъатан.
Этнинг аҳволидан бехабар сўнгак,
Сўнгакдан қаттиқроқ шўрлик эт баъзан.

Лекин гоҳ шоирман, куйлайман яйраб,
Гоҳо файласуфман, ўйга ботаман.
Ҳар куни тарихга умримни қайраб,
Чиройли ханжардек қинда ётаман.

Хизматкор эмасман, хожа ҳам эмас,
Осмонга сифмаган нодон күёшман.
Булатдек йиглайман – тупроқ нам эмас,
Вужудим тикану, гулга сирдошман.

Шу тахлит яшайман берган умрингни,
Раҳм эт қоронғуда адашган нурга;
Кунлардан мен учун терган умрингни
Айлантиrolмадим, Аллоҳим, дурга!

Элегия

Шамол увлар. Мен қирғокда. Дарё. Кеча.
Васлинг тиляб мен бораман дарё кечада.
Ясси қирғоқ. Оташ бўса. Қайноқ қучоқ.
Ишқ чўғида ёндирасан. Шу зумдаёқ.

Вужудимни тарқ этади совуқ титроқ...
Кунлар оқди, ойлар оқди дарё каби,
Айрилиқни куйладиу қисмат лаби,
Бажо бўлди ғийбатлару рашик талаби...

Энди эса, хатосевар қайсар ҳаёт
Қалбни қийнаб, ёдга солур сени бот-бот:
Жонланади ўша кечада, ўша қирғоқ,
Вужудимни ёндиради қайноқ қучоқ...
Ва мен шўрлик хотирамда ёқиб гулхан,
Ўша ёниқ ишқ тафтида исинаман.

* * *

*Тут гадолигени, Навоий, мугтанам,
Шоҳлар оллида бош индурма кўп.*

Алишер Навоий

Мен чопмадим шуҳрат кетидан,
Шов-шувлардан яшадим йироқ:
Дафтаримнинг ўпди бетидан
Юракдаги муқаддас титроқ.

Мени goҳо дедилар тушкун,
Goҳо нодон, ўжар, дедилар.
“Бошинг силат, бу дунё беш кун!” –
Гоҳ ғамимни шундай едилар.

Силатай деб узун қўлларга
Мен бошимни эгмадим бироқ,
Замонамдан нари йўлларга
Нур сочай деб бўлдим бир чироқ.

Замонасоз қуёш бўлганлар
Чарақласин, қандини урсин!
“Нодон!” дея мендан кулганлар
Доноликнинг гаштини сурсин!

Мен-чи, бошни тик тутиб атай,
Эгилмасдан ўтаркан, дерман:
Бошин эгиб, қай шер, силатгай?! –
Мен-ку, ахир, Абдулла Шерман!

*Риторикани ва поэзияни ёқтифмайдиганлар
ожиз одамлар.*

СИНЕСИЙ

Олис дарахтзорлар ортида

(Хотира-новелла)

Ҳалима
АҲМАД

Улар тўп-тўп бўлиб келишарди. Бибимнинг боғидаги ажриқлар устида узала тушиб ётганча барчасининг қадамларини санардим. Бу булутлар гўё онам ва кўшни хотинлар йигилишиб тўйга бораётган ҳолатни ёдимга соларди. Негадир улар ёзнинг осмонига ярашмасди. Ярашмаслигини ўзлари ҳам билгани учунми – қизариб-бўзариб бирпасда кетиб қолишарди. Богнинг ичкарисидан эса ерга меҳр билан қадам босиб юрган бибимнинг кўйлаги шитирлаши эшитиларди. Бибим ўша ёқдан туриб, онда-сонда менга овоз бериб кўярди:

– Бу ёққа келсанг-чи, бай-бай, шундай ширин бўлибдики...

Биламан, бибим ёз шаббодасида ерга тушган меваларни

териб, кўлидаги саватга солаётир. Доим шундай – ерга тушган меваларни гўё бехос йиқилган болани турғизгандек эркалаб, таскин бериб теради.

Қаерданdir пайдо бўлган асалари бошим тепасида уйини тополмаётган телбадай айланади, айланаверади. Бу ҳашарот захрини жуда кўп бор totганим учун ундан қўрқаман. Қимир этмай ётаман. Дадам айтган: асалари ҳаракатдаги одамни чақади. У айланиб-айланиб чарчагач, қаергадир кетади. Унинг ортидан хаёлларим эргашади. Ўйлайман: асалари бўлганимда қандай яшардим? Йўғ-ей, миттигина жонзод бўлгандан ҳозирги ахволим яхши эмасми?

Яна осмонга қарайман. У энди топ-тоза, ҳалиги булутлар қаёқка кетди? Ёки осмон билан ҳафалашиб қолишдимикан?! Мен жавобини тополмаган саволлар бирам кўпки, ўйлайвериб чарчаб кетаман.

Ёнгинамда қикирлаб-қикирлаб оқаётган ариқчага нимадир шалоплаб тушади. Сакраб ўрнимдан тураман.

Онам айтмоқчи, юраксизман. Бўлар-бўлмас нарсалардан ҳам қўрқаман. Ариқчада эса бибимнинг эркатой қизил ўриклари мазза қилиб сузади.

Ҳалима АҲМАД – 1960 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) ҳамда Москвадаги Олий адабиёт курсини битирган. Ижодкорнинг “Кўзимнинг тили”, “Тунги марваридгуллар”, “Тийрамоҳ”, “Афсун”, “Умид сояси”, “Нигоҳ қибласи”, “Шафақ ибодати”, “Ёсуман гулининг сояси”, “Яшил”, “Ташбеҳ” номли китоблари нашр этилган.

Ҳалима АҲМАД

Богнинг ичкарисидан яна овоз келади:

– Нима бало, ухлаб қолдингми, тезроқ келсанг-чи...

Овозга лоқайд жавоб бераман:

– Боряпман.

Эриниб боғнинг ичкарисига – ерга тушган ўрикларни пуфлаб-пуфлаб қўлидаги саватга солаётган бибим ёнига чопаман. У ора-чира:

– Неъматингдан айланай, – деб қўяди.

Бибимнинг қоксуюк узун бармоқлари худди кашта тикаётгандек нозик ҳаракатланади. Ҳавасим келади. Унга кўмаклашаман. Менинг қўпол ҳаракатим унга ёқмайди. Яна танбех эшитаман.

– Чўлдан келганмисан, ўрикларни ғижимлама, оҳиста олиб, саватга сол.

– Уфф, хўп-хўп...

Бибим билан пешингача ерга тушган ўрикларни терамиз. Уларнинг кўпчилигида арининг уйига ўхшаган тешикчалар бор.

Бибим уларни ари-емиш деб атайди. Энг ширин ўрикларни ари ейишини ҳам таъкидлайди.

Бибимнинг узун кўйлаклари билан баробар узун соchlари баъзан буталарга илиниб қолади. У соchlарини шу кадар майнинлик билан буталардан ажратиб оладики, худди буталарга озор беришдан кўрккандай.

...Кўлларимни ўрик шираси босади. Бармоқларим бир-бирига ёпишиб қолаверганидан ғашим келади. Боз устига зерикаман.

Бибимнинг соясини ўлчайдиган вақти келишини интиқлик билан кутаман. Ва ниҳоят бибим bog четидаги ялангликка чиқиб соясини ўлчайди. Сўнг шоша-пиша қўлларини ариқчадаги сувга чайиб уйга кириб кетади. Доим шундай: у аввал соясини ўлчаб, кейин намоз ўқишига киришади. Менга эса энди озодлик. Ўрикка тўлган саватни сўрига кўяману, яширинча бибимнинг ширинхонасига кираман. Ширинхона – дунёдаги энг гўзал жой. Ҳамма орзуларим ўша ерда камалгандай. У ерда бибим меҳмонлар олдига қўйиши учун ранг-баранг шоколад, турфа ширинликларни асрайди. Энг қизиги, уларни катта-катта оппоқ халталарга илиб қўяди. Менинг эса уларга бўйим етмайди. Аммо йўлини топганман. Бибимнинг учлари ўткир пахта савагичини оламану халтани тешаман. Қарабисизки, бир-биридан ширин шоколадлар оёғим остида. Содда бибим ҳар гал тешилган халталар учун сичқонларни айбдор қиласди. Икки оёкли сичқон – мен эса кўзларимни лўқ қилиб туравераман.

Бу гал ҳам этагимни шоколадга тўлдириб, катта ариқ бўйига чиқаман. Оёғимни сувга солиб мазза қилиб шоколадхўрлик қиласман. Оқаётган сув устига кўнмоқчи бўлаётган ниначилар қаноти етти рангда товланади.

Ариқнинг нариги ёғида маккажўхори поясини чайнаётган бола менга қараб-қараб қўяди. Ва ариқ бўйига яқинлашиб, оғзини чапиллатади:

– Хей, алмашамизми?

У менга жўхори поясини кўрсатади. Шу дамда менинг ҳам поя чайнагим келади. Ҳа, дегандай бошимни силкитаман. Турган жойимдан у томонга бир ҳовуч шоколад улоқтираман. У менга узун жўхори пояси беради. Пояни хузур қилиб чайнайман. Аммо бехосдан у лабимни кирқиб юборади. Оғриқдан йиглаб юбораман. Лабимдан сизган қонни ариқ сувида юваман. Сув юзида қоним чиройли жилоланиб оқади. Ариқнинг нариёғидаги бола кулади. Мен эса югуриб бибим намоз ўқиётган хонага кираман. У икки томонига қараб салом беради. Ҳар гал шундай қиласди. Кейин эса

мени қучоғига олиб бошимдан ўпид қўяди. Бу гал ҳам шу ёнига ортига ўгрилди-ю, йиғлаб турганимни кўриб сакраб ўрнидан турди. Лабимдан сизиб турган қонни артиб, малҳам қўяди. Унинг меҳри олдида кўрқа-писа ўзимни фош қилдим. Бибим эса сал жиддий тортиб:

– Ўзимнинг кичкина сичқончам, аввалдан билардим. Фақат ўзинг тан олиб айтишингни кутардим. Бошқа бундай қилмагин, сўрасанг ўзим бераман, сўрамасдан олиш бу гуноҳ, – дейди.

– Биби, мен гуноҳкорманми?

Бибим саволимни жавобсиз қолдириб, ҳовли ортидаги полизга чиқиб, пишиб етилган хушбўй зомичадан узиб келади. Бутун ҳовлини унинг ширин ҳиди тўлдиради.

Тушликка зомича билан патир еймиз. Энди нимагадир бибимнинг кўзларига қарай олмайман. Ич-ичимдан аллақандай йиги аралаш хўрсиниқ келади. Бибим эса ўзини ҳеч нарса билмагандай тутади. Сўнгра нақшинкор сандигини титкилаб, думалоқ зар дўппини қўлига олади. Ва менинг бошимга кийгизади:

– Туф-туф, бирам чиройли бўлди мани қизим, бу каллапўшни сенга атаб тиккан эдим, ёқдими?

Мен сандиқ ёнидаги катта тошойнага бокаман. Бибимни қаттиқ қучоқлаб оламан:

– Бибижон, бирам яхшисиз. Мен энди бошқа ёмонлик қилмайман.

Бибим жилмаяди. Унинг жилмайишида осмон кўринади. Куйган булутлар эса қаёққадир кетган. Ланг очиқ деразалардан ёз шаббодасига қўшилиб, гармселнинг ёқимсиз нафаси киради.

Пешинда ҳаво жуда қизиб кетади. Бибим энди деразаларни ёпиб, оғир пардаларни тортади. Хона қоронғи ва салқинлашгандай бўлади. Мени негадир уйқу тортади. Аммо ичимдаги ёввойи ҳаяжон типирчилайверади. Бибим эса қуюқ сояли сўрига бориб, яна кўрпача қавишга ўтиради. Унга қараб туриб, чарчамасмикин, деб ўйлайман. Бир зум тинмайди.

Ва ниҳоят кўзимдаги уйқуни енгиб, ариқ бўйига чиқаман, ниначилар тўлқинланиб оқаётган ариқ сувининг теппасида байрам қилишади. Шу дамда ниначилар тилини тушунгим келади. “Улар бир-бирларига нима ҳақида гапиришар экан, уларнинг ҳам бибиси борми? Уйи-чи?” деган саволларга миям тўлиб кетади. Негадир яна зерика бошлайман. Бибимнинг уйини яхши кўрсам-да, бу ерда мен билан ўйнайдиган ҳеч ким йўқ. Ариқнинг бошидаги дўнглилка чиқиб, ўзимизнинг уйимиз томонга қарайман. Дарахтлар, уларнинг ортидан эса менга доим сирли ва қўрқинчли кўринадиган тепаликда жойлашган қабристон кўзга ташланади. Негадир этим жунжикиб кетади. Ана шу катта қабристоннинг орка томонида – бизнинг уйимиз. Ҳозир бирам дугоналаримни согинаман. Бибимнинг уйидан эса кетгим келмайди. Гарчи зериксам-да, бу ерда худди эртакнинг ичиди яшаётгандайман. Тунда сўрида бибим билан ётиб, унинг тундай узун эртакларини мириқиб тинглайман. Онам эса эртак айтишни хуш кўрмайди.

Бибимнида осмон жуда яқиндек туюлади менга. Айниқса, тунда қўлимни узатиб юлдузларни шакарак олмадай узиш мумкиндай...

Шунинг учун тезроқ кеч тушушини истайман. Ва осмонда ҳануз ботишини хаёлига келтирмай порлаб турган қуёшни кўриб ҳафсалам пир бўлади.

Тўрт томонга кўз югуртириб, қизиқарли нимадир излайман. Бибим эса ҳануз сўрида ўтириб кўрпа қавийди. Зерикмасмикин-а?!

Ҳалима АҲМАД

Ўйлаб-ўйлаб ҳовли ортидаги олмазорни оралайман. Олмазорнинг ҳиди бошқача. Фарқ пишган олма бирам ширин. Бекорга шакарак олма дейишмайди-да. Бошимдаги зар дўппига тўлдириб олма соламан. Ва ариқ сувига чайқаб биринкетин пақкос тушираман.

Мендан сал нарироқда икки-уч бола ва мен тенги бир қиз ариқда чуввос солиб чўмилишяпти. Қиз сузиб-сузиб мен томонга келади. Уни икки-уч марта кўрганман. Бибимнинг кўшниси, нуқул деворнинг устида юради. Юракдан ҳам Худо берган. Бибим уни “эчки” дейди. У менга яқинлашиб, оёғимдан тортади:

- Чўмилмайсанми?
 - Мен сузишни билмайман.
 - Туш, ўргатиб қўяман.
 - Йўқ, бибим уришадилар..
- У энди жиққа ҳўл кўйлаги билан ёнимга ўтириб олади:
- Менинг исмим Чинни.
 - Нима, нима? Чинни деб коса-пиёлани айтишади.
 - Тўлиқ исмим Чиннигул, “гул”ини айтишни ёқтирумайман. Менга Чиннининг ўзи ҳам етиб ортади.
 - Иби, Чиннигул чиройли-ку.
 - Менга қара, нега сузишни билмайсан? Сув шунақа мазза. Калла ташлашни яхши кўраман. Сув тагида митти-митти балиқчалар бор. Хоҳлайсанми кўришни?
 - Йўқ, йўқ, керак эмас.
- Чиннигул бир силкиниб мени ариққа итаради. Сувга тушган ғўладай шалоп этиб, ариқнинг ўртасига тушаману, ўзимни бошқаролмай бақираман:
- Ёрдам беринг, чўкаяпман!
- Чиннигул хандон ташлаб кулади:
- Оёғингни қимирлат-ей, қўрқоқ...

Олис дараҳтзорлар асрори

Ҳалима Аҳмад. “Олис дараҳтзорлар ортида”. Уни ўқиганимдан бери неча ойлар ўтди. Ўшандан бери компютеримнинг “Ииҷи столи”да турибди. Чарчасам, дагаллашсам ва руҳга, кўнгилга қайтмоқ тиласам, очиб ўқийман.

Хотира-эссе... демакки, реал ҳаётӣ воқеалар. XX асрнинг 60-йиллари, албатта, оғир давр бўлган. Бир тарафдан – ҳали урушдан кейин ўзига келмаган одамлар, изга тушмаган турмуши. Иккинчи ёқдан – шўро, ҳаммамиз билган ўша шўро... Одамларнинг моддий ва маънавий ҳаёти, руҳияти асосан шу икки омил таъсирида бўлган – бу қаламга олинган воқеалар, қишилоқ манзаралари, турмуши тарзи кабиларда манаман деб кўриниб турибди, албатта. Лекин... хотираларни ўқидиму, руҳиятимда босим, оғирлик сезмадим. Ҳалима опа битган воқеалар ичida аёlinи уриб ҳушидан кетказиши бор, элнинг қонини ича-ича охир-оқибат жинни бўлиши бор, ўзини отиб қўйши бор... – қизиқки, бу фожиалар эссени беҳад ёритиб турган алланечук, муҳташам ёғду соясида қолади. Юрак “ёруғ хаёл, самовий ўтлар”га (Абдулла Орипов) тўлади. Нега, қандай қилиб, деб ўйлайман...

Рўзгор аравасини юргизиш – уқубатнинг ўзгинаси. Гулдураган дунёдан узилгандаи олис бир қишилоқ. Шароит оғир. Жисми-ю руҳияти мажруҳ этилган одамлар, тупроққа қорилиб улгаяётган болалар... – нега буларнинг барига

Сув дегани бебош нарса бўлар экан, судраб кетаверади. Йифламоқдан бери бўлиб, зўрга ариқ лабига чиқиб оламан. Зар каллапўшим эса сувга оқиб кетади. Чиннинг уни қаердандир тутиб келади. Овозимни эшитиб, югуриб келган бибим Чиннингулнинг қулогини бурайди:

- Ҳа, эчки, ҳеч тинч юрмас экансан-да, чўкиб кетса нима бўларди?
- У ҳам бўш келмайди.
- Неварангиз бунча қўрқоқ, биби, шунча катта гавдаси билан чўқадими?
- Ҳали сани онангга айтиб бермасамми?

Бибим Чиннингулнинг қулогини қўйиб юбориб, менга юзланади:

- Тезда уйга кириб кийимларингни алмаштириб, зар каллапўшни ҳам расво килибсан, эй қўй-еъ...

Сезаман, у мендан чинакамига хафа бўлган.

Чунки жуда аччиғи чиқса “қўй-еъ” деган сўзни ишлатади. Мен уйга кириб кийимларимни алмаштираман. Зардўпнимни эса бибим қуёш томондаги дарахт шохига илиб қўяди.

Энди Чинни ортимдан қолмайди. Худди ҳеч нарса бўлмагандай тиржайиб:

- Юр, бештош ўйнаймиз, – дейди.

Мен қовоғини солиб қўрпа қавиётган бибимга кўз остимдан қарайман. У менинг нигоҳимни сезгандай бошини кўтариб таъкидлайди:

- Ҳовлида ўйнанглар...

Суюниб кетаман... Бирпасда Чинни билан эш бўлиб бештош ўйнаймиз.

У менга оқ рангдаги думалоқ тошча совға қилади, унда бир қаноти синган қушнинг сурати бор. Қайтиб-қайтиб тикиламан:

- Ўзинг чизганмисан бу суратни?
- Йўғ-еъ, ариқ ичидан топганман, менимча бу суратни сув чизган.
- Нима, ҳали сув ҳам чизишни биладими?

қарамасдан, “Олис дарахтзорлар...”ни ўқидиму, руҳ енгил тортди? Нега унга яна ва яна қайтгим келаверади? Ўз болалигимни қўрдим – шу сабабдир эҳтимол? Биз одатланган, бизни бир қадар зериктирган насрга ўҳшамайди, ниҳоятда ҳассос, шеърдай үқилади – шу учунмикан? Йўқ, фақат булар эмас, деди ичимда бир овоз. Гап бошка ёқда... Нимада унда?

Одамлар, ҳа, одамлар! Ўша ҳикоя ичидаги одамларнинг кўпчилиги қисматдан ўткалашни, ёзгиришини билмайди. Бир-бирини суюб-аяб яшайди. Қилган амалларини кўз-кўз қилиши, тақвони ургулаши, осмонўпар даъволару одамни даражалашлар ўйқ. Парвадигор қонунларини савқи табиий ила билади ва амал қилади. “Олис дарахтзорлар ортида”нинг болалари битта сақич ё ҳуштакдан хурсанд, катталари ёмон одамлардан сўз кетса “Худо раҳмини есин”, дейди. Мехр бор, бетама гамхўрлик бор, оқибат, ҳамият бор. Замон, сиёсат, тузум, ёмон одамлар, қисмат каби иддаолар билан ўзингни оқламай, одамийлик тутумлари билан яшаса бўлар экан-да, дейман... Қаноат, биз буткул унуган қаноат билан нақадар бой улар!

“Нурсиз ичкарисида, ҳаёт янчилган кўзлари” билан Яссавийни ўқиётган Қиём бобо, оёқсиз эрини чақалоқдай қўтариб аравачага ўтқазган барваста хотин, хиргойиси этни жисмирлатадиган Норбой аравакаш, уриши-сўқиши эшиштандан ийглашидан бошқасига кучи етмайдиган ювоши Роҳила янгача, одам ўлганда паст овозда гапирадиган чайир вамехрибон Чинни, гуллаган бодом дарахтига ўҳшайдиган

Ҳалима АҲМАД

– Билса керак. Чунки мен ҳар хил суратлари бор тошларни сув ичидан кўп топаман....

Ҳайратланиб суратни томоша қиласман..

– Сен ўқиши биласанми? – деб сўраб қолади бир пайт Чинни.

– Ҳа, тўртинчи синфда ўқийман-ку, яхши биламан.

– Сен-чи?

– Мен ҳам тўртинчи синфдаман, ҳарфларни зўрга қўшиб ўқийман. Биласанми, менинг зўр эртак китобим бор. Олиб келайми?

– Олиб кел, бирга ўқиймиз.

Чинни ялангоёқ юргурганча бориб баланд деворга тирмашади. Бирпасда ундан ошиб ўтади. Ҳаял ўтмай қўлида китоб билан пайдо бўлади.

Ҳақиқатан ҳам китоб чиройли рангда, юзида “Гулиқаҳқаҳ пари” деб ёзилган.

Энди у билан эртакхонлик қиласми. Сезаяпман, бибим ҳам мен ўқиётган эртакларни берилиб тингляяпти. Юзи анча ёришган. Боғ томондан дарахт шохларига қўнган чумчуқларнинг жўр овозда чириқлаши ўқиётган эртагимнинг ичига кириб келади. Ўқишдан тўхтаб бирпас хаёлга толаман. Чиннининг думалоқ қора қўзлари менга ғалати қарайди:

– Ҳа, нега тўхтадинг, жуда кўп хаёл сураркансан, нега унаقا?

– Хаёл суришни яхши қўраман.

– Нима, девона-певонамисан?

– Сен хаёл сурмайсанми?

– Йўқ, нимага керак хаёл суриш, ундан кўра девор устида айланиб юриб, тўрт томонни томоша қиласман.

– Йиқилиб кетишдан кўркмайсанми?

– Неча марта йиқилганман, ўрнимдан туриб кетаверганман.

– Кучли экансан-а?

оппоқ кийимли азадор аёллар... ва ниҳоят фарииштаси́мо Биби! Айниқса, Биби! Бутун борлиги меҳрдан иборат Биби! У ерга тушиган ўрикларни бехос ўиқилган болани тургизгандай авайлаб теради, буталар озор чекмасин деб илашган сочини шохлардан майнинлик билан ажратади, осмонга кўнглини излагандай қарайди, намозини тугатиб майнин шаббода янглиғ чиқиб келади... Мана шу одамлар мени мафтун қилди, рост. Нурсиз, бечораҳол турмушининг қоронги осмонида юлдуздай порлаган одамлар. Сирли дараҳтзорлар ва дарё хаёлимдан кетмай қолди. Ортида Худо бор деб ишионилган олис дараҳтзорлар. Чуқур тортилган оҳ ва яна аллақандай шиддатга ўхшаган сас таратиб оқаётган дарё... Эссени юонон афсоналари сингари нафасимни ютиб ўқидим – менга ҳар доим илоҳий китобларнинг парча-пурчасидай туюлаверадиган довруқдор афсоналар сингари.

Фақат бу ҳам эмас...

Хотираға оид битиклар ҳамишича чуқур субъектив характерда бўлади. Чунки инсон хотираси шундайки, ҳаётда кечмии воқеаларни гайриштиёрий “таҳрир” қиласди; ўзига мақбул маъно ва қўринишларни сақлаб, қолганини баданга кирган зирапчадай аста-секинлик билан чиқариб ташлайди. Хотирада объектив реал воқеага туйғу аралашиади. Хотира бўлиб ўтган воқеага ўзи истаган маънони беради, уни ўзи истаган рангларда кўради.

Эссени ўқиб амин бўлдимки, Ҳалима Аҳмад ҳаётнинг нурли-гўзал воқеликларини севади. Кўзини ёргу рангларга қаратади. Одамлардан фазилат

– Йўқ унчалик эмас, менинг акам томимиздан пастга сакрайди, ҳеч нарса бўлмайди. У жуда кучли...

Мен негадир устида Чинни югуриб юрадиган девор томонга қарайман. Энди деворда офтобнинг қип-қизил ранги лопиллаб туради. Чинни ҳам яйраб эснайдида, китобини қўлтиклайди:

– Мен кетдим, сигирларни даладан олиб келишим керак.

У эпчиллик билан девордан ошиб ўтади. Унга ҳавасим келади. Мен ҳам девор ёнига бориб, ўзимни синаб кўрмоқчи бўламан. Аммо бўйимдан икки-уч баробар баланд деворнинг ҳайбати босади.

Оғилхонадан бибимнинг сигирини эркалатиб соғаётгани эшитилади:

– Туёғи тилло жонвор, феъли юмшоқ жонвор, сути қаймоқ жонвор...

Мен дархол катта супургини олиб ҳовлини супурман, ариқдан сув олиб ҳаммаёққа сепаман. Сув томчилари сўри ёнидаги райҳонларга сачраб, ҳовлига райхон хиди таралади. Чумчуқларнинг қўшиғи авжга чиқади...

Аста-секин шафақнинг қизғиши нурлари сўнади. Атрофга намозшом ёйилади. Энди фақат чигирткаларнинг ширин хониши эшитилади. Сўри юзини керосин чироқ ёритиб туради. Бибим билан овқатланиб бўлгач, у яна намоз ўқишга кириб кетади.

Мен эса осмонни аста-секин безаётган юлдузларга маҳлиё бўлиб қарайман. Улар жуда-жуда яқиндай туюлади. Ётган жойимда қўлимни осмонгча чўзаман, назаримда юлдузлар бармоқларим учига кўнмоқчи бўлгандек... Ҳаво шундай майнинки, салгина кўпол ҳаракат қилсан, майнинликни бузиб қўядигандай ўрнимдан оҳиста тураман. Богимизнинг ёнгинасидан ўтган катта ариқ шилдирашдан тўхтамайди. Ҳар замонда “шалоп-шалоп” этган товушлар қулоққа чалинади. Бибимнинг шакарак олмалари худди Чиннинг ўҳшаб тун шаббодасида бирин-кетин ариққа калла ташлайди. Сўри четида нимадир ялтираб кетади. Ёнар курт

ахтаради. Фожиалар, машаққат ва ёмонликларни унутиши билан уларни ҳаётдан узоқлаштироқчи, кучсизлантироқчи бўлади. Кичкина шаҳзода сингари ўз сайёраси – хотирасини, шуурини тозалаб туради... Бу осон эмас. Ҳаёт ва одамларнинг фақат ёруғ томонини кўриши, бошқасини унутиши учун ҚАЛБ керак, катта ҚАЛБ! Ўрта асрлардаги сўфиylар шундай бўлган бўлишиса керак, деб ўйлайман. Яна ўйлайманки, олис дарахтзорлар ҳақидаги хотиралар соҳиби, аниқки, бизга – ерликларга ўхшамайди. У Куёши нурлари ўйлагида кезса керак. У шимолнинг баҳайбат музлари остида ҳеч қачон яхламайдиган кўллар товушини эшигади. У – “шеър ёзадиган аёл” ёруғ хотиралари, некбин нигоҳлари билан улкан дунёнинг ўзи яшаётган кичкина бўлagini мусбат энергияга тўлдириб туради.

Азиз ўқувчи, кўнгил ёргулкни согинса, “Олис дарахтзорлар...”ни очинг ва қайта-қайта тақрорланг: “Художон, мен яхши кўрган ҳамма нарса мен билан бирга бўлсин, уларни ўзимга кўчириб бер, Художон!” Яна айтинг: “...ҳали ҳам Худо менга беражсак мўъжизадан умид узмайман!”

Ишонинг, мўъжиза албатта рўй беради! Олис дарахтзорларнинг очилмаган асрори шунда.

**Нодира ОФОҚ,
филология фанлари доктори**

Ҳалима АҲМАД

бўлса-я, деган хаёлдан қўрқиб кетаман. Ўзи кичкиналигимдан ҳашаротлардан қўрқаман. Уларга кўзим тушди дегунча жунжикиб кетаман. Қўрқа-писа ялтираган нарсага яқинлашаман. Иби, бу бибимнинг тилло узуги-ку! Доим сигир соғиш пайтида узукларини ечиб қўяди. Узукни қўлимга олиб томоша қиласман. Керосин чироқнинг нурида у шундай порлайдики, худди бутун борлиқни ўзига афсунлаб олгудай. Бирдан юрагим дукурлаб кетади. Беихтиёр узукни қўлимга олиб ишқалай бошлайман. Сехрли узук, сехрли узук, мени ҳам Чиннига ўхшаган қўрқмас қиласман...

Бу гапни кўп бор тақрорлайман. Ахир, бибимнинг эртагида қашшоқ йигит сехрли узук туфайли бадавлат одамга айланади-ку. Ёки бибимнинг узуги сехрли эмасмикин?! Аммо нимагадир ўзимни бирдан бақувват, жасур ҳис қила бошлайман. Ичкаридан намозини тугатган бибим менга жилмайиб бокади.

– Ҳой қизим, ким билан гаплашяпсан?

– Ўзим, – дейман негадир уялиб.

Шу пайт боғимиз ичидан қандайдир қўланканинг ҳаллослаб югуриб келаётганини қўриб, қўрқиб кетаман. Назаримда, бибим ҳам чўчиб ўша томонга қарайди. Сўрига яқинлашган қўланка тилга киради:

– Холажон, холажон, мени кутқаринг, уйинг куйгур ҳозир мени ўлдиради бўлмаса.

Бибим ҳушёр тортади.

– Ҳожар келин, сизмисиз? Келинг-келинг.

Чироқ ёруғида у қўланкани энди тиник қўраман. Узун соchlари тўзиган, юзлари кўкарган, лабидан қон сизиб турган ўттиз ёшлардаги бу аёлни аввал ҳам қўрганман. У жуда келишган. Бибим билан дардлашгани тез-тез чиқиб туради. Гапираётганданда юзидағи кулгичи бирам чиройли ўйнайдики, ундан кўзимни узолмасдим. Ҳозир унинг афтода ҳолига боқиб ҳайрон бўламан. У сўрига келиб ўтирас экан, уввос солиб йиглайди. Йиглаб туриб яланг оёғига ботган тиконларни тера бошлайди:

– Ўзи дунёга бекор келган эканман. Биринчи баҳтимдан тинчимаган эдим. Иккинчи баҳт баҳт эмас экан, холажон. Уззуқун маломатда яшайман.

Бибим энди дилидаги меҳроҳонасини очади:

– Үндай деманг, Ҳожар келин, Яратганга шак келтирасиз. Бу дунёда ҳамманинг ўз ўрни, баҳти бор. Ана мани айтди дерсиз, ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Энди Ражаб ёмон йигит эмас ўзи, фақат сал феъл-автори қаттиқроқ, сиз тилингизни ширин қиласверинг, айланай.

Боғнинг қоронғи ичкарисидан яна бир соя сўрига яқинлашиб келади. Аёл ўша томонга қараб овоз беради:

– Кел, Салимжон, кела қол, болам.

Бола югуриб онасининг ёнига ошиқади. Бу ўша менга жўхори поясини берган бола. Исми Салим экан-да.

Аёл уни бағрига босиб, яна аллақандай юракни эзиб ташлайдиган овозда йиглайди.

– Ўйинг куйгур бир қозон овқатни ағдариб ташлади, ҳали кўзи кўр бўлади уни. Бечора боламни “ҳароми” деб сўkkани-сўkkан. Ўгайлигини ҳар соатда билдириб туради. Бўлмаса итда тиним бор, мана шу муштдай болада тиним йўқ. Мол-холга ҳам, томорқага ҳам шу қарайди.

Бибим кайтадан дастурхон ёзади. Барини дастурхонга тўкиб, ўчоқда чой қайнатади. Аёл эса бутун дунёни эсидан чиқаргандек бир нуқтага маъносиз қараганча шашқатор кўзёшларини оқизаверади, оқизаверади.

Салимжон офтобда қорайиб, ёрилиб кетган қўлларини мушт қилиб, юзида оқаётган ёшларни артади-да, дастурхондаги ноннинг бўлагини олиб, ютоқиб-ютоқиб ейди. Аёл унинг елкасини силайди. Бибим икки косада овқат олиб келади.

Аёл хеч нарсага қарамайди. Салимжон бўлса дастурхонга мук тушади.

Бибим аёлни қистайди:

– Олинг Ҳожар келин, эмизикли болангиз бор, тўйиб овқатланишингиз керак.

У узоқларга нигоҳини тикади:

– Хеч нарсани кўнглим тортмаяпти, холажон, қизимни бешикка белаб ухлатгандим, ишқилиб уйғонмаган бўлсин-да... Нимагадир юрагим фаш. У жаллод, холажон, билмайсиз-да... Ҳар куни ичиб келади-да, болтани чархлайди, ана шу болта билан мени калламни олармиш.

– Қўйсангиз-чи, Ҳожар келин, одам ўлдириш осон бўптими, гапираверади-да. Айтмоқчи, яrim тунда сизлар тарафдан келадиган визиллаган товуш ниманики, десам, Ражаббой болта чархларкан-да. Эҳ, ноинсоф-ей...

Уларнинг сухбатини эшитиб ичимда нимадир музлагандек бўлади. Эртаклардаги уч бошли аждарнинг калласини олишга шайланган баҳодирнинг болтаси ёдимга тушади.

Юзу кўзи йигидан шишган аёлга қарайман.

У ҳамон бибимга дардиҳол қиласди. Қорни тўйиган Салимжон бўлса, онасининг тиззасига бошини кўйиб пинакка кетади.

Тун яримлаб қолган бўлса-да, негадир уйқум келмайди. Бошимда нукул ваҳимали хаёллар айланади.

Гулдураган бир овоз хаёлларимни чилпарчин қиласди:

– Ҳа, манжалаки, шу ерда экансан-да, қани олдимга туш-чи.

Чўчиб ортимга қарайман. Сочлари патила, соқоллари олинмаган қоп-қора юзида газаб ва нафрат акс этган баҳайбат одам қаердандир пайдо бўлиб аёлни судрайди. Салимжон сақраб туриб, онасини кучоқлаб зорланади:

– Дадажон, онамни урманг, ўлиб қоладилар, жон дадажон!

Бибим ширин овозда ҳалиги қўрқинчли одамни инсофга чақиради.

– Ражаббой, одам оиласини хор қилмайди, бу бечоранинг айби нимада ахир?

– Сиз қаердан биласиз, бу ифлос мен ишга кетганда бошқалар билан дилхушлик қиласди.

– Кўзинг билан кўрдингми, ё тутиб олдингми?

– Эшиздим, кўп бор эшиздим.

– Ёлғон гапларга ишониб, оиласини барбод қилма, кейин афсусланасан.

– Менинг ғамимни емай қўяверинг, бу ёғини ўзим биламан.

– Қани, олдимга туш деяпман...

Ҳалигина район бўйига чулғаниб турган ҳавони қўланса хид коплайди. Тўрт томондан елаётган шаббодалар нимагадир тўхтаб, нафасни сиқадиган димлик юрагимни ғижимлагандек бўлади. Нимагадир ўқчигим келади.

Бибим қандайдир ҳавотирни сезгандай Ражаббойнинг йўлини тўсади:

– Бугун булар шу ерда қолади. Сен билан бориб бешикдаги гўдакни ҳам олиб келаман. Эртага мастилигинг тарқалгандан сўнг хотининг билан гаплашиб оларсан.

– Хола, сиз ҳам жаҳлимни чиқарманг, ҳозир мен билан кетади, деяпман, гап тамом!

Ҳар қандай чигалликнинг ечимини топадиган бибим бир лаҳза доскадаги мисолни ечолмаётган ўқувчидай довдираб қолади. Ва яна бўронни ёнгтан чинордай ўзини тиклайди:

Ҳалима АҲМАД

– Майли, сен айтганча бўлсин, фақат мен ҳозир Сулаймон тогани чақириб келаман. Қани, улар нима деркинлар?

Ражаббой Сулаймон тоганинг номини эшитиши билан ховуридан тушгандек бўлиб қўл силтайди.

– Менга деса, сизники тугул жаҳаннамда қолмайдими, фақат анави бешиқдаги носқовоғини ҳам олиб келсин.

– Яхши, ўзим бориб олиб келаман.

Ражаббой кета туриб ўйинда ютқазган боладай аламига чидай олмай аёлнинг юзига мушт туширади. Аёл чалқанча йиқилади. Бурнидан отилиб қон келади. Салимжон онасини қучоқлаб, бурнидан оқаётган қонни кафтида арта бошлайди. Бибим дорга илинган сочиқни ҳўллаб аёлга тутқазади. Ва жаҳл билан Ражаббойни сўқади.

– Ҳей, аҳмоқ йигит экансан-ку, виждонсиз!

Мен эса қишлоғимизнинг пахтахонасида қўйиладиган ваҳимали кинони томоша қилаётгандек сесканиб, жунжикиб воқеаларни томоша қиласман. Энди ичимдаги муз катталашади. Орадан сал ўтмай бибим дўмбокқина, чиройлигина чакалоқни кўтариб кириб келади. У катта-катта кўзларини очиб тўрт томонга аланглайди. Аёл меҳр билан гўдагини қучоқлаб кўкрак тутади.

– Очиқиб кетибсан-да, шакарим.

Чақалоқ ғиқ-ғиқ килиб эма бошлайди. Бибим ётишимиз учун сўрига катта қилиб жой ҳозирлайди. Она-болалар ўзларига тўшалган ўринга жойлашади. Мен билан бибим эса сўрининг нариги бурчагида қўним топамиз.

Кўзимга уйқу келмайди. “Эссиз-а, бу тун эртакдан бебаҳра қоладиган бўлдим” деган ўй билан куюқ ток барглари орасидан базур кўринадиган осмон парчасига тикиламан. Негадир юлдузлар энди олисласиб кетгандай бўлади.

Ширчойнинг иштаҳани қитиқлайдиган ширин хиди димоғимга урилиб кўзимни очганда, қуёш бошимнинг тепасида қадалган бўлади. Шошилганча ўрнимдан турману, катта ариққа юз-қўлимни ювиб келаман. Бибим ҳам, тундаги меҳмонлар ҳам йўқ. Югуриб бориб боғни айланиб бибимни излайман. У ҳеч қаерда кўринмайди. Негадир ўпкам тўлиб кетади, жон ҳолатда тўрт томонга югуриб бибимни чақираман:

– Биби, бибижон!..

Олма дарахтининг шоҳларига қўниб шакарак олмаларни хузур қилиб чўқиётган майналар бир зум бош кўтариб, мени майна қилаётгандек чўзиб-чўзиб сайрайди.

Сўридаги дастурхонда менга аталган ширчой ҳануз ширин хид таратади. Йиғлаб-йиғлаб нонушта қиласман. Кейин эса дарвозахонага чиқиб йўлга қарайман. Узоқдан бошига дунёнинг чангини кўтарганча, қўлида сатил, Чинни ялангоёқ югуриб келаяпти.

У мени кўргач офтобга юзини ўғирган кунгабоқардай илжаяди.

– Ҳа, дугон, қалайсан? Мани бибинг юборди.

– Бибим? Бибим қаерда?

– Бизникида, эшитдингми, Ҳожар янгача онасиникига кетиб қолди. Дадам билан шуни гаплашиб ўтиришибди, – кўлидаги сатилга ишора қиласми, – шакарак олма билан пайванди ўриқдан олиб кетар эканман.

Қизғанчиғлигим тутади:

– Нима, сизларникида олма, ўрик йўқми?

– Эй бор, фақат сизларнидай ширин эмас.

Икковлашиб бибимнинг боғини оралаймиз. Олма дарахтлари пакана бўлгани учун бирпасда яrim сатил шакарак терамиз. Пайванди ўрик дарахти анча баланд ва бақувват. Чинни чаққонлик билан дарахт тепасига чиқиб олади. Унга ҳавасим келади:

– Чинни, дарахтга чиқиши менга ҳам ўргат.

– Иби, бу қийин эмас.

У тепада туриб менга ўргата бошлайди:

– Шиппагингни ёч, энди шохларга маҳкам тирмаш, ха, ха чиқавер...

Дарахтнинг ярмига борганда пастга қарайман. Бошим айланиб кетади. Бақириб юбораман:

– Энди қандай пастга тушаман?!

– Нега тушасан, менинг ёнимга кел, бўл тезроқ, фақат шохларга қара.

– Йўқ, ҳозир сирғалиб тушиб кетаман.

Чинни қаҳ-қаҳ уриб кулади ва менга қўлини чўзади.

– Қўлимдан ушла, қўрқоқлигинги ташла-да, дугон.

Бир амаллаб дир-дир титраб, терга пишиб унинг ёнига чиқаман. Чинни кирлигидан гуллари кўринмай кетган ироки каллапўшига бир томони қизгиш, бир томони оқиши катта-катта ўрикларни териб-териб солади. Ора-чира мазза қилиб тамшаниб ейди. Мен эса азбаройи баландликдан қўрққанимдан гоҳ қўзимни юмиб оламан, гоҳ Чиннига қарайман.

У эса мендан тепароқдаги йўғон шохда оёқларини осилтириб, атрофга қарайди. Қўлидаги ўрик тўла каллапўшини менга узатади.

– Ма, ушлаб тур.

Икки қўлим, оёқларим билан дарахтга калтакесакдай ёпишиб олганим унинг кулгисини қистатади:

– Ушлаб тур, энди этагимга тераман, бунча қалтирайсан.

– Йўқ, ушлаб билмайман. Энди пастга тушаман...

Бир амаллаб дарахтдан тушиб оламан. Оёқ-қўлим дир-дир титрайди. Дарахт тирнаган қўлим-оёқларимдан сизиб қон оқади. Энди ҳеч қачон дарахтга чиқмайман, деб ваъда бераман ўзимга-ўзим.

Бирпасдан кейин Чинни ҳам этагини, каллапўшини... тўлдириб-тўлдириб тушади. Ва шу заҳоти ёнимга югуриб келади. Мухим бир сирдан хабар топган одамдай қулогимга шивирлайди.

– Биласанми, нимани қўрдим?

– Нимани?

– Чумчук уясини, хуув анави баланд теракда. Болаларининг чирқиллашини эшитаяпсанми?

– Эшитяпман. Бу чумчук боласининг овозими?

– Ҳа-да, ҳозир ўша теракка чиқиб, чумчук боласини оламан.

– Уни нима қиласан?

– Укам касал, табиб айтгани учун онам унга чумчук боласини қовуриб беради. Бир йилдан буён шундай қиласиз. Авваллари чумчук боласи кўп бўларди. Ҳозир жуда кам.

– Бечора чумчук боласи-ей. Уканг тузалар, чумчуқларга раҳминг келмайдими?

– Қизиқмисан, дунёдаги қушлар, ҳайвонлар биз учун яратилган экан, дадам айтди.

– Даданг буни қаердан билади?

Ҳалима АҲМАД

– Эски китобларни кўп ўқиёди. Қишлоғимизнинг катта одами дадам. Сулаймон тога дегани эшитганмисан, – ғуурланади Чинни.

Лоп этиб ёдимга тундаги воқеа келади. Анови ёмон одамнинг Сулаймон тоға номини эшитиб ғалати аҳволга тушганини энди тушунаман.

Чинни сатилдаги олманинг устига терган ўрикларини ағдаради-да, боғ четидаги баланд теракка худди олмахондай чаққонлик билан чиқади. У теракнинг қарийб учига яқинлашиб ўша баландликдан менга қўл силкийди. Ва қўлини чумчук болалари чиркиллаётган дараҳт ковагига тиқади. Ва бирдан чийиллаган овозда бақириб юборади:

– Ай онажон, илон, илон!

Худди баданинга совуқ нарса чирмасиб олгандай кафтим билан юзимни беркитиб оламан. Нимадир пастга гурс этиб тушади. Ғалати қўркувнинг қизиқишида ўша томонга қарайман. Бибим томорқани тозалаганда йигиб қўйган бегона ўтлар устига учеб тушган Чинни югуриб ўрнидан туради-да, оқариб кетган юзини ариқ сувида ювади. Ютоқиб-ютоқиб сув ичади. Кейин эса худди мендан уялгандай ерга қараб гапиради:

– Дугон, чумчук боласи деганимиз каттакон илон экан, бирам, совуқ, қўлимга олиб пастга ташлаб юбордим: қандай олганимни билмайман. Хайрият чақмади...

Терақдан йиқилган Чинни-ю, унинг ваҳимаси мани чулғаб олади. Жуда карахт тортиб қоламан.

Чинни ўзига келиб менга яқинлашади:

– Сенга нима бўлди, ёмон қўрқдингми?

– ...

– Нега гапирмаяпсан?..

У мени судраб, ариқ бўйига олиб боради. Юзимга сув сепади. Сўнгра кичкина ҳовучини сувга тўлдириб ичказади. Шу холатимда ўзим тенги қизнинг олдидা ёш болага ўхшаб кетаман. Чинни кичкина бўлишига қарамай худди катта одамлардай фикрлайди. Ҳаракат қиласи. Унинг олдида овсарга ўхшайман.

Бир амаллаб ўзимга келаман. Чинни эса аллақачон ҳамма нарсани эсидан чиқариб юзимга яна сув сепади-да, қиқирлайди:

– Зўр нарса бўлди-да ўзиям.

– Бошқа ҳеч ҳам дараҳтга чиқма, хайми?

– Нима деяпсан, дараҳтга чиқмай бўладими?! Сен билмайсан-да теппадан пастга қарасанг, ҳамма нарсани кўрасан. Тепада туриб гапирсанг, гапингни Худо эшитади, дадам айтган.

Мен унинг ғалати, сирли сўзларига маҳлиё бўлиб қоламан. Шу пайт ҳовлига бибимдан олдин овози кириб келади:

– Аллоҳ, ҳеч кимдан меҳрингни дариф тутма...

Чинни эпчилик билан сатилни қўлига олади-да, кулогимга шипшигади:

– Тағин бибингга айтиб ўтирма.

– Кейинроқ чиқасанми?

У, ха, дегандай бошини силкийди ва юргурганча чиқиб кетади.

Мен эса бибимни қаршилайман.

– Бибижон бунча колиб кетдингиз?

– Ҳа, қизим, бу дунё – гапхона дунё. Қанча гапирма, дардинг ҳам, гапинг ҳам тугамайди, ўтираверибман-да. Айтгандай олма, ўрик тераётгандা, дараҳт шохларини синдирмадингларми?

– Йўқ, синдирмадик.

– Баракалла, дарахт ҳам одамга ўхшайди, меҳрибон одамга, уни авайлаш керак.

Бибим сўри устида ҳануз йигиштирилмаган очиқ дастурхонга ишора қилади:

– Қизим, йигиштириб, косаларни ювиб қўйсанг бўлмасмиди...

Катта айб қилган одамдай бошимни эгиб, кўзим остидан сўрига қарайман: бир тўп қушлар очиқ дастурхон устида худди меҳмондорчиликка келгандай нон ушоқларини чўқилаб-чўқилаб ейди.

Дарҳол бориб дастурхонни йигиштириб оламан. Қушлар “парр” этиб учеб дарахт шоҳларига қўнишиб ўз тилларида мени койигандай чугур-чугур қилади. Бибим эса қалағай рўмолини бошига айлантириб, узун кўйлагининг этагини липпасига қистирганча томорқани бегона ўтлардан тозалашга киришиб кетади. Нега шунақа-а бибим, бирпас тинмайди. Ҳеч бекор ўтирганини кўрмайман. Томорқанинг четидаги ажриқзорга ўтириб олиб бибимни кузатаман. Унинг ингичка коқ суяқ бармоқлари раксга тушаётгандек нозик харакат билан шўра, печак, саломалейкум ўтларини юлади. Бирпасда юлган ўтлари бир кучоқ бўлади. Улар орасидан саломалейкум гиёхини олиб, ўзгини суғуриб ташлаб, ғовак бўлиб қолган поясини дугоналаримдан ўргангандек лабимга қўйиб, пуфлайман. Поя ичидан йифлоқи, инграгандек овоз чиқади. Бибим мен томонга қарайди:

– Кап-кatta қизнинг қилган ишини қара, сенга ярашмайди, ундан қилма.

Дарҳол қўлимдагини ташлайман-да, бибимни саволларга кўмаман.

– Биби, нега бегона ўтларнинг ҳам номи бор, уларга ким исм қўйган?

Бибим, қилаётган ишидан бош қўтармай жавоб қилади:

– Бу дунёда ҳамма нарсада исм бор. Исмлар эса феъли-атвор, хатти-харакат эвазига дунёга келади ёки мана, шўрани олайлик, бу ўт шўр босган қаровсиз жойда ҳам унаверади. Печак эса ёнидаги дарахту ўсимликка чирмашиб, унинг шираси эвазига кун кўради. Саломалейкумни эса ҳозир юламан – пешиндан кейин саломалейкум деб, яна чиқиб турибди-да.

Бибимнинг ўтларга бераётган таърифи менга хуш ёқади:

– Ҳали дарахтлар ҳам одамларга ўхшайди, дедингиз, уларнинг нимаси одамга ўхшайди?

– Улар одам эмас, яхши одамга ўхшайди. Нафас олишни билади, меҳрини, мевасини ҳеч кимдан аямайди. Мана бу бегона ўтлар бўлса қаҳри қаттиқ, беор кимсаларни эслатади, шундай эмасми?

– Бибижон, бунча кўп гапни қаердан биласиз? Менинг ҳам жуда кўп яшаб, жуда кўп нарсани билгим келади.

Шу чоғ узоқдан сигирнинг чўзиб-чўзиб мўърагани эшитилади. Бибим сергак тортади:

– Оббо, Ражаббойнинг сигири-ку, бу бетамиз яна молига қарамаганг ўхшайди. Ана энди Салимжоннинг қадри билинади. Бола бояқиши ҳар куни уни ўтлатиб келарди. Ҳа, болаларнинг уволи кўр қилтур-а, қачон ақл кирап экан бу хомкаллага...

Бибим томорқадан юлган бир кучоқ ўтни қўтарганча Ражаббойнинг мўъраётган сигири томон кетади. Сал ўтмай ўша томондан овоз беради:

– Қизим, молларга сув берадиган сатилни ариқдан тўлдириб кел!

Молхонадан сатилни оламану ариққа югураман. Ариқдаги сув худди Чиннига ўхшаб ирғишлиб-ирғишлиб оқади. Ниначилар офтобда етти хил рангда товланаётган қанотларини силкитиб ҳануз сувнинг устида айланади, баъзан эса қўнади. “Улар сувнинг ичидан нима излашаркан-а?” деб ўйлайман. Сатилни ариққа ботириб,

Ҳалима АҲМАД

тортиб оламан. Сув эса мени ўзига тортади. Сатилни яримлатиб бибим томон чопаман. Ражаббойнинг ҳовлисига қадам босишим билан дилимни аллақандай гашлик чулғаб олади: ҳовли юзидағи катта супада ҳамма нарса сочилиб ётиби. Худди бу ерда узоқ вақтдан буён одам яшамагандек таассурот уйғотади. Ҳовлиниң қоқ ўртасида аллақандай ускуна. Мен буни қишлоғимизга тез-тез келдиган пичок, қайчи, кетмон, ўроқларни қархлаб берадиган усталарда күрганман. Оғилхонада Ражаббойнинг сиғирига қараётган бибим ёнига боргунча юрагимни нотаниш ваҳима қамраб олади. Сиғирга обдон қараб бўлгач, бибим кўлидан тортаман:

– Юринг, бибижон, бу ердан кетайлик.

Бибим тўзгиб ётган ҳовли юзида бир кур нигоҳ ташлайди-да, ғамгин тортиб, худди ернинг юзида оёқ босишдан иймангандек оҳиста, авайлаб қадам босади. Ёзниң нозик шамоли қандайдир қофозни чирпирак қилиб оёғимиз остига олиб келади. Қизиқсиниб уни қўлимга оламан. У ўртасидан йиртилган сурат бўлиб, ниҳоятда гўзал бир кизнинг яримта юзи, чараклаб турган бир кўз “ярмимни топиб беринг” дегандай боқиб туради.

Ҳаяжонланиб бибимга кўрсатаман.

– Қаранг, бибижон, чиройли экан-а?

Бибим йиртилган суратга қарайди:

– Шўрлик Ҳожар келиннинг қизлик сурати бу. Ражаб йиртган бўлса керак... Эҳ-еъ, қандай чиройли эди вақтида, хусн ҳар доим ҳам баҳт олиб келмас экан: Ҳожар келин кўшни қишлоқдан ўзи. Аммо унинг чиройи бутун элга достон бўлганди. Унинг ортидан югурмаган йигит қолмаган. Ўзи кўнгил қўйган йигитга тегди. У бечора йигитнинг умри қисқа экан, хасталаниб дунёдан ўтди. Кимлардир ўз ажали билан ўлмади, дейишади. Яна ким билсин...

Бибим эртак сўйлаётгандек гапиришлари менга хуш ёқади, яна нималарни дир билгим келади:

– Биби, дилхушлик нима дегани?

Энди унинг авзойи ўзгаради:

– Бас қил, уялмайсанми бундай гапни тилга олишга?

– Ахир, Ҳожар янгачанинг эри айтди-ку, дилхушлик қиласи, деб.

– Бу жуда ёмон гап, иккинчи тилингга олма! Ражаб ичавериб ақлдан озган. Ҳожар келин яхши аёл, ёмонлигини кўрмадим. Мени ҳам қариб, миям суйилиб қолибди, қизим. Бўлмаса катталарнинг гапини сенга гапириб ўтирамидим...

– Биби, бизнинг синфимизда Дилхуш деган бола бор. Дилхушлик – ёмон гап бўлса, нега унга бундай исм қўйишган?

Энди бибим чурқ этмай яна томорқадаги ишини давом эттиради. Ич-ичимда ундан аразлайман. Ва томорқанинг ўртасини кесиб оқаётган кичкина ариқча лабидаги ажриқзорда ўрнашиб олганча жилдираб оқаётган сувга бир сиқим ажриқни юлиб ташлайман. Ажриқлар сув юзида айланиб-айланиб узоқларга оқиб кетади. Кейин эса сувга туфлайман. Тупугим бир айланиб ёйилади. Худди бундан завқ олаётгандек туфлайвераман, туфлайвераман.

Бибим мен томонга секин ўгирилади-да, танбеҳ беради:

– Эсингни еганмисан, сувга туфлама, гуноҳ бўлади. Сувнинг қарғиши ёмон, юзингга учук тошади...

Бу гапни бибимдан кўп бор эшитганман. Аммо ҳозир мақсадим уни гапириши, мени зериктирувчи сукунатни атрофимдан ҳайдаш эди, холос. Энди ариқча туфлашни бас қиласи-да, жилдираб оқаётган, осмоннинг бир парчасини, шакарак

олманинг катта шохининг аксини ўзи билан олиб кетишга чиранаётган, аммо кучи етмаётган сувга эгилиб қарайман. Унда юзига учук тошмаган суратимни кўраман. Ва жилмаяман.

– Биби, нега ёлғон гапирасиз, роса кўп туфладим, аммо юзимга учук тошгани йўқ-ку?

– Қизим, бунча маҳмадонасан-а, тавба қилдим дегин.

Ичимда “тавба қилдим” деган калимани узоқ такрорлайман.

Кейин худди катта ишни дўндирган одамдек, бибимнинг ёнига югуриб бораман:

– Бибижон, роса кўп марта айтдим.

Бибим юзида, манглайида кўпчиб чиқкан, тонгда гул баргидаги титраб турадиган шудрингдай порлаб турган терларни қалағай рўмолининг учидаги артади-да, кўзларида чараклаган нурни менга илинади:

– Баркалла, қизим, дунёдаги ҳамма нарсага меҳр билан қарасанг, меҳр топасан.

Ана энди менинг саволхонам очилади:

– Тошларга ҳамми, ахир, уларнинг жони йўқ-ку?

– Оёғинг остидаги тошни авайлаб четга олиб кўйсанг, қачондир ўзинг ёки бировлар қоқилиб йиқилмайди. Тош эса ҳеч бўлмаса данак чақишингга керак бўлади.

Энди манда бебош саволлар тўлқини баландлашади. Қани уни бирон одам тўхтатиб кўрсин-чи:

– Биби, бобом нега ўлганлар?

Бу саволим бибимни шамолда қолган хайригулдай бир титратади:

– Ўлмаган, чин дунёга, яхши дунёга кетган.

– Чин дунё қаерда биби?

– Жуда-жуда узоқда.

– Бизнинг қишлоқдан ҳам узоқдами?

– Ҳа, чин дунё, ҳамма кетадиган дунё узоқда.

– Биз яшётган дунё қанақа дунё?

– Оббо, қизим-ей, бу ёлғон дунё. Биз ҳаммамиз соялармиз.

– Иби, биз соя бўлсақ, соямиз – соянинг сояси экан-да, унда ўзимиз қаердамиз?

– Борлигимиз, аслимиз чин дунёда қизим...

– Бибижон, ҳеч бўлмаса чин дунёни қайси томонда эканлигини айтинг.

Бибим бошини кўтариб қўкка қарайди, гўё осмоннинг қўнглини излаётгандек узоқ тикилади. Унинг нигоҳларидан осмон тошади:

– Ҳувв, ўша томонда....

– Биби, қанотимиз йўқ-ку, у ерга қандай борамиз?

– Қўй, болам, сен борамиз, дема...

– Биз соя эмасмиз. Чунки соялар ҳеч иш қилолмайди. Биз эса ҳамма ишни қила оламиз. Биласизми, онам қанча пахта терадилар?

– Қўявер, қизим, катта бўлганингда ҳамма нарсани тушунасан.

Бибим саволларимга нукта кўяди-да яна ўша тепаликка чиқиб соясини ўлчайди ва шоша-пиша намоз ўқишига кириб кетади.

Мен яна ариқ лабидаги қариган ялпиздай ҳурпайиб оламан. Уфф, Чиннидан ҳам дарак йўқ, шунақанги зерикиб кетаяпманки, юрагим худди қафасга қамалган күшдек потирлайди.

Ва ниҳоят катта дарвоза гижирлаб очилади. Шу дамда унинг овози бутун синфдошларим билан жўр бўлиб куйлаб юрадиган, ҳар куйлаганимда юрагим

Ҳалима АҲМАД

ёргу нимагадир тўладиган “Шодонлигим – шодлигим” қўшигининг завқига ўхшаб кетади.

Ҳар доимгидек Чинни пешонасидан елкаларигача қишлоғимиздаги Маствура кайвонининг рўмолидаги шокилалардай буралиб-буралиб тушгувчи қўнгироқ соchlарини силкитиб-силкитиб югуриб келади. Кўзларини қўёшга тўлдириб шипшийди:

– Мен билан Қиём атторнинг дўконига борасанми?

Ҳалидан бери юрагимда потирлаётган күш лабимга қўнади:

– Бораман, бораман.

– Бибингдан сўра-чи, майли дермикан?

– Бибим намоз ўқияптилар-да.

– Унда кутиб ўтирамиз.

Чиннига ҳам ҳайронман, дунёning ўзгарилини қилади-ю, аммо катталарнинг ҳурматини жойига қўяди. Биламан-да, бибим барибир рухсат бермайди. Сабрим чидамай “кетаверайлар” маъносига имо қиласман. У ҳам менга имо билан жавоб қайтариб, бошини сарак-сарак қиласми. Ва сўрининг четида ўтириб олиб, ингичка чайир оёқларини ўйнаганча, менга гап қотади:

– Қиём атторни эшитганмисан?

– Йўқ.

– Иби, билмайсанми, унинг дўконида бирор жойда йўқ ипаклар, ип, мулина, сақич, хуштаклар бор. Атрофдаги ҳамма қишлоқлар уни билади.

– Дўкони қаерда?

– Қаерда бўларди, уйини ичида. Шундоққина дарёning лабида яшайди...

Анчадан бўён менга тинчлик бермаётган орзу бутун борлигимдан тошгандай бўлади. “Ахир, мен дарёни кўрмоқчи эдим-ку! Ҳали умримда кўрмаган дарёни томоша қиласман, балки бибим айтган сув париларини ҳам учратарман”, дея ўйлайман ичимда...

Шу пайт ичкиридан майин шаббода янглиф бибим чиқади. Чинни боғларга сифмаган шамолдай бибимга қараб югуради:

– Биби, иккаламиз Қиём атторнинг дўконига борсак майлими?

– Йўқ, ўзинг боравер қизим...

Бибимнинг “йўқ” деган сўзини эшитиб кимдир бошимдан совуқ сув қўйгандек бўлади. Шу лаҳзада меҳрибон, беозор бибимни ёмон кўриб кетаман.

Чинни бўш келмайди.

– Бибижон, тез бориб, тез келамиз – ваъда бераман.

Ўз-ўзидан кўзларим ўшга тўлиб, юзимдан оёқ остига тўклилади, ҳазин тортганча судралиб бораётган чумолига қараб ўтиравераман: дарёни кўриш орзуси аста-секин хира тортиб боради. Ҳамон судралиб кетаётган чумолининг ортидан нигоҳларим ҳам судралади. Чумоли ғойиб бўлади. Бирдан сергак тортаман.

Қандайдир куч тилимни, сайратади:

– Бибижон, бора қолай, зерикиб кетдим.

Бибим кўзларимга чуқур қарайди, бир зум ўйларининг ичида чайқалади. Кейин эса ичкирига кириб кетади. Бирпастдан сўнг кўлида пул билан чиқади:

– Мана бунга менга ҳам жигарранг ип олиб келинглар, сақичга ҳам етади. Фақат тез келасизлар...

Чинни билан дараҳт шоҳидаги икки чуғурчикдай баб-баравар жавоб берамиз.

– Хўп бўлади, хўп бўлади.

Бибим фикридан қайтиб қолишидан қўрқиб Чиннидан олдинроқ югуриб дарвозаҳонадан кўчага отиласман. Чинни физиллаб ортимдан етиб келади:

– Секинроқ юр...

Дарвозадан чиқишим билан дарёни кўриш орзуси катталашади. Тупроқ йўл ҳам янада майин тортади. Пахса деворлардан кўча томонга осилиб олган воқеаталаб дарахтлар менга ҳавас билан қарайди.

Азбаройи суюнганимдан ёнимда тупроқни чангитиб, оёқ яланг кетаётган Чиннига мулозамат қиласман:

– Шиппагимни берайми?

– Керак эмас, оёқларим ўрганиб кетган.

Мен ҳам унга ўхшаб оёқларимни ўргатмоқчи бўлиб, шиппагимни ечиб, ялангоёқ юра бошлайман. Аммо зум ўтмай ёзнинг офтобида қайнаб ётган тупроқ товоңларимни кўйдира бошлайди. Чиннининг олдида паст кетгим келмай, тишимни-тишимга босганча одимлаш давом этаман:

– Чинни, қанча қолди?

– Ҳали анча юрамиз, ха нима, дарров чарчадингми?

– Йўқ, чарчамадим, тезроқ дарёни кўргим келяпти...

Жизиллаб куйиб бораётган оёқларим оғригини эсдан чиқариш учун хәёл сурман, ҳар замонда ҳаёлим ичидан чиқиб қуюқ қошлирини чимирган кўйи кетаётган Чиннига ўғринча назар ташлайман. У нимагадир бугун жуда жиддий...

Ортимиздан “пўшт-пўшт” деган хириллаган овоз келади.

Эшак-аравада ҳаммаёғи чангга ботган, офтобда юзлари қорайиб кетган одам қаергадир шошилгандай эшагини ниқтайди.

Чинни уни кўриб сахродан булоқ топган ташнадай қувониб кетади:

– Ассалому алейкум, Норбой тоға.

– Ваалейкум салом. Ҳа, тиниб-тинчимас, қаёққа кетаяпсан?

– Қиём атторга, ўзингиз-чи?

– Кўрмаяпсанми, далачиларга ичишга сув олиб боряпман, ёнингдаги ким?

– Муаззам бибининг неваралари.

Норбой тоға дегани менга зингил солиб қарайди.

– Эй-ҳа, Бахшанинг қизимисан?

– Онамнинг отлари Бахшан эмас, Бахшанда...

– Энди биз уни болалигидан Бахшан, деб ўрганганмиз-да, онанг яхши юрибдими?

– Ҳа, яхшилар.

– Қани, Чинни, дугонант билан аравага чиқинглар...

Похол тўшалган араванинг бир четига жойлашиб оламиз. Катта бидонга солинглан сув арава ҳар чайқалганда тошиб, муздек томчилар юзу елкаларимизга сачрайди. Бирам маззаки! Ҳеч қачон аравага чиқиб кўрмаган менинг завқим ҳам идишдаги ана шу сувдек тўрт томонга сачраб боради.

Чиннининг эса гапхонаси очилади:

– Тоға, сиз дадамга ясад берган арава жуда бакувват экан, ўзлари айтдилар.

– Дадангнинг соғлиғи яхшими?

– Ҳа, ҳар куни ўша аравада айланиб юрадилар.

Энди Норбой тоға аравасининг ғижирлаган куйига мослаб хирилдоқ овозида куйлай бошлайди:

Ҳалима АҲМАД

*О-о-о, күчадан ўтиб боропман, күзларим санга мудом,
Қайрилиб бир қарамайсан, пешонам бунча ямон?
Ё мани ўзим ямон, ё мани сўзим ямон,
Арага душман тушипти, бир-бирни кўрмоқлар гумон.*

Норбой тога хирилдоқ овозда хиргойи қилган бу қўшиқдан негадир менинг этим жимиirlаб кетади. Ўз-ўзидан йиглагим келади. Кўшиқ нима ҳақида эканлигига фаҳмим етмаса-да, унинг овозидаги ичкин бир дард юрагимни тирнайди. Чинни бўлса, йўл четидаги буталарни санаш билан овора. Худди аравакаш тоганинг кўшигини эшитавериб жонига теккандай парвойи палак.

Кўшиқ тиниб энди чор-атрофни кушларнинг чуғур-чугури босиб кетади. Анча юрганимиздан сўнг Норбой тоғанинг:

– Ишш, жонивор, тўхта, – деган овози аравани таққа-тақ тўхтатди. У ортига ўтирилиб:

– Қани, она қизларим, энди тушинглар мен даланинг ичига қайриламан. Бу ёғи озгина қолди, бирпасда етиб оласизлар, – дейди.

Чинни аравадан эпчилик билан сакраб тушади:

– Раҳмат, тога.

Мен эса ерга қулақ кетмаслик учун оҳиста қимирлаб зўрга тушаман. Норбой тога аравасини ҳайдаганча яна ўша хирилдоқ овозда қўшигини куйлашни бошлаб, даланинг ўртасидаги йўлга бурилиб кетиб боради. Узоқдан элас-элас чукур тортилган “оҳ” ва яна аллақандай шиддатга ўхшаган сас қулогимга чалинади:

– Чинни, бу қандай овоз?

– О, анча якин қолди, бу дарёйинг овози.

Тупроқли йўлнинг икки чеккасидаги баланд-паст лойшувоқ уйларнинг турли рангдаги дарвозаларига қараб-қараб кетаман. Дарвозалар ортидаги ҳаёт ҳамиша менга сирли туюлади. Ўйлайман: у ерда кимлар яшайди, қандай яшайди? Онам билан ҳам бирор жойга борадиган бўлсак, нотаниш дарвозаларни кўрсам, нуқул унга савол беравериб чарчатардим. Гарчи бу мен учун оддий ҳолатдай туюлса-да, онам уришиб берарди:

– Бошқаларнинг дарвозаси-ю ҳаёти билан нима ишинг бор, бу яхши эмас.

Айни дамда онажонимни жуда-жуда соғинганимни ҳис қиламан.

Чиннининг кувноқ овози мени ҳаёлларим ичидан тортиб чиқаради:

– Анави томнинг теппасидаги одамни кўряпсанми?

Мен аланглаб у кўрсатган томга кўз тикаман. Томда шу иссиқда бошига телпак, эгнига чопон кийиб мунгайиб ўтирган одамни кўраман:

– У ким, томда, нима қилиб ўтириби?

– Қаландар амаки бу. Яхши одам, яқинда девона бўлиб қолган. Хотини банги девонани чой қилиб берган экан, шундан кейин ана шунаقا бўлиб қолган. Кайвони биби онамга айтдилар.

– Хотини нега ундан қилган?

– Билмасам, ҳозир кетиб қолган у. Қаландар амакининг болалари йўқ, бир ўзи яшайди, болаларни яхши кўради. Ана, бизни кўрди...

Томдаги одам ўрнидан туриб сакраб айланади, кейин эса чўнтагини ковлади, кўлига нимадир илинади-ю, уни биз томон отади:

– Қани-қани, олинглар, чумчуқчалар.

Бу одамнинг овози шу қадар шикастаки, беихтиёр раҳминг келади.

Чинни югурганча томдаги одамнинг ерга сочган тухфасини битта-битта териб олади. Бирпасда икки ховучи “ирис”га тўлади. У менга ҳам илинади:

– Ма, ол, роса яхши кўраман-да ирисни. Айтмадимми Қаландар амаки яхши одам деб.

Гарчи шириналликни жуда сўйсам-да, негадир ғалати одамнинг чўнтағидан чиқкан бу конфетларни кўнглим тортмайди:

– Йўқ, егим келмаяпти...

Аравадан тушган чоғимдаёқ кийиб олган шиппагим қайноқ тошчаларга тўлади. Уни ечиб қоқаман-да, қайтиб кийиб оламан.

Чинни оёқяланг бўлса-да, на иссиқни, на тикану, на тошчаларни писанд қилади. Аксинча, Қаландар девонанинг ирисларини мазза қилиб тамшаниб, шира тўлган сўлагини қулт-култ ютиб бораверади.

Дарёning овози яқин-яқиндан кела бошлайди. Юрагим ҳаяжондан гупуриб боради:

– Чинни, аввал дарёning лабига борайлик, хайми?

– Нима деяпсан, аввал Қиём атторникига кирамиз, ҳали қанча нарса олишимиз керак, кейин дарёга бораверамиз.

Кичикроқ дарвоза олдида тўнкариб қўйилган арава, унинг атрофида ғуж бўлиб ниманидир баҳслашаётган бир тўп болаларга кўзим тушади. Чинни “Ортимдан юр” дегандай имлайди ва лип этиб дарвозадан ичкарига киради. Онам айтмоқчи, унинг киндигига бойлангандай сўзсиз эргашаман. Қиём атторнинг дўконига кирап эканман, бибимдан келадиган қалампирмунчоқнинг бўйи аллақандай ҳидлар билан қўшилиб димофимни қитиқлайди, аксириб юбораман:

– Апшуу...

Етти болорли катта дўкондаги нарсаларнинг қўплиги, ранг-баранглиги бошимни айлантириб юборади. Худди сеҳрли бир дунёга тушиб қолгандай бўламан. Дўконнинг бир бурчагида катта китобни вараклаб ўтирган соқоллари оппоқ жиккаккина чол бошини қўтариб ҳозиржавоблик билан “Соф бўл!” дейди.

Чинни худди катта хотинлардай бу чол билан қўришади:

– Қиём бобо, яхши юрибсизми, дадам сизни сўраб қўй дедилар....

Мен ҳайратланиб ҳали нақшли қўзгучаларни, ҳали узукча-ю сирғачаларни, сопол ўйинчоқларни томоша қиласман. Чинни рост айтган экан, бунақа дўконни ҳали қўрмаганман, ҳатто дадам бизни олиб борган Бухоро шахрида ҳам бундай дўкон ўйқ эди.

Атторнинг Полvonбибиникига ўхшаган таҳдидли овози мени ўзимга келтириди:

– Сен нима оласан, бибиш?

– Мен Бибиш эмасман, Ҳалимаман.

Қиём аттор “Ҳалима бўлсанг, менга нима?” дегандай қўзларимга ҳафсаласиз боқади. Чинни уни оқлагандай тушунтириш беради:

– Қиём бобо ҳамма қизларни “бибиш” деб атайдилар.

Энди мен рўпарамда турган атторга разм солиб қарайман. Юзларини дарахт илдизларига ўхшаган сонсиз-саноқсиз ажинлар босиб кетган, қўллари қовжираган ток новдасидай бу одамнинг қўзларида ҳаёт учкунидан асар ҳам қўринмайди. Бирдан ёдимга Бухоро Аркининг қоронғи бурчакларидағи одамлар гавдаланади. Анча олдин дадам сингилларим билан бирга олиб борган. Ўшанда Аркнинг ичидаги ҳаво ва эзилган, ғамгин суратда ясалган қадимги одамлар шакли мени бўғиб қўйгандек бўлган.

Ҳалима АҲМАД

Аттор бобони бибим айтган сояга ўхшатаман. Аммо бу соя тажанг, инжиқ ва шу билан бирга тушункисизроқ эди. Атторга қўшилиб унинг дўкони ҳам энди кўзимга совуқ кўринади. Яна дилимда дарёнинг завқи уйгонади. Бир чеккада туриб Чиннини кузатаман. У чаққон-чаққон харакатлар билан саралаб-саралаб ипагу яна алланарсаларни танлайди.

Киём бобо эса худди бир жойга михлаб қўйилган одамдай ҳануз мук тушиб кўлидаги китобини ўқиёдиди. У ўқиётган китобга қизиқиб, кўрқа-писа сўрайман:

– Бу қанақа китоб?

Аттор бобо нурсиз, ич-ичкарисида хаёт янчилган кўзларини китобдан узиб менга қарайди ва жилмаяди. Жилмайганда меҳрибон одамга ўхшаб кетади. Ва дўконда учиб юрган магаснинг ғинғиллашидан ҳам паст овозда шивирлагандай:

– Аҳмад Яссавийнинг ҳикматларини ўқияпман, қизим, – дейди.

Ичимда ўйлайман: Пўлат Мўмин, Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий ва яна кўпларни биламан. Аммо Аҳмад Яссавийни билмас эканман...

Кутимагандаги сокинликни синдириб, Чиннининг овози жаранглайди:

– Бобо, ўзимга керакли ҳамма нарсани олдим. Мана кўринг, қанча бўлади?

Аттор бобо китобининг ичига хатчўп қўйиб, ўтирган жойида ёнидаги чўтни олади. Ва Чинни олган нарсаларни чўтга солади. Чинни унга айтган пулини беради. Энди қафасдан кутулган қушдай ташқарига талпинаман: ахир, дарёга борамиз! “Шошманглар”, деган овоз иккаламизни ҳам турган жойимизда михлаб қўяди. Негадир Чиннининг ранги кув ўчади. Ортимга бурилиб Аттор бобога қарайман. У сўроқ белгисига ўхшаб букилган қўйи секин қадамлаб пештахтасидан нималарнидир олади. Ва кафтидаги нарсаларни бизга чўзади:

– Бу сизларга, қани олинглар-чи...

Югуриб бориб унинг кўлидаги нарсаларни оламан. Тўрт-бешта сақич ва иккита чиройли сирғача. Ҳалигина ана шу сирғачалар кўзимни куйдирганини қаердан билди экан-а? Хурсанд бўлганимдан тўлиб-тошиб кетаман:

– Раҳмат, бобожон, катта раҳмат!

– Соғ бўлинглар...

Аттор бобо яна худди оғир юқ кўтарган одамдай буқчайганча жойига бориб ўтиради-да, китобини кўлига олади.

Ҳалидан бери қаққайиб, нимадандир хавортирланиб турган Чиннига жон киради:

– Тезроқ кетайлик энди...

Мен уни бунақа аҳволда ҳеч кўрмаганман. Ҳар доим дадил, қувноқ юрадиган Чинни бирдан ўзгарса-я... Отилиб кўчага чиқамиз. Ёзниг енгил шаббодаси кўчани Чиннига ўхшаб оёқяланг кезаётган гармселни енгмоқчи бўлгандай чираниб, юз-кўзимизга бир суйкалиб ўтади. Чинни бўлса ҳамон хомуш.

Уни аввалги Чиннига айлантиришга уринаман:

– Аттор бобо жуда қизиқ чол экан-а... Яхшилигини ҳам, ёмонлигини ҳам билиб бўлмайди.

– ...

– Сенга гапирияпман, нима, эшитмаяпсанми?

– Биласанми, мен ёмон қизман...

– Нега унақа деяпсан?

Чинни аттордан сотиб олган нарсалари тугилган тугунчани қўлтиғига қистириб, ҳалидан бери мушт қилиб келаётган кафтини очади. Унда атрофи қизилга бўялган

чиройли хуштак ялтираб кўринди: хижолатданми, уятданми терга ғарқ бўлган юзини тирсаги билан сидираркан, пиқиллаб йиглаб юборади ва кўзёшга бўккан овозда ўзини фош қиласди:

– Мен буни ўғирладим. Қиём бобо билди, аммо билмасликка олди. Энди нима қиласман? Дадам айтган, ўғирлик қилган одамни Худо ёмон кўради...

Лоп этиб ёдимга бибимнинг мадонидан шириналлик ўғирлаганим тушади. Мени ҳам Худо ёмон кўриб қолганига ишониб, ичимда қандайдир олов чириллагандай бўлади. Аммо сир бой бермайман.

– Нега ундаи қилдинг бўлмаса?

– Салимга деб олгандим, сотиб олишга пулим етмасди.

– Салимлар кетиб қолган-ку...

– У ҳар куни дарёning бўйида сигирини бокади. Ҳозир борсак кўрасан. Дарёning нариги томонидан биз тарафга саёз жойдан ўтиб олади. У менинг дўстим.

Энди Чинни сал тетиклашиб, тобора яқинлашиб бораётганимиз дарё лабидан нигоҳлари билан Салимни излайди. Ва бирдан ҳайқириб юборади:

– Ҳув ана, кўрдингми?

У қўлини бигиз қилиб кўрсатган томонда Салимни кўраман. Аммо мени ҳозир Салим эмас, дарё қўпроқ қизиктиради. Менинг бор-йўғимни эсидан чиқаргандай, Чинни Салим томон югуриб кетади. Унинг бу қилиғидан юрагимни қизғанчиқликка ўхшаган нимадир тирнаб ўтади. Лекин дарёning яшил овози бир лаҳзада ҳаммасини ювиб кетади. Оҳ-о, бунча катта бўлмаса! Бибимнинг ҳовлисини кесиб ўтган ариқдан минг марта катта ёқимли ҳаво бутун вужудимга сингиб бораверади. Ҳам чиройли ҳам кўрқинчли экан дарё деганлари. Ҳайбатидан чўчиб, сал олисроққа туриб, нигоҳимни унинг нақ юрагига қадайман. Тинимсиз бибим айтиб берган сув париларини излайман. Аксига олиб улар кўринмайди. Фақат аллақандай ўтлар дарё остидан яшилланиб-буралиб, қишлоғимиздаги Санобар гажакдай буралиб рақсга тушади. Офтоб ҳам бор гавдаси билан шўнғигандай бўлади ва дарёning суви ялт-юлт этади. Сув парилари айёр бўлади, деган бибим, у одамларни авраб-алдаб чақириб олади. Исмингни айтиб чақирганда жавоб бермасанг, узун соchlарини узоқдан туриб бўйнингга қармоқ қилиб ташлаб, дарё қаърига тортиб кетади.

Ўзимнинг хаёлларимдан сесканиб кетаман. Дарёning лабидан икки-уч қадам тисланаман. Ва жон ҳолатда Чинни кетган томонга қарайман. У дарё лабида ўтириб олганча, қўлларини турли ҳаракатга солиб Салим билан сухбатлашиб ўтириби. Бирдан унинг нигоҳи менга тушади ва қўлларини ҳавода айлантириб “Бу ёққа кел”, дегандай ишора қиласди. Худди бир имога маҳтал тургандай унинг томон чопаман.

Дарё ҳам менинг ортимдан югуради.

Салим кўзимга анча озгандек кўринади. У ўша тундаги воқеадан хижолат чеккандай бошини эгиб олади-да, қўлидаги қамишини у ёқ-бу ёгини кичкина пичоқчада тарашлаган бўлади.

Сал нарироқда ўтлаб юрган, семизлигидан елинлари ерга тегаёзган сигир ҳар замонда бошини кўтариб, дарёning нариги соҳилига қараб “мў-ў” лаб қўяди.

Чиннининг ёнига жойлашиб ўтириб оларканман, ҳалидан бери кафтилни кичиқлаб ғашимга тегаётган Аттор бобонинг совғалари ичидан чиройли сирғачани оламану, қолганини унга узатаман:

– Ма, ол, сақичлар эзилиб кетибди, мана бу сирғача сеники...

У шоша-пиша сирғачани олади, кўримсиз қоғозга ўралган сақичлардан бирини очади-ю, оғзига солади. Ва қирсиллатиб чайнай бошлайди. Бу қирсиллаш

Ҳалима АҲМАД

ҳавасимни келтириб, мен ҳам бирини олиб чайнашга тушаман. Оғзимда тахир аччиқ таъмни туяман:

– Иби, мазаси нега бунақа?

– Сен билмайсан-да, бу ўтлардан тайёрланган дори-сақич, менга ёқади...

Қолган сақицларни ҳалидан бери қамиш поясини тараشاётган Салимга узатади. Салим ҳам бизга тақлид қылғандек сақиҷни оғзига солади. Аммо кавшанаётгани ҳатто сезилмайди ҳам. Унинг қўлидаги узун қамиш пояси азбаройи кўп таращлаганидан калтагина бўлиб қолган, энди унга кичкина тешикча ўя бошлади.

Салим билан Чинни мен билмаган одамлар ҳақида, Салимнинг тогасининг бузилиб қолган трактори-ю ва яна кўп нарсалар ҳақида сухбатлашишади. Мен эса уларнинг сухбатидан ташқарида туриб яна дарёни томоша қиласман.

Нимагадир унга қараганим сайин мени ваҳима босади. Қамишзорлар ҳар замонда бир гувраниб қўяди. Ахён-ахёнда дарё ичидан қулт-қулт этган овозлар келади. Умримда кўрмаганим, аммо тасаввуримда яшайдиган улкан дев худди сув ичаётгандек бўлади.

Нариги соҳилда қий-чув кўтарганча бир гала қизлар ниманидир муҳокама қилишади. Кейин эса бирин-кетин дарёга шўнғишиди, баъзилари кўйлагу лозимларини сувга бўқтириб яна қирғоққа чиқишиди. Узун соchlарини ёйиб, офтобда қуритишиди. Қанотлари тилла қўнғиздай ялтираб турадиган, мен номини билмаган қушлар худди қизларни қўриқлагандай уларнинг теппасида чарх уриб учади. Учиб-учиб дарёning ўртасига бир шўнғиб олишиши-ю, яна парвоз қилишади. Айни дамда менинг юрагим ҳам қушга айлангандай. Дарёning салқин нафаси хаёлларимни яна ҳам ширага тўлдиради. Аллақандай ширин, ёқимли ҳолатдан ҳузурланаман. Эссиизгина, сузишни билмайман-да, бўлмаса ҳозир мен ҳам мазза қилиб анави қизларга ўхшаб чўмилардим. Дарё тобора-тобора мени ўзига тортаверади. Ҳалиги ваҳималарим қаергадир ғойиб бўлади. Айни дамда сув парилари билан юзма-юз келишдан ҳам чўчимайман.

Салимнинг сигири қулоғим остида чўзиб “мў-ў”ламаганда, дарё билан осмон орасида ҳали узоқ сайр қилган бўлар эдим. Сигир “мў-ў”лашдан бир нафас тўхтаб, нариги соҳилдаги қишлоқ томонга худди кимнидир соғинган одамдай жовдираб қарайди. Ҳай-ҳайламасанг дарёга ўзини ташлагудек сиёғи бор...

Давоми бор

Сени яна кутяпман, баҳор

**Ҳафиза
ЭГАМБЕРДИЕВА**

* * *

Ҳар япроқда бир ҳикоя,
Ҳар гиёхда қисса бор.
Күш ҳам учар тақдир ила
Ҳар тақдирда ғусса бор.

Ҳар күнгилда Аллоҳ яшар,
Турткиласма, синдирма.
Асли сувдир бани башар,
Күзёшларни ундирма.

Күзларингнинг қирғогига
Бармоқларинг қил қамчи!
Сув босмасин бу дунёни,
Етмай турад бир томчи,
Бир томчи!

* * *

Сени яна кутяпман, баҳор,
Ҳовучимда эритиб қорни,
Бир тозариш, янгиланиш деб,
Либосингда иста боҳорни.

Ҳафиза ЭГАМБЕРДИЕВА – 1965 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Кўнгил кўши” шеърий тўплами, “Қоронги тўқай”, “Наҳшона” каби насрой китоблари чоп этилган.

Ҳафиза ЭГАМБЕРДИЕВА

Ялангоч қиши – ялангтүш қирлар,
Оғримоқда икки күзимни.
Майсаларга юзимни артиб,
Овутайин энди ўзимни.

Қизғалдоқнинг баргига ўраб,
Берган эдинг мени онамга.
Қийнамайман боз сендан сўраб,
Парво қилма кўздаги намга.

Хазонларнинг орасида жим,
Бирин-кетин кетди азизлар.
Шундан бери ёришмас ичим,
Шундан бери кўзларим излар.

Райхонингда онам ифори,
Ўт-ўланда отам иси бор.
Сумалакнинг бошида ҳануз,
Онамнинг чин дугонаси бор.

Йиглаб қолар бағрига босиб,
Тўйдиради зўрлаб ялпизга.
Хотирани кўзига осиб,
Тушиб кетар тўхтамай сўзга.

Софинаман ўша момони,
Сумалакни кутаман такрор.
Ховучимда қорни эритиб,
Сени яна кутяпман, баҳор!

* * *

Сувратга қараманг, сийратим ўзга,
Аслим каби кўринолмай ҳалакман.
О, қандай муҳташам кўриндим кўзга,
Аммо ғамни элаб олган элакман.

Магурсан демангиз, тупроқдан хорман,
Қайда қайгу ўсса, шохидা борман.
Келганимни сезмай қолган бу жаҳон,
Оёғин учиди кетар баҳорман.

Магурсан демангиз, чорасиз қулман,
Афсуслар сувида очилган гулман.
Ўзининг кўзига ўзи тиф суккан,
Ўзини дорларга осган озорман.

Баъзан палак ёйиб, осмон бўлганман,
Баъзида сарғайиб сомон бўлганман.
Мен кўп йиғлаганман, лек оз кулганман,
Узилиб, минг жойдан уланган торман.

Мағрур деманг мени, сийратим бошқа,
Пешонам шўришидир, пешонам қашқа.
Муҳаббатим бошқа, нафратим бошқа,
Дунё бозорида бир харидорман.

Бир туртса тўкилиб кетишим тайин,
Нур текста эришга мойил бир қорман.
Тупроқнинг бағрига маҳзун бир қалам
Ёмғир суви билан битган ашъорман!

* * *

Ҳамма ганжинг ичингда бўлса,
Ҳамма дардинг ичингда бўлса,
Ҳатто қабринг ичингда бўлса,
Сен нимага тошасан, дарё??!

Оқизгандек хасу чўпларни,
Ютиб кетдинг бу йил кўпларни,
Сенда раҳм ё инсоф борми,
Сен нимага тошасан, дарё??!

Қанча орзу, қанча ўй оқди,
Қилинмаган неча тўй оқди,
Айтилмаган қўшиқ-кўй оқди,
Сен нимага тошасан, дарё??!

Мен тошаман тошлар ботганда,
Тонглар эмас, тун уйғотганда,
Дўст деганим сирим сотганда,
Сен нимага тошасан, дарё??!

Мен қирғоқни йўқотиб тошдим,
Бир мургакни йўқотиб тошдим,
Ҳаддан ошдим ва бироз шошдим,
Сен нимага тошасан, дарё??!

Чириётган дарахтни кўрдим,
Кулаётган тоғларда турдим,
Дунёсидан юзимни бурдим,
Сен нимага тошасан, дарё??!

Сен нимага тошасан, дарё??!

НАВОЙ

*Не балодурким, фалак ҳар кимга чекса тигикин,
Ёңгилиб аввал менинг жонимга бедод айлагай.*

А.Навоий

Раббимов, теграмга боқсам ҳар майса додайлагай,
Босмоққа құрқур ан товон, ки тупрок фарёд айлагай.
Күпrik бўлмак истадимки эл ва шоҳ ўртасинда,
Бир фитна бўлурким бори заҳматни барбод айлагай.

Дардимни тўкмакка танҳо қолдило қофоз-қалам,
Кўнглимнинг аввали-охири бўйлаким мумтоз қалам,
Кимсасиз ғариб қўнглима чиқажак пешвоз қалам,
Бу фано бағрида қалам кўнглимни обод айлагай.

Дўсти йўқнинг кори бўлмас бу вайрона олам аро,
Дўстга вафо бўлмаса гар иккисин қалби яро,
Дўст пойида эрсам ҳам бошга қўйди Бойқаро,
Кўнгли бузуқлар ҳар ишин фисқу фасод айлагай.

Йигласам, Тангри ишқида дил ёнди, ёшланди кўзим,
Мозори Шарифда бедорман, қолмади ўғил-қизим,
Фарибидир хобгоҳим, аммо дунёни олди сўзим,
Сўзга харидор борки, ўлмам мани ёд айлагай!

* * *

Қаламимдан сиёҳмас, кўзёш оқар, онажон,
Пешонамдан ажинмас, бардош боқар, онажон,
Томиримни нинамас, илон чақар, онажон,
Икки дунё кўзларим бўлиб олди, нетайин.
Билмай қолдим, қолайми ё сиз тараф кетайин?!

Бирён боқсам, гулзорда гуллар хандон кулади,
Буён боқсам ҳазонлар юрак-бағрим тилади,
Аросатда қолдинг деб дунё қаҳ-қаҳ уради,
Икки дунё кўзларим бўлиб олди нетайин,
Билмай қолдим, қолайми ё сиз тараф кетайин?!

Юракка кирган тикан оғриғи оёққача,
Билмам, ғам қалаваси чўзилган қаёққача?
Тиззангизга бош қўйиб енгардим шу чоққача,
Икки дунё кўзларим бўлиб олди нетайин,
Билмай қолдим, қолайми ё сиз томон кетайин?!

Деразадан қарайман излаб қаро кўзимни,
Жоним ҳали борми деб турткилайман ўзимни,
Кўзгуда кўргим келмас ғам ҳоритган юзимни,
Икки дунё кўзларим бўлиб олди нетайин,
Билмай қолдим, қолайми ё сиз тараф кетайин?!

Бир тарафда оқтерак, бир тарафда кўктерак,
Икки тарафга қараб кўзларим олазарак,
Роббим, ўзинг айтакол, қай тарафга мен керак?
Икки дунё кўзларим бўлиб олди, нетайин,
Билмай қолдим, қолайми ё сиз тараф кетайин,
Қаламимдан сиёҳмас, кўзёш оқар, онажон!

* * *

Нега бош кўтардинг бугун қул кўнглим,
Исёning не учун, бедорлик нечун?
Япроқларинг титрар нега гул кўнглим,
Шаддодлик не учун, безорлик нечун?

Кўйгил, ўтаверсин ғилдираб қунлар,
Кўйгил, кетаверсин дилдираб тунлар.
Бир ёнда бутунлар, бир ён тутунлар,
Норизолик нечун, озорлик нечун?

Гоҳо гул тутсам ҳам инжигайдирсан,
Гоҳо пул тутсам ҳам ранжигайдирсан.
Сенга нима қилсам тинчигайдирсан,
Бу тор дунё ичра торлик не учун?

Мен ва сен дунёни тузатолмадик,
Ҳар қалбга яхшилик узатолмадик.
Дунё ўйинин жим кузатолмадик,
Илкис бош кўтардинг, хорлик не учун?

Кўрқувдамидинг сен уйқудамидинг,
Ёй ўқотиб кўйиб қайғудамидинг?
Йўқдеккина эдинг, жимгина эдинг,
Тўсатдан тўполон, борлик не учун?!

Нега бош кўтардинг бугун, қулкўнглим?!

* * *

Кўпдан бери кўк тарафга қарамадим,
Юлдузлардан ҳолу аҳвол сўрамадим,
Кутиб олмай кўйдим кафтда томчиларни,
Шамолларнинг соchlарини тарамадим.

Ҳафиза ЭГАМБЕРДИЕВА

Кўтаролмай бу ҳаётнинг зардасини,
Оғим келмас деразанинг пардасини,
Дўйстлар борми, келтирса баҳор сасини
Ахир дунё, зару зевар сўрамадим.

Дарғаларнинг овозидан роҳатим йўқ,
Қарғаларнинг овозига тоқатим йўқ,
Ярим кўнглим ямай десам бир қатим йўқ,
Яраларин оғрима деб силамадим.

Бир кун келар деразамдан нурлар кирап,
Үксик күнглим талтайтириб хурлар кирап,
Күкка боккын дея қалбда борлар келар,
Хеч бандага бир ёмонлик тилемадим.

Биру борим, ўзинг огох, ўзинг подшоҳ,
Раҳм қилгин, майса кўнглим чекмасин оҳ.
Кўкламларга етказ уни, бўлиб паноҳ,
Бир гулласин, неча баҳор гулламадим.
Кўпдан бери кўк тарафга бўйламадим...

*Шеңбият тұрақ садоси бүлганидан ана шу
мұраққад түйгүлар оламини ифода қылади.*

Эркин ВОХИДОВ

Бу оқшом мунчалик сокиндири

Туроб НИЁЗ

Хаёл

Хаёлдан туғилар ахир кашфиёт,
Космосга чиқканмиз хаёл туфайли.
Мунчалик серқирра бўлмасди ижод,
Яшаган бўлсайдик хаёлдан айри.

Аввал хаёлларда унар ташаббус,
Кейин ақл тоблар уни тафтида.
Ха, инсон бир умр қиласди афсус,
Шу хаёл бўлмаса унинг баҳтига.

Аммо хаёллар ҳам турли нақадар,
Бириси эзгудир, бадбиндир бири.
Хаёлларнинг бари соғ бўлса агар,
Инсон бўлар эди дунё сарвари.

Хаёллар суришдан тўхтамас инсон,
Демак, тўхтамайди тафаккур, ижод.
Шу хаёл туфайли яшнар ер, осмон,
Нақадар гўзалдир, тотлидир хаёт.

Кетайлик кўнглим энди

Бош оққан томонларга кетайлик кўнглим энди,
Рад этма ўтинчимни, гапимга кўнгил энди,
Аразу гиналарни бир четга қўйгил энди,
Бош оққан томонларга кетайлик кўнглим энди.

Туроб НИЁЗ – 1959 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Мұхаббат осмони”, “Гуллаган боғлар”, “Мұхаббат гуллари”, “Очиқ юрак”, “Кўнгилга мурожсаат”, “Уммон юрак” номли шеърий китоблари чоп этилган.

Унутайлик бор ташвиш, юмушлар барчасини,
Үйлайлик юрагимиз – күксимиз парчасини,
Очайлик дунёларга бағримиз дарчасини,
Бош оққан томонларга кетайлик күнглим энди.

Сафар олгай одамнинг оғриғу ғамларини,
Нигоҳларга қайтарар ҳаётнинг рангларини,
Яна қайта ёққайдир умиднинг шамларини,
Бош оққан томонларга кетайлик күнглим энди.

Толиққан бу танларга шифо бўлгай ҳаволар,
Қабоқларни силайди ёр қўлидай саболар,
Қулогимга чалинар сой бўйидан садолар,
Бош оққан томонларга кетайлик күнглим энди.

Энди мени ҳеч нима тўхтатиб қололмагай,
Юрагимга нағулу, на гумон сололмагай,
Ҳеч кимса сенинг каби дўст, ҳамкор бўлолмагай,
Бош оққан томонларга кетайлик күнглим энди.

Барг

Барг айтар: – Қанийди ерга тушмасам,
Асло узилмасам дейман бандимдан.
Еллар кучоғида кўкка учмасам,
Доим қолсам дейман дараҳт бағрида.

Лекин куз сўнгтида тушгайдир ерга,
Еллар кучоғида кўкка учгайдир.
Наҳотки бўлолмас дараҳт бағрида,
Айрилиқ шаробин мангуда ичгайдир.

Аммо билмайдики, тез баҳор келиб,
Янги барглар чиқар яна шоҳларга.
Ха, барглар бекорга кетмас тўқилиб,
Янги барглар бўлиб қайтар боғларга.

Капалак ва гуллар

Гулларни севади рангин капалак,
Уларсиз яшолмас бирор сония.
Ўзи ҳам ўхшайди гулга капалак,
Унинг бу севгиси билмас ниҳоя.

Гўзал қанотларин ҳар қоққанида,
Ёдимга тушади оппоқ елканлар.
Турфа ранг гуллардан бол тотганида,
Хаёлимдан ўтар туғни ўпганлар.

Савол

Тўкилади барглар бирма-бир,
Айланади бари хазонга...
Ёдга тушар ўтган вақт – умр,
Юрак тўлар афсус, армонга.

Бир кун умр шу барглар мисол,
Узилади ҳаёт бандидан.
Мени қийнар доим бир савол:
Етолдимми вақтнинг қадрига?!

Сўрайман

Биз тоғларга айланиб қолдик,
Учрашмаймиз, яқинмиз бироқ.
Севилиб ҳам, севиб ҳам бўлдик,
Ўртамиизда туганмас фироқ.

Энди бизни ўртамас ҳижрон,
Севинтирмас висол дамлари.
Умр сокин, қийналмайди жон,
Сўниб қолган умид шамлари.

Мухаббатни дерлар-ку абад,
Қани ўша боқийлик ахир?
Мен сендан сўрайман, мухаббат,
Мен сендан сўрайман, эй тақдир!

Бўрилар ҳам

Эртакларда лакмадир бўри,
Тулки эса айёр, устамон.
Ёмонларнинг қурийди шўри,
Муаммолар ечилар осон.

Ҳаётда-чи, сал бошқачароқ,
Бўрилар ҳам маккору айёр.
Тулкиларга дарс берар бешак,
Нафси учун барига тайёр.

Дарахтнинг уйи йўқ

Дарахтнинг уйи йўқ, яшар кўчада
Ёки боғ, ўрмонда ўтади умри.
Ором нелигини билмас кечада,
Тонгни қаршилайди оёқда туриб.

Ёмғир, кор, шамолга беради бардош,
Беркиниб қайгадир кетмайди қочиб.
Қанча қиздирса ҳам танини қуёш,
Нурларни қаршилар бағрини очиб.

Бахор келганида қувонар беҳад,
Гулларга бурканар қалин шохлари.
Мевалар тугади сонсиз, бедад,
Тарқалиб кетади ғубор, оҳлари.

Айниқса куз келса, таниб бўлмайди,
Бутунлай ўзгариб кетади дараҳт.
Боласи – мевага қараб тўймайди,
Гўёки бошига қўнган каби баҳт.

Бу оқшом

Бу оқшом мунчалик сокиндири, қаранг,
Осмон ҳам қўнгилга яқиндири, қаранг,
Булоқдай тиникнири, ёркиндири, қаранг,
Бу оқшом мунчалик сокиндири, қаранг.

Юлдузлар жам бўлиб, сухбат қурмоқда,
Ой эса жимгина хаёл сурмоқда,
Анҳор мажнунтолнинг сочин ўрмоқда,
Бу оқшом мунчалик сокиндири, қаранг.

Дараҳт япроқлари қимиrlамайди,
Сукутга чўмишган – шивирламайди,
Ҳовуз ҳам тинчиган – жимиrlамайди,
Бу оқшом мунчалик сокиндири, қаранг.

Шамол ҳам уйқуда – олмоқда ором,
Ором олмоқдадир толиққан олам,
Фақатгина бедор шоир ва қалам –
Бу оқшом мунчалик сокиндири, қаранг.

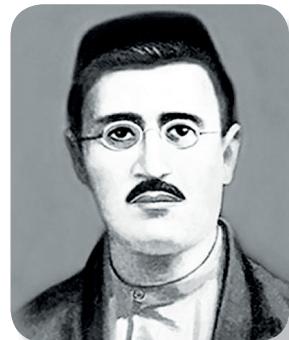
Кечиккан баҳт

Айблама мени, эй гўзал,
Қалбим сенга боғланди нетай.
Сен шабнамсан – майсадаги лаъл,
Қуёш бўлиб бағримга ютай.

Севдим десам, қўйинг-э дединг,
Ё сўзларим туюлди эриш.
Тан оламан: бари кеч энди,
Гуноҳ эрур кўнгил ҳам бериш.

Шу дамгача қаерда эдинг,
Учрашдиг-а бунчалар бевақт?
Кутмай қўйган пайтимда келдинг,
Қошимга сен, эй кечиккан баҳт!

Фузулийнинг пичинглари

Абдулҳамид
Чўлпон

*Ниҳоли гулшани дардамки, сув ерина верир,
Бана ҳамиша жигар қони боғбони қазо¹.*

Фузулий ўзи Бағдодда ўтган, жануб туркчаси билан ёзган бўлса-да, ўзбеклар орасида Навоий билан баробар танилган шоир. Бизнинг бурунги програмсиз мактабларимизнинг “програм”ларида “Чоркитоб”, “Эшонсўфи” каби ахлок китобларидан кейин, Навоий девонларидан бири билан бирга, Фузулий девони бўлунарди. Ҳатто чаласаводлик отинби билар ҳам ҳеч бир доктор ва рецепсиз, тўппа-тўгри аттордан олинган (балки катта оналаридан қолған) кўзойнакни иш-боғ билан қулоқлариға илаштириб олиб, Фузулийни таталаб ўлтурадилар. Жануб туркларининг Бокий, Надим, Нафъий ва Эмруҳ (Юнус Эмро – И.М.) ларини бизнинг туппа-тузук саводхонларимиз, ҳатто адабиётдан хабардор муллаларимиз ҳам билмас эдилар. Факат Фузулий уларнинг ҳаммасидан айрилиб, бизнинг саводхонларнинг китоб токчалари ва рафларидан ўзига муҳтарам бир жой олган эди. Шу учун, адабиётшуносларимиз, классик адабиётимизнинг Лутфий, Навоий, Атоий, Бойқаро, Бобур, Амир, Фазлий ва бошқа-бошқаларини текширас экан, Фузулийга ҳам дикқат қилишлари керак. Ўзбек классик адабиёти тилининг шаклланишида Фузулийнинг жуда яққол таъсири бор (Мухаммадалихон шеърларида бу таъсири тўла, бошқаларда оз-кўп кўрулади).

Фузулий оз ёзган, лекин соз ёзган шоирлардан. Унинг Истамбулда босилган бир куллиёти (тўла тўплами) борки, унга 1 – қасидалар (“қасоид”), 2 – “Банг ва бода”, 3 – Нишонжи пошога ёзилган мактуб, 4 – соқийнома, 5 – ғазаллар девони, 6 – “Лайли ва Мажнун” киради. Қасидалари қўпгина бўлса ҳам “Лайли ва Мажнун”

¹ “Дард гулзорида бир қўчатманки, қазо (тақдир) боғбони менга сув ўрнига ҳамиша жигар қонидан беради”.

Абдулҳамид Чўлпон – (1887 – 1938) Буюк ўзбек шоири, қатагон қурбони. Дастлаб мадрасада, сўнгра рус-тузем мактабида таҳсил олган. Ижодкорнинг “Уйгонии”, “Булоқлар”, “Тонг сирлари”, “Соз” шеърий тўпламлари ҳамда пьесалари, “Кеча ва кундуз” романни нашр этилган.

Абдулҳамид Чўлпон

билан ғазаллар девонидан бошқалари мақола ҳажмидаги кичкина асарлардир. Булардан ташқари, ҳалиги девонга кирмаган яна бир асари – “Ҳадиқатус-суадо”си борким, маълум Карбало фожиасига бағишланиб ёзилган. Унинг бошқа асарлари, борлигидан хабаримиз йўқ. Машҳур чигатой классик шоири Лутфийнинг бир ғазалига Фузулий томонидан боғланған чиройли бир мухаммас (бешлик) қўлёзма ҳолида сақланған экан, кўрушга муваффак бўлдик. (Фузулийнинг мухаммас боғлашдағи ҳунарини кўрсатиш учун ўша мухаммас билан яна ўз устози Ҳабибийнинг бир ғазалига боғлаған мухаммасини бир қадар изоҳ билан “Гулистон”да бермокчимиз.)

Мен ўйлайманки, турк тилида ёзган ва биз билган (ўзбекларга танилган) классик шоирлар орасида Фузулий ўзининг самимилиги, куюб, кўнглидан олиб ёзиши билан алоҳида ўрун тутади. Фузулий ғазалларининг самимилиги, яқинлиги ва оташинлигини унинг ижоди ҳақида ёзганлар бир оғиздан деярлик тасдиқ қиласидилар. Лекин мен унинг шу яқинлиги ва оташинлигини янада олдинга қўймоқчиман. Фузулийдан гапирганда, унинг дарду аламидан, унинг чангги осмонга чикишидан,

Чўлпон Фузулий ҳақида

Қарийб 30 йилдан бери айтиб келаман: “Қатагон қилинган адиллар меросини тўплаш, ҳаёти ва фаолиятига доир фактларни йигиси учун Москва, Санкт-Петербург, Қозон, Уфа каби шаҳарларга илмий экспедициялар уюштириши зарур, бусиз бисотни бутлаб бўлмайди!” Негаки, уларнинг ҳаёти ва ижодига оид маълумотлар яхлит ҳолда – ёзувчи архиви шаклида сақланниб қолмаган. Хайриятки, уларнинг бир қисми даврий наширларда чоп қилинган, ҳозирда турли кутубхона фондларидаги газета-журнал таҳламлари бағрида ботин. Уларни бир-бир варақлаб, маълумотларни мисқоллаб йигиси зарурати бор. Юртимиз кутубхона фондларида эса даврий наширларнинг ҳаммаси ҳам сақланмаган, борларининг ё сонлари тўлиқ эмас, ё айрим варақлари йиртиб олинган, ё кимдир ўзига керак материал бор шапалоқдай жойини қирқиб кетган, айрим саҳифалар ўқиб бўлмайдиган ҳолга келган. Мазкур ҳол хориж кутубхоналарида ҳам изланиши заруратини түгэдиради. Шу заруратдан келиб чиқиб, Инновацион ривожланиши вазирлигининг “Чўлпон ҳаёти ва ижоди манбаларининг электрон платформаси ва мобил иловасини яратши” мавзусидаги амалий лойиҳаси доирасида Москва шаҳрига экспедиция режалаштирилиб, жорий йил июль ойида бу режса амалга оширилди. Шу боис экспедиция давомида топилган янги манбалардан бири билан ўткоқлашиши асноси бундай илмий сафарлар зарурати ва бардавом бўлиши зарурлигини асослашга ҳаракат қиласиди.

Чўлпоннинг “Фузулийнинг пичинглари” номли мақоласи қайта эълон қилинган эмас: мақолаларидан таркибланган “Адабиёт надир?” (1993) тўпламига ҳам, тўрт жилдик асарлар мажмуасига ҳам киритилмаган. Сабаби, мақола эълон қилинган “Гулистон” журналиниң ҳамма сонлари ҳам кутубхоналарида сақланмаган, “Турон” кутубхонасидаги таҳламда эса матн чала: дастлабки икки саҳифаси бору, муаллиф кўрсатилган охирги қисми йиртиб олинган. Тўғри, муаллифлик масаласида муаммо йўқдай: “Гулистон” журналиниң янги сони ҳақида “Қизил Ўзбекистон” берган анонсда ушибу сондан Чўлпоннинг “Фузулийнинг пичинглари” мақоласи жой олгани қайд этилган. Ўзбек-озарбайжон адабий алоқалари ҳақидаги “Ҳамкорликда гап кўп” номли чиқишида (“Ёшлиқ” журнали, 2009 йил 4-сон) Чўлпон мақоласини тилга олиб ўтган олим Шерали Турдиев ҳам, ўйлашимизча, мақоланинг тўлиқ матни билан таниши бўлмай, шу анонс ва сақланниб қолган қисми билан кифояланган кўринади. Акс ҳолда, ўтган аср охирларида жуда кўп асарларни қайта эълон қилиб омонат етказган марҳум устоз мақолани албатта эълон қиласар эди. Изланишлар

чукур маңноларга эга бўлган фалсафий нолишларидан бўрттириброк гапириш лозим келади. Мана бу тўрт йўл нарсасини (рубоийсини) кўринг:

*Ҳар дамки баҳор қилди оройиши боғ,
Навмидлик урди лоловаши бағрима доғ,
Зеро тикан узра дутди булбул маскан,
Гул бад гузаргоҳинда ёндириди чироқ².*

Идеалист фалсафа тарафдорлари, айниқса билимдан мутасаввуфлар нима деса десинлар, бу тўрт йўлдаги шикоят, ўз даврига кўра, дунёнинг текиссизлигидан

2 “Кўклам боғларни ясантиришга бошлиган чокларда, ҳамма вақт бир умидсизлик келиб менинг кўксимга лоланики сингари доф уради. Нега десангиз, булбул ўз масканини тиконлар орасига қуради-ю, гул бориб ўз чирогини шамол ўтадиган йўлда ёндиради”.

давомида “Фұзұлийнинг пичинглари” мақоласининг тўлиқ матни топилиб, унинг сканер нусхаси олинди.

Мақолада Чўлпон улуғ салафига юксак баҳо беради ва мумтоз адабиётимизни текширганда адабиётшуносларимиз “Фұзұлийга ҳам диққат қилишлари керак”лиги, “ўзбек классик адабиёти тилининг шаклланишида Фұзұлийнинг жуда яқъол таъсири бор”лиги, унинг “оз ёзган, лекин соз ёзган шоирлардан” эканини таъкидлайди. Чўлпонга кўра, Фұзұлийни бир инсон сифатида тушуниши керак, зеро, у кўпроқ ҳаётдан сўзлаган. Шу боис “Фұзұлийдан гапирганда, унинг дарду аламидан, унинг чанги осмонга чиқшиидан, чукур маңноларга эга фалсафий нолишларидан бўрттириброк гапириши лозим келади” деб ҳисоблайди. Бироқ “гўзалликни ўзига монополия қилиши билан мақтанатурган тасаввуф” унинг асарларини “бошқа ҳеч кимга, айниқса, турмушининг дагал эҳтиёжларидан кўпрак гапирратурган “кўпол” моддачиларга бермак истамайди”. Чўлпон Фұзұлий асарлари тасаввухнинг тайёр қолиларига мослаб тушунилишига қарши, “гўзал рамзлар (символ) либосига уралган” ҳаётий мазмунни, шоирнинг дардларини тушунмоқ керак деб билади. Тасаввухнинг “гўзалликни монополия қилиши”да айбланаётгани бугун эътиroz уйготиши мумкин, лекин Чўлпоннинг фикрида рационал магиз борлигини инкор қилиб бўлмайди. Дарвоқе, сўнг ишларда шоир айтмоқчи “монополия” қайта тикланди ҳисоби: мумтоз шеъриятимизда кўнгилни асир этган гўзал – “ёр”ни куйловчи шоир бўлмаган ҳисоби, шеърки бўлса, барида Ҳақ – Ёр куйланган. Яъни Чўлпон шеърдан бўлса-бўлмаса, билса-билмаса “тасаввуф” изланишига қарши экан, аслида, ҳақиқий илм ҳозирда ҳам бунга қарши турмоги керак. Чўлпоннинг бу масалани айрича ургулаши бежиз эмас: унинг ўзи ҳам шеърни мафкура қолиларидан келиб чиқиб тушунилиши ва баҳоланишидан, вульгар социологик ёндашувдан зада эди. Бошқача айтсак, Чўлпон Фұзұлийда қисматдошини, унинг дардлари ўзининг дардлари билан эшилигини кўради, кўрсатади. Шундай ёндашилса, Чўлпон мақолани бежизига “Фұзұлийнинг пичинглари” деб атамагани, сатрлари орасига ўзининг дард-ҳасратини жойлаб юборганини англаш мумкин бўлади. Муҳими, бу мақола шеърларига Фұзұлий сатрларини этиграф қилган, турли муносабатлар билан асарларида номини зикр этиб ўтган Чўлпоннинг улуғ озарбайжон шоири билан маънавий алоқалари ҳақидаги тасаввуримизни бойитади.

Дилмурод ҚУРОНОВ,
профессор, филология фанлари доктори

Абдулҳамид Ҷўлпон

қилинган шикоятдир. Буни буюк шоир шундай гўзал рамзлар (символ) либосига ўраганки, гўзалликни ўзига монополия қилиш билан мақтанатурған тасаввуф, бу чиройли рубоийни бошқа хеч кимга, айниқса турмушнинг дағал эҳтиёжларидан кўпрак гапиратурған “қўпол” моддачилиарга бермак истамайди. Лекин ўша замоннинг ҳоким мағкурасига катта таъсир ижро қилған тасаввуф салтанати (султон салтанати билан баб-баравар халқни кемирған куч), шунингдек, бутун мамлакатни ўзининг қаттиқ чангалида ушлаган султон идораси, шундай санъаткор бир шоирга ўрта даражали бир ҳукумат маъмурига берган давлатни бермайди, ёки бергиси келмайди. Бечора шоирни:

*Давр жавринда тану жонимда роҳат қолмади,
Меҳнату гам чекмага минбаъд³ тоқат қолмади*

деб, даврдан аччиқ шикоят қилишға мажбур этади. Унга мурувват қилиш, унинг қимматли асарларини тегишинча тақдир қилиб, у асарларнинг шоирига шунга яраша муомала қилиш бир ёқда турсин, уни ҳатто ҳар томондан яккалатиб, сўқтурадилар ҳам. Ё “шиа” деб, ё бўлмаса умуман “эътиқоди суст” деб, унга кўп таъна тошлари оттиради. Умуман шоирга бўлган жаврлар “кетсиз” бўлади:

*Интиҳосиз жаврлар ўтлара ёндириди мани,
Аччи сўзлар томли жонимдан усондириди⁴ мани, –*

дейди шоирнинг ўзи.

Фузулий даврининг катталари (Бағдод волиси Аёз пошо, Увайсбек, Рустам пошо, Мустафо Чалабий, аскарлар қозиси Қодир Чалабий ва бошқалар), шоирнинг ўз нафсини кучлаб туриб ёзган мақтоворлари (қасидалар)дан бошқа нарсага тушунаолганмикан? Ўзларини мақтаб ёзган қасидалар учун баъзи-баъзида “илтифот” қилиб, гадойлар қатори “хайр-садақа” ташлаб қўятурған катталар шоирнинг асиљ кўнглидан чиққан (эмодионал) ҳаяжонларини англаёлармиди?

*Демиши ҳар гунчая ошиқлигим, розин сабо, дерлар,
Эл оғзин дутмоқ ўлмаз, қўрқарам, эй гул, санга дерлар⁵.*

* * *

*Хаёлий оразинг жавлон эдар бу чаими пурнамда,
Нечикким мавжланмии сувда акси офтоб ўйнар⁶.*

Маишат танглиги ниҳоят даражасига етгандан кейин, Фузулий “осилсам баландроқ дорга осилай” деб, энг юқорига ариза берган бўлса керак. Биз ҳозир ўша аризадан яъни Фузулийнинг Нишонжи пошога ёзган мактубидан гапирмакчи бўламизки, унда тасаввуф гўзалликларидан ҳеч бир асар йўқ. У ўша даврнинг инсофисизликларидан содагина қилиб гапирадиган кичкина бир ҳужжатдан иборат.

3 Бундан кейин.

4 Тўйдурди.

5 Тонг шамоли менинг ошиқ бўлганимни ҳар бир гул ғунчасига айтиб юрар эмиш. Эл оғзини тутиб бўлмайди, эй гул, қўрқаманки, уни сенга ҳам еткизадилар.

6 Юзинг хаёли намланган кўзимда ўйнайди, худди тўлқунланган сувда қуёшнинг акси ўйнагандай.

* * *

Фузулий турк султонларининг энг ҳашаматлиги бўлган қонуний Султон Сулаймон даврида ўтган. Султоннинг “қонуний” деган лақаби ўзи кўрсатиб турадики, унинг замонида у кенг мамлакат қонун билан идора қилинған давлат аппарати мунтазам ишлаган. Султонпаст тарихчилар Сулаймон даврини мақтаб тугата олмайдилар. Қонуний Сулаймон ўзининг мунча кенг мамлакатини маълум бир қонун доирасига солишга урунган эди. Бу нарса Фузулий мактубидан ҳам маълум бўлади (вакф даромадларининг турли чиқим бобларига-стаяларга бўлуниши). Сулаймон ўзининг бу ташаббусида қанчалиқ муваффак бўлгандир – билмаймиз, аммо Фузулий мактубидан кўрунадики, мамлакат идораси, барибир, бир тўда ўгрилар ва талончилар кўлида қолган. Кенг мамлакат даромадларининг қаймогини ўшалар ялаганлар-да, Фузулийдек ҳалол меҳнат қилувчи бечораларга, қанча талантли ва санъаткор бўлсалар ҳам, “заҳматларга тушмак”дан бошқа нарса насиб бўлмаган:

*Банго бан ўлдугум манзилда роҳат майл эдиб келмас,
Душиб заҳматлара ночор бан ўлдум талабгори.
Ҳавои сайр қилдим иртифоу қадр учун, зеро –
Еринда ҳар матоинг паст ўлур албатта миқдори⁷.*

Шундай қилиб, юқорида айтганимиздек, факирлиқ ва йўқсулиқдан қутулиб бир қадар одам қатори яшамоқчи бўлган Фузулий вакфдан нафақа (“тақоид”) сўраб, ўша Султон Сулаймоннинг бош вазири бўлган Нишонжи пошога ариза беради. У аризанинг устига бош вазир “завоид ҳисобига (вакфнинг туб эҳтиёжларига белгиланган маблағдан ошиқча пуллар ҳисобига) берилсин”, деб ёзади. Мана шу “завоид” сўзини дастак қилиб олиб, вакф идорасидаги тўралар Фузулийга ҳеч нарса бермайдилар. Уни кўп вақтларгача ана-мана деб сарсон қиласидилар. Ахири, Фузулий вакфдан пул олиш умидини тамом йўқотғандан кейин шу мактубуни ёзади.

Мактуб жуда тумтароқ, сертакаллуф иборалар билан бошланадики, уни ўрта даражада саводли бир киши ҳам (арабча ва форсийчадан мукаммал хабари бўлмаса) тушунолмайди:

“Молики мулк оройи олам ва ҳокими ҳикмат фазои ақолим...”⁸

Бу куруқ бир муқаддимадан иборат. Ундан кейин шоир бир неча йўл шеър (назм) билан ҳалиги аризанинг нима учун ёзилганини, ундан нима натижа чиққанини билдиради. Бу бир неча йўл назм мактубчанинг бошида келади, демак, Султон ва унинг идорасига отиладиган пичинг тошлари шу ернинг ўзидаёқ бошланади (шундай жойларнинг остига чизилди):

*Арз этар хокисору бемиқдор,
Бандай камтарин Фузулий зор,
Ки муқимий мақоми узлат экан.
Сокини гўшаи қаноат экан.
Бошима душди жсоҳ савдоси,
Завқи аҳли тамаъ таманноси;
Ҳаваси касби нангу ном этдим,
Талаби рифъати мақом этдим,*

⁷ Мен ўзим яшаган жойда менга роҳатнинг ўзи келмайди, хўб оғирликлар тортганимдан кейин ночор-ноилож ўзим актаришга бошладим. Қадримни баландлатиш учун сайр (сафар) қилиш ҳавасига тушдим, негаким ҳар қандай матонинг нархи ўз жойда арzon бўлади.

⁸ “Дунё мулкига оро берган подшо, усталик билан яратилган иқлиmlарнинг ҳокими...”

Абдулҳамид Чўлпон

*Истадимким, улувви қадр ўлам,
Мазҳари лутфи подшоҳи олам.
Билмадим ким, шикастахол ўлурام.
Ҳасад аҳлина пойимол ўлурам.
Тамаъ, ашора ходим ўлмоқ эмиши,
Суфаҳоя мулозим ўлмоқ эмиши.
Кимки Аллоҳдин ибо айлар,
Ғайр даргоҳа илтижо айлар,
Ҳосили заллату хасорат ўлур,
Рахти уммиди яъса горат ўлур⁹.*

Фузулий шу ерда Султон идорасидан бир нарса умид қилиш хато эканини опочиқ, лекин қандай усталик билан пичинг тариқасида айтади!

Ундан кейин вазирдан жавоб олганини, у жавобга кўп севинганини айтади. Аммо бу қаттиқ севинч яна ўшандай қаттиқ пушаймон ва хафаликка айланганидан кейин шоир чидаёлмай кетади ва қонуний Сулаймон давридаги “қонуний” давлат аппаратини содда, лекин ўткур ва чиройлик сўзлар билан жуда ёмон уриб ташлайди (шу жойини тўла кўчурдимиз, лекин асл нусхасини бериб ўтурмасдан, таржимасинигина берамиз):

“...ва ҳукмни ижро эттироқмоқ учун вақф мутаваллиси ёнига бордим, мутаваллини учратиб бўлмади, ундан кейин молия бўлумига қараб кетиб, энг наҳс вақтда ва энг ёмон фурсатда у жойга етиб борганлигимдан, бир тўда одамларни кўрдимки, ҳикоятлари паришон, на сафодан унда асару, на садоқатдан унда нишон бор; тўпламлари ҳиллалар (ҳийла, найранг маъносида – И.М.) тузоғи, мажлисдаги одамлари “ҳайвоннинг ўзи, балки унинг ҳам озғинроғи”. Келишмаган ҳаракатлари руҳнинг эгови сингари ва озор бергувчи сўзлари Нуҳ тўғони тўлқунларида жангари; салом берсам, “бу пора эмас” деб олмадилар, ҳукм кўрсатдим, “фойдаси йўқ” деб назар солмадилар, гарчи зохирда бўюн эгиш (итоат) шаклини кўрсатдилар, аммо ҳол тили билан ҳамма саволларимга бир-бир жавоб айтдилар: дедим: “Ҳой яхшилар, бу қандай феъли хато ва чин абрү¹⁰дир? Дедилар: “Ҳамма вақт бизнинг одатимиз шудир”. Дедим: “Менга риоя қилинсин. Нафака учун қофоз бердиларки, ҳамма вақт ундан баҳра олай, хотиржам ўлтуриб подшоҳнинг ҳақлариға дуо қиласай”. Дедилар: “Эй бечора, сенинг уволингга қолганлар, сени оворалик кўчасига солгандар, энди доим фойдасиз жанжаллар қиласан, хунук юзлар кўриб, дўқки сўзлар эшита беришдан сиқиласан”. Дедим: “Нафакам нима учун қўлға келмас?” Дедилар: “Завоид деган нарса бизда бўлмас”. Дедим: “Шундай катта вақф завоидсиз бўладими?”. Дедилар: “Вақфнинг туб чиқимларидан зиёдаси биздан ортиб қоладими?”. Дедим: “Вақф молини ортиқча (ўз мақсадидан ташқариға) ишлатиш уволдир”. Дедилар: “Пулга сотиб олганмиз, бизга ҳалолдир”. Дедим: “Ҳисоб сўраб қолсалар жавобгарликка қолинади”. Дедилар: “Ҳисоб деган қиёматда олинади”. Дедим: “Бу дунёда ҳам ҳисоб олинади деб эшитдик”. Дедилар: “Ундан

9 Тупроқларда ястанувчи, қадрсиз, бандаларнинг камтари, бечора Фузулий шундай арз қиладики, “Факир киши панада”, “Оч корним, тинч қулоғим” деб ётган жойимда, бошимга бирдан кўтарилиш савдоси, тамаъ аҳли ҳою ҳавасини излаш келиб тушди; ном ва шуҳрат чиқаришни ҳавас килдим, ўрнимнинг юксалишини талаб килдим, қадрим баланд бўлсин, подшонинг лутфига эришай, дедим... Ҳолим ҳароб бўлушкини, ҳасадчиларнинг оёқ осталарида қолишимни билмаган эканман. Тамаъ деган нарса – ёмонларга хизмат қилиш, паст одамларнинг буюрганларини бажаришдан иборат экан. Кимки Худодан юз ўтуриб бошқа даргоҳларга юз урса, топадигани тубанлик ва бузгунилк бўлар экану, умид бойликларини умидсизлик келиб талаб кетар экан!”

10 Қандай янглиш ва хунук феъл. Мунда сўз ўюни бор.

кўрқмаймиз, чунки котибларни рози этдик”. Кўрдимки, саволимга жавобдан бошқа нарса бермайдилар, бу хужжат билан сўраганимни беришга яқин ҳам келмайдилар, ночор ҳархашани ташладим, яна маъюс ва умидсиз бўлиб ўзимнинг пана бурчагимга йўл бошладим”.

Қонуний деган лақаби билан мақталатурған шундай катта бир сultonнинг идора аппаратини кора ерларга уруб тоза разил қилғанидан кейин, ҳалиги икки ўртада сарсон бўлган ариза қоғози тўғрисида мана бу ширин йўлларни ёзди:

“Хужжатимдан (қоғозимдан) ҳақорат кўрганим учун менга унинг олдида кўп уят, хужжатим менга фойда еткизолмагани учун мендан хижолат. У чарх этилган¹¹ гувоҳдек гапирган гапидан пушаймон, мен ёлғон даъвогар сингари таъналардан паришон; у бекор бўлган оятдек ишга яровсиз, мен одам қаторидан чиққан умматдек овсиз ва довсиз”.

Ундан кейин шу юқоридағи сўзларни тўрт йўл байт ичига қандай чиройлик ва бадиий қилиб, яхши образлар билан жойлайди:

*Бан анга фитна, ул банга офат,
Мутанаффир¹² бан андан, ул бандан.
Бан анга гусса, ул бана миҳнат,
Мутакаддир¹³ бан андан, ул банда!*

Юқорида ҳам айтган эдик: бош вазирнинг буйруғидағи “завоиддан берилсин” деган ҳукмни баҳона қилиб, мутавалли ва унинг молиядаги тўралари шоирга ҳеч нарса бермайдилар. Шу учун мана шу “завоид” сўз устида ҳам Фузулий бош вазирга қаттиқ пичинглар қиласди.

“Дарҳакиат, агар “завоид” сўзидан мақсад – хизматчилар ва рутба эгаларининг ойликларидан, нафақаҳўрларнинг маошларидан, от, мол ва бошқа ҳайвонларнинг ем-ҳашак сарфларидан, оқтариш ва бинолар солиши харажатларидан ошган пулдан нафака берилсин, демоқ бўлса, у ҳолда жанобингиз мана бундай демоқчи бўласиз: “Олдин ва юқори бўлиш даъвосини қилучи ва ўзини кўп мустаъид одамлардан олдинда деб билучи Фузулий, менинг сояи давлатимда, менинг қайнаб тушган сахийлигим, жўмардлигим ва марҳаматларим орқасида шу сахийлик номасини олиб ва менинг буйруғимга асосан, бундан кейин ўзини – ҳамма гадолардан, балки ҳайвонлар, тошлар ва ҳатто тупроқлардан кам ва паст билсин, беҳудага қоғоз ишлатмасдан ўз мартабасини топсин”.

Бу мактуб яна бир неча йўл назм билан битади. Бу назмда ҳам каттакон пичинг бор:

*...Гарчи андуҳу миҳнатим чўқдир,
Ҳеч кимдан шикоятим йўқдир,
Толиъимдир банга жафо кетиран,
Ҳар бир онингда бинг бало кетиран,
Йўқса даргоҳи подшоҳи замон,
Лутфа манбаъдуру мурувватон кон.*

Нашрга тайёрловчи: **Искандар МАДҒОЗИЕВ,**
“Гулистон” журнали, 1935 йил,
№10 21-23-бетлар

11 Отвод еган.

12 Нафрат қилған, тортиңған.

13 Кадарланган, озор еган.

Tagқиқот

“Пуанкарэ” – бир асарнинг икки талқини

**Гўзалой
МАТЁҚУБОВА**

Таникли ёзувчи Абдуқаюм Йўлдош қаламига мансуб “Пуанкарэ” асари 2013 йилда Ўзбек миллий драма театрида истеъодди режиссёр ва актёр Сайфиддин Мелиев томонидан “Ҳаёт формуласи” (Даҳо) номи билан саҳналаштирган эди.

Асарнинг барча замонлар учун аҳамиятлилигини фаҳмлаган маҳоратли кинорежиссёр Музаффар Эркинов “Пуанкарэ” ҳикояси асосида бадиий фильм яратди. Албатта, бир асарнинг ҳам театр режиссёри, ҳам кинорежиссёр талқинида кўриш барча санъат ихлосмандлари учун қизиқ. “Ўзбектелефильм” томонидан суратга олинган фильмнинг давомийлиги 2 соатдан ошиқроқ вақтни ташкил этган бўлиб, фильм режиссёри ҳам математик олим ролига театрда бош қаҳрамон образини яратган Самидхон Лутфуллаевни лойиқ кўрган. Актёр олимнинг ёшлиқ даврини гавдалантирган. Бироқ спектаклдаги олимдан кинодаги олим бироз фарқ қиласди. Чунки режиссёр фильмни яратишда ҳикоя сюжетидан чиқиб кетмасликка ва муаллифнинг хуносасини қандай бўлса шундайлигича қўрсатишга ҳаракат қиласди. Бунда у ўзининг режиссёрлик ечимларини ҳам ўртага ташлаган.

Спектаклда воқеалар макон ва замон танламайди, асосий эътибор катариссининг юз беришига қаратилган. Бироқ экран санъатининг имкониятлари кенглиги боис режиссёр Музаффар Эркинов замон ва макондан ташқари натурага ҳам алоҳида аҳамият қаратган. Кинорежиссёр актёrlар ансамблига жиддий тарзда ёндашган. Ҳар бир образнинг ташки қиёфасидан тортиб, характер жиҳатдан мослигини ҳам чамалагани яққол кўринади. Бош қаҳрамоннинг ёшлиқ даврига спектаклда ҳам қаҳрамон образини яратган Самидхон Лутфуллаевни танлагани ва бунда адашмаганини кўрамиз. Чунки

Гўзалой МАТЁҚУБОВА – 1984 йилда туғилган. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг “Олий адабиёт” курсини, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтини тамомлаган. “Ҳаёл сўқмоги” шеърий, “Мехришиштаси”, “Ғолиба” қисса ва ҳикоялар тўплами чоп этилган.

айнан олимнинг шакл-шамойилидан тортиб, ички оламининг нигоҳларида акс этишини айнан шу актёрда муваффақиятли дунёга келганини спекталда тажрибадан ўтгани ҳам ҳисобга олинган. Спектаклда қийинчиликларга қарамасдан курашаётган олимнинг қатъияти оз бўлса-да кўринади. Бироқ фильмдаги олим хокисор, мулойим, қўнувчи ва қўниувчан инсон. Буни унинг тақдир оқимиға ўзини қўйиб бериши, қисиниб-қимтиниб, киприклари пирпираб туришидан ҳам томошабин зумда англайди. Олимнинг ёши катталик даврини Ғайбулла Жуманов гавдалантирган бўлиб, режиссёр хокисор ёш олимни ёши катта эмоцияли олимга айлантирган. Бу ўзини қайсиdir маънода оқлайди ҳам. Чунки умр бўйи тирикчилик ва рўзгор ташвишлари билан ўралашиб ўзи истаган илм билан шуғулланолмаган инсоннинг ички ҳаяжонлари бўртиб чиқишини кўрсатмоқчи бўлган назаримизда. Режиссёр олимнинг қайнонаси образини яратган Дилором Каримова ва шифокор образини яратган Муҳаммадали Абдуқундузовни ўзгача ракурсда кўрсатиши билан уларнинг кўпкиррали актёрлар эканини исботлаб қўйган. Бир сўз билан айтганда режиссёр танланган барча “пластилин”лардан ўзи истаган ясашни уддасидан чиққан. Фильм воқелари 1983 йилдан 2003 йиллар оралиғида содир бўлиб, ҳақиқий илм эгаларининг қай даражада хор бўлгани, ўзларини зиёлилар деб атайдиган қатлам ичидаги ноҳақликлар ва кўзбўямачиликлар ҳаққоний тарзда ёритилади. Кундалик икир-чикирлар, тўй, маросим каби тадбирлар, ҳаддидан ошган орзу-хаваслар асосий мақсаднинг йўлига тўғаноқ бўлишини кўрсатиб беради. Томошабин фильм якунига етгани сари олимнинг “тараққиёт спиралсимон... тарих такрорлана-ди”, деган сўзлари ҳақида ўйлашни бошлайди. Ҳаётнинг ноҳақликларидан ҳолдан тойган, турмушнинг муштлари остида эзилган, вақтида маррага етиб келишга улгурмаган, “Худойим, мени 20 йил ортга қайтар”, дея уввос тортаётган олимга қўшилиб изтироб чекади. Беихтиёр изига қарамасдан кетаётган Аҳмаджоннинг орқасидан юргиси, уни тўхтатгиси, олимга ёрдам беришга кўндиргиси, жамиятнинг кўзга кўринмас одамкүш арқонлари унинг ҳам бўйнига тушиши, ўзидан олдин орзулари буғилиши мумкинлигини тушунтиргиси келади. Сўнгра эса ҳикоя муаллифи истаганидек ўзи ўзининг устида тафтиш ўтказишни бошлаб юборади. Агар шу тафтиш бошланса, демакки, фильм ижодкорлари ўз олдиларига қўйган мақсадларига эришибди.

Бир сўз билан айтганда, “Пуанкарэ” ҳикояси кейинги ўн йилликда яратилган ўқувчилар қалбидан жой олган энг яхши асарлардан бири бўлиб қолди. Асарнинг икки талқини эса бугун ва келажак учун долзарб бўлган масалаларни яна бир бор томошабинга эслатиб қўйди. Хулоса эса ҳар бир ўқувчининг ва ҳар бир томошабиннинг ўзига ҳавола.

Ҳилол – юрагимнинг тилингган жойи

**Мухаммад Сиддиқ
РАҲМАТОВ**

Хулоса

Энам рўмолидек
ўнгиди дунё,
Отам дўпписидек
пучайди осмон.

* * *

Осмон тўлиб кетди
увадаларга,
Бебош шамол
келиб кетганди бирров.
Бу ҳолни кўрсайди
саришта онам,
Кўкни ҳам супуриб
тушарди дарров.

Қўқонгиюс

Уйга қайтдим,
сездирмадим онамга мен.
Онам боғда чумчукларга дер эди.
"Озроқ қолсин, талаб кетманг
ҳаммасини,
дайди болам келса,
узиб ер эди".

Мухаммад Сиддиқ РАҲМАТОВ – 1972 ийлда тугилган. ЎзМУ ва Ўзбекистон Ёзувчилар ююшмаси қошидаги "Олий адабиёт" курсини тамомлаган. "Юрт согинчи", "Ишқ дарди", "Мўътадил лаҳзалар", "Пастлаб учган турналар" номли шеърий китоблари чоп этилган.

Уруш одамлари

Бобомнинг енгига қараб билар эдик,
Шамол қай тарафга эсаётганин.

Қишлоқда

Узок ҳаёл суриб қолибман чоги,
Мусича бошимга келтириди хаслар.

* * *

Ҳилол – юрагимнинг тилинган жойи.

Шўрданак

Шунча шўрлик ичра кулолган данак...

Тошбақа

Осмон узок,
қаттиқ ер,
Тириклиқ,
бала-чақа.
Хаммасига жим кўниб,
Тошга айланди бақа.

“Туркистон қайғуси”ни ўқиб

Ҳолимни айтайми,
бир жумла билан?
Тўпларга тутилган
минорадекман!

* * *

Бари-бари
пишиб улгурди,
Олмаю нок,
анжиру узум.
Пишиқчилик мавсуми ўтар,
Хомлигимча қолган –
бир ўзим.

* * *

Чумчуқ чўқиласган
узум юрагим.

* * *

Келсанг,
кафтимга қор парчаси тушгандай
кувонаман.
Қаерга яширишни,
қандай авайлашни билмайман.
Кетсанг,
ўша қор парчаси эриб кетгандай,
Кафтимда кўзёшлар изи қолади.

* * *

Шамол – телба ошиқ:
Қизғалдоқ гулбаргин юлиб фол очар тинмай,
Севади!
Севмайди!
Севади!..

Янги ой

Ёр ўтдими
сомон
йўлидан,
тўкилибди
дона киприги.

Ирим

Чойимдаги нозик
шамалар,
Келишингга қилас
шаъмалар.

Икрор

– Ўзинг айт, эй бандам,
қандай яшадинг?
Майли, номангга мен
назар солмайман.

– Художон, мен уни
бир бор кўрдиму
қолган умримни ҳеч
эслай олмайман...

* * *

Ўчираман лаҳзали
лотереяни,
зоря, исминг чиқса
бу сафар.

Тулпор кўрдим

(Барча заҳматкаши оталарга)

Тулпор кўрдим, юки оғир,
Ерга боқиб йўртиб борар.
Қисматга жим бўйин эгиб,
Аравани тортиб борар.

Ёнида бир тойчаси бор,
Дуркун, бироз нимжон эрур.
Ўзин ҳар ён урар тинмай,
Кўзи тўла исён эрур.

Пайт пойлайди, фурсат топиб,
Аравани бузмоқ бўлар,
Остин-устун қилиб барин,
Янги олам тузмоқ бўлар.

Чиқиб бўлмас, охир англар,
Бу тақдирнинг чизигидан,
Илож қанча қочиб бўлмас,
Пешонанинг ёзигидан.

Ловуллаган юракда чўғ,
Бир кун келиб аста сўнар.
Энди тойчоқ тулпор бўлди,
Аравага аста кўнар.

Тирикликтининг юки оғир,
Энди барин сезиб борар,
Ёнида бир тойчоқ кишинар,
Юрагини эзиб борар.

Тулпор кўрдим юки оғир...

* * *

Илинжим – ҳабибим кирса тушимга,
Кейин келмасам ҳам майли ҳушимга.

Ложувард хаёллар ичра күриндинг

**Nilufar
УМАРОВА**

Отам ёди

Бўғзимга тиқилиб келса соғинчинг,
Булутлар титилиб кетар додимдан.
Ташвишлар тўрига илинганим дам,
Наҳот сен фаромуш бўлдинг ёдимдан.

Борлигинг нақадар ярашар эди,
Донишманд йилларнинг тавозесига.
Ўтган кунларимни ўлчаб қўраман,
Виждонингнинг олтин тарозусида.

Сени эсласам гар ёдимга тушар,
Беҳиларнинг ҳиди кезинган боғлар.
Ертўла уйдаги қоқилган михда,
Узумлар бандидан осилган чоғлар.

Ҳалинчак учади болалик тинмай,
Шамоллар тўзгиб-да, бир зумда йитар.
Кўзимнинг олдидан ҳар кун эринмай,
Сочлари жингалак қиз ўтиб кетар.

Нилуфар УМАРОВА – филология фанлари доктори (*PhD*). 1972 йилда тугилган. Қарши давлат университетининг (ҳозирги КДУ) филология факультетини тугатган. У “Орзуси бир дунё аёлнинг”, “Кўнгил розлари”, “Дуогўй ёмғир”, “Ҳаёл қўзлари”, “Ҳаворанг насимлар” шеърий китоблари ҳамда “Туйгулар тилмочи” рисоласи муаллифи.

Нақадар мароқли сени эсламоқ,
Тошларнинг устида унган лолангман.
Тонгда сени шодон ишга кузатиб
Хамон қайтишингни қутган болангман.

Суратдаги мен

Мендан кўра мурувватли у,
Мендан кўра севимлироқдир.
Шовқин аро қолган сокинлик,
Сокинликда қолган титроқдир.

Мендан кўра ардоқдадир у,
Чор тарафдан кутмайди шафқат.
Бир нуқтага муқим тикилиб
Жилмайганча ўй сурар фақат.

Мендан кўра кўнгли очиқдир,
Миннати йўқ табассумида.
Ишқ аршига ишора бордир
Нигоҳининг майнин имида.

Мендан кўра қатъийроқдир у,
Хаёллардан яшамас чўчиб.
Еру кўкни қовуштиради
Кўзларининг тортишиш кучи.

Сокингина яшар у шундай,
Сўзи мангу сукунатдандир.
Чунки унинг озод хаёли
Ўз эркининг сийратидандир.

Қадрдон йўл

Бу йўл эргаштириб юради мени,
Онамдек ўзига яқин олади.
Бағридан юлқиниб кетсам узоққа,
Кўлин пахса қилиб тергаб қолади.

Бу йўл – дарахтларни эл қилиб олган,
Кўк ялпизлар билан яқин тутиниб.
Тунлари анхорга термилиб ётар,
Ойнинг висолини сўраб, ўтиниб.

Бу йўл адаштирмас манзилимдан ҳеч,
Армону дардлар ҳам менга дилсиздек.
Борса гумон сари кетсам майлига,
Фақат учрамаса бўлди йўлсизлик.

Янги кун

Сенгача не довон, түфөнлар ўтди,
Киприкда ёш қалқиб ўйнади тинмай.
Қанча қайсарликлар қилди бу юрак,
Сенгача бирорнинг гапига кўнмай.

Хисларимни эзиз талқон қилдим мен,
Исёним фафлатнинг уйқусин тотди,
Қанча армонларга ўлжа бўлди дил,
Сенгача бу кунлар кун кўрмай ўтди.

Сенгача ҳавомас, буг ютдим, холос,
Куйпаст нафасим пуфлаб ўтди най.
Кўнглимга таржима қилдиролмадим,
Сенгача дунёнинг тилин тушуммай.

Туркулар ўрнида тингладим сукут,
Софинч косаларим тўлиблар тошди.
Не бир сафоларнинг баҳридан ўтдим,
Манзилга етгунча қанча адашдим.

Ложувард хаёллар ичра кўриндинг,
Юзимдан тумандек тарқаб кетди мунг.
Сенинг кўзларингни англаб-да етдим,
Унга қиёматли қул бўлгандан сўнг.

* * *

Сен – кўксимни куйдиргувчи нур,
Сен – кўзимда йилтиллаган шам.
Ёнишимга жим қаролмасдан,
Гулханларим ўчирган шабнам.

Ой тутилган бу юрагимга,
Чилдирмалар чертиб келар ишқ.
Товушингни эшитгим келар,
Шўх жилғалар бошласа кўшиқ.

Дардга берма, ғамларга берма,
Шамолларга тутқизма сочим.
Бир япроқдек яшнамоқчиман,
Панохингда улкан оғочим.

* * *

Қолмагандир кунларим тўхтаб,
Дарёларим кум ютиб оқур.
Фижимланган қоғозга ўхшаб,
Ҳасратларинг исмимни ёкур.

Ложувард хаёллар ичра кўриндинг

Тоғларни ҳам тугунлаб олар
Хаёлимни қоплаган туман.
Осмондан ҳам оғирман, билсанг,
Кўнглимдаги дардларим билан.

Ҳалкумимга тиқилгайдир жон,
Бўғзимдаги тошларим ҳарсанг.
Дунё кўзи кулга тўлади,
Куйган исмим сочиб юборсанг...

Хаёл кўзгусига дарз кетар бирдам,
Яқинлашиб келар ҳар неки йироқ.
Бир-бирига ишқаб чақмоқтошини,
Юрагимни ёқар момоқалдироқ.

Булатлар лашкарин қувмоқлик учун,
Бахор қамчи солар учкур отига.
Нетай, қулоқ тутгим келади менинг
Йиғлоқи ёмғирлар муножотига.

* * *

Ҳадемай шивирлай бошлар кўк,
Булатлар келтирди хабарин.
Ниш урган майсалар баррадек,
Таратар юртнинг мушк-анбарин.

Ҳадемай ёмғирга бўкар ер,
Ариқлар шилдирап – тўла сув.
Япроқлар шод чапак чалиб дер:
Ғанимат кунларнинг гардин юв.

Бедазор ичидаги юрсам ҳам,
Хар кун сўз айтса ҳам бу осмон.
Кўксига бош кўйиб турсам ҳам,
Ватаннинг ҳидига тўймасман.

Мактубларда бордек ҳақиқат

“Жинлар базми ёхуд катта ўйин” ҳақида ёзувчи Қудрат Дўстмуҳаммадга

**Нуруллоҳ Муҳаммад
РАУФХОН**

Ғалати одатим бор: бирон янги асар пайдо бўлса, ўша заҳоти олиб ўқимайман. Бунинг устига, у бирдан шов-шув бўлиб кетса ёки аксинча, бирдан қаттиқ танқидга учраса. Бундай ҳолда у асарни ўқиш истагим янада орқага сурилиб кетади.

Масалан, раҳматли Тоҳир Маликнинг “Шайтанат”ини ҳам худди шу сабаб билан ва худди шу феълим туфайли Ўзбекистондан энг охири ўқиган одам мен бўлсан керак. Ўшанда ҳам ҳаммасини ўқиб битирмадим.

Абдулҳамид Исмоилнинг “Жинлар базми ёхуд катта ўйин” рўмани ҳам ҳали Ўзбекистонга кириб келмасидан Ингилтарадан туриб қўттар-қўттар қилина бошлади, мақтовларга кўмилди. Қанақадир халқаро мукофот ҳам олди. Сўнгра Ўзбекистонда босилгач, рўман ҳақида илк ўқиган такризим бир синглизизнинг кескин танқиди бўлди. Миллийлигимизга терс, тарихимизни ва тарихий шахсларни камситиш деб баҳоланди.

Бир ёқда мақтов, иккинчи ёқда қаттиқ танқид халақит қилди, шекилли, эски одатимга кўра менда бу асарга қизиқиши уйғонмади ва уни ўқиш тутул, изламадим ҳам.

Ва ниҳоят...

Бир куни ёзувчи акамиз, техника фанлари бўйича профессор Қудрат Дўстмуҳаммад:

- Абдулҳамид Исмоилнинг рўманини ўқидингизми? – деб сўраб қолди.
- Йўқ, – дедим.
- Ия, нимага? Бир йилдан ошдию эълон бўлганига! Шов-шув бўлиб ётибди!

Нуруллоҳ Муҳаммад РАУФХОН – 1955 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. “Дунё кенг”, “Шу ерлик киши”, “Этакдаги кулба” сингари китоблари чоп этилган. Асалари турк, инглиз ва рус тилларида эълон этилган. “Оқ бино оқшомлари” бадиий фильмси сценарий муаллифи. Ўрис тилли ўзбек ёзувчиси Темур Пўлатовнинг “Завсегдатай” (“Шинаванда”) қиссаси, “Черепаха Тарази” (“Торозий тошибақаси”) романини, Аҳмад Лутфий Қозончининг олти жилди “Саодат асли қиссалари”ни ўзбек тилига таржима қилган.

— Ҳа, тармоқларда ўқидим. Бибисичилар мактасында. Инглизча ёзилганни дейман, аллақаңын Иңгилтарада қанакадыр мукофот ҳам олибди.

— Шуни айтаман-да. Бекорга эмас. Мен ўқиб чиқдим. Адабиётда янгилик, менимчада!

— Мана, сиз мактаяпсиз, тармоқда бир аёл киши уни қаттык танқид қылды. “Миллий кадриятларымиз ерга урилған, тарихимизга кора күзойнанда боқылған”, деган маънода. Күқон хони Мұхаммад Алихон жуда бачканы этиб тасвирланғанниш... Ишқилиб, чет элдаги шов-шуввлар ҳам, ўша аёлнинг танқиди ҳам таъсири қылдими, ҳалигача ўқимадим.

— Сиз уни бир ўқиб күринг. Хўп десангиз, китобни бериб туришим мумкин.

Хўп дедим, албатта.

Кудрат ака олдинроқ ўзининг Ислом Каримов даврида бекитиқча ёзган “Нидо” киссасини (ясама китоб шаклида) берган, ундан олдин бир олимнинг диний асарини ўқишига илинган эди. Буниси учинчиси бўлди.

Хуллас, “Жинлар базми ёхуд катта ўйин” кўлимга тегди.

Қандай ахволда, денг.

Худди расмларда кўриб турганингиздек ахволда!

Кудрат ака китобни шунчаки ўқимайди. Ўқиш жараёнда бирон мулоҳаза туғилса, ўша заҳоти китоб бети чеккаларига эринмай ёзиб кўяди. Бу феълини олдиндан билардим. Шу учун “Жинлар базми...”даги бўялиб кетган бетларни кўриб хайрон бўлмадим. Ўзига ёқкан ерларида хайратини ифодалаган, топилдиқ бирон воқеа ёки тасвир учраса, мактаб қўйған эди. Савол туғилған ерларида мулоҳазаларини билдириб кетибди, имло хато учраса, қаламда тўғрилаб чиқибди.

Хуллас, фаол бир ўқувчи, зукко бир адабиётшунос кўзи билан боқиб, биратўла фикрларини ҳам битиб борибди. Катта илмий изланишнинг тап-тайёр хамиртуруши деса бўлади. Асар кўнглига ўтирган шекилли, бир марта ўқиш билан чекланмай, иккинчи марта яна қайта бошдан ўқибди. Ўқишни қачон бошлаб, қачон битирганича қайд этиб қўйибди.

Булар ҳаммаси яхши. Аммо асарни энди ўқишига киришаётган одамга бу мулоҳазалар ҳалақит қилиши мумкин эди. Ҳали ўз мулоҳазангиз шаклланмай туриб, бошқанинг мулоҳазаси таъсирига тушиб қолиш ҳеч гап эмас-да.

Шу учун чеккадаги битикларни беркитиб туриб, асосий матннигина ўқишига ҳаракат қылдим. Китобни ўқиб бўлганимдан кейин ҳам то муқим бирон фикрга келмагунимча у қайдларга кўз ташламай юрдим...

Рўман умуман олганда менга ёқди. Ёзувчи шаклни яхши топган. Баён ва тасвирлар ҳам шу шаклга жуда уйғун. Энг ёқкан томони услуби демоқчиман. Шу кирраси билан чиндан ҳам адабиётимизда янгилик деса бўлади.

Айни чоғда, худди шу услубни кўриб, ичимдан бир қиринди ҳам ўтди. Гап шундаки, анча йиллардан бери ёзилиб ёзиломаётган, битиб битмаётган “Мұхокама” рўманим воқеалари ҳам деярли шунақа услугга қурилған эди. Бош қаҳрамон зулмга учраб тутукланади, бир йилча давом этган тергов чоги қамоқда... мұхокама... мұхокама тарзыда яқин икки юз йиллик тарих ва ҳозирги замон воқеалари унинг кўнгли ва шууридан кечирилиб тасвирланади. Эртага асарим битса, эълон этсам, одамлар қандай қабул қиласи?! “Жинлар базми...” услубига ўхшаб қолибди”, демайдими?

Бу каби ўйлар мени бироз ташвишлантиргани тўғри. Аммо энди нима қила олар эдим. Улокни ким биринчи кўтарған бўлса, марра ўшанини. На илож. Бироқ шуни деб мен ҳам рўманимнинг тайёр суйжетини бутунлай сочиб ташлаб, бошқатдан териб чиқмайман, албатта. Борига барака. Даврларда қисман ўхшашлик бўлса-да, ҳар холда мавзуларимиз бошқа, ғояларимиз бошқа, воқеалар бошқа, қаҳрамонларимиз бошқа...

Хали йўқ нарсани ўйлаб бош қотирмай, ҳозирга қайтайлик.

Абдулҳамид Исмоилни шахсан танийман, лекин асосан шоир деб билардим. Шеърларини барини бўлмаса ҳам, кўзим тушгандарини ўқиганман. Ўзига хос йўли, ўзига хос фикрлаш тарзи ва ифода йўсими бор. Халқ орасида жуда унақа оммалашмаганига сабаб кўпроқ “тафаккур шеърияти” бўлганидандир. Ўрис тилиси мукаммал, ҳатто ўрисча фикрлаб, ўрис тилида бадиий асарлар ёза оладиган даражада. Ҳар ҳолда менга шундай туюлади. Балки шу ҳолат шеърлари руҳига сезилмас таъсир ўтказган бўлиши ҳам мумкин. Билмадим. Омманинг қитиқпатига бориб тегмади ҳар ҳолда. Оммалашмади. Ёмонлаб айтмаяпман, бор гапни айтяпман.

Ёзувчи деб эса, уни шу китоби орқали танидим. Ва бу танишув кутганимдан ортиқ даражада илик таассурот қолдириди.

Асар курилиши бироз мураккаб. Вокеалар (суйжет) марказига миллатимиз манглайнин шўрлатган 1937–1938-йиллар қатағони қўйилиб, ёрдамчи воеалар унинг теварагига худди кашта каби тўқиб чиқилган. Яъни, олдинги ва кейинги ҳодисалар ишини боғловчи нуқта миллат фожиасини тамсил этувчи Абдулла Қодирий шахси, қалби, тақдирли, фожиаси, шаҳидлик арафасидаги ўй-хаёллариридир.

Менинг диққатимни ўзига энг қаттиқ тортган томони – Абдулла Қодирийнинг ушалмаган бир орзусини Ҳамид Исмоил ўзига хос йўл билан юзага чиқаришига уринганидир.

Биласизлар, Абдулла Қодирий “Ўтган кунлар” ва “Мехробдан чаён”дан кейин Хон канизаги Хонпошша (“Жинлар базми...”да “Ойхон пошша” тарзида келади. Балки Умархон саройига олинмасидан олдинги оти шундай бўлгандир) тақдирига жуда қизиқиб қолади. Янги асарга хомашё қидириб, бир неча марта Кўқонга ижодий сафар уюштиради, Ойхон пошша ва унинг фожиаси ҳақида эшитган-билганлар билан суҳбатлашади. Воеалар кечадиган Кўқон кўчаларини майдада бурчагигача кезиб чиқади, хаёлан бўлғуси қаҳрамонлари билан бирга яшайди – улар орасида, улар билан бирга юради, улар билан бирга нафас олади. Гёё янги асарни қорнида тўққиз ой обдан парваришлаб етиштиради. Туғиш қолади, холос. Шундай паллада, не ёзикки, ўрис-совет қатағонига учраб, қамоққа олинади ва отиб юборилади. Янги ва ниҳоятда кучли бўлиши кутилаётган асар (Абдулла Қодирий ўзи уни “Ўткан кунлар” ва “Мехробдан чаён”дан ҳам юксак бўлади деб орзу қилган) туғилмай, “онаси” қорнида ўша “онаси”га қўшилиб шаҳодат шарбатини ичади. Ўзбек ҳалқи эҳтимол буюк бир рўмандан шу тариқа қуруқ қолади.

Абдулҳамид Исмоил “Жинлар базми...” рўманида мана шу армон ўрнини тўлдиришга бел боғлабди. Хаёлан Абдулла Қодирий билан бирга одимма-одим Кўқон кўчаларини кезиб, у гаплашган одамлар билан гаплашиб, буюк ёзувчимиз тўплаган хомашёларни тўплаб, жой-жойига қўйиб, худди “Ойхон пошша ҳақида бир рўман” ҳам ёзибди! Асар ичиди бир асар яратибди! Яъни, хаёлларда қолиб кетган асарни шу кичкинагина рўман ичига маҳорат билан едириб-сингдириб юборибди! Мен учун янгилик ва топилдик шу бўлди.

Албатта, у асарни Абдулла Қодирий ёзганида бутунлай бошқача ёзган бўларди, лекин Ойхон пошша тақдирининг Абдулҳамид Исмоил талқини ҳам ўзи хос. Ёрқин. Қизиқтиради, ичига тортиб олиб кириб кетади. Юракни титратади.

Асарни ўзбек адабиётида янгилик деб баҳоларканман, мана шу томонини ҳам назарда тутяпман.

Ушбу мақола нияти “Жинлар базми...”ни мисоллар, далиллар келтириб, ютуқлари-ю камчиликларини атрофлича таҳлил килиш эмас. Йўлакай туғилган фикрларимни, муносабатимни билдириб кетяпман, холос. Асосий мақсадим – менга бу асарни ўқишига бериб турган ёзувчи акамиз Қудрат Дўстмуҳаммад ҳақида ёзиш эди. Бунга сал қуйида яна қайтамиз, албатта.

Унгача “Жинлар базми...”нинг камчиликлари тўғрисида ҳам икки оғиз айтиб қўймасам бўлмайди.

Бошда билдирганимдек, мен ҳали бу асарни ўқимасимдан анча олдин, яъни, китоб чоп бўлиб чиққач бир синглилизнинг (афсус, ўшандада отини бир ерга қайд этиб қўймаган эканман) ўта қаттиқ танқидларини ўқиганман. Рўман билан танишаётib, у танқидда ҳам жон борлигини сездим.

Гап шундаки, Абдулҳамид Исмоил Кўқон хони Мухаммад Алининг ички ва ташки дунёси суратини чизаётиб, ҳақиқатда бирёқламаликка йўл қўйган. Сезишимча, бу нуқтада у кўпроқ Ҳакимхон Тўранинг “Мунтаҳаб ут-таворих” асарида Мухаммад Алига берилган баҳоларга тўла ишониб қолгани, ўшанга суянган кўринади.

Холбуки, Ҳакимхон Тўра машҳур тарихчи олим бўлиш билан бирга, ҳаётда Мухаммад Али билан шахсан рақобатлашган ва душманига айланниб қолган бир одамdir ҳам. Ўзи иккаласи тенгкур, бунинг устига, улар яқин қариндошдирлар. Ҳакимхон Тўра Мухаммад Алининг аммасининг, яъни, отаси Умархоннинг опаси ёки синглисининг ўғли. Бирга-бирга ўсган.

Ўзаро душманлашиб қолишганининг аниқ сабабини Ҳакимхон Тўра ўзи китобида айтмайди. Замондош олимларимиз, билишимча, уч тахминни илгари суришган:

1) ота томондан Норбўтабийга қариндошлик юзасидан хонликка даъво қилган, эришолмаганидан аламзада;

2) Ҳакимхон Тўранинг отаси хонликда шайхулислом эди, ёш Мухаммад Али таҳтга ўтиргач, рақобатчиси бўлмиш Ҳакимхонни ҳам, унинг отасини ҳам саройдан қувган, шундан аламзада;

3) Умархоннинг канизаги Ойхон пошша (Хонпошша)ни Ҳакимхон Тўра ҳам яхши кўрган, унга Мухаммад Али уйлангани учун душман бўлиб қолган, шундан аламзада...

Бу тахминлар қай бири тўғри бўлса (ёки ҳеч бири тўғри бўлмаса) ҳам, иккала дўст ва қариндош бир-бирига душман бўлиб қолгани аниқ. Шу учун Ҳакимхон Тўра “Мунтаҳаб ут-таворих”ида Кўқондан сургун бўлганидан кейинги воқеаларни бирма-бир баён этаркан, бошдан-охир Мухаммад Алини ёмонлаб, мазахлаб, устидан кулиб, ерга уриб тасвирлайди. Ҳақоратлаб “Мухаммад Али мода” деб атайди!

Шубҳасиз, “Мунтаҳаб ут-таворих” Кўқон ва Туркистон тарихини ёритган жуда муҳим ва нодир асар. Бунақаси бошқа йўқ! Бу учун муаллиф ҳар қанча олқишиланса арзиди. Аммо, айни чоғда, Ҳакимхон Тўра, бир инсон ўлароқ, шахсига етган жабр ва ҳақсизлик натижасида айрим ишлар ва шахсларга бирёқлама баҳо берган бўлиши мумкинлигини ҳам унутмаслигимиз керак. “Жинлар базми...”да эса, Абдулҳамид Исмоил Мухаммад Али Хонга муносабатда Ҳакимхон Тўранинг йўлидан боради, у қўйган айбларни деярли бир хил тақрорлайди.

Мана шу нуқта, менимчада, танқидчи синглилизнинг ҳамиятига теккан ва ҳақли норозилик уйғотган.

Лекин “Жинлар базми...” асари Мухаммад Али ҳақида эмас, у йўлакай эсланади холос, муаллифнинг Мухаммад Алига ёндашувидағи хатоликни деб бутун рўманни чиппакка чиқариш ҳам тўғри бўлмайди.

Энди иккинчи кескин танқид ҳақида.

“Жинлар базми...”ни ўқиб бўлганимдан кейин то яхши ҳазм қилиб олгунимча у ҳақда бирон фикр билдирамдим. Мулоҳазаларимни тартибга келтиришга ҳаракат қилиб юрдим.

Орада тармоқда кичик бир мақола ёзиб, айрим хулосаларимнинг учини чиқардим. Асарни умуман олганда мақтадим.

Шунда файзбоғда (ФБ) фикр-мулоҳазаларини мен хурмат қиласиган бир зиёли, ўқимишли укамиз Жамшид Муслимов менга телеграм канал орқали мурожаат этиб, қанақа асарни мақтаяпсиз, нимаси бунинг янгилик, деган маъноларда қаттиқ эътироуз билдириди:

“Адабиёчи эмасман, лекин... Ҳамид Исмоил – графоман. Наҳот шу нарса сезилмаса? “Жинлар...” ҳам ғалатироқ әди. Аммо каналида чиқаётган “байтлар”ни күриб, амин бўлдим”, деб бошлабди укамиз эътирозини.

“Графоман” таърифини эшитиш ҳар қандай ёзувчи учун оғир. “Сўзбоз”, “Мазаматраси (маъноси) йўқ қуруқ гапларни ёзадиган” каби баҳо ҳеч кимга ёқмайди, албатта.

Аммо, афсус, танқидчи укамиз келтирган мисолларда ҳақиқатда шунақа хусусиятлар кўринади:

Биринчи мисол.

“Мана силлиқ юзлигу, бироқ чап кўзи билан бети аҳён-аҳён учар ёши ҳокум кенг чорпоя кана остига кириб борди-да, эпчил ясовуллардан бири ҳумоюн тўриқнинг оёғига тушов солди-ю икки ёндан икки гулом елтигичларини кўтаришиган әди ҳамки, тақбирлар бир зумда тиниб, ўртага баковул ила шаҳар қозиси чиқишиди”.

“-у... -да... -ю... -ҳамки...” – биргина гап учун кўпллик қўлмайдими?

Шунақа жойлари жуда кўп “Жинлар...”да ҳам, янги чиқаётган асарида ҳам. Ҳаваскор талаба машқларига ўхшайди.

Иккинчи мисол.

“Баковул томогини ўиртгудек бўлиб: “Улоқ кўтарили!” деб буюорди ва дарров ўзини панага тортиди. Ана бошланди шунда рўзи маҳшар! Гижинглаб турган отлар чангу чим кўтариб, дупур-дупургага тушди, авом, тизгини қўйиб юборилгандек, галаён кўтарди, узоқроқдаги ўлаксахўр қаргалар жон ҳолатда осмонга қалқди.

“Ол!” деди кимдир. “Ёши!” деди бошқаси. “Шошима!” деди учинчиси. Мингларча одам бу жўрга қўшилди, им эгасини танимай қолди.

Даврага интилган отларнинг пишиқишидан Насруллоҳоннинг тўриги чўчиидими ё қони қўзиидими, тушовига қарамасдан юлқинди, тетина бошлиди, бироқ: “Ё, сабил” деб жисловни қўлига маҳкам ўраган ҳокум тортишига ҳам улгурмасдан икки ясовул икки тарафдан ўзангига ёпишишиди. Отларнинг оғизлари қийшиайди, оғизларидан кўпиклар сачради, қамчилар ёғилди, қани, ҳокум бу орада улоқни кўрса.

Кўргани бир-бирини туртиб-суртган отларнинг кетлари бўлди. Юраги дукдук урди ҳокимнинг. Икки ясовулини икки томонга тетиб, отини ўртага солмоқчи бўлди, шамиширини яланглатиб бўлса-да орага ёриб кирса-ю қамчи оғзида, бир энгашиб улоқни ўзи кўтарса... Тўриги ҳам ҳокимнинг фикру зикрини сезгандек яна бир талпинди ва агарда шунда тумонот отлар даврасидан қулоқ пардасини ўиртгудек чинқириқ кўтарилимаганида әди, ким билсин, савлату давлатига қарамай Насруллоҳон ўзини даврага урармиди...

Чека отлар бирданига сийраклашиб, туёқлар оралаб кўргани шу бўлдики, кимдир улоқни эмас, илигидан тортиб тақимига одам боласини кўтармоқда әди... ” (Имло хатолари тузатилмади.)

Эътибор берган бўлсаларинг, Жамшид Муслимов асосан асарнинг тили ва муаллифнинг тасвирлаш услубидаги камчиликлардан чиқиб келиб танқид қиласпти. Ўзи айтмоқчи, адабиётчи бўлмаган бир ўқувчи ўлароқ муносабатини билдирияпти.

Жамшид келтирган мисолларни бу ерда тўлиғича такрорлаганим сабаби – тил масаласида менинг ҳам фикрларим деярли шунақа. Асарда бунақа ғализ тасвирлар, сўзбозликка берилган ўринлар анча-мунча ва муаллиф кейинги нашрларда рўман тилини жиддий қайта кўриб чиқса, яхши бўларди.

Тўғри, “Жинлар базми...”да янги топилдиқ сўзлар, теша тегмаган иборалар ҳам кўплаб кўлланган, бу томони таҳсинга лойиқ, аммо “ўзига хос”лик кетидан қувиб, қанақадир ясама, бачканы тасвирлар ҳам қалашиб келади баъзан...

Энди тағин асосий воқеамизга қайтамиз.

Кудрат ака бир куни ФБдан менга хат ёзиб қолди: “Сиз омонатга қаттиқ турмас

экансиз. Мен сизга ўқиб қайтариш шарти билан учта китоб бердим, бир йилча бўлиб қолди, қайтармаяпсиз!” деб ёзибди.

Эсимдан чиқиб кетибди. Хижолат бўлдим. Анча ойлар бурун бир ерда кўришганимизда ўзининг “Нидо” асари ҳақида фикр-мулоҳазаларимни билдирган эдим. Ўшанда китобни қайтарганман деб ўйлаб қолибман.

Шоша-пиша кутубхонамни титкиладим. Дуолар китоби билан “Нидо”ни топдим. “Жинлар базми...”ни ўқимаган эдим, шошилинч ўқишига киришдим. Унгача кутиб колмасин деб иккала китобни етказдим.

– Минг бор узр. Китобларингизни қайтариб берганман деб юрадим, – деб қўлига тутқаздим.

Кудрат ака узримни қабул қилди.

– Абдулҳамид Исмоилнинг китоби-чи? – деб сўради.

– Озгина чаласи бор эди, ўқиб бўлиб олиб келиб бераман, – деб ваъда қилдим.

– Майли, у ўзингизда қолаверсинг.

– Йўқ... нимага... қайтараман... – дедим ҳайрон бўлиб.

– Чин юракдан айтяпман, сизга совға бўлсин.

– Совғани қайтармайман, лекин у китобда бошдан-охир бетларнинг четида фикр-мулоҳазаларингиз бор, эсингиздан чиқдими?

– Эсимда. Ўша ёзувлари билан сизга эсадалик. Мен ўлганимдан кейин бир куни хотира ёзарсиз, Кудрат Дўстмуҳаммад китобларни мана шунақа ўқирди, деб...

Шундай килиб, китоб ўзимга бўлди. Кўнглимга тугдим: “Иншаоллох, бу ҳақда бир мақола ёзаман!” деб ўзимга ўзим сўз бердим...

Шу ўринда Кудрат ака китоб чеккаларига битган мулоҳазалардан айримларини келтираман:

1. “Бу китобни Бахтиёр Исабеков (Ўрдабекли)дан олиб, 04.11.17.да ўқиб тутатдим. Баъзи жойларини таҳрир қилдим.

Бу роман ўзбек адабиётида катта воқеа бўлди. Ҳали бу ҳақда қўп гапирилади. Менда шундай бир фикр уйғондикси, Абдулҳамид Исмоил Абдулла Қодирийнинг тугалланмай қолган асари қўлёзмасидан қай даражада фойдаланганини аниқлаштириб, Абдулла Қодирийни муаллиф қаторида ёзиш эҳтимоли ҳам бўлар балки. Буни Абдулҳамидинг ўзи билан гаплашиш керак. Шу гапни нашриёт директори Санжар Назарга айтдим. 14.06.2017.

2. “Китобнинг қаеридадир Чўлпон ўртоқларини уйига таклиф қилганида отаси кутилмаган меҳмонларни совуқ қабул қилгани, сухбатлашганидан кейин қараашлари бутқул ўзгаргани эпизоди бор эди (қидириб тополмадим). Шу ҳикоя Заки Валидийнинг “Воспоминания”сида (1-китоб 139-бет) бор экан. 23.07.17.

Эҳтимол З. Валидийнинг ўзбекчага таржима қилинган китобидан ўқигандирман (“Бўлинганин бўри ер” деган китоб”).

3. “14. 05.2019.да иккинчи марта ўқишини бошладим”. (13-бет четида.)

4. Китоб матнидаги “...овозлари чиннидаги қиёмдек ширалади” жумласидан ҳаяжонланиб, остини чизиб, Кудрат ака: “Ох! Гўзал ўхшатиш!” деб қўйибди. (20-бетда.)

5. “Шу икки сатрда олам-олам маъно бор!” (21-бет охирги икки сатрга муносабат.)

6. “24 – 26-бетлардаги манзаралар жуда-а кинобоп экан. (17.05.19.)”

7. Абдулҳамид Исмоилнинг “Аравада ашула айтган қизни Чўлпон ёзмаганмиди?” матнини Кудрат ака: “Қиз аравада айтган ашулани Чўпон ёзмаганмиди?” деб таҳрирлабди. (28-бетда.)

8. “Сарой аёлларининг ҳиссиятларини таҳлил қилиш учун ғазалларни тушунишдан бошқа (эркак киши улар) яна нималар қилиш керак?! 12.05.19.” (42-бетда.)

9. “Асарда мен (менга тенгдош адиблар ҳам) тушуниши қийин сўзлар кўп. Абдулҳамид уларни Қодирийдан олганмикан? 18.05.19.” (51-бетда.)

10. “Ҳар гал Моҳларойим деганда “йиглансинган” сифати билан ёзди. Бу аёлнинг энг кўзга ташланган сифати экан-да? 19.05.19.” (57-бетда.)

11. “Бир ёнда ит азобларини кўраётган маҳбуслар, бир ёнда тўклиқдан шўхлик қилаётган сарой аъёнлари. Бирининг қиёфасига кириб азобланаётганингда, бошқаси – мана, мен ҳам борман, деб турибди. 21.05.19.” (69-бетда.)

12. “Турли замон, турли макон, турфа одамлар қисматидан ҳикоя қилатуриб, ҳаммасини бир ипга тизиб чиқиш учун қанақангি маҳорат керак!” 21.05.19.” (76-бетда.)

13. “Ўзбек адиблари билан Масков адиблари ўртасидаги учрашувлар, семинарлар... Шуларни ўйласанг, бу роман эпопея бўлиб кетади”. (94-бетда.)

14. “Блокнинг Чўлпон таржима қилган шеърини Авербах деган одам танқид қилиб ташлаши кулгили бўлибди. Чўлпон уни аҳмоқ қилиб ташлагандек бўпти! 22.05.19.” (94-бетда.)

15. “Домла Косоний тилидан бундай таҳлилларни ёзиш учун Абдулҳамид шу гапларнинг ҳаммасини ўқиб чиқкан! (203-бетда.)

Асарнинг охирига Қудрат ака бундай деб кўйибди: “Дунёга коммунизм қурамиз деб жар солиб, амалда ҳалқни гадо қилган, зиёлиларни вақти-вақти билан қириб турган коммунистларга, уларнинг XXI асрда ҳам ҳукмронлик қилаётган ворисларига ҳалқнинг, Оллоҳнинг ЛАЪНАТЛАРИ ёғилсин! 24.05.2019. с. 16:02.)

Китобнинг сўнг бетида “*Қийин сўзлар: 186 та. Мақол ва маталлар: 55 та мақол 63 марта ишлатилган*”, деб қайд этиб кўйилгани ҳам Қудрат Дўстмуҳаммаднинг нақадар синчков китобхон ва нозик адабиётчи эканини кўрсатади.

Хуллас, бунақа қайдлар кўп. Буларнинг фойдаси шуки, кейинроқ қачон китоб тагин кўлга олинса, шу қайдларга бир кўз ташлаб чиқиш етарли бўлади – асар воқеалари дарров эсга тушади...

“Бу меҳнатни элга кўрсатмай бўладими! Албатта ёзаман бир куни!” деб кўйган эдим.

Китоб менга совға қилинган кундан бирор йилча ўтгач, кунлардан бир куни бирдан миямга урди:

“Тўхта, – дедим, – бир одамнинг яхшилигини, ўқувчиларга ибрат бўладиган томонларини ёзиш, эл-юрга етказиш учун нимага унинг оламдан ўтишини кутишим керак?! Тириклигига ёзсанм бўлмайдими?! Нимага энди яхши гаплар кўпинча одам ўтиб кетганидан кейин айтилади?! Хўп, Қудрат ака ўзи, ўлганимдан кейин ёзарсиз, деган, аммо бу ёғи менинг ихтиёримда эмасми? Нимага у қора кунни пойлаб юришим керак?!”

Мана, бир ҳафтадан бери ҳаракат қилиб, ушбуни ёзиб ўтирибман. Охирги нуқтани бугун – 2022 йил декабриининг 14-куни тунги соат 00:38 да қўйдим, Оллоҳга шукр.

Ният қилдим: биринчи ўқувчим албатта Қудрат ака Дўстмуҳаммаднинг ўзи бўлади.

Мухтарам Қудрат ака! Сизга Оллоҳдан узоқ ва хайрли умр, ижодий барака тилайман. Чарчаманг. Ҳозиргидек тўғрилик, талабчанлик ва бошқаларга яхшилик илиниш сифатларингиз сизни асло тарқ этмасин!

Укангиз
Нуруллоҳ Мұхаммад РАУФХОН

“Азал ва абад йўли”

Шерзод Комил
ХАЛИЛ

Ёши ўзбек ёзувчиси Азизбек Норовга!

Қадрли Азизбек!

Яқин кунларда “Азал ва Абад йўли” китобингизни не бир ҳафсала ва ройиш билан ўқидим. Бундай деяётганимнинг сабаби бу худбинликми, ё, ўзимга ҳаддан ташқари юқори қўйилган талабми билмадим, ҳар ҳолда, унча-мунча насрый битикларни ўқишига доим ҳам ўзимда қунт топа олмайман. Мен ўтган йил “Академнашр”да босилган яхши бир ёзувчи Раҳшона Аҳмедованинг битикларини муйян қониқиши билан ўқиганман, ёзувчининг яратиклари менга маъқул бўлган, унга устозимиз Темур Пўлатов сўзбоши ёзган ва бу омил мени ёзувчини ўқиб кўришига етаклаганди. Ёзувчи асарларини ўқигач, нашриёт яхши бир ёзувчини кашф этганига амин бўлгандим. Сизни ўқишимга эса, профессионал ўзбек ҳикоячилигида мен тан оладиган кам сонли ёзувчиларимиздан бири Назар Эшонқулнинг китобингизга сўзбоши ёзганлиги, илгари ҳикояларингиздан бири “Эйнштейн жумбоги”ни ўқиганим ва шу ёш ёзувчида қалам бор экан деган хulosam туфайли, ўзбек адабиётининг бугуни ва эртаси кимларнинг қўлида бўлиши мумкинлигини чамалаш, оптимиздан келаётган ёзувчиларни кўриш эҳтиёжи туфайли эди десам, мени манманлик ва кибр қилишда айбламассиз. Сарлавҳасида жуда катта фалсафий маъноююклangan китобингизда шунга яраша қўлам ва мазмун бордир ҳойнаҳой деган истак ва истеҳзо билан қиссани ўқишини бошлаганимда, дарҳакиқат, ёзувчилик ҳадисини унча-бунча олган ёш ёзувчини қаршимда кўрдим албатта. Бу яхши. Сиз ёза оласиз. Ёз-ёз касалига чалинган ва қофоз қоралаш билан умрини фожиали бир тарзда ўтказаётган кўплаб ижодкорлар орасида ёза олиш маҳоратининг ўзи ҳам бир даражада умид беради иттифоқо. Аммо рост ва самимий

Шерзод Комил ХАЛИЛ – 1982 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) фалсафа факультетини тамомлаган. Унинг 2016 йил АҚШда “I left poetry” (“Мен шеъриятдан кетганман”) китоби нашр этилган.

Шерзод Комил ХАЛИЛ

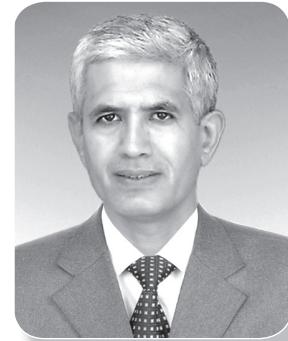
айтиб ўтишим керакки, ёза олишнинг ўзи ёзишнинг табиатини тўла-тўкис белгилаб бера олмайди. Мен ўйлайманки, ёзувчи нимани, қандай ёзишни ҳам билиши керак. Сиз яратган ҳаёт картиналарида, хусусан қиссангизда на географик макон, на образларнинг тўлақонли портрети яратилмаган. Бош қаҳрамон аллақандай Агамемнон (Хомернинг "Илиада" ва "Одессий" достони қаҳрамони)га ўхшаган киши – у ҳақида менда саволлар бисёр, нега ўхшайди, нега ўхшаши керак, нега Алпомишга, ё Гўруғлига ўхшамайди бу шўринг кургур қаҳрамон?! Айтмоқчи бўлганим, қиссангизда ёзувчи сифатида умуминсонийликка интилганингизни, бу йўлдаги ёзиш услубингизни олқишилаган ҳолда, миллий колорит яратишига интилмаганингиз, қаҳрамонингизни миллий заминдан узилганлигини оқламайман. Сиз мутлақо шошилмаган кенг кўламли масштабда образларни шунчалик эринмай тасвирлайсизки, ҳолатларни батафсил баён қиласизки, гўё сиз қисса эмас, балки роман ёзаётгандексиз. Мен китобга киритилган қисса ва ҳикояларингизни ўқиш орқали сизда романистга хос кўплаб хислатлар борлигига амин бўлдим, аммо қисса ва ҳикояларда жанр талабларини инобатга олиш зарурий ҳол эканлигини ҳам унутмаслик лозим.

Сиз ёзган қиссада воқеалар ва мантиқ бироз чалкашиб кетгандек таассурот берди менда. Инчунин, поезд 1986, 1987 ва ҳоказо шаҳарлардан ўтади, кейин йўлдан НКВД ходимлари поездга чиқади. НКВД адашмасам ўттизинчи йилларда тугатилган, уларнинг яна пайдо бўлиши савол туғдиради? Амарантус поезди, Париж ва рус қаҳрамонлари, хуллас, ҳаммаси бироз чалкаш. Қаҳрамонларни миллий заминда ҳам қуриш, яратиш мумкин эди. Балки сиз бошқа нарсаларни ўйлагандирсиз, бу менга қоронги.

Хуллас, қиссада ёзувчи маҳорати бўлгани ҳолда бироз ёрқинлик ва аниқлик етишмайди, мантиқ чалкаш, ҳар ҳолда менда шундай таассурот қолди. Ҳикояларингизда эса дарҳақиқат миллий қаҳрамонлар бор, Азизбек Норовнинг овози бор, яхши, мен уларни ортиқ мақташ ёки танқидий фикр айтишдан ўзимни тияман. Сиз тайёр ёзувчисиз, биз учун муҳими шу. Ўзбек адабиёти учун янги ёзувчининг кириб келаётгани муҳим. Шу йўлда Сизга муваффақият тилаган ҳолда насримиз учун қаттиқроқ меҳнат қилиш, интилиш, ижодий салоҳиятни ривожлантириш ва бу йўлдан сира чекинмасдан фақат олдинга юришни айтган ҳолда сўзимни тугатаман.

**Сизга камоли эҳтиром билан, Шерзод Комил ХАЛИЛ.
Москва-Переделкино
8.01.2023**

Қиссалар муқояса қилинса...

Абдулла
УЛУГОВ

1931 йилдан чиқа бошлаган “Шарқ юлдузи” адабий-бадиий, илмий, ижтимоий-сиёсий журнали глобаллашган XXI асрда ҳам замонавий адабий жараён учун асосий майдон бўлиб турибди. Бу “майдон”да кўплаб шеърлар, достонлар, мақолалар, бир неча романлар қаторида кўплаб қиссалар ҳам мавжудлиги ҳозирги адабий жараёнга ўзига хос кўрк, жозиба бағишлайди. Бир-биридан ҳар жиҳатдан ажralиб турадиган ушбу қиссалар янгиликларга муттасил тўлиб бораётган ҳозирги тезкор замонда адабий жанрлар ҳам тамоман ўзгариб кетаётгани, айни ҳолат қиссаларнинг ҳажми, композицияси қурилиши, воқеликни ифодалаш тарзида ҳам намоён эканидан хабардор қиласди.

Мавзусига кўра муқояса қилинса, Шойим Бўтаевнинг “Кутубхоначи хоним”, Исажон Султоннинг “Аввалгиларга ўхшамас”, Маъмура Зоҳидованинг “Манглайдаги ёзик”, “Бойчечак”, “Садокат”, Байрам Алининг “Босирик”, Шавкат Низомнинг “Дўлта”, Мехрибон Абдураҳмонованинг “Қонли шафак сурати”, Шаҳодат Улуғнинг “Номи Ҳабибим”, Фолькиннинг “Йиртқич” қиссаларида замонавий ҳаёт ҳодисалари дикқат марказига қўйилгани, Отабек Жўрабоевнинг “Ризо билан борамиз”, Мехрибон Абдураҳмонованинг “Қонли шафак”, Каримберди Тўрамуродовнинг “Сўнгти бек” қиссаларида эса тарихий воқеалар қаламга олингани кўринади. Накл, баён тарзига кўра эса “Кутубхоначи хоним”, “Дўлта”, “Бойчечак”, “Манглайдаги ёзик”, “Сўнгти бек” қиссаларида муаллиф тили устунлиги, “Босирик”, “Номи Ҳабибим” персонаж тилига асослангани аёnlашади. “Садокат”да эса муаллиф тили ва персонаж тили ўзаро алмашиниб, қиссанинг таъсиричанлигини кучайтиради. “Ризо билан борамиз” ҳужжатли қиссасида “Муҳаммад Аминхўжа Муқимийнинг умри поёни, аникроғи, сўнгти кунлари борасида ҳикоя қилинади” (“Шарқ юлдузи” журнали, 2021 йил 7-сон. – 9-бет). Отабек Жўрабоевнинг ушбу мўъжаз қиссаси аввалги даврда битилган ҳужжатли қиссалар билан қиёсланса,

Абдулла УЛУГОВ – филология фанлари номзоди, профессор. 1960 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Қиссанчиларни қўрралари”, “Инсон ибратга интилади”, “Асл асарлар сеҳри”, “Қалб қандили” китоблари, “Адабиётшуносликка кириш”, “Туркий халқлар адабиёти” ўқув қўлланмалари, “Адабиётшунослик назарияси” дарслиги нашр этилган.

Абдулла УЛУФОВ

ўзбек насрода тарихий воқеликни бадиий акс эттиришга интилиш ўсиб бораётгани, унда тарихий шахсларнинг асл аҳволини ёритишда дадил изланишлар жараёни кечётганига ишонч ортади.

Замонавий қиссаларни шу жанрдаги аввалги давр асарлари билан тил хусусиятлари жиҳатидан муқояса қилиш ҳам кишини қувонтиради. Чунки “Аввалгиларга ўхшамас”, “Кутубхоначи хоним”, “Садоқат”, “Бойчечак”, “Манглайдаги ёзиқ”, “Номи Ҳабибим”да тилимизнинг жилолари яркираб кўринади. Уларда адабий тил халқ тили билан ажойиб тарзда уйғунлашиб, рангин манзара ҳосил қиласди. Ҳозирги қиссанавислар ўз салафларига қиёслаганда персонажларнинг руҳий оламини очиш орқали бадиий сўз жозибасини ёрқинроқ намойиш этишади. Исажон Султон, Шойим Бўтаев, Маъмура Зоҳидова ўз асарларида ўкувчини инсон руҳиятининг мураккаб дунёсига олиб кириб, ҳаётга теранроқ назар билан қарашга ундашади. Улар бундай самарага аввало ҳар бир сўзни ардоқлаш, уларнинг маъно қатламларини очиш орқали эришганини, албатта, китобхонлар сезишади.

Агар юқорида санаб ўтилган қиссалар билан Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Ўткир Ҳошимовнинг ўтган аср 60 – 80-йилларида китобхонлар кўлма-кўл қилиб ўқиган қиссалари қиёсланса, ҳақиқатан ҳам шундай эканига ишонч ҳосил бўлади. Ушбу қиссалар ўзбек насридаги янгилик сифатида эътироф этилган “Галатепага қайтиш” (Мурод Мухаммад Дўст), “Атойининг туғилган куни” (Эркин Аъзам), “Саодат соҳили” (Хайриддин Султонов) билан муқояса қилинганида эса ўзбек адабиётида қисса жанри тадрижий тарзда такомиллашиб бораётгани яққол кўзга ташланади. Қиссалар ўзбек қиссачилигида ҳаёт ҳодисаларини баён этишдан кўра, таҳлил қилиш, инсоннинг сурати ва сийратини пластик тасвирлашга интилиш аввалги давр асарларига қиёслаганда анча кучайганига исбот бўла олади.

Замонавий қиссалар ўзбек адиллари инсоннинг ички ўй-кечинмалари унинг юз-кўзи, хатти-ҳаракатида қандай акс этишини кўрсатишда дадил одимлаётганини намоён этади. Хусусан, “Кутубхоначи хоним” қиссасида миллий менталитетимиздаги иллат, адабиётимиздаги камчиликка эътибор қаратилиб, персонажлардан бири тилидан, “Аввалги асарларимизда таъриф-тавсиф кўпу, характер кўрсатилмаган. Онгимиздаги кулчиликнинг илдизини тополмайман... Инсон эса яралганидан буён ўз кишанидан халос бўлишни орзу қилиб яшаган... Куллик ёмон эмас, даҳшат! Ундан кўра, одамнинг туғилмай кўя қолгани яхши”, дейилади (“Шарқ юлдузи” журнали, 2021 йил, 3-сон. – 82-бет). Бундай жиддий умуминсоний ва ижтимоий муаммолар хусусида ҳеч ўйлаб кўрмаган, ўзининг кундалик майший турмуш ташвишларига кўмилиб яшаган аёлнинг Шодмонқул акадан айни гапларни эшитганидан кейинги ҳолати эса: “Шодмонқул аканинг маҳзун оҳангда айтган гапларни тузук-куруқ фаҳмлаб-идрок этмаган бўлсада, туйқусдан ичи қуёш чиққандек ёришганидан ўзи ҳам ҳайрон эди. Йўлакнинг нарёғига ютилиб бораётган Шодмонқул аканинг ботинидан таралаётган қудратли тўлқин унга илҳомбахш куч ато этгани чин эди. У жилмайди. Ич-ичидан ажиб бир тўлқин ёпирилиб, бўғзига қадалди”, деб қаламга олинади.

Қиссада бирордан нон-ош сўрамасдан беминнат хизмат қилиб турган кутубхоналарга қилинган тажовуздан изтиробга тушган фидойи аёлнинг таъсирчан образи яратилади. Тақдир ҳукми билан ҳаётини кутубхона ишига бағишилаган Азиза хонимнинг ҳолати, “Аммо нега айни чоғда, ўзи манавинака аҳволда эканлигида ўтмиш хотиралари бостириб келиб, уни баттар эзмоқда – бу ҳақда фикр-мулоҳаза қилишга қанчалик уринмасин, жўяли жавоб тополмасди. Ҳа, ҳаммаси тугаганида ҳаммаси яна қайтадан бошланади – шунаقا, инсон руҳи ва ҳолати билан боғлиқ барча қусурлар, ёвузликлар, ёмонликлар вақт ўтиб, унutilгандек туюлса-да,

аслида күмиб ташланған уран қолдиқлари каби ўз заминини зимдан заһарлаб ётаверади ва кунлардан бир кун ташқарига отилиб чиқади. Бу бежилов күч ўз теварак-атрофидаги барча нарсаны заһарлаб, ишдан чиқаради. Азиза хоним ман этилган бүгдой донасини ютиб юбориб, кейин эслаб қолгани каби нима қиласини билмай, мажолсиз ҳолда ўтиради”, (Ўша манба. – 84-бет) тарзида тасвирланған. “Кутубхоначи хоним”нинг бу каби ўринлари “Синчалак”, “Ўтмишдан эртаклар” (Абдулла Қаххор), “Болалик” (Ойбек), “Шум бола” (Фафур Гулом), “Мұқаддас”, “Қанот жуфт бўлади”, “Биллур қандиллар” (Одил Ёкубов), “Эрк”, “Қадрим”, “Мерос” (Пиримқул Қодиров), “Баҳор қайтмайди”, “Қалбингга кулоқ сол” (Ўткир Ҳошимов) каби машхур қиссалар билан мұқояса қилинса, ўзбек насрода ҳаёт ҳодисалари ва инсон дунёсини таҳлил қилишда жиддий ўзгариш рўй берәтгани, унда бу борада олдинга қараб, дадил қадамлар қўйилаётгани яққол сезилади.

Замонавий қиссаларда аввалги давр асарларидан фарқли ҳолда, воқеаларни баён этиш, персонажлар ўртасидаги тўқнашувга динамик тус беришдан кўра, уларнинг сийратидаги ҳолати – ички кечинмалари суратида, яъни юз қиёфасида қандай акс этганини кўрсатишга интилиш устун туради. Масалан, Байрам Алининг “Босирик”ида: “Аваз довдирнинг минбарда турганидан, ҳозир, айнан мана шу лаҳзада минбарда туриб, ушбу гапларни айтиётганидан баҳтиёр экани яққол кўриниб турар, афтидан, ҳаётда бундан бошқа бирор армони, бирор илинжи йўққа ўхшаб кўринарди... Довдир қанчалик довдирмасин, қанчалик шошиб минбарни бўшатишга уринмасин, Абдушукурнинг бир зайлдаги ҳаракати ва босик юз қиёфасидан унга бепарволикнинг ўзи айни дамда Абдушукур мечкайни Аваз довдирнинг терақдай бўйи ҳеч қачон етмайдиган юксакликка олиб чиқиб қўйган эди. Абдушукур минбарга чиқиб келиши билан ҳамма ўз-ўзидан оғзига талкон солиб, унинг каттакон юзига тикилди. Бугун негадир унинг юзи ҳар доимгидан тунд ва хиссиз эмас, бир учи ўнг томонга қараб учиб турган лабида хиёл табассумни кўриш мумкин эди”, дейилади (“Шарқ юлдузи” журнали, 2021 йил, 3-сон – 33-бет).

Юқоридаги асар қаҳрамонлари қиёфасидан англашиладиган маъно ифодаси билан “Ўтмишдан эртаклар”, “Синчалак”, “Биллур қандиллар”, “Қанот жуфт бўлади”, “Эрк”, “Мерос”, “Қадрим”даги мұқобил ўринлар мұқояса қилинса, Шойим Бўтаев, Исажон Султон, Маъмура Зоҳидова қиссалари мойбўёқда ишланған портрет, Одил Ёкубов, Пиримқул Қодировнинг ёзганлари эса оқ-кора суратга ўхшаб қолади. Негаки замонавий адиллар ўз салафларига қараганда персонажларнинг юз-қўзи, овози, хатти-ҳаракатида акс этган маънени ифодалашга кўпроқ эътибор беришади. Ҳақиқатан, ана шу уч унсур – юз-қўз, овоз ва хатти-ҳаракатда тил билан айтилмайдиган, аммо кўнгилда галаён қилиб турдиган жуда кўп гаплар, фикрлар ифодаланади. Ҳозирги замон одами эса ўз аждодларидан кўнглидаги фикрини тилига кўпда чиқармаслиги, дилида бошқа фикр мавж ургани ҳолда, тили билан ўзга гапни айтиши, воқеа-ҳодисаларга асл муносабатини яшириши, пардалаши билан фарқ қиласи. Ундаги ушбу ҳолат замон ўзгаргани сари кучайиб бормоқда. Одамзод воқеликка, бир-бирига асл муносабатини сир тутишни ҳар жиҳатдан афзал деб қарашга одатланмоқда ҳамда буни ўзаро муюмала маданиятининг энг муҳим таркибий қисми деб тушунишга қараб кетмоқда. “Босирик” қиссаси муаллифнинг инсон юз-қўзи, овози, хатти-ҳаракати унинг асл ҳолати тўғрисидаги жуда кўп ахборотни ошкор қилишини ифодалаш йўлида дадил интилаётганини кўрсатади. Асаддаги: “Ногоҳ ён тарафимдан аёл кишининг “Хой!” деган заһар-заққумга тўла товушидан ҳуркиб, қоқкан қозиқдек жойимда қотиб қолдим. Ён томонимга бўйнимни буриб қарасам, паст бўйли, тўлачадан келган, кизил томирчалар босиб ётган икки кўзи бахтсиз одамларга хос нафрат сочиб турган аёл менга чақчайиб

Абдулла УЛУФОВ

турган экан... Ҳозир хотиннинг юз-кўзидағи баҳтсизлик, ғазаб, ҳасрат ва нафрат каби ўнлаб туйгуларнинг қоришиб кетган ифодасини кўриб, рости, аёлга раҳмим келиб кетди. Норбойдан кўра кўпроқ у жабрдийдага ўхшаб қўрина бошлади кўзимга”, каби ўринлар шундай хулоса чиқариш учун етарли асос беради.

Аввалги давр қиссалари ижтимоий турмушдаги қайсиdir муаммони ёритиш ва тушунтиришга асосланса, замонавий қиссаларда муаллифлар ўз қалбидағи ҳолатни ифодалашга интилгани аник қўриниб туради. “Синчалак”, “Болалик”, “Шум бола” матни қиссалар муаллифлари ёзганлари ёки Шаҳодат Улугнинг “Номи Ҳабибим” қиссаси билан муқояса қилинса, ушбу ҳақиқат яққол сезилади. Хусусан, аввалги қиссаларда “Босириқ”даги: “Бироқ на чиройли, на орастада деб атаб бўлмайдиган бу қизда нимадир жуда гўзал бўлиб, мен буни юрак-юрагимдан сезиб турар, ўша гўзалик нимада эканини, у қандай пардалар ортига яшириб кўйилганини англай олмасдан сукланиб, унга тикилганим-тикилган эди. Шунда у бирдамгина азбаройи банд бўлган юмушидан бошини кўтариб, автобус деразасидан ташқарига қаради. Мен эса унинг бир лаҳза, атиги бир лаҳза деразадан ташқарига қараган кўзларидан сочилиб кетган мингларча хаёл синиқларини қўришга улгурдим ва шу оний фурсат ичида бу кўзларнинг абадий мафтунига айландим... Қизнинг тўхтаб, менга – овлоқ шаҳарчасида пайдо бўлган бегона кимсага қараб турганини билмай қолибман. Тобора ботиб бораётгандай қуёшнинг нурлари ўттиз қадам наридаги одамнинг юзини тўлиқ ёритишга аллақачон заифлик қилаётган бўлса-да, мен унинг кўзларидан ёғилиб турган савол, ҳадик ва бошқа бир қанча ёввойи ифодалар камалагини яққол кўрдим ва ушбу камалакка гўёки бошимни уриб олгандай таққа жойимда тўхтаб қолдим”, (Ўша манба. – 43-бет) каби ўринлар бўртиб турмайди.

Маъмура Зоҳидованинг қиссалари билан аввалги давр қиссалари таққосланса, замонавий ўзбек насли ҳаёт ҳодисалари ва инсон образини гавдалантириш борасида чинда-да ўсгани янада ойдинлашади. Адибанинг “Бойчечак”, “Садоқат”, “Манглайдаги ёзиқ” қиссаларига қиёсланса, ўтган аср 60 – 80-йилларидаги қиссалар бир қадар жўн, қўриниб қолади. Аввало таъкидлаш жоизки, муаллифнинг ёзганлари мароқ билан мутолаа қилинади. Шу боис таникли шоир Миразиз Аъзам, зукко адабиётшунос Зухриддин Исомиддинов адиба асарлари учун тил гўзалиги, услугуб кўркамлиги, воқеалар ҳаётий-ҳаққонийлиги хос хусусият эканини таъкидлашади (Зоҳидова М. Манглайдаги ёзиқ: Қиссалар. – Тошкент: “Adabiyot” нашриёти, 2021. – 368 б. – 357 – 364-бетлар). Улар Маъмура Зоҳидова оддий одамларнинг қалб тўлқинларини, атрофимиздаги кишилар – замондошларимиз кундалик ҳаётининг ҳаққоний манзараларини жуда таъсирчан тасвирилашини қайд қилишади. Замонавий ўзбек адабиёти майдонида ўз овозига ҳар иккала ижодкор “Бойчечак”даги персонажларнинг қалб оғриклари ўқувчига ўз-ўзидан юқиб қолиши, адибанинг асарларида инсонпарварлик гоялари барқ уриб туришини эътироф этишади. Миразиз Аъзам “Бойчечак”, менинг назаримда, бугунги кун ўзбек насрининг катта байрами бўлиши лозим”, деса, Зухриддин Исомиддинов “Тилимизнинг чин бойлигини мен Маъмура Зоҳидованинг шу асарида кўрдим. Гарчи бошқа бир қанча адибларнинг асарларида ҳам тил ширали, бой, аммо “Бойчечак” шу нарсани маҳсус кўрсатиш учун ҳам ёзилгандай... Муболага қиляпти, деб айтишларидан кўрқмаганимда, мен “Бойчечак” қиссасини “XXI асрнинг “Зарбулмасал”и бўпти, деб баҳолаган бўлар эдим”, дейди. Таникли адабиётшунос Сувон Мели эса, “Манглайдаги ёзиқ” китобидаги қиссалар муаллифи “Воқеликка шоирона нигоҳ ташлайди, тирикликтининг азалий муаммоларига инсонлар тақдири орқали фалсафий назар ташлайди. Адиба қиссаларида чигал инсоний тақдирларни фақат ўзига хос услугуда қаламга олади ва улар фалсафий ҳамда эзотерик миқёс

касб этади”, деб таъкидлайди (Мели С. Ёнимиздаги одам – “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2022 йил 14 январь).

“Бойчечак”да жаҳолат инсоний муносабатларга рахна солиши, бундан, айниқса, ҳалол, виждонли кишилар кўп азоб тортиши таъсиридан тасвирланади. Адиба ўкувчиликнинг дабдурустдан кўринмайдиган ички қатламларига олиб кириб, уларга персонажлардан ҳеч бирини айблашга имкон қолдирмайди. У шу тарзда ҳаёт англаб бўлмас сир, ҳеч қандай қолипга сифмайдиган жумбоқ эканини кўрсатади. “Бойчечак”, “Садоқат”, “Манглайдаги ёзиқ”ни мутолаа қилганида одам қалбидаги зиддиятли кечинмалар турмуш ташвишлар билан боғлиқ холда юзага келиши тўғрисидаги тасаввур янада теранлашади. Бу ҳақиқат Маъмура Зоҳидованинг ёзганлари ва аввалги давр қиссалари муқояса қилинганида ҳам ёки “Кутубхоначи хоним”, “Аввалгиларга ўхшамас”, “Номи Ҳабибим” билан таққосланганда ҳам ўз исботини топади.

Исажон Султон “Аввалгиларга ўхшамас”да замондошларимиз учун улуғ мутафаккир ижодини англаш, тушуниш томон йўл очиб, башарият дарди, қайғусини кўтариб яшаган бу сиймо шахси билан яқиндан танишитиради. “Аввалгиларга ўхшамас” ҳам тарихий мавзуни бағрига жо этган, ҳам глобаллашган давр манзарасини ўзида акс эттирган асар сифатида замонавий ўзбек адабиётининг муҳим ютуғи саналади. Чунки ушбу қисса композиция қурилишининг ўзига хослиги, тили жозибадорлиги, мазмун-мундарижасининг теранлиги жиҳатидан шу мавзуда аввал битилган асарлардан бирмунча устун туради.

Исажон Султон аввалги асарларидаги каби “Аввалгиларга ўхшамас”да ҳам шамоллар куйчиси эканлигини кўрсатди. Ҳамид Олимжон “Баҳт ва шодлик куйчиси” дейилганидек, “Аввалгиларга ўхшамас” муаллифини ҳам “шамоллар куйчиси” дейилса, айни таъриф унга хўп ярашади. Чунки у шамолни таърифлашга киришганида бирданига ҳаяжонга тушиб, дабдурустдан ёниб, жўшиб кетади. “Онаизор”, “Аввалгиларга ўхшамас”нинг шамоллар хусусида ёзилган саҳифалари бамисоли қўшиққа ўхшайди. Муқояса қилинса, замонавий ўзбек қиссалари айни жиҳати билан ҳам аввалги давр машҳур қиссаларидан алоҳида ажралиб туради. “Номи Ҳабибим” қиссани ўқиганлар ҳам бу ҳақиқатни тасдиқлайди. “Номи Ҳабибим” матнидан вазмин, маъюс, жарангдор оҳангларга йўғрилган, ўкувчи дилини тилим-тилим қиласидаги дилгир нола таралади. Истеъдодли ижодкор ўз асарида борлиқ ҳодисаларини, жумладан, шамолни қўшиқ қилиб куйлайди ва бу қўшиқнинг оҳанглари ва маъноси дилга жуда-жуда хуш ёқади. “Номи Ҳабибим”ни ўқиш ҳар бир ўкувчидаги ажаб бир завқ ўйфотиб, унинг кўнглидаги умид ва истакларни кучайтиради. У шу истакнинг зўридан бу қиссага қаттиқ боғланиб қолганини сезмай қўяди. Чунки бу қисса ўкувчи қалбида мафтункор, умидбахш қўшиқ бўлиб жаранглайди ва хаёл кенгликларида, тасаввурнинг бепоён сарҳадларида ажаб манзара ҳосил қилиб, кўнгилни кувончга тўлдиради. Бу кувонч кишини сокинликка, эзгу амалларга даъват этади. Унда аллақандай туганмас қудрат бордай туюлади. “Номи Ҳабибим” ўзбек қиссачилигига “насрнинг дағал кўринишлари чекиниб, унда назмнинг нозик тили” кучайиб бораётганига яна бир ёрқин мисол бўла олади. “Номи Ҳабибим” қиссасини ўқиганлар, ишонч билан айтаманки, албатта, узоқ вақт унинг таъсирида юради. Негаки қиссада, жумладан: “Кулбадами-кошонадами, барчамиз мусофири-мехмонмиз. Бу йўллар бирлашиб, ягона йўлга айлангай, бизни муқаддас манзил томон йўллагай... Ибтиоддан интиҳога қадар юрасан, тин оласан, тўхтаб ҳаёт бўсағасида ҳикмат излайсан! Кимнидир шоду хуррамлик сўнггида – азоб, кимнидир машақкату заҳматлар якунидаги шодлик кутмоқдадир”, дейилади (“Шарқ юлдузи” журнали, 2021 йил, 4-сон. – 47-бет).

Абдулла УЛУФОВ

Хозирги адабий жараёнга ўзгача тароват бахш этиб турган қиссалар турли мавзуга бағишиланган, бир-бирига ўхшамаган услубда битилган, ҳодисалар персонаж ёки муаллиф тилидан нақл қилинган бўлса-да, уларни бир жихат – одамлар маънавий мажрух эканликлари туфайли ўзларига берилган бебаҳо умр хазинасини бемаъни нарсаларга харжлаб, исроф қиляпти, деган фикр бирлаштириб туради. Ушбу қиссаларнинг мазмун-мундарижасидан шундай умумлашма маъно англашилади. Хусусан, Исажон Султон “Аввалгиларга ўхшамас” қиссасида ўкувчилар билан шу хусусдаги фикрларини ўртоқлашади. “Кутубхоначи хоним”дан ҳам, “Номи Ҳабибим”дан ҳам шундай мазмун келиб чиқади. Ушбу қиссалар XX асрнинг шу жанрдаги машҳур асарлари билан солиширганда, замонавий ўзбек насли ҳаёт ҳақиқатини акс эттиришда бир жойда депсиниб қолмагани, ўтган даврда унда жиддий ўзгаришлар рўй бергани ойдинлашади. Аввалги даврда китобхонлар эътиборини тортган асарларни замонавий қиссалар билан қиёслаб кўрганлар, албатта, бу фикрни тасдиқлашади. Ўз-ўзидан аниқки, бундай янгиланиш ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлардан келиб чиқади. Чунки бадиий-эстетик тафаккурда ҳам замона зайлига монанд янгиланишлар пайдо бўлади ҳамда улар билан боғлиқ ҳолда, жанрларнинг шакл-шамойили ҳам айрича кўриниш касб этади.

Замонавий қиссалар бир-бири билан мукояса қилинганида эса персонажлар руҳий ҳолатини Исажон Султон, Шойим Бўтаев, Маъмура Зоҳидова маҳорат билан тасвиrlагани аён бўлади. Аммо ушбу қиёслаш “Номи Ҳабибим”, “Босириқ” ёки бошқа асарларнинг мавқеига асло соя солмайди. Негаки уларда ҳам ҳаёт ҳодисалари ишонарли ифодаланади, муаллифлар персонажларнинг ҳолатини кўрсатишга ўзининг жуда кўп эҳтироси, руҳий кувватини сарфлагани билиниб туради. Энг муҳими, барча қиссаларда эзгу амалларга чорлов, ўкувчига хитоб янграйди. Муаллифларнинг ҳеч бири ўтмишни ҳам, бугунги замонни ҳам қораламайди. Улар ҳаётдаги мавжуд ҳодисаларни қаламга олиш орқали ўзининг кувончи, қайғуси, изтиробини ифода қилиб, ўзининг кўнгил оламига олиб киради. Ушбу асарлардан инсон турмуш ташвишлари, такдир тўсиқларига енгилмаслиги, ҳаёт тўхтаб қолмаслиги, давом этишини доим эсда тутиши керак, деган умидбахш маъно англашилади. Бу муаллифларнинг ўзлари эътибор қаратган воқелик ҳақиқатини англаш, уларнинг ичидаги инсонлар ҳолати, қайфияти, аҳволини тушунишга интилишидан келиб чиқади. Ана шу интилиш самаралари ўкувчи қалбига маънавий-руҳий кувват бўлиб қуйилади.

Ўз-ўзидан аёнки, шиддат билан кечаётган, турфа ўзгаришларга тўла замонамиизда адабиёт ҳақидаги алқовлар айримларнинг ғашини келтиради. Уларга қайсиидир шоир, ёзувчи тўғрисидаги мақтовлар муболага бўлиб туюлади, замонавий асарлар аввалги асарлардан анча паст қўринади. “Аввалгиларга ўхшамас”, “Кутубхоначи хоним”, “Бойчечак”, “Босириқ” ёки “Номи Ҳабибим” хусусидаги ижобий фикрларимиз тўғрисида ҳам “Мақтовни анча ошириб юборади” дейишади. Аммо инкорчилар биз мақтаган асарларни аввалги даврнинг машҳур қиссалари билан ёнма-ён қўйиб, ҳафсала билан мутолаа қилиб кўришса, замонавий қиссаларда ҳаёт ҳодисалари аввалги қиссаларга қиёслагандаги анча чуқур таҳлил этилганига, албатта, ишонч ҳосил қилишади.

Табиийки, замонавий қиссалар орасида ҳам маъно-мазмуни саёз, жуда жўн нарсалар мавжудлигидан кўз юмиб бўлмайди. Ўз-ўзидан аниқки, айни хилдаги ҳолат барча замонда кузатилади. Хусусан, Фолькиннинг “Йиртқич”и ночор битиклар сирасига киради. Унда, биринчидан, композиция тарқоқлиги, ҳодисаларга худди аввалги замонлардагидек, бир томонлама ёндашилгани, персонажлар қатъий тарзда оқ ва қорага ажратилгани аниқ ошкор бўлиб туради, қаҳрамонларнинг

гап-сүзи, ўзаро муносабатидаги сохталик дархол ғашни келтиради. Қаҳрамонлар бир-бири билан жуда чучмал гаплашади. Муаллиф ўткир сюжетни увол қилади. “Йиртқич”даги: “Зафар бўрини аввал эркалатиб, корнидан секин уқалаб босди. Гуллола олдинги икки оёғи чиқиб келаётган бўри боласини тортди. Бўри фингшиди. – Эрқак кучукча экан, – Гуллола бўри боласини қўлига олди. Бўри онасидай чиройли ёқимтой эди... Ҳамдам атак-чечак бўлиб юриб кетди. У билан бўри боласи ҳам бир ёшга тўлди. Ҳамдам кун бўйи уйга кирмай бўри боласи билан ўйнайди... Ҳамдам уйгониб, онасини излаб йиглаганча ташқарига чиқди. Сомонхона соясида ётган бўри боласи олдига борди. Бўри кучукчаси Ҳамдамнинг қўлидан ялади. Бўри боласи Ҳамдамга ёпишиб, енгларини тишлаб, торта бошлади. Болачаларнинг бири қўйиб, бири ётган она бўри устига чиқиб ўйнарди. Бир-бирини кувлашарди. Охири иккови ҳам чарчаб, бўрининг корни устида ухлаб қолишид”, (“Шарқ ўлдузи” журнали, 2021 йил, 11-сон. – 60 – 61-бетлар) каби ўринлар ўкувчини мутлақо ишонтирумайди. Каримберди Тўрамуродовнинг “Сўнгги бек” қиссаласида ҳам худди Фолькиннинг ёзганлариdek ҳодисалар жўн тарзда баён қилинади. Натижада, персонажлар “оқ” ва “қора” бўлиб қолади. “Сўнгти бек”да ўтган аср 20 – 30-йилларидағи мудҳиш ижтимоий воқелик ҳар томонлама ёритиб берилмайди. Аниқроги, Фолькин, Каримберди Тўрамуродовнинг ёзганларида ҳаёт ҳодисалари “Аввалгиларга ўхшамас”, “Кутубхоначи хоним” ёки Маъмура Зоҳидова қиссаларидағи каби таҳлил этилмайди.

Умуман олганда қисса жанридаги асарлар XX асрда кузатилганидек, ҳозирги глобаллашган даврда ҳам замонавий адабиётда алоҳида ўрин эгаллаб турибди. Шуни ишонч билан айтиш мумкинки, “Аввалгиларга ўхшамас”, “Кутубхоначи хоним”, “Бойчечак”, “Садоқат”, “Номи Ҳабибим”ни иштиёқ билан ўқиб чиқиш, бир оз қунт ва андак савия талаб қиласа-да, ўкувчини бадиий сўзнинг сирли-сехрли жилваларидан баҳраманд бўлишга мусассар этади. Чунки ушбу қиссаларнинг матнидаги сўзлар жилосидан туйғулар тиниқлашади. Улардаги таҳлилий, қиёсий мулоҳазалардан фикр сарҳадлари кенгаяди. Айни қиссалар замонавий ўзбек адабиёти жаҳон адабиётида алоҳида ўрин эгаллашга муносиб эканлигига аниқ исбот бўла олади. Мазкур асарлар муаллифлари глобаллашган замон берган имконлар туфайли аввалги давр адибларидан кўра анча ҳақгўй экани, улар ҳаёт ҳодисларини таҳлил қилишда ўз салафларидан бир қадам олдинга ўтиб олганини ҳеч ким инкор қилолмайди.

Шамол тегмаган ҳангома

Эгизак гаплар

Ашурали ЖҮРАЕВ

Машхур санъаткор – Ўзбекистон ва Тоҷикистон Республикаларида хизмат кўрсатган артист Ҳожибой Тоҷибоевнинг порлоқ хотирасига бағишиланади

Гапсиз ҳаёт ҳам, одам ҳам йўқ! Дунё ҳам аслида гапга суяниб туради. Гапнинг султони – инсон.

Ҳамиша қизиқ ва теша тегмаган ноёб гапларни, ибораларни эшитиб қолсам ёки ўқисам, кўз олдимга машҳур қизиқчи, қадрдоним, ҳалқ меҳрини қозонган кулги қироли Ҳожибой Тоҷибоевнинг нурли сиймоси келаверади.

Ҳожибой ака эшитган гапини, “кулоги”дан маҳкам ушлаб, гаптахтага ётқизиб, касал гапларни соғларидан ажратиб олиб, шартта гаптиғни олиб, операция қилиб ташлайдиган моҳир ва маҳоратли гап “жарроҳи” эди. У киши ҳангомабоп гапни ҳидидан, оҳангидан, мағзи ёки мазмунидан дарҳол биладиган машҳур гапшунос ҳам эди. Гап талқини ва таҳлилида Ҳожибой акага яқин келадиган қизиқчи ҳамон топилмаяпти. Борлари ҳам Ҳожибой акага тақлид қилишдан нари ўтолмаяптилар. Ўзларини қийнаб, ҳар хил гапларга, кулгига қолиб, нима қиласидилар? Тақлид биронвинг тўнини кийишдек гап. Биронвинг гапи биронники...

Ҳожибой Тоҷибоев ҳақиқий қизиқчи, ноёб истеъоддод эгаси эди. Она тилимизда, гап-сўзларимизда қанчадан-қанча ноёб кулгилар, ҳангомалар борлигини кашф қилди. Унинг кулгиси тагдор, мазмуни қатламадай қават-қават эди. Маззаси юракларга малҳам эди. Гапни теран англашда, англаб мағзини чақища чуқур ҳикматлар, ҳалқ донолиги яширганлигини кулги билан исботлади. Ўзбек кулгисини, ўзбек гапидаги қаҳқаҳани, ноёб қочиримларни дунёга намойиш этди: “Ўзбекнинг ўзи қизиқ, ўзидан ҳам сўзи қизиқ”, деб довруқ солган ҳам Ҳожибой Тоҷибоев эканлигини яхши биламиз-ку!

Ашурали ЖҮРАЕВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист. 1956 йилда туғилган. Абдулла Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институтини (ҳозирги ЎзДСМИ) тамомлаган. “Юрак бўронлари”, “Сенга кўнгил берсам”, “Дил гавҳари”, “Саҳифага сизмаган сатрлар”, “Майсалар уйгонган тонг” каби китоблари нашр этилган.

У кутилмаган, айтилган ва айтилмаган, айтиш эҳтимоли бор ёки йўқ гаплардан, тасодифан каллага келган, баъзан келмайдиган, тилга чиқмай бўғизда қотиб қоладиган ёки салмоғи баланд, тоши оғир гаплардан жозибали, маънодор, ҳаёси бутун, оила жам бўлиб эшитадиган бекиёс кулгига бой ҳангомалар яратиб кетди. Бугун унинг қизик гаплари, бебаҳо ҳангомалари, умрбоқий ҳазиллари кулгисевар ҳалқимиз қалбида яшаб келаётир. Бу барҳаёт кулгининг сири гапларимизда яширин. Бизда истаган гапни қитиқласангиз кулги чиқади, ҳангома пайдо бўлади, маъноси ўзгаради. Хоҳлаган гапдан қотиб-қотиб, яйраб-яйраб мазза қиладиган кулги, ҳангома ё бирор қочиримли, ё кесатиқли гап яратиш мумкин.

Гапларимизда жуда ҳам илдизи чукур, маъноси теран доно фикрлар олтиндай яшириниб ётибди. Гапда ҳикмат кўп... Гапимизда қизик-қизик ҳангома ва кулги сероб... Гап гулзорида қаҳ-қаҳа мўл...

Келинг, Ҳожибой Тожибоевдан илҳомланиб, гапнинг сирли ва сехрли дунёсига биргалашиб ижодий саёҳат қилайлик. Гапдан топилган ёки гапдан чиқкан ҳикмат тўла тиллоларни, ноёб кулгиларни бирга баҳам кўрайлик. Баъзан ғашга тегадиган катта-кичик тош гаплардан тишни эҳтиёт қилайлик. Айрим кимсаларнинг кўнглига тегиб кетадиган фараз ва кесатиқ гаплардан тилни тияйлик...

* * *

Луғатларда, гап – қуруқ сафсата, мақтанчоқлик деб таърифланса-да, у сўзлар орқали намоён бўладиган фикр: сўз, нутқ, мулоҳаза, ахборот, хабар, миш-миш, воқеа-ҳодиса, тугал фикрни англатган сўз ёки сўзлар бирикмаси ва гап бўлакларидан иборат эканлиги ҳам қайд этилган. Гап аслида инсон учун мулоқот воситаси, турмуш тарзининг, ҳаётининг ёрқин ифодачиси, мазмуни ҳам ҳисобланади.

Гап – ҳаёт. Гапсиз, гапирмай яшаш ҳам тилга тош осиб олгандай гап. Гапнинг вазифалари беҳисоб: баъзи гаплар инсоннинг ҳаётини ойдай ёритса, баъзилари қоронги манзилларга бошлайди. Гап одамни бениҳоя қувонтиради, баъзан жиддий хафа ҳам қиласи. Аслида гап тафаккур ва ақл кучи билан дунёни ўзгартиради, аммо турфа кулфатларга, нодонликка ҳам дучор қиласи, инсон умрини яхши фазилатлар билан безайди ва унга шафқатсизларча доғ туширишдек ёмон иллатларни ҳам бажарадики, буёғи энди одамнинг ўзига боғлиқ. Масалан, қиёслаганда ёки таққослаганда ҳам гапдан гап чиқади. Ўзбек ҳалқ мақолида айтилганидек, “Гапни оз сўзла, ишни кўп кўзла”. Ёки Абу Али ибн Сино бобомиз айтганидек: “Қуруқ гапнинг ўзи ҳеч қаҷон далил бўлолмайди”. Келинг, биз ҳам гапнинг қалитини излаб, ишга киришайлик. Бир “дув-дув гап” қилиб, шамол тегмаган гаплардан гаплашайлик...

Ана, хў ана, гапдарё тўлиб-тошиб, шовуллаб оқаяпти. Унга шўнгишга юрагим бетламайди, гапга андак уста бўлсан-да, оқиб кетишим ҳеч гап эмас. Гап денгизига тушай десам, қайғим жуда мўрт, чўкиб кетишдан кўрқаман. Гап тогига чиқай десам, жуда баланд, ҳайбатли. Мадорим йўқ, кучим етмайди. Гап сотовериб, гапга маҳлиё бўлиб, қулақ кетсан, тамом, ажалимдан бурун қанча-қанча қизиқ ва доно гаплардан жудо бўлишни истамайман. Тоққа чиқаман, деб гап чўққисидан қулақ, гап харсангларига урилиб, гапдай бўлак-бўлак бўлиб кетишини кўз олдимга келтирсан, юрагим орқага тортиб, тилим гапга айланмай қолади. Гап ширинми, жон ширинми...

* * *

Яхшиси, гапни, ғиж-ғиж гапга бурканиб ётган хўв Гаптепадан бошлайлик. Тепалик баланд эмасу, ўзига хос салобатли. Аста-аста юриб гап ахтарсак, гап титсак бўлади. Ҳар қадамда гап, шошмай, ховлиқмай изласангиз керакли гапларни албатта учратасиз.

Ашуралы ЖҮРАЕВ

Қани, энг зўр, энг сара, ноёб гапларга марҳамат, гапсевар, гапчевар, гапбоз, гапхўр дўстлар!

Биз, ҳақиқатан гапсевар, гапхўр, гапсотар, гапотар, гапқотар, гапга ботар халқмиз. Баъзан кўп гапириб, гапҳовузни тўлдирамиз, гапқудуққа чўкамиз. Ҳа, гапни жуда-жуда яхши кўрамиз. Гап билан ётиб, гап билан уйғонамиз. Тўшаклару кўрпаларни ҳам қуруқ гапга тўлдирамиз. Ҳатто тушларимизда ҳам гапириб чиқамиз. Бошқалар килолаб, мисқоллаб гапирса, биз ботмонлаб, тонналаб гапирамиз. Шундай устомон гап чаққонлар борки, улар гапдан тоғлар яратади, боғлар бунёд этади. Гап экиб, гапдан мўл-кўл ҳосил олади. Гапбоғни гуллатиб, гаптоғни яшнатади. Сўнг чойхонада ёнбошлаб гапчоқ қиласиз. Қозонларда гапдоғ қилиб, ош гап дамлаймиз... Ош ўрнига гап ошатамиз. Фақат суюкгапдан эҳтиёт бўлиш керак...

* * *

Гапга тўн кийдирадиган булбулигўёлар ҳам топилади. Улар гапни шундай боплайдиларки, гап-гап бўлганига пушаймонлар ейди. Шундай кўп гапирадиларки, ҳатто гап ўзини танимай қолади, гаплигини унутади.

Магзи тўқ, пишиқ-пухта зўр гаплар бор, пуч ва қўпик сачратадиган сачратки гаплар ҳам сероб. Кўзи очиқ, кўзи ожиз гаплар бор. Кўриб кўрмасликка оладиган ўр гаплар бор. Қулогига илинтирадиган тўр гаплар бор. Пушаймонлар едирадиган тўр гаплар бор.

*Қай бири рост, қай бири ёлғон гап,
Қай бири алмисоқдан қолғон гап.
Яңгисида янгилек йўқ, бу не ҳол?
Ўнги қолиб, чаппасидан олғон гап.*

Айрим оғзи полвон, тили чаққон гапсотарлар дастидан гап хирмонлари юксалгандан юксалиб бораёттир. Гапларимиз булувлар билан бўйлашиб бораётганидан ҳайратдамиз. Гапзорлар оралаб, гап бозорга борамиз. Гап сотиб, гап оламиз. Ва ҳаридорни гапга чорлаймиз: “Қани марҳамат, гапнинг додаси бор, мана бу ёқда ҳозир узилгани бор, диркиллаб, яшнаб турибди. Буниси кечаги гап. Лекин ҳали сўлимаган...”

* * *

Кино гап, театр гап – ана кўринг сахна ва экран тўла гиж-гиж майдагап. Адабиёт гап, телевидение, радио сийқа гап. Интернет аллақачон, беҳуда ва ғаламис гаплар уммонига айланган. Баъзи гаплардан магзава ҳиди келади. Хуллас, уй гап, тўй гап, кўча гап, ишхона гап, ошхона гап, чойхона гап. Ва бошқа... хоналар ҳам тонготар гап. Ўтқинчи ва беҳуда бу гапларга қачон тўямыз?.. Гапни еб бўлмаса, гап қорин тўйғазмаса. Қуруқ гап қошиқни йиртади-ку! Оғиздан эҳтиёт бўлинг.

Шундай олов гаплар борки, эшлишинг билан куйиб кетасан, кулга айланасан, товонингдан бошлаб, сочинггача ёндиради. Кулгапга айланасан.

Куйдириб кулдирадиган, йиглатиб қон қиласидиган зардали, заҳарли гаплар бор, кулдириб йиглатадиган мунгли гаплар бор. Дардли, дардсиз гаплар бор.

*Қалбингга қаймоқдай, асалдай ёқадиган зўр гаплар бор.
Юрагингни тилка-пора қиласидиган гўр гаплар бор.
Умринг йўлларига сийлов бўладиган дур гаплар бор.
Оҳиратингда мудом дуолар ёғдирадиган нур гаплар бор.*

* * *

Мана сенга олам-олам гап, юрагингта сиққанича ол: түғри гап, буқри гап, ўғри гап, пичинг гап, кесатиқ гап, жүн гап, аччиқ гап, нордон гап, зардоб гап, мақтөв гап, хушомад гап, писмиқ гап, сотқин гап, пахта гап, тош гап, кесак гап, гул гап, булбул гап, шамол гап, шаббода гап, бўрон гап, шайтон гап, фаришта гап... Яна қараш гап, адаш гап, яраш гап ҳам бор. Қараш гап – кўзга қараб “айтилади” ва мижжа қоқмай “эшитилади”.

Адаш гап – эса адашиб ёки билмай, тўсатдан айтилган гап. Адаш гап адашган одамнинг оғзидан чиқиб кетади. Баъзан билмасдан гапириб, кейин хижолат бўлиб юрасан. Агар имкони бўлса, гапдан адашмаслик лозим. Адашиш ёки адашиб хотўғри гапириш тилингдан илиндинг, деган гап.

Яраш гап – иккита уришиб ёки аразлашиб қолган одамнинг кўприги ҳисобланади. Яраш гапни амалга оширган киши доимо савобога кўмилади. Яраш гап қалбларни покликка, иймонга чорлайди. Яраш гап одамлар, қўшнилар, дўстлар, ҳатто давлатлар, жамоалар ўртасида айникса, эр-хотин учун ҳаво билан сувдай зарур. Яраш гап аслида меҳр билан қараш гап, дегани...

* * *

Иссик гап бор, дарҳол иситади, тананг, вужудинг яйрайди. Совуқ гап бор, эшитишинг билан музлатади. Икки томонга ёқадиган илимилиқ гап бор. Совий бошлаган овқатга ўхшаб иштаҳани йўқотади.

Асал гапни эшитсанг, қайта-қайта ялагинг келади. Магзава гапни эшитиш билан кўнглинг айнайди. Дарҳол тогора гапни ахтариб қоласан.

* * *

Пахта гаплар бор. Уни худа-бехудага ишлатмасдан, эгасини топиб, ўрнида қўллаш керак. Иложи бўлса, қават-қават қилиб қўйилса, яхши натижа беради. Кўмир гаплар бор. Уни кўп эшитсанг, юзинг қора бўлади. Семиз гаплар бор. Кўп эшитаверсанг, семириб кетасан. Озғин, қилтириқ гаплар бор. Ҳадеб қулоқ соловерсанг, қовурғанг кўриниб, суякларинг чиқиб қолади.

* * *

Билиб кўйгин, гапи гўзал одамнинг ўзи ҳам, қалби ҳам гўзал ва чиройли бўлади.

Гапи сассиқдан тезроқ қоч, бундайларнинг оғзи бадбўй ва ўzlари ҳам сасиб кетадилар.

* * *

Яна тўда-тўда, гурух-гурух, уруғ-уруғ, маҳалла-маҳалла, кўча-кўча, ҳовли-ҳовли, қишлоқ-қишлоқ, овул-овул бўлиб айтиладиган қизиқ-қизиқ, тузук-тузук, баъзан бузук-бузук, узук-юлуқ гаплар ҳам мавжудки, бирисини эшитиб, ҳайрон, бирисини эшитиб вайрон, яна бирисини эшитиб бағри қон бўласан. Охири айрон ичиб ё тинчийсан, ё гирён бўласан.

* * *

Битта-битта, четта-четта туриб, оға-ини, жўра-жўра, ақа-ука, опа-сингил, эрхотин, тоға-жиян, амма-хола, божа-божа бўлиб айтиладиган пинҳона, сирли ва сехрли гаплар бор. Уларнинг гапларига баъзан миш-миш, гийбат ва фиски-фасод гаплар ҳам аралашиб, гапнинг таъмини бузиб туради.

* * *

Тоза ва пок қалблардан чиқадиган булоқдай тоза, нондай ҳалол гаплар бор. Вужудингни яйратиб, яшнатиб юборади. Умрингга умр қўшади...

Қора юрақдан чиқадиган ҳасад, тухмат, гараз, ёмон, гумон гаплар бор, эшитсанг, юракларинг қон, дилинг хуфтон бўлади. Қалбинг озор чекади.

Гараз ният билан айтиладиган бадбин гаплар бор. Маразлик билан отиладиган сассиқ, писиллаб чиқадиган писмиқ гаплар ҳам бор. Бадбўй ҳидидан димогинг бўғилади.

* * *

Ҳақ гап ҳақиқатнинг туғишган қариндоши, чин гап эса тўғриликнинг ёрқин галабасидир.

Оғиздан билиб-бilmай, ўйлаб-ўйламай оғиздан чиқиб кетган фаросатсиз гап асло қулоқ танламайди. Бу шўрлик гап қайси қулоққа кирганини билмайди. У айланиб-айланиб барибир қўшимчалари билан кирган қулоқдан яна чиқиб кетади. Кейин у бошқа қулоқни нишонга олиб, абгор қилади. Гап ҳамиша мушук-сичқон овлагандек, гап ҳам қулоқ излайди, ов қилади. Ҳушёр қулоқдан кўра, бўш, ҳангоматалаб қулоқларни нишонга олади. Аслида ўзбек қулоғи – ҳангома, дедидеди, миш-миш, олди-кочди, фиски фасод гапларга ўч бўлади. Эшитишдан асло зерикмайди. Аслида ҳузур қилади, ҳаловат топади.

* * *

Гап занжирга ўхшайди. На боши, на охири бор унинг. Уланиб-уланиб, ҳалқа-ҳалқа бўлиб кетаверади, кетаверади. Гўё тоғдан тушаётган шалоладай. Шиддат билан оқиб кетаётган гапни на тўхтатиб, на ушлаб бўлади. Сой шовуллаб оқиб кетаётib, gox тошни суриб юборади, gox қирғоқдан тошади, gox бошқа ирмоққа йўл очади. Шошиб айтилган ва шошган гапга ишониб бўлмайди. Шошаётган гап шамолга ошно тутинади, шамолдай елади, эсда қолмайди. Бундай гапга шамол тегмайди. Шамол тегмаган гап машхур бўлмайди. Шамол тегмаган гапнинг қитиғи бўлади, овозаси тез тарқайди. Гапдонлар тез илиб кетади. Шамолга ўхшаб оғиздан-оғизга кўчиб юради. Шу боис, шамол уни чанг-губорлардан тозалайди. Қулоқларга оҳиста етиб борсин, деб пардозлайди.

* * *

Гап – камондан отилган ўқ. Агар гап яхши, эзгу ниятда айтилган бўлса, инсонга руҳий ва маънавий куч-қувват беради. Ёмон, ёвуз ниятда оғиздан чиқкан бўҳтон гап одамнинг юрагини жиддий жароҳатлайди, баъзан оқибати оғир ҳолатларга ҳам олиб келади. Қалбга зарба беради. Умрга зомин бўлади.

Гап жароҳатига энг зўр табиблару докторлар ҳам даво тополмайдилар. Гап жароҳати оғир – юракка чўқади, уни адо қилади. Ғавғо, фитна, иғво гаплар нафақат одамлар, балки давлатлар орасига ҳам нифоқ солган. Масалан, жанжаллар,

урушларни келтириб чиқарган сохта ва тухмат гаплар тариҳдан яхши маълумлиги бугун ҳам аён бўлиб турибди. Лекин баъзи жиддий келишмовчиликлар, чегара бузишлар доно ва ақлли гап билан тўхтагани ёки урушнинг олди олингани ҳам рост. Гап – сулхнинг калити.

* * *

Гап – сиртмоқ. Гоҳ гапирган, гоҳ ана шу гапни эшитганинг бошини сиртмоқ аёвсиз синаиди, турфа кулфатларга дучор киласди.

Гап – демократия либосини кийиб олган қўзбойлогич, ё сехгар. Гап тўғри йўлга чорлайди. Лекин тўғри йўлдан чалғитади ҳам... Шунда адашиб кетасан, адашиблар кетасан, йўлингни йўқотиб қўясан.

* * *

Одам қуруқ, сохта гап сабаб, гапга ишониб йўлини йўқотса ёмон. Дунёга келишдан, яшашдан мақсад тўғри йўл топиш, тўғри гапга суюниш лозим. Лекин тўғри йўлдан юришга лўттибоз гапдонлар, гапфурушлар йўл бермайдилар. Гап ташлаб чалғитадилар, гап билан алдайдилар, гап сабаб йўлингни тўсадилар. Сўнг силлиқ, майнин, айёр гаплар ёрдамга келади. Аста-секин бу гапларга ҳам ошно бўласан, ишонасан. Ишонган лаҳзадаёт чалғийсан, алданасан.

Чалғиши барча хатоларингни бошланишидир. Билиб қўй: илон гап, ари гап, чаён гап – чақса ўлдиради. Лекин умринг, ҳаётинг илон ё чаён гап қуршовида ўтса, жуда даҳшат. Жонингга тўзим берсин... Мушукдай мулойим, мусичадай хокисор гаплар эркалатади, эркалаб жонингни олади. Аммо шер гап, йўлбарс гап, қоплон гап, бўри гап – одамга куч-кувват беради, иродасини мустаҳкамлайди. Тулки гапдан эса эҳтиёт бўл, алдагани етмагандек, маддоҳ шоирга ўхшаб хушомадга ўргатади. Шундок ҳам бу ўткинчи дунё тулки гапга гарк бўлган. Билиб қўй, хатто шер ҳам тулки гапнинг қулига айланиб қолганини сезмайди... Хушомад ёқса керак-да! Шоир айтганидек: “Норнинг ит олдида чўкканин кўрдик...”

* * *

Гап ёқмай ўлсин-о, ёқмай ўлсин! Ёғдай ёқадиган ёқимли, малҳам гаплар бор. Тошдай ботадиган харсанг гаплар бор. Жонга азоб берадиган тикон гаплар бор. Кайфиятни кўтарадиган, хушбўй гаплар бор. Кўнгилни айнитадиган тузсиз, ёқимсиз гаплар бор. Думба ёғидан тайёрланган мулойим ва юмшоқкина қўйдай юввош гаплар бор. Бундай гапдан ҳамиша, ҳар доим эҳтиёт бўл! Акс ҳолда эшитавериб, ёғдай эриб, жизза бўлиб кетасан. Жизза гапдан, албатта изза гап чиқади. Изза гапдан сўнг, тизза гап ҳам бўлиши мумкин. Бир қўшиқда айтилганидек: “Нега ўз ҳолимга қўймайсан, эй гап?”

* * *

Элақда эланадиган майда, митта, кичкина чимчилоғ, ушоқ гапчалар бор. Улар туфайли эл оғзини бекитиб, элақ тутиб бўлмайди. Тўхтамасдан элайверади, элайверади. Қулоғинг ҳам, тилинг ҳам чарчаб кетади. Шунда ҳам элақ эринмай майда-чўйда гапларни элашдан тўхтамайди. Аслида майда гап катта гапдан кучли. Керак бўлса катта-катта гапларни яксон этиб, чилпарчин қиласди. Катта гап тоғ бўлса-да, майда гап уни қулатади. Майда гап бомбадан кучли. Майда гап вирусга ўхшаб тез юқади ва тез тарқайди. Майда гап – катта гапнинг жилови. Сичқон бутун бошли дон тўла омборни пайҳон этиб кемирганидек, майда гап ҳам одамни адойи тамом қиласди. Баъзи ҳолларда тобутга тиқади...

Ашуралы ЖҮРАЕВ

Фалвир гаплар бор. Элаганда катта-кичик гаплар құмдай шовуллайди. На әлакда, на фалвирда, на уйда, на қүчада, на қундузи, на тунда гап турмайды. Кун давомида, кечқурун ва кечаси ҳам гап ором олмайды, миңжә қоқмайды. Уйқу нималигини билмайды. Гапга тинчлик, жимжитлик бегона. Гап эса доим ҳаракатда. Ҳаракатда баракат бор, дейишади-ку! Ҳали ҳам тегирмондан бутун чиқадиган устомон, ҳийлакор гаплар борлигини унутмайлик...

Мақолда айттылғани каби, “Эл оғзига әлак тутиб бўлмагани”дек, фалвирни ҳам тўхтатиш бефойда... Аммо, “Палончи билан қуда бўлма, қизи гап бўлган”, деган гапам бор. “Гап” сўзининг кудратини қаранг, бир оилани шармандалиқдан сақлаб қоляпти.

* * *

Хой, биродар! Сиз ҳам бирор пайт Гаптепанинг ёнидан ўтганмисиз? Жуда ажойиб, жуда баланд кўркам ва гала-ғовур тепада ўзи! Эътибор берган бўлсангиз, ўнг томони рост гаплар маҳалласи, чап томонида ёлғон гаплар, ғуж-ғуж бўлиб, бижгиб ётибди. Икки маҳалла бир-бири билан ҳеч қаҷон чиқишилмайды. Рост гап тўғрилик ва ҳақиқатнинг этагидан маҳкам тутган. Ёлғон гап алдов, лўттибоэлик ва такаббурликни ўзига абадий шиор қилиб олган.

Рост гап аста-секин босиқлиқ ва вазмин фикрлар билан тушунтиради. Ёлғон гап фақат олиб қочади, алдайди, ишонтиришга интилади. Баъзан қурғур ишонтиради ҳам. Агар оғзаки ишонтиролмаса, қофоз орқали, имзо қўйиб, муҳр босиб ишонтиради. Гапга ишонмасанг ҳам муҳрига ишонасан. Эҳ-хе, бу ёлғон исботлагунча не-не замонлар ўтиб кетади. Баъзан рост гап ҳам ёлғон гап олдида ер чизиб қолади. Ёлғоннинг бети курсин!

Ёлғон гапнинг пири – шайтон, унинг нағмаси қўп, найранги, алдови қўп. Мақтовни ёмғирдай ёғдиради, хушомаднинг энг сара тўнларини кийдиради, ҳамдусанолар мумтоз куйдай янграйди. Нозик жойларни бўшаштириб, ишонтиришга даъват этади. Баъзан ўйлаб қоласан: шайтон ҳам маддоҳ ижодкордан таълим олганмикин, деб.

Рост гаплар хирмон-хирмон бўлиб ётибди. Эга йўқ, харидор оз. Пойгада ёлғон гаплар устунлик килаётир. “Замон зўрники” деганлариdek, ёлғон гап анчамунча қутуриб, нарвоннинг тепасига чиқиб олди. Ёлғоннинг баъзи ҳолларда ёки ҳолатларда нуфузи баланд...

Минг чиранмасин, ёлғон ҳеч қаҷон рост бўлолмайды. Ёлғоннинг умри қисқа, қадами майиб. Узоққа боролмайди. Бунга қисқа даврда хазон бўлган шўро тузуми даври ёрқин мисол бўла олади. Ҳазрат Алишер Навоий ёзганлариdek: “Ёлғончи сўзин бир-икки қатла ўткаргай, ўзга нетгай? Ёлғон зоҳир бўлғондин сўнгра анча расвониг ётгай ва сўзи эътибори эл кўнглидин кетгай”.

Шоир Абдулла Орипов ёлғонга шундай қойил таъриф беради:

*Аввал ҳилол бўлиб кўринди ёлғон,
Сўнгра қулоч ёзди улкан ёйсимон.
Роса кучга кириб тўлин ой бўлгач,
Дунёни Ёлғон деб айлади эълон...*

Шоир яна бир шеърида: “Менга хушхабар айт, ёлғон бўлса ҳам”, деб баралла ёзган.

* * *

Рост ва ёлгон ўртасидаги аёвсиз жанглар, баҳслар ҳали барҳам топгани йўқ, ҳеч қачон тўхтамаса ҳам керак. Биз биламизки, ғолиблик шоҳсупасида РОСТ ҳамиша ғолиб бўлиб, мағрур туради. Унинг тақдирига ғолиблик мухри абадий босилган. Юсуф Ҳос Ҳожиб ёзганидек: “Қайси бир тўғри нарса оғадиган бўлса, рост турмайди, ийқилади. Ҳар бир тўғри нарса ийқилмайди. Рост туради”.

Ҳар қанча чиранмасин, довруқ солмасин, бақир-чакир килмасин ЁЛГОНнинг умри ҳам, қадами ҳам қисқа. Ёлгон пуфлаб шиширилган шарга ўхшайди. Арзимаган ҳаракат билан ёрилиб кетади. Лекин ёлғоннинг даври-даврони келиб, бозори чакқон бўлган кезларда хушомадлар авж олади, чапдаст лаганбардорларнинг савдоси юришиб кетади. Порахўрларнинг иштаҳаси карнай бўлади: хўлу қурукни, тошу кесакни, еру сувни бирдай ютади, ютаверади, ютиб-ютиб тўймайди. Кейин уларни охир-оқибат ер ютади. Очкўзнинг кўзлари тупроққа тўлиб, нафслари мангу ором олади.

Ёлғон ва ёлғончилар эришадиган “ғалабалар”нинг манзили унча узоқ эмас. Улар берган ваъдаларнинг мағзи йўқ, бари пуч. Белгилаган вазифалари кўпик билан битилган. Шиорлари қорга ёзилган. Биз ёлғоннинг фожиаларини, ёлғон ёғдирган қулфатларни ва ёлғон жамият қандай оғир оқибатларга олиб келишини собиқ шўро даврида кўрдик-ку!..

Кичик-кичик куртдай-куртдай ёлғон гаплар бор. Ачитиб чақадиган бит ва бурга ёлғон гаплар бор. Захри заҳардан ўткир чаён ёлғонлар бор, чакса, гумдон қиласи. Муштдай-муштдай, ғиштдай-ғиштдай ёлғон гаплар бор. Дарёдай пишқириб оқадиган, ҳатто қирғоқларни ўпириб кетадиган ёлғон гапларга нима дейсиз? Энди катта-катта, улкан-улкан ёлғон гапларнинг маҳалласига ўтмай қўяқолайлик. Одамлар ҳам уларнинг савлатидан ҳайиқадилар, сесканадилар...

* * *

Афсус-надоматлар билан бир қур ўйлаб қўрайлик, аслида Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир каби миллатнинг улуғ зотларини қатағон дорига рўйбарў қилган ҳам ёлғон, ҳasad, тухмат гап эмасми? Саид Аҳмад, Шуҳрат, Шайхзода, Миркарим Осим каби заҳматкаш ижодкорлар ҳам чақувдан иборат ёлғон гапнинг қурбонларига айланмадими? Бизга замондош бўлган Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Одил Ёкубов, Пиримқул Қодиров, Ҳалима Худойбердиева, Омон Матжон сингари устозлар номлари сотқинлик, кўролмаслик, ҳasadгўйлик гаплари билан суғорилган сафсата ва чакув гаплар туфайли “кора рўйхатлар”дан ўрин олмадими? Бу қаттол рўйхатлар уларнинг умрларига зомин бўлмадими, ҳаёти ва ижодини кемирмадими?

Қаранг, ғалати ҳолат: гап ҳақиқий адабиётни яратишга, уни юксалтиришга хизмат қиласи. Адабиётнинг асил мағзи рост гап. Лекин ёлғон, тухмат гап адабиётни емириши, ижодкорни бадном қилиши етмаганидек, уни ҳатто қатағонгача олиб боради. Бу рост ва ёлғон гапнинг минг-минг йиллик аёвсиз курашларининг ҳосили эмасми? Қачон тугайди бу кирғинбарат жанг? Унинг поёни, чеку чегараси борми?

Шу ўринда буюк адиб Абдулла Қаҳҳорнинг рост ва ёлғон гап ҳақида айтган фикрларига қулоқ тутайлик: “Ҳар бир мансабдор ўзидан юқорига рост гапни айтмайди”. Ёки “Ёлғончи бир марта рост гапирай деганда тилдан қолган экан”.

* * *

Гап ҳамон турли найрангбозлик охангларида, усулларида одамларга таҳдид солади, дүк килиб күркитади, бақиради. Ҳар хил найранглар қиласи. Масалан, учар гап, күчар гап, кечар гап ҳам бор. Оғиздан чикар-чикмас учар гаплар ўз-ўзидан учеб бориб қайси қулоққа, қайси қўндоққа қўнади, хеч ким билмайди. Учар гапларни учар одамлар гапирадилар...

Кўчар гаплар оғиздан-оғизга, қулоқдан-қулоққа кўчманчилардай кўчиб юради, худди кўчма гаплар каби. Билиб қўйинг, баъзан битта, баъзан тўда-тўда, гурух-гурух бўлиб кўчадиган кўчар гаплар бор. Худди экинзорларни пайҳон қиласидан чигирткалар тўдасидай.

Бир хил бўлмагур, енгил-елпи, беҳаё, пардасиз гапларни эшитиш билан дарҳол воз кечиш керак. Эшитган заҳоти ахлат кутига ташлаб юбориш зарур...

Гап ҳали-ҳануз йўлимизни, қадамларимизни пойлайди. Гапнинг қулоғи одамларнинг оғзида. Гапнинг олдида пицирлаб ҳам, имо-ишора қилиб ҳам бўлмайди.

* * *

Гапдан жуда-жуда эҳтиёт бўлинг! Гап ҳам камоннинг ўқига ўхшаб шиддатли. Камондан бир учдими, ортга қайтмайди. Кимнидир яралайди, жароҳатлайди, кимнидир даволайди. Бошқа биронни савалайди. Билиб қўйинг, бу дунёда энг оғир, энг даҳшатли ва энг мураккаб гап – гапирилмаган, жимгина “айтилган” гап бўлади. Бундай ҳолатга кўп дуч келамиз. Масалан, шундай одамлар борки кўп гапирамайди ёки гап билан “танбех” бермайди, фикрини очиқ айтмайди. Айтмайди-ю, гапириш ўрнига ўқрайиб, қовоқларини уюб, “ола қарааш” қиласи, лекин бир оғиз ҳам гапирамайди. Нима демоқчи, нима гап айтмоқчи эди, билмайсиз, билолмайсиз. У айтмоқчи бўлган гапни тусмоллаб, ҳар куни бир ўйлаб, охири “унутасиз”. Лекин ўша одамнинг айтмоқчи бўлган гапини эшитолмай додга қоласиз. Айтса, гапиrsa нима қиласиди? Гапирамай, одамни адойи тамом қиласи. Ахир бир оғиз гапиrsa, ўлиб қолардими? Ичидаги гапи ижғиб-бижғиб кетган бўлса керак-а?..

* * *

Соҳибқирон Амир Темур ҳам: “Тил – қиличдан ўткир”, деганлар. Бу фикрни Маҳмуд Замахшарий ҳазратлари ҳам тасдиқлаган: “Кўпинча тил билан етказилган жароҳат қилич билан етказилган жароҳатдан оғирроқдир”.

Алломаларимиз бу дарднинг ҳам шифоси борлигини башорат килганлар. Улар гап жароҳатига, “Фақат яхши сўз ва ширин тил унга малҳам ва роҳатдир”, деганлар.

Кўярпизски, ёмон, ёлғон ва жароҳат етказадиган оғир гапларнинг қалкони, даволовчи табиби – яхши сўз, ширин гаплиги ойдай равшан. Халқимиз топиб айтганидек: “Яхши гап билан илон инидан чиқади”. Воҳ, яхши гапдан айланай, унинг курдатини, зўрлигини, бир ўйлаб кўринг? Яхши гапнинг меҳри билан заҳарли илон инидан чиқади-ю, айрим одам боласи яхши гапни эшитгиси келмайди ё яхши гапга кирмайди. Аксинча яхши гап айтсангиз, заҳрини сочади. Агар бу ҳолни илон кўрганида лол ва ҳайрон бўларди. Наҳотки, яхши гапни эшитганда илончалик бўлмасак... Наҳотки, тўғри ва рост гап айтишдан кўрқсак. Қачон айтамиз рост гапни?.. Қачон яхши гапнинг гадоси бўламиз?..

* * *

Яна бир гап:

Ўзбекларда гап кулги ё асқия билан янада хушрўй бўлади. Агар гапларимизга жиндай қочирим, жиндай кесатик, жиндай ҳазил аралашса, жозибаси ошади. Ўзбекнинг ёқимтой, бегараз, беминнат, очик қалб билан айтган ҳазилини чин ўзбек тушунади. Гапларингни бебаҳо хидидан, тенги йўқ жозибасидан гидирсиз ҳазилларидан, самимий кулгиларингдан айланай, ўзбегим! Ўзбегим – доно ўзбегим... Айниқса, ҳалқнинг тафаккури, билим, дунёқараши теран бўлса, доно гапнинг қадри баланд ва яна нуфузи юксалади. Ақл ва билим – доно гапни англайди. Баъзан афсуски, доно гапларга муҳтож бўлиб қоласан, қучоқ-қучоқ, пачоқ-пачоқ гаплар орасидан донасини излайсан. Излаб хуноб гапга ғарқ бўласан. Доно гапни эшлиши – ҳамиша маънавий байрам...

* * *

Масалан, нима учун “қўшма гап” дейилади? Аввал роса қўшиб-қўшиб, андак қўшиб-чатиб, сўнгра қўшилиб-қўшилиб, гурух-гурух, тўда-тўда, қўуни-қўшни, овул-овул, маҳалла-маҳалла, қишлоқ-қишлоқ бўлиб айтилган гаплар йиғиндиси қўшма гапларга киради. Қўшма гапнинг эгаси ҳам, кесими ҳам бўлмайди. Қўшма гаплардан келиб чиқкан катта ғавғолар, уруш-жанжаллар, фисқу фасодларни суриштириш жараённида ким қанча гап қўшганини ва бу гапларнинг қанчаси росту ёлғонлигини қонуний аниқлаш жараённида ҳатто энг ўткир ва тажрибали ҳукуқшунослар ҳам аниқ ва тўғри жавоб беролмайди. Қўшма гапдан ҳақиқат излаб бўлмайди.

Гаплар орасида энг хавфлиси қўшма гап. Иложи борича, қўшма гапга яқин ҳам келмаслик ва қўшилмаслик керак. Бу учун қўшимча сабр ва ирова керак. Ҳадеб қўшилаверсанг, бўлар-бўлмасга тумшуғингни тиқаверсанг, охир-оқибат қўшмачи, деган ном олишиңг ҳеч гап эмас. Қўшмачига ҳам чидаса бўлар, фақат қўшма гап билан қўшмозор бўлишдан Худо асрасин!

* * *

Сўроқ гапнинг ҳам қувонч ва изтироблари бор. Гарчи сўроқ гапнинг хавфи ўзида бўлса-да, бу гапга аралашган ва кўп саволлар беравериб, ҳамманинг тинка-мадорини қуритадиган одам охир-оқибат ўзи ҳам сўроқ стулига ўтириши мумкин. Ўшанда у сўроқ ёмғири остида қолиб, сўроқ бўронларига дуч келиши аниқ. Табиатдан савол беришга жуда ўчмиз. Ўзимизга керакли, кераксиз, алоқаси йўқ нарсаларни, воқеаларни билгимиз келади. Баъзан сўроқ гапни тўроқ гапга айлантирамиз. Тўроқ гап ўз-ўзидан ўроқ гапга келиб тўхтайди. Ўроқ гап яна сўроқ гапни даста-даста қилиб ўришга тушади. Сўроқ гапни ўришда тузоқ гапга илиниб қолмасанг бўлди... Охир-оқибат булоқ гапдан ичиб покланасан. Кейин пок ният билан улоқ гапнинг кўпкарисида от сурасан.

Ҳаёт сўроқ гаплардан иборат. Ҳар қадам сўроқ гап. Масалан, ичкарида ҳам, ташқарида ҳам, уйда, тўйда, кўчада, тантана ва катта-кичик йиғинда, маъракада сўроқ гаплар янграб, эшлилиб туради. Биласанми, сўроқ гапнинг ширинидан азоби яхши, саволидан жавоби яхши. Лекин жавоб топиш азоб...

* * *

Ундов гапдан эхтиёт бўл! Ундов гап катта ва кучли оғиздан чиқади. Салобати юксак, салмоги баланд бўлади. Ундов гап айтилиши билан етти маҳаллага етади. Ундов гапда меҳрдан кўра қаҳр кўп. Ундов гапга тош осилган бўлади. Баъзан юракка, баъзан қулокка оғир ботади, ўша оғир тош.

“Нонни катта тишласанг ҳам, гапни катта гапирма”, деган мақолни ундов гап ёқтиримайди. Ундов гап дағдага билан минбарни кўрқитади ва титратади. Йўғон бармоғини нуқиб, залдагиларни таҳлиқага солади. Ундов гапдан ақлли фикр кутма. Ундов гап белгиси остидаги нуқта қўйилганини ҳамиша ёдингга тут! Гапнинг тақдирини шу оддий нуқта ҳал қиласди.

Ундов гапнинг яна бир имтиёзи бор. Унинг айтгани айтган, дегани деган. Гапингиз тўғрими, нотўғрими ундов гап тасдиқланганидан кейин ҳал бўлади. Шундай пайтларда қанча-қанча тўғри гапларнинг қовурғалари синиб кетади. Қанча-қанча ёлғон ва нотўғри гаплар тантана қиласди. Ундов гап шафқатни билмайди... Ундов гапдан қўндоқ гап афзал. Амаллаб жон сақласа бўлади.

* * *

Гапни ниҳоятда топқирлик ва ақл билан ўз ўрнида айтиш керак. Топиб айтилган гап – ақлнинг ютуғи. Ноёб гап эса олтиндан ҳам киммат. Лекин ноёб гапни топиб айтиш учун ноёб ақл керак. Аслида фавқулодда айтилган фикр инсоният, табиат, жамият тақдири ривожига, тараққиётига дахлдор бўлиши мумкин. Хуллас, топиб гапириш ҳам – санъат. Топган зўр гапни ўз ўрнида, даврасида айтиш ҳам истеъод меваси.

Вайсақи гап, лағмондай чўзилган ичак гап, бехуда гап, кераксиз гап, юраксиз гап, латта гап, патта гап, қайтариқ гап, қилтироқ гап, дабдаба гап, асаса гап, дастлаб шивир-шивир, сўнгра пичир-пичир, безор бўлиб ижир-ижир гап, бижир-бижир гап етмай қолганига вижир-вижир гап, газагига қикир-қикир гап. Охири питир-питир гап... Бу гап гуллаб ўз-ўзидан бидир-бидир гапга айланади. Сўнгра майдонга мушт кўрсатиб, ғажир-ғужур гап тушади. Иккаласи тил топишиб, ғичир-ғичир гапга айланади...

Гап айтишнинг ҳам ўрни, жойи, вақти, давраси бор. Ўринсиз айтилган гап томоққа қадалган сүякка ўхшайди. Масалан, эшигтан заҳоти кечиктиргасдан айтиладиган гап бор. Шошмасдан эртага айтиладиган гап бор. Бир хил гапларни бир ой, олти ой ёки бир йил ўтказиб айтса ҳам бўлаверади, аҳамиятини йўқотмайди. Шундай гаплар борки, уларни bemalol тилнинг тагига ташлаб қўйиб, кейин ҳам айтиш мумкин.

Яна бир гапдан эхтиёт бўлинг: шаллақи гап айтган аёл, олдин яллоқи гап билан ошно бўлади. Кейин олдинги мавқенини тиклаш учун тилига эрк беради, холос... Ўзлигини намоён қиласди! Валлоҳи гапга ўтади.

Гапнинг қисқа, калта ва лўндаси яхши. Ҳазрат Жалолиддин Румий ёзганидек: “Сўз кўпайганда мақсад унутилади”. Халқимизда, “Гап кўп – умр оз”, деган мақолни ҳам унутмайлик... Бундан ҳам “силлиқ” мақол: “Кўп гап – эшакка юк”. Нега отга эмас?!.

* * *

Бир хил одамлар тўғрисида “гап ютади” дейишади. Бошқа бирорларини “гап кудук” деб атайдилар. Лекин одамнинг қанча гап ютиши ҳисобланмаган. “Гап кудук” одамнинг ичига қанча гап сиғдира олиши ҳам исботланмаган. Лекин

уларнинг гап ютадиган омбори ҳам, гап қудуғи ҳам жуда чукур, жуда кенг бўлса керак. Аслида бундай фазилатларга эга одамлар олийжаноб одамлар бўлишади. “Гап сотар” дейишларидан кўра, уларга “гап ютар” деган ном ёқса керак. “Гап арик” дейишдан “гап қудуқ” маъкул бўлса ажаб эмас. Ҳар қалай қудуқдан гап чиқиши қийин. “Гап ҳовуз”га ҳам ишонса бўлади.

Ҳаётда гап сотадиган, гапга сотилидиган, гапни сотиб оладиган харидорлар ҳам етарли. Лекин бундай кимсалар асло барака топмайдилар. Гап сотиб обрў олган одамни кўрмадик. Гап қўй ёки мол эмаски, дарҳол бўйнига ип солиб гап бозорга олиб борсанг. Масалан, ҳўқиз гап зўрга пишиллаб нафас олади. Сигир гапнинг елини сутга тўла. Қўчкор гапнинг кўзи маъраётган қўй гапда. Бозорнинг четида, яхши гапни кўпкарига олиб чиқиш мақсадида, от гап савлат тўкиб турибди. Ёнида той гап ҳам бор. Мол гапдан эҳтиёт бўлинг!

Характеримизда гап сотиши, гапга сотилиши, оддий, содда одамлардан гап олиш ва бу олган ўлжа гапларни керакли одамларга, керакли жойларга тезроқ етказиш, аникроғи сотиши тажрибаси анча ривожланган. Бундай андишасиз ишларни бир зумда боплаймиз. Энг ёмони эшитамизу, дарҳол сотамиз. Ўйлаб ҳам, маслаҳатлашиб ҳам ўтирамаймиз. Тез сотамиз. Негадир доимо биринчи бўлиб сотгимиз келади.

Бу ярамас сотқинлик – иллати қонимиизда қачон пайдо бўлганини ҳеч ким билмайди. Бир олим акамиз айтиб берган аянчли воқеа ёдимга тушди. “Ўзбеклар иши” авж олган йилларда қаттол қонхўр Т.Гделян 5–6 кишини ҳибсга олиш учун Хоразмга борган экан. Лекин у бир ҳафта қолиб кетибди. Қайтишда 92 нафар одамни қўлига киshan солиб, олиб келган. Ана сизга сотқинликнинг оқибати. Бундай ачинарли, ҳатто ёзиш ҳам оғир бўлган мисолларни ҳар бир вилоятдан, тумандан, қишлоқ ва маҳалладан истаганча келтириш мумкин. Бу ярамас иллат ҳозир йўқолиб кетган, деб ўйлаган одам хато қиласди. Одам зоти бор экан, бу иллат йўқолмаса керак. Гапни қисқа қилиб, айтмоқчимизки: гап сотиши ҳам, гапга сотилиши ва гап олиб сотиши ҳам қандай шаклда бўлишидан қатъи назар сотқинлик ҳисобланади. Устоз Неъмат Аминов айтганларидек: “Сотқинлар барака топмайди”. Ўлсин, сотқин гап!..

Икки оғиз “гап ташувчи”лар ҳақида гап. Гапираётганда кўзлари жовдираб, тўрт томонга қараб, олазарақ бўлаверадиган одам билингки, гап ташувчи бўлади. Бундайлар ҳам сотқин сингари хавфли ҳисобланади. Уларнинг олдида тезкор почта хизмати ҳам бекор. Ҳозир кўл телефони чиқиб, гап ташувчиларнинг ишлари енгиллашди. Гап ташувчилик иллати юраги тор, эшитган гапини дарҳол бирорвга ёки эгасига етказмаса, тарс ёрилиб кетадиган одамларнинг жонига телефонлар катта хизмат қиласди.

* * *

“Гапни ковлама” ёки “гапнинг кетидан қувма”, “гапни бурма” деган машхур иборалар бор. Ковласанг, гап қувсанг ҳар хил бало-қазоларга дуч келишинг тайин. Чунки гапдан ҳар хил мазмун, муддао, турфа хил маъно келиб чиқади. Баъзи гапларни тинглаш жараённада яхши ниятда айтилганидан хурсанд бўласиз. Одамнинг кўнглини кўтаради, эзгуликка бошлайди. Афсуски, баъзи гаплардан димогни ачитадиган, кўнгилни айнитадиган бадбўй хидлар таралади. Баъзи ковланган гаплар фийбат, фиски фасод кўзгатади. Айримлари уриш-жанжалга, ёқа йиртишга, бир-бировни бадном қилишга, ору номусини топташга сабаб бўлади. Ковланган, кетидан қувилган гапларнинг жонажон ошноси, яқин қариндоши “миш-миш”, “деди-деди” деган гаплар ҳисобланади. Боболаримиз, момоларимиз: “Илоё, миш-мишчининг, фийбатчининг уйи куйсин, тили кесилсин”, деб дуоибад қилишган.

Ашуралы ЖҮРАЕВ

Миш-миш гапни, айниңса ғийбатни яхши күрамиз. Ҳу-уз-зур қилиб гапирамиз. Янада ҳу-уз-зур қилиб эшитамиз. Гапириб яйраймиз, роҳат қиласынан. Ызимиздан ҳам күшиб-чатиб бошқаларга етказамиз. Миш-миш гапни аста-аста муштумышт гапга айлантирамиз. Бу ҳаракат кишт-кишт гап ёки пиш-пишт гап билан яқунланади. Миш-миш исбот топмагандан сүнг прокурор ё милиция иш-иш гап қиласы. Кейин тилинг осилиб пиш-пиш бўлиб қоласан. Умринг охир-оқибат қишиш гапга айланади.

*Миши-миши гапдан доимо ҳазар қилинг,
Сассиги чиқиб кетса ўзингизни “пазор” қилинг.
Изво гапни тез тарқатинг, кеч бўлмай туриб,
Ўлдиринг бир покдомонни ўзи ўлмай туриб.*

Одамлар бундай – турки совуклардан кочадилар. Ва: “Қўйинг, бу миш-мишни. Эшитган қулоққа ёмон. Бироннинг тинч оиласини бузиб юборманг”. Ёки “Анаву одамнинг башараси ҳам, гапи ҳам совук, ўзи ниҳоятда ёқимсиз”, деб танбеҳ берадилар.

Эй, азиз биродар! “Миш-миш”чилардан тезроқ коч, “деди-деди” дегувчилардан йироқ бўл. Бундайлар одам зотининг чиқиндилари хисобланади. Уларнинг чин дўстлари – шайтон эканлигини унутманг!..

Жуфт гап, тоқ гап, ярим гап, бутун гап, чала гап, оч гап, тўқ гап. Яна бўлган гап, бўлмаган гап ҳам бор. Икки кишининг бир хил, бир овозда гапиргани – жуфт гап. Жуфт гапнинг биттаси айтилса, тоқ гап. Ичидаги қолиб кетгани ярим гап. Эга-кесими жойида бўлса – бутун гап. Тескариси – чала гап.

Бўлган гапдан бўлмаган гапнинг шов-шуви кўп. Чунки хали содир бўлмаган нарса ёки воқеа кўпчиликни қизиктиради. Бўлмаган гапнинг овозаси тез тарқайди. Уни ҳамма билгиси, биринчилардан бўлиб эшитгиси келади. Бунчалар сирли бўлмасанг, бўлмаган гап!..

* * *

Ит гап, бит гап, кит гап. Агар гап эшитган одамни “тишлаб” олса, билингки, бу – ит гап. Агар эшитган одамнинг бир хил жойини гап “чақиб” олса, тамом бу бит гап. Агар эшитган гапи қулоғига сифмай оғирлик қиласа, танасига тошдай ботса, бу – кит гап...

* * *

Кўтириб гап, чўтириб гап, ўтириб гап, битириб гап, бидириб гап, қитмириб гап, охир-оқибат ё бўғоз ё қисириб гап. Эшитганда эшак еми тошса – бу кўтириб гап бўлади. Юзига қараб айтиганда, юзи кўринмаса – бу чўтириб гап бўлади. Эшитганда жойида қотириб қолса – бу ўтириб гап бўлади. Гапни битирмаса, бидириб-бидириб қилиб, қитмириб гапга буриб юборади. Сўнгра питир-питир гап йўргалаб қолади. Оқибат қидир-қидир гап билан тугайди.

* * *

Тез айтиш: Бош ва ёш гап билан ош гапга кетаётса, йўлда тош гап билан мос гапни учратибди. Бу ёқда тўш гап билан пўшт гап хуш гапни излаётган экан. Яна шўрлик бўш гап, шош гапдан узаман, деб гўшт гапга ем бўлди.

* * *

*Үра ғаплар бор – фақат күміб құтуласан.
 Тұра ғаплар бор – савлат түкіб, әүддайиб юради.
 Күра ғаплар бор – фақат сихга тортиб газак қиласан.
 Жұра ғаплар бор – улфатчиликка ярайди.
 Ыта ғаплар бор – жонингдан ўтказиб юборади.
 Бұта ғаплар бор – қиркән саин, шохлайверади.
 Сұта ғаплар бор – фақат сұтаклар оғзидан чиқади.*

* * *

“Тұғри ғап түкканингга ёқмайды”, деган машхур ибора ҳаётимизга сингиб кеттган. Аслида тұғри ғапни айтиш шунчалар осонми? Ёки тұғри ғап атайлаб ном ортириш учун айтиладими? Ёки “қаҳрамон” бўлиш учунми?

Тұғри ғапни айтиш асло қаҳрамонлик ёки үзини күрсатиш эмас. Тұғрилик йўли ҳар бир инсоннинг виждоний бурчи, қалбини поклаш, иймонни мустаҳкамлашдир. Норози ноталардан юракни тозалаш. Атрофимизда бўлаётган камчиликлардан қутулиш, мавжуд муаммоларни ҳал этишда тұғриликнинг куч-қудратидан фойдаланиш ва уларни бартараф этишдан иборатдир. Лекин тұғри ғапнинг ҳам ўрни, давраси ва меъёри борлигини асло-асло унумаслик керак. Бизда тұғри ғапларни айтувчилар сероб, қабул қилувчилар эса саноқли. Қабул қилинмаган тұғри ғап бошингта шундай балолар тошини ёғдирадики, баъзан тилингни кесиб ташлагинг келади. Бунинг эса иложи йўқ, йўқ, йўқ... Чунки ғап аллақачон айтиб бўлинган...

Тұғри ғапни ёзиг, тұғри ғапни гапириб мақтovдан кўра, танбех ва маломатларини эшлиб келаётган оддий ижодкор сифатида айтмоқчиманки, тұғри ғапнинг вафосидан жафолари кўп экан. Қизик: тұғрилик, тұғри ғап пастдагиларга, оддий одамларга жуда ёқади. Амалдорларнинг қовоғидан қор ёғади. Тұғри ғапдан чўчийди. Азалдан тұғри ва ҳақ ғапнинг қисматига шундай кўргиликлар ёзилган бўлса, ғапда нима айб?..

* * *

Баъзан давраларда, йигин ёки мажлисларда, “Чайналмасдан, минғирламасдан, ғапни шартта-шартта кесиб-кесиб ғапириб”, деган иддаоларни эшлиб қоламиз. Ҳой, оғайни бу айтишга осон, лекин гапириш жуда-жуда кийин-да. Кесиб ғапириш азоб ва кўркув. Умуман, ғапни қаеридан қанча кесиб ғапириш мезони ёки ўлчови белгиланмаган. Шундай экан ғапни қаеридан, қанча ўлчаб кесиши керак? Ўша ғапни кесишишга тилнинг кучи етармикин? Етмаса-чи ёки чала кесса нима бўлади? Кесилган ғап ногирон ёки майиб бўлиб қолса-чи, тавонини ким тўлайди? Сиз оёқ-қўли, кулоқлари кесилган мўнди ғапни тасаввур қилиб кўринг-чи?

Кесиб-кесиб ғапириш – жасорат. Кесиб шартта-шартта ғапирган одамнинг орқасида яна бир кесиб-кесиб ғапирувчи тоғдай таянч бўлиб турса, яна ҳам яхши. Шунда ғапингни ҳеч ким кесолмайди. Кесишини хаёлига ҳам келтирмайди.

Тұғри ғапни айтиш ва кесиб-кесиб, шартта-шартта ғапириш учун аввало одоб, кейин меъёр керак. Бакир-чақир, хайкириш, бировни шаънига тегиши қонун билан ҳимоя қилинишини унутмайлик. “Қул қутурса, қудукқа ўтиради”, деган мақолни тез-тез эслаб турайлик. Шунда ҳаммаси жойида бўлади.

Ҳамиша тұғри ғапнинг йўлини пойлаб ўғри ғап, бир ҳовуч эгри ғап, нияти бузук букри ғап, унга соя солиш учун пайт пойлаб туради. Тұғри ғапни чалғитмоқчи ва йўлдан урмоқчи бўладилар. Лекин бунинг сира-сира иложи йўқ. Чунки тұғри ғап – нишонга аниқ ва тұғри боради.

* * *

Бог гап, тог гап, соғ гап, чоғ гап, доғ гап – бир чимдим-бир чимдим құшсанг ўртоқ гап бўлади.

Куриган дарахт гўё қуруқ, ўтин гапга ўхшайди. Агар дарахтнинг мевалари ширин, тотли бўлса – ҳамма боғ гапга интилади.

Бог гап – тог гапнинг этагида бўлса, яшайди, серҳосил бўлади. Бундан одамнинг кайфияти чоғ гапга айланади. Ҳаммаси бир бўлиб соғ гап дунёга келади. Илоё, доғ гапнинг сасини кўрсатмасин. Лекин унинг ўрнига ёғ гап бўлса, йўқ демаймиз.

* * *

Баъзан қулоққа чалинар мавҳум гаплар – ҳануз аниқ гап йўқ.

Ҳар тарафга олиб қочар – аммо аниқ гап йўқ.

Мушак сингари учар гаплар – лекин аниқ гап йўқ.

Тўғрисидан эгриси кўп – бироқ аниқ гап йўқ.

Сафсатангни кўйгин, энди, эй гапбоз, ёлғонларинг жонга тегди. Гапларингда маъно йўқ – аслида аниқ гап йўқ.

* * *

Айрим тадқиқотларга кўра, ғийбат гапларни аёллардан кўра, эркаклар кўпроқ гапирап экан. Аёл ғийбатидан кўра, эркак ғийбатчи хавфлироқ. Ғийбат қилиш эркакка ярашмайди. Бундай эркаклар ғийбатчиликни хотинларидан ўргансалар керак. Ғийбатчи эркак – аёлнинг кўйлагини кийиб юргани яхши. Бошига рўмол ўраб олса, янада соз бўларди...

* * *

“Гап”га бориб гап еймиз”, дейди бир аёл. Ишонинг, у фахрланиб, гурур билан, эллик йилдан буён “гап” ейишини оғиз тўлдириб айтди. Лекин гапдан тўймайди. Одам боласи кўп нарсаларга тўйиши мумкин, аммо гапдан асло нафси қонмайди. Катта-кичиқ, узун-қисқа, тўртбурчак-кўпбурчак, митти-митти, майда-чуйда, семиз-ориқ, баланд-пастигача танламай гап ютаверади. Агар гап тикилса, устидан озгина атала гап ейди, лиқ этиб, ўтиб кетади. Аёл зоти азалдан ашаддий гаппараст. Эсини танигандан буён гапга дугона бўлади. Турмушга чиққач, иккинчи нафаси очилади. Тилининг гап тугунчалари ечила бошлайди. Уйда гап, кўчада гап, тўйда гап, азада гап, базада гап, далада гап, боғда гап, тоғда гап, ишда гап, бўш пайтда гап, хуллас, ҳушида гап, тушида гап, ўнгига гап, чапида гап. На тили, на жағи ором олади бу хотин зотини. Баъзан ўйлайман: хотин ва гап эгизак эмасмикин?..

* * *

Эркаклар ҳам чойхоналарда, дала-даштлар қўйнида йигилиб, бўкиб-бўкиб гап ейдилар. Лекин улар ҳам юҳога ўхшаб, гапдан тўймайдилар. Жизза билан гап ейилади, ош билан гап ейилади. Балиқ сувдан тўймаганидек, гапчи эркаклар гапдан қонмайдилар. Гап еб, гап ичадилар. Гапга ботадилар ва гап билан қотадилар...

* * *

Гап гапни тугади. Гапдан-гап пайдо бўлади. Оғиздан нуқул гап чиқади. Бир хил гаплар чиқадики, куракда ҳам, ғалтакда ҳам, замбилда ҳам турмайди. Шундай тоифалар пайдо бўляптики, факат гап сотиб, гап билан алдаб, ёлғонга тўн кийдириб кун кўришни истайди. Улар ўзлари учун ночор гап, бечора гап ва шўрлик гапни қалкон килиб олганлар. Ўзларини етим гап, дарвеш гап, хокисор гап қиёфасида кўрсатмокдалар. Аслида бундай тоифа одамлар ҳаётда учрайди. Лекин ор гап, номус гап, ғурур гап, кучли гап, мард гап билан яшайдиган бир гапли инсонлар ҳам бор. Улар оғзидағи гапини ерга ташламайдилар. Чала ёки яримта гап қилмайдилар. Тили учида турган тўғри, ҳалол гапини юрган йўлларида тупуриб кетмайдилар. Бундайлар, "Айтилган сўз – отилган ўқ", мақолига амал қиласидилар.

* * *

Хозир, "Гапи гапга ўхшамас, оғзи гапдан бўшамас", дейдиганлар замони бўлди. Илгари айтилган, "Гап деса қоп-қоп, иш деса, Самарқанддан топ", деган мақол ҳам ўзгариб кетди. Бугун қоп у ёқда турсин, вагон-вагон гапни тепловозлар торта олмай, бўкириб-бўкириб кетаётирлар. Гапбозлик авж олди. Гап билган ҳам, билмаган ҳам ўзини мажлисга уради, микрофонга интилади...

* * *

Гап-гапга тўғри келмайди. Гап-гапни қўлламайди. Гап билан иш "тил" топиша олмайди. Масалан, Орол денгизини олайлик. Бу – фожиа, бу – даҳшат ҳақида гапирилмаган гап қолмади. Лекин Орол гап билан тўлмади. Гап билан қуриган денгизни, гап билан тўлдириб бўлмас экан. Гапдан сув чиқмас экан. Сувли гаплар ҳам ҳавога порлаб кетар экан. Орол баландпарвоз, қуруқ гапларнинг қурбони бўлди... Бу – шўродан қолган жароҳат гап эди...

Биз Оролни кутқариш бўйича қўмиталар тузиб, хафталақ, ойлаб мажлислар қилиб, тонготар маъruzалар ўқиб, дарё-дарё гапларни гапириб бўлгунча Орол шўрлик қуриди-колди. Ўша маъruzалар учун тонна-тонна кетган қофозларнинг пулига канал қазиганда Орол тўлармиди?!

* * *

Яхши-самимий, доно ва аклли, ибратли ва тўғри гаплар билан бирга, одам боласининг юрагини тилка-пора қиласидиган, баъзан умрига зомин бўладиган ёмон, ханжардай оғир ботадиган, қиличдай кескир гаплар ҳам борлигини унутмайлик. Фисқи фасод, миш-миш, ҳасад ва фитна гаплар ҳамиша одам боласининг қадамини пойлаб юради. Умрини аёвсиз кемиради, охири адo қиласиди.

Дилга озор етказадиган, оғиздан чиқиши ёки эшитиш билан юракларни инфаркт қиласидиган фитна, тухмат ва иғво гапларни кўп эшитдик. Не-не улуғ зотларнинг гап заҳридан озор чекканларини кўрдик. Бир қанчалари ўша заҳотиёқ юракларини чанглаб, қулаб тушиб, жон таслим қилганларга гувоҳ бўлдик. Уларнинг охиратлари обод бўлсин.

Собиқ шўро замонасининг ошкоралик ва қайта қуриш даврида хўп ажиг ҳангомалар, томошалар бўлиб эди. Устоз Эркин Воҳидов ўша кунлар ҳақида шундай армонли сатрларни ёзганди:

Тиллашибидир бүри бирла тозилар,
Бирлашибидир ўзри бирла қозилар...
Мен газал ёзмоқчы эрдим, не қилай?
Бу замон тарихга шундоқ ёзилар.

* * *

Үша шайтон эсласа ҳам кулиб, ҳам йиглайдиган йилларда ёзувчилар, бастакорлар, кинематографчилар, рассомлар, журналистлар уюшмаларида ижод қилишдан кўра, йирик гап заводлари ишга тушиб кетди. Ҳар бир ижодий уюшма ўзларига махсус гап корхоналари, цехлари, ҳатто гап фирмалари очиб олди. Ижодкорлар асар ёзиш, яратиш ўрнига минбарларга интиладилар, сўзга чиқиши учун туну кун минбар пойлайдилар. Уларнинг ижод қуроли микрофон бўлиб қолди. Ижодий уюшмаларда тонготар гап жанглари бошланиб кетди. Эҳ-хе, бундай жангларни гап тарихида ҳеч ким эшитмаган. Ҳатто гапнинг ўзи ҳам...

* * *

Гап билган, гап билмаган, тили чиқкан ёки чиқмаган гўдаклар ҳам микрофонга ружу кўйдилар. Минбарлар талаш бўлиб кетди. Фурсатдан фойдаланиб ижод майдонига мушт кўтарган, бир бақироқ ва ёвуз авлод дағдага билан кириб келди. Улар катта-кичик ижодкорлар устидан ифво, қуруқ тухматдан иборат мағзава хиди келиб турган гапларни тўхтовсиз ёғдира бошладилар. Минбарлар билан бирга матбуот саҳифаларини, кўргазма залларини, саҳналарни тўда-тўда, гурух-гуруҳ бўлиб ҳайкирган ҳайбаркаллачилиар, сафсатабозлар, маҳаллийчилар, оч бўридай увлаганлар эгаллади. Минбарбозлиқ, микрофонхўрлик ва гапсериаллари авж олди.

Үша оғир кунларни кўрган, беҳуда тухмат ва маломат тошларига нишон бўлган устоз Абдулла Орипов “Ишонч кўприклиари” номли машхур шеърини ёзган эди. Катта шов-шуввларга сабаб бўлган ушбу шеърда шундай ўтли сатрлар бор:

Эллинг шоирлари, ганим зотлар каби
Бир-бирларин гажиб-есалар,
Минбарларга чиқса кўча-кўйнинг гапи,
Андешани қўрқоқ десалар...

Бундай юртда энди қирғин шарт эмас,
Вабо ҳам қочади ундан йироқча;
Ҳатто дарёлари қурип басма-бас,
Ҳатто тупроқлари тушар титроқча...

Худо кўрсатмасин, бундай талотўпда ҳалол-ҳаромнинг, эзгулик ва ёвузиликнинг ўрни аралашиб кетар экан. Не-не муқаддас нарсалар, анъаналар, урф-одатлар оёқ ости бўларкан. Ўтганларнинг рухлари чирқирап, тириклар эса, ўлимига розилик билдиаркан. “Ҳўлу қуруқ баробар ёнади”, деган гап бежиз айтилмаган экан.

* * *

Уларнинг барча ҳатти-ҳаракатлари, баландпарвоз гаплари замирида шахсий манфаатлари мужассам экан. Бир хиллари қилмишидан кўркиб, қочиб кетдилар. Тўданинг қолган гурухларига амал ва мукофот берилган эди, дархол тилларига тош осиб, мансаб курсиларини шармандаларча эгалладилар.

Хулоса шуки, биз бандаларга гап ва гапириш неъматини Аллоҳ берган экан, гап биламан, гапни боплайман, гап билан биронинг таъзирини бераман ёки бадном киламан, деб ният қилманг.

* * *

Гумон гап одамни иймон гапдан бегона қиласи. Оқибат у ёмон гапга айланади. Ёмон гап эса, сўзсиз ёлғон гапга қўшни бўлади. Яхшиси гумон, ёмон гаплардан кўра, омон гапни такрорлаб туриш керак. Токи, улар қуруқ сомон гапга айланмасин!..

* * *

Масалан: лола гап оғиздан чиқиши билан атроф лов-лов ёнади. Нола гап эштилган заҳоти юрак-бағрингни қон қиласи. Бола гап хамиша осмондай соғ ва беғубор янграйди. Жола гап эса, йиғлаб-йиғлаб қалбингни тилка-пора қиласи. Хола гапдан жиянлар мазза қиласи.

Гапни қанчалар кўпиртирумайлик, хайкириб, бақириб шопирмайлик у барибир чўмичда турмайди, қулоққа кирмайди. Кўпикнинг пухакчаларидай ёрилади...

* * *

*Гапимизда ростдан кўра ёлгони кўп,
Ёлгонида ҳаммадан ҳам ёвгони кўп.
Гапни гапга улаймиз, гапбозликни боплаймиз,
Кулоқда қолган гапдан, осилган лагмони кўп...*

* * *

Гапнинг ҳам уволи бор. Гап оғиздан чиқиб кетганидан сўнг, билиб-билмай улуғларнинг, мўътабар инсонларнинг, орамиздаги авлиёларнинг, Худонинг севган бандаларининг кўнгилларини, дилларини ранжитиб қўйишими мумкин. Конфуций айтганидек: “Камгаплик ҳеч қачон сотмайдиган содик дўст”. Энг муҳими, кўп ва тўхтовсиз гапириб, гапнинг гуноҳига қолманг... Гапнинг гуноҳи оғир бўлади.

* * *

“Гап келганда отангни ҳам аяма”, дейдилар. Барибир ота билан гаплашганда эҳтиёт бўлиш керак. Ота – ота-да! “Ўғил бола гап”, деган ибора ҳам бор. Чунки ҳар қандай гапни қиз болага ёки унинг онаси, опаси, синглисига ҳам ишониб бўлмайди. Айтилган гап тез болалаб кетади. Бир ижодкор дўстимиз “бобосўз” деб ёзибди. Воажаб, эҳтимол “момосўз”, “тоғасўз”, “божасўз”, “аммасўз” ҳам бордир? Бу ҳакида ҳам ёзишар. Лекин Сўз битта бўлади. Афсуски, гап мушукдай кўп болалайди... Сўзниң қариндош-уруғи, бола-чақаси, кўни-кўшниси йўқ.

* * *

Баъзи биронларни давраларда, гурунгларда мирикиб, ҳузур килиб гапга қулоқ солгани, гап “тергани”, “мазза қилиб” гап эшитгани учун “гапхалта” дейишади. Унинг қулоқларида гап халталари бўлса-чи? Яна бир тоифа борки, қизиқ-қизиқ гапларни эшитиб ҳузур қиласи. Зўр гапларга чапак чалиб севинади, яйраб кетади.

Ашуралы ЖҮРАЕВ

Яхши, доно гапларнинг мухлиси бўлган бундай одамларни “Яхши гапнинг гадоси” дейишади. Ёмон, сассик, гийбат, фитна, миш-миш гаплардан кўра, яхши гапларга меҳр кўйишга, хузур қилиб тинглашга нима етсин?!

* * *

Бизда дехқон бозори, кийим-кечак бозори, гул бозори, машина бозори, бўз бозор, эски-туски бозори, рўзгор буюмлари бозори бор. Яна янги-янги бозорлар пайдо бўлаётир. Лекин яна бир ажойиб ва бебаҳо бозор борки, уни эсламасликнинг иложи йўқ. Бу – гап бозори. Лекин ўзбекларнинг бозоридай ғала-ғовур, ур-иқит, тўс-тўполон, гоҳ сокин, гоҳ бўрон бўладиган – гап бозори бошқа жойда бўлмаса керак.

Тўғриси, тан олиб айтаманки, гап бозорини, тўла-тўкис, ипидан-игнасигача, барча таровату гўзалликларини, жўшқин ва эҳтиросларга гавжум ҳолатини, ҳаётини аниқ таърифлашга, тавсифлашга қалам ожизлик қиласди. Бошқа бир кудратли қаламнинг ҳам кучи етмаса керак...

* * *

Узун гап, қисқа гап, чимдим гап, лўнда гап, кунда гап, бунда гап, унда гап, шунда гап – яна қайди гап? Кимгadir уз-ун гап ҳам етмайди. Кимгadir қисқа, бир чимдим гап кўплик қиласди. Кунда гапдан эҳтиёт бўлиш керак. Дарҳол кўз олдингда ёрилган бош намоён бўлади. Унда-бунда айтиладиган узун-қисқа гаплардан ҳам тийилинг. Бемахал қичкирган хўрозвининг аҳволига тушиб қолиш ҳеч гап эмас.

* * *

Йўтал гап бор. Кўп эшитаверсанг ўсал гап бўласан. Йўтал гап кўпроқ ўпкани ишдан чиқаради. Эшитиб, йўталаверсанг ўпка гапга айланасан. Сўнг ҳовлиқма, пўкак гапларни гапирадиган бўлиб қоласан.

Дутор гап, танбур гап, рубоб гап, фижжак гап, доира гап, қўшнай гап, карнай гап, сурнай гап – ҳаммаси бир бўлиб ансамбл гап. Тўйларда, маъракаларда, тадбирларда кўпроқ чалинади. Лекин алоҳида-алоҳида чалиб ҳам хузур қилиш мумкин. Юракка ёқади, қалбларни фисқу фасод, ҳасад, фийбат гаплардан тозалайди...

* * *

Афсуски, оғиздан-оғизга, қулоқдан-қулоққа, қўнфироқдан-қўнфироққа, ётоқдан-ётоққа, бутоқдан-бутоққа ҳатто бу боғдан – у боққа, бу тоғдан – у тоққа сакраб юрадиган чаққон, шпион, хабарчи гаплар бор.

*Рўй-рост, ошкора айтилса – очиқ гап.
Имо-ишора билан “айтилса” – ёниқ гап.
Оғизни ярим бекитиб айтилса – сочиқ гап.
Айтилиши билан йўқолиб қолса – қочоқ гап.
Гапирилганда оловга айланса – учоқ гап.
Меҳр-муҳаббат билан айтилса – қучоқ гап.*

* * *

Аён гап, баён гап, чаён гап, қуён гап, қайён гап, бу ён гап, у ён гап – ҳаммаси

аён ғап! Лекин чаён ғапдан ҳамиша огох бўлинг. Чақса заҳар ғап бўлади. Бекорчи ғап, ишёқмас ғап, дангаса ғап, тўнка ғап, бор ғап, йўқ ғап, тўқ ғап, оч ғап, қоч ғап, соч ғап...

Етмаганига қатиқ ғап, қаймоқ ғап, сузма ғап, чакки ғап, пакки ғап – охир-оқибат дакки ғап.

* * *

“Гап орамизда қолсин”, “Гапимизни бошқалар эшитмасин”, дейдиган сухбатдош ё кўрқоқ, ё ўта эҳтиёткор, ҳеч бўлмагандага “нозик” жойда ишлайди. Бундай ғапни эшитганда қулокқа пахта тикиш ё гапирганда тилни занжирлаб қўйиш керак.

Яна қарааш ғап, тикилиш ғап ҳам бор. Бундайлар миқ этиб гапирмайди. Кўзларини катта-катта очиб, кўзингизга кобра илондай қарайди. Этингиз жимирилаб кетади. Ва ўша заҳоти унинг нима “дегани”ни дархол тушунасиз. Бир қараашда улар оламолам ғапни айтиб турган бўлади. Тушунмаган хотин ўзидан кўрсинг. Қарааш ғап кўп ҳолларда яраш ғап билан тугайди.

* * *

Шилдир ғапни кўп эшитсангиз ичингиз ўтиб кетади. Ҳолдан тойдиради.

Пилдир ғап одамни кўрқоқ қилиб қўяди. Эшитишингиз билан юрагингиз ўйнаб, гулдур ғап қиласди. Оқибат юрак ўйноқи бўлиб қоласиз. Шилдир ғап шилта ғапга, пилдир ғап пилта ғапга айланади. Шилта ғап юришга халақит беради, пилта ғап чироқ ёқишидан бошқасига ярамайди.

Халқимизда, “Кўп ғап эшакка юк бўлади”, деган доно ибора бор. Олдинги эшакларни билмадигу, ҳозирги эшаклар ғапни текинга кўтармайди. Олдин пулини тўлаб, кейин юкини ортади. “Гапи бир жойдан чиқади”, дейдиган тоифадагилар ё ўғри, ё юлғич, ё фирибгар, ё лўттибозлар гуруҳидан бўлади.

Дунё тилшунослари ва соҳанинг йирик мутахассислари кўп замонлардан бўён “Гап ва қарсак” мавзусида жиддий баҳс-мунозаралар олиб борадилар. Биринчи тоифадаги олимлар, “Гап қарсакни уйғотади”, деб хисобласалар, иккинчи тоифа олимлар йўқ, аксинча, “Қарсак ғапга илҳом беради”, дейдилар. Бундай ўйлаб кўрсак, ҳар иккаласи ҳам тўғридир. Лекин фан аниқликни яхши кўради... Умид қиласмизки, кунлар келиб, бу дунёвий жумбоқ ечилар. Бундай мураккаб ва чигал муаммони ҳал қилган олимга албатта Нобель мукофоти берилса ажаб эмас. Мукофотни қарсаксиз топширса керак. “Гап ва қарсак” мавзуси инсоният учун ҳамон ечилмаётган муаммолигича турибди. Уни ким ҳал қиласди?.. Қачонгача ер юзи қарсаклардан титрайди? Қачонгача одамзот бир-бирини алдаб гулдурос чапаклар чалиб ўтади?! Қачонгача?! Уни меърида чалса бўлмасмикин?

* * *

Яна бир тоифа олимлар XX асрни турли атамалар билан атайдилар. Баъзилари, “Атом асири”, “Совуқ курол асири”, “Космос асири”, “Сўнгги жаҳон уруши асири” деса, айримлари, “Маърузабозлик асири” ҳам деб изоҳ берадилар. Бунга Собиқ шўро тузумининг Бош котиблари Н.С.Хрущев ва Л.И.Брежневни мисол қилиб, қайси бирлари узоқ вақт узун маърузалар қилган десалар, бошқа сиёсатчилар ҳар иккаласидан ҳам М.С.Горбачев кўп ва жуда узоқ маърузалар қилган, гулдурос қарсакларни олган, деб баҳслашгани-баҳслашган. Бу баҳслар ҳануз адо бўлгани йўқ...

Ашуралы ЖҮРАЕВ

Афсуски, ўша собиқ тузумда белгиланган ёлгон режалар, берилган қоп-қоп ваядалар маърузалар ёзилган қоғозларда қолиб кетди. Мағзи пуч, гози енгил, кўпик гаплар эса минбардан залгача етиб борди, холос. Кейин эсдан чиқди. Бу баландпарвоз гаплар аслида гулқоғозларга ўхшарди. Бундай тонготар, гапсотар маърузалардан ўзбек ҳалқи ҳам кўп озор, азоб-уқубатлар чеккани рост. Айниқса, матбуотчилар, журналистлар, ноширларнинг катта бир авлоди сафсата ва ёлгон маърузаларни ўкиш, тайёрлаш ва чоп этиш билан овора бўлиб, ном-нишонсиз кетдилар. Уларнинг кўзлари тешилиб қилган тонготар хизматларини ҳозир ҳеч ким эсламайди... Ўлик гаплар...

Хайрият, қатағонпараст, ёлгон маърузалар ва қарсакбозларга макон бўлган собиқ шўро тузумидан кутулганимиз рост бўлсин!.. Устоз Ўткир Ҳошимов ёзганидек: “Гоҳо ақл қанча қисқа бўлса, тил шунча узун бўлади”.

* * *

Замон ўзгарди, ҳаёт янгиланиб бораёттир. Лекин ҳалқимиз тилида юрадиган бир хил иборалар борки, гўё эскирмагандай. Масалан, “Иш билгунча – гап бил”, дейишади. Бу ишёқмасларнинг матали бўлса керак, деб ўйлардим. Бугун гап биладиган ишни ҳам койиллатаяпти. Гап билан ишнинг калитини топаётганларга нима дейсиз? Лекин, “Гап деса қоп-қоп, иш деса фалон жойдан топ”, деган мақол ўз кучини йўқотмаган кўринади.

Ҳозир ҳам “гап сотиб” маош оладиганлар бор. Лекин бундайлар сафи камайиб кетаётгани яққол аён бўлиб турибди. Энди бундай таъмагирлар, олғирларнинг ўйлари ёпилаёттир. Агар ўйлари бўлса?..

* * *

“Ерни сув бузар, элни гап бузар”, деган ибора ҳам ҳаётдан олинган. Гап туфайли дўстлар, қўшнилар, қариндош-уруғлар, энг даҳшатлиси, яхши оиласарнинг бузилиб кетаётганига ачинасан киши? Фаразли, мишиш ва бўхтон гапларга асло ишонманг. Бундай гаплар илон ва чаённинг заҳридан ҳам ўткир бўлади.

Тўкилиб, сўтилиб кетадиган, сўкиниб, бақириб, ҳайқириб айтиладиган гаплар бор.

Тўкилиб-тўкилиб, юраги тошиб-тошиб гапирган одамнинг қалби ғуборлардан фориг бўлади, дили яйрайди, ўзи енгил тортади. Сўтилиб гапирганда оғзидан гапи тўкилиб кетади.

Сўкиниб гапирадиган одамнинг бети курсин. Бақириб, ҳайқирган одамнинг нафаси тиқилиб қолсин.

Ҳамиша ҳаммамизга ўйлаб-ўйнаб, қалбдан куйлаб, дилдан суйлаб айтиладиган гаплар насиб этсин.

* * *

Ҳаётда тифдор, тагдор, бўйдор, ёлдор гаплар борки, бу гапларнинг ҳайбатидан чўчимаслик керак, эшитганда ўзини йўқотиб қўймаслик лозим.

Бўғоз, қофоз, фоз, оз ва боз гаплар бор. Агар улардан ўрнида, меъёрида фойдалансангиз ҳар доим соз гап бўлади.

Узоқ гап – роса чўзилган, гўё адоги йўқ.

Бузоқ гап – маъраб айтилади. Гашингга тегади.

Тузоқ гап – хуфиячилар қопқони, сотқинларнинг иш куроли. Маслаҳат: барчасидан воз кечиб, йироқ гапни танланг.

* * *

Асал ғапдан кейин асаб ғап ёқмайды. Дархол қасам ғапга мурожаат қиласан.
Пауч ғап – таъмсиз, маънисиз бўлиб, тузсиз овқатга ўхшайди.

Одамлар орасида ёмон, совуқ ғапга, “Гапингни оғзингдан ел олсин ёки шамол учирсинг”, деб танбех берадилар. Ёмон ғап барибир ёмон, совуқ ғап юракни муздатади.

* * *

Тез айтши: Утта ғап, бутта ғап, атта ғап, батта ғап, қатта ғап, шутта ғап. Ана ғап, мана ғап! У ёнда ғап, бу ёнда ғап. Ҳовва ғап, шовва ғап, шавла ғап. Уларни кўшиб, аралаштиранг, ковла ғап бўлади. Сўнгра товла ғапга айланади.

* * *

Билиб қўйинг, ғалча ғаплар ғалчаларнинг оғзидан чиқади.

* * *

Гапэзар, ғапбузар, ғаптузар тоифалардан йироқ бўлинг. Бундайлар охирида ғапчи зарга айланиб, жуфтакни ростлайди.

* * *

Айрон ғапларни кўп эшитсанг, ҳайрон қиласди. Ҳайронликдан охири вайрон бўласан.

Ўқиладиган яхши, доно ғаплар бор. Тўқиладиган сийқа ғаплар бор. Йўқолаётган беҳуда ғаплар бор.

Яна кўз билан киприк ғап бор. Иккови бирлашса, қош ғап бўлади.

Ўйлаб-ўйлаб, ўйнаб-ўйнаб, кулиб-кулиб, куйлаб-куйлаб, бўлиб-бўлиб, билиб-билиб, баъзан билиб-бilmай, ўйлаб-ўйламай, эшитиб-эшитмай, тинглаб-tinglamay айтиладиган чала ғаплар бор.

* * *

Гаплар кўп, ғаплар мўл. Ғап бозори ҳамиша гавжум, харидоргир. Бозорда баъзи тия тортадиган, баъзи фил судролмайдиган оғир-оғир ғаплар бор. Чумолидай майда-майда ғаплар бор. Бургутлар ўзига ўхшаш ўткир, салобатли ғапларни харид қилиш мумкин. Лекин чумчуқдай “чир-чир” қилиб юрган митти ғаплар ҳам бор. Қитти ғаплар ҳам топилади. Оғизга сигмайдиган дундуқ ғаплар бор. Лабга тегиши билан эриб кетадиган асал ғаплар бор. Қаймоқ ғапни мастава ғапга қўшсанг мазза қиласан.

Бозор бозор-да! Пардали, пардасиз ғаплар бор. Эшиқ, тешик, бешик, қийшиқ ғапларнинг ҳам савдоси қизғин.

*Гап гапирсанг, ўйлаб гапир бозорда.
Пухта ўйлаб, сўнгра гапир бозорда.
Гап сотсанг, харидор топиб сотавергин, бозорда
Гап олишида обдон ўйлаб, харид қилгин бозорда,
Гап топмасанг, хафа бўлма, ўксима ҳеч бозорда...*

* * *

Интернет лик тұла, ғиж-ғиж, биж-биж, виж-виж, пуч-пуч гап. Гүё интернет қіргокларига сиғмай пишқириб, тошиб оқаётган гап дарёсini эслатади. Бу дарёдан туну кун гаплар лахта-лахта бўлиб, катта-кичик, узун-қисқа, ёлғон-яшиқ, тухмат-бўхтон, олди-кочди, сафсата ва фитнадан иборат мағзава билан оқиб ётади. Энди бу жаҳолат, миши-миши, гийбат тұла дарёни ҳеч ким жиловлай олмайди. Таскин берадиган томони шундаки, бу ҳашаматли дарёнинг тиниқ ва тоза сув оқадиган, одам боласи тафаккури юксалишига беминнат хизмат киладиган ирмоқлари ҳам бор. Буни тан олиш керак.

Интернет – хилма-хил маҳсулотлар сотиладиган улкан супермаркетта ўхшайди. Ҳар ким ўзига кераклигини олади. Бирорга миши-миши гап керак, бошқасига гийбат гап зарур, яна бошқаси олди-қочидан иборат ҳангоматалаб гапларга ўч.

Мана, сенга олам-олам гап, кулогингта сиққанича ол. Ортиб қолса, чўнталингга сол... Фақат ўзинг севган телеграммда қол.

Таникли ёзувчи Хайридин Султон “Садағанг кетай, интернет” мақоласида шундай ибратли фикрларни ёзди: “Интернетнинг кашф этилиши чиндан ҳам мўъжиза бўлди – ер юзида яшаётган салкам саккиз миллиард одамнинг ҳаммаси, бирданига журналист, фотограф, оператор ва режиссёрга энг муҳими – мутафаккирга айланди...”

Интернетга киргунимга қадар дунёда шунча кўп доно борлигини билмас эдим.

Интернетга кирганидан кейин дунёда шунча кўп ахмоқ борлигига ишонч ҳосил қилдим”.

Бугунги интернет ҳақида бундан ўтказиб тўғри ва ҳаққоний фикр айтиш қийин. Аниқ ва ниҳоятда тўғри баҳо!..

Интернет анча-мунча гапдонларни, гап ташувчиларни, гапхўрларни, гапфурушларни, гаппазларни, гапташувчи – гапсотувчиларни, гапкашларни хуллас, жағи тинмайдиганларни доғда қолдирди. Мот қилди... Яшшавор, интернет!

* * *

Гапларни баъзи қушларга ё паррандаларга ҳам қиёслаб, гап ўйинлари қилишади. Масалан, бургут гап – мағзи тўқ, салобати ва қадри баланд, парвози юксак гаплар назарда тутилади.

Лочин гап – шиддат билан айтилади. Камоннинг ўқидай тезкор ва нишонга аниқ тегадиган гап.

Қарға гап – узоқ яшайди. Агар эсида қолган бўлса, бирор бадбўй ё гўнг гапни юз ийлдан кейин ҳам бемалол такрорлайди.

Чумчуқ гап – чир-чир гапми, пир-пир гапми, дир-дир гапми англолмайсан! Маъноси йўқ – лик-лик гап.

Тўти гап – доим оғзингдан чиққан гапини илиб кетади. Ва дарҳол ўзиники қилиб айтади. Бундайларда на шарм-ҳаё, на уят бор? “Такрорлаш – билимнинг онаси”, деган мақолни ҳам тўтилар ўзлариники қилиб олган.

Булбул гап – равон, тиниқ, ширали, оҳангдор. Шу боис бу гапнинг шайдоси кўпроқ шоирлар (фақат истеъоддлари).

Лайлак гап – узун-узун, дароз-дароз, кулоч-кулоч гүё нуқта вергули, эга-кесими йўқ гапга ўхшайди. Бесўнақай.

Фоз гап – қўйиб берсанг қиласи ноз гап. Кўлдаги қилиқлари боз гап. Ўрдак билан айтишади оз гап. Овчининг ўқи тегмаса соз гап.

Хўрз гап – тожини кўз-кўз қилиб, тох товуқларга кўзини қисиб юрадиган мақтанчоқ ва вақтичоқ гап.

Читтак гап – питтак, қиттак ёки сүтак гапни эслатади.

* * *

Пардали, пардасиз гаплар бор. Пардали гап – шарм-ҳаёси бор одамнинг оғзидан чиқади. Пардасиз гапларни кўпроқ иймонсизлар, уятсизлар айтади.

Зардали гап – зардаси қайнаб, эрталаб хотинидан роса танбех эшитган одам айтади.

Зардасиз гап – хотинидан мақтов, раҳбаридан раҳмат эшитган одамга тааллукли.

* * *

Алишер Навоий бобомиз “Насойим ул-муҳаббат” асарларида шундай деб ёзган эканлар:

*Гап кўпу иши оз бўлса нуқсондири,
Иши кўпу гап оз бўлса ҳурматга лойиқдири.*

* * *

Гап ҳакида ҳар хил тўғри ва ҳар хил бўлмағур иборалар бор. Масалан, айримларни кўрсатиб, “Бу одам гап кўтаролмайди”, дейишади. Бир ўйлаб кўрингчи, ҳеч бир замонда кўча-кўйда гап кўтариб юрган одамнинг елкасида қоп-қоп гап, кўлида челак-челак гап. Яна бўйнига ҳам шода-шода гапларни осиб олган бирор кимсани кўрганмисиз? Яна гап кўтаролмайдиган одам жиртаки, енгилтак ё читтак мижоз бўлиши мумкин.

* * *

Баъзан, “Гап тагида гап бор”, дейишади. Лекин ҳозиргача гапнинг этагини кўтариб, гап борлигини аниқлаган одамни эшитмадик. Гап тагида бошқача маъномазмун бор, десак тўғри бўлади.

Бир хил одамлар ҳакида, “Буни феъли ёмон, дарров гап талашади”, дейишади. Ҳали гапингизни охиригача эшитмасдан, дарҳол ёқангиздан оладиганлар бор. Бундайлар ўзларига шаллақиликни химоя воситаси қилиб олган бўлади.

* * *

Гап ўғрисига нима дейсиз? Ўғирликлар ичida энг хавфлиси – гап ўғриси. Уни қанча одамга сотади, қанча юракларни вайрон қилади. Уриш-жанжалларга сабаб бўлади. Ўғри гап ҳеч қачон тўғри гапга айланмайди.

Гапга астагина гап қистирадиган, гап илдирадиган ва гап кўшадиганлар ҳам бор. Яхши бальмани гапни қистирса ё қўшса майли, зиён қилмайди. Лекин қитмир, фитна, беъмани қўшилган гап дилга оғир ботади, юракни жароҳатлайди. Писиллатиб қўшилган сассиқ гап нафақат хонани ёки атрофни, балки одамнинг вужудини ҳам сасситиб, жийитиб юборади. Ўзбек халқ мақолида: “Гапи сассиқнинг ўзи сассиқ”, деб бекорга айтилмаган.

“От айланиб, қозигини топади”, деганлариdek: “Гап ҳам айланиб, аста-секин эгасини топади”, ибораси ҳам мавжуд. Яхши гап бўлса яхшику-я? Ёмон гап бўлса қандай чидайсан?

* * *

“Анаву гапни боплайди, түн күйдиради”, дейдилар устамон, гапдон ё гапга чечан одам ҳақида. Бундайларни күпроқ маҳоратли ва уста хушомадгүйга, лаганбардорға ҳам ўхшатишиади. Агар шоирларда шундай қобилият бўлса, уларни “унвонли хушомадгүйлар” деб таърифлашади. Аслида гапга түн бичадиган гапдонда истеъдод бўлиши керак-ку!..

“Гапи оғзида қолди”, дейишади. Оғзида қолган гапни нима қилиш мумкин? Бирор билмай, ножӯя гапириб қўйса, дарҳол гапини охиригача айтмай, таққа тўхтатади. Бошқа бирорвни гапираётганида, катта оғизлар тўхтатади. Шунда гапи оғзида қотади, дарҳол тош бостиради. Баъзан тўхтаганида томокқа ё юракка тиқилиб қоладиган гаплар ҳам бўлади.

Оғизда қолган гапни ё тупуриш керак, ё астагина сотиб юбориш лозим. Бўғизда қолса, айниди. Айниган гаплар эшитганларнинг кўнглини бузади.

* * *

“Гапини оғзидан илиб кетди” ёки “Гапирмасдан гапини бўғди, гапнинг белига тепди”, деган ибораларни тез-тез эшитасиз. Энди бундай иборалар “қаҳрамон”ига айланадиган кимсалар қанчалар безбет бўлишлари керак. Улар бетгачопар, фаросатсиз ёки ўта маҳмадона кимсалардир.

* * *

“Гапни мағзини чақиши керак”, “Гапни очик-ойдин айтинг”, “Гапнинг пўст калласини гапиринг”, деган гапларни тез-тез эшитасиз. Мағзи йўқ гап, албатта пуч гап бўлади. Очик айтилмаган гапни тил тагига ташлаб, заҳирада ушланг. Гапнинг пўст калласини ё дангалини айтиш учун кўпроқ қалла-пойча шўрва ичиш керак.

Гапнинг тагига етаман, деб гап қувган одам сўзсиз балога гирифтор бўлади. Гап чангалига тушади. Гап тўрида қолиб кетади.

Шалвираб, шилдираб гапирманг. Эшитаётгандар сизни bemor, деб ўйлашади. Аслида гапнинг дангали яхши.

Олов, ўт ва қайноқ гаплар чиқадиган оғизларга дарҳол совуқ сув сепиб, муз босиш керак. Ўшанда кўп нарсаларни ёнғиндан асраб қоласиз. Гап олови тез ёнади, уни ўчириш қийин. Ўчгандан кейин ҳам сасиб тутуни узоқ қолади...

* * *

*Бўладиган гапдан, бўлмайдигани кўп.
Катта гап – катта-катта оғизлардан чиқади.
Муим гап – ё тилга, ё тишига зиён етказади.*

* * *

“Боғдодда нима гаплар?” кўшиғига жавоб: “Қалампир мавсуми тугади. Бодринглар гуллади.”

* * *

Майда гап – ўймоқдай оғизлардан чиқади. Ҳаддан ташқари майда бўлгани учун кулоқнинг бир четида қолиб кетади, ҳатто қаламга илинмайди.

“Нонни катта ташласанг ҳам, гапни катта гапирма”, дейди халқимиз. Катта гапнинг азобларини катта-катта гапирганлар яхши билади. Секин сўраб қўринг...

* * *

Оғир гапларни гапириб, тингловчини ҳам оғир аҳволга солма.

Хунук гапни қанча пардозлама, барибир хусни ўзгармайди. Ўтган гап – отилган ўқ. Унга саловат айтишдан бошқа чора йўқ. “Гап”га борган аёллар енгил бўлиб, эркаклар оғир бўлиб қайтадилар.

Гапбозликда меъёридан ошилса, парда кўтарилса бошқа ...бозликлар келиб чиқади.

* * *

Гапдон одам қанчалар эҳтиёткор бўлмасин, барибир “қовун туширади”.

“Оғзингга қараб гапир” иборасини Хожибой Тожибоевдан ўтказиб шарҳлаш кийин.

* * *

“Бир гапириб, ўн марта қуладиган” одамга латифа айтиш шарт эмас. Бундайлар керак бўлса, гапирмасдан ҳам қулаверади. Оғзи бепарда бўлади...

* * *

“Орқадаги гап – оғилдаги тезак”, дейди халқимиз. Ҳў, номард орқадан гапиришни бас қил! Гапирдингми, дарров оғилга бориб қара.

Қизиқ замонлар бўляяпти: олдинлари қўшиқлар гўзал шеърлар билан, ҳозир эса куруқ гаплар билан ижро этилмоқда. Гап сотишни бас қил!

* * *

Ҳадеб бўлар-бўлмасга бехуда гап отма, кейин гапга ботма, бирорвни асло сотма, охири уялиб ётма. Ёзда сўзга чиқиб, қишида минбарда қотма. Тушда кўрган ё эшитган гапингни ҳушиングда асло айтма. Гап билсанг ҳам жим тур! Гапирдингми унда гапингдан қайтма! Гапни увол қилма...

* * *

Ғидир-ғидир, гидир-гудр, шудир-будир, илдир-бидир гапларни айтсанг ҳам қулдур гапни айтма. Кейин қорнинг оғриб, шилдир-шилдир гап бўлади.

Ботир, шотир, қодир гапларни гапирсанг, унда фақат қотир гапни гапиргин! Боплагин ва гапни тоблагин!

* * *

Ҳамиша ҳавас гап билан ҳасад гап эгизаклардай ёнма-ён юради. Ҳавас қиладиган гапларни айтишга, ишлатишга анчагина ҳасисмиз. Ҳасад гаплар эса қават-қават, тугун-тугун, агар етмай қолса сандиқ очамиз. Ҳаётда ҳам бир-биримизга чин юракдан ҳавас қилиб, мақтов гапларни айтмаймиз. Ҳасад гапларни эса боплаймиз.

Ашуралы ЖҮРАЕВ

Қотириб ташлаймиз. Ҳасад қиласвериб, ўзимиз ҳам тамом бўламиз. Бошқа бир самимий, меҳрибон, истеъодли инсонни ажалидан беш кун бурун бошига етамиз. Бизда ҳар доим ҳасад курғур ғолиб бўлган.

Чунки ҳасад гапнинг айтиладиган, ёзиладиган услублари, шакллари жуда кўп. Ҳавас қилишни, ҳавасли гапларнинг усул ва шаклини изламаймиз. Лекин унинг шакллари ҳам бехисоб, фақат тан бериб айтишга... Ҳа, фақатгина бир оғиз эътироф этишга тилимиз ҳам, дилимиз ҳам, ўзимиз ҳам ожизлик қиласер. Шундай пайтда бир қора парда юрагимизни ўраб олади. Эҳтимол қонимиз ҳам бошқа рангта кирса керак. Ҳасад гап ҳамиша олдинда юради. Тилнинг учидаги илоннинг захридай шай туради. Ҳасад ҳамиша, ҳар доим ҳавасга соя ташлайди. Ҳаваснинг ёруғ йўлини тўсади. Унинг юрагига ҳасад уругини қадайди. Ҳаваснинг юзига қора парда тортадилар.

Улуғ Алишер Навоий ҳазратлари шундай деб ёзадилар: “Ҳасуд бемор, балки муҳлик маразга гирифтор”. Яъни: “Ҳасадгўй бемор, нафақат бемор, балки тузалмас дардга гирифтор”.

* * *

Гап нима ўзи? Муомала, мулоқот воситасими ёки тафаккур махсулими? Гапнинг илдизи ақлдами, юракдами ёки фикрдами? Гап дунёни, одамни бошқарадиган илоҳий мўъжизами? Бу саволларга аниқ ва лўнда, асосли жавобларни ҳар ким ўзича изоҳлайди.

Ёлғон гапириб шарманда бўлгандан кўра, тўғри сўзлаб “дакки” эшитган яхши эмасму?

“Кўп гапирган балога қолади”, дейишади. Жим ўтирганда ҳам шундай ҳол рўй бериши мумкин-ку!

Хуллас, кўп гапириш билан жим ўтиришнинг ўлчови ёки меъёри борми? Буни ким аниқлайди?

Гап ҳақидаги гап асло тугамайди. Гап абадий мавзу. Шу ўринда уч нуқта кўйиб, гапни калта қилишни лозим топдик. Мутафакир шоир Низомий Ганжавий айтганларидек: “Оз гапир, соз гапир. Сўзинг дур бўлсин, эшитган кишига хузур, ҳам сурур бўлсин. Кўп сўзнинг хатоси кўпдур, хатодан эса чексиз азоб келиши мумкин”.

Биз ҳам андак кўп гапириб, хато қилган бўлсак узр. Эгилган бошни кесмаган қилич, тавба қилган тилга ҳам озор бермай, шояд шафқат қилинсан... Ахир камина бир умр қилич гапга бошимни тутиб келаман...

Тўғрисини тан олай, кўп гапирдим. Мендан ҳам кўра ГАП чарчаб кетди, бениҳоя толиқди. Энди гапни ўз ҳолига қўяйлик. Гап ҳам эркин нафас олсин!..

Гап қувган одам гапга қолади, дейишади. Камина ҳам кўп гапириб, тагин гапга қолиб ўтирамай.

Тўғриси, ҳамиша гапдан қочиб юраман. Гапхоналарни, гап базмларини айланиб ўтаман. Гапсотарлардан йирокман. Гап ҳар доим каминани изма-из қувиб юради. У менсиз, мен эса усиз яшолмаймиз. Гапдан қочиб кутулиб бўлармикин? Тирик одам бундай қилолмайди. Одам бор экан, гап ҳамиша барҳаёт. Гап бор экан, гап асло тўхтамайди, гап давом этади... Гап – дунёнинг устуни. Ҳаётининг бебаҳо неъмати. Гапсиз ҳаёт ҳам йўқ...

Бизга эса ҳазрат Жалолиддин Румий айтганларидек: “Гапнинг қисқаси яхши”.

Оппоқ гулга айлангим келар

Эъзоза БОЗОРОВА

Ғазал

*Қайси гулнинг мен каби бир андалиби зори бор?
Қайси булбулнинг сенингдек бир гули бехори бор?*

Шермуҳаммад Мунис Хоразмий

Қайси гулнинг андалибин сенча хуш овози бор?
Қайки андалиб гулининг мен каби хўб нози бор?

Қайси ошиқ сенча ёнган севгининг хижронида?
Қайси маъшуқнинг менингдек чин садоқат сози бор?

Қайси суйган мисли сендек меҳрибон ўз ёрига?
Қайси ёрнинг мисли мендек дилда болдай рози бор?

Қайси алпнинг сенга ўхшаб бор баҳодир қомати?
Қай гўзалнинг менга ўхшаб ажиб қадди ғози бор?

Қайси марднинг сен каби, айт, илгидин куч ёғилур?
Қайси ойнинг мен каби бир мардга жабри ози бор?

Қайси полвоннинг сенингдек бор шижаат кўзида?
Қай сулувнинг мен каби хур, паридин андози бор?

Эъзоза БОЗОРОВА – 1996 йилда тугилган. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини тамомлаган. Шеърлари Республика матбуотида чоп этилган.

Қай сухандоннинг сўзида юз маъни бор сен каби?
Қай ширинсўзнинг менингдек ҳар сўзида ёзи бор?

Қайси қизнинг сенча софдил бор сарафroz ошиги?
Қай йигитнинг мен каби бир беғубор Эъзози бор?

Бахор

Кўзларимда яйради олам,
Нафасимда нафис бир ифор.
Менми ёхуд меними билмам,
Қучоғига қучмоқда баҳор?

Шаббодалар айлади хиром,
Нигоҳимда очилар гуллар.
Ўйларимга қилиб эҳтиром,
Юрагимга ўхшайди улар.

Қалдирғочлар қўнди қошимга,
Ҳисларим-ла кўкларга учди.
Офтоб меҳр тақиб бошимга
Кенг осмондан руҳимга кўчди.

Яшаб баҳор дил қарогида,
Унга ҳамроҳ сайлангим келар.
Ё бўлмаса ўрик шоҳида,
Оппоқ гулга айлангим келар.

Ҳолат

Сарғайдим сўнмаган сўзингдан,
Танимда ҳарорат қолмади.
Мен бахтни топгандим кўзингда,
Кўзларим буни тан олмади.
Эргашдим кўзларим йўлига...

Мен сени йўқотдим ўшанда...
Тўзиди соchlарим визиллаб.
Ҳисларим тўқилди ҳар ёнга,
Юрагим илдизи қимиirlаб.

Ёмғирга айланди хотирлар,
Поклади дунёни ғубордан.
Куз каби баҳтимни билмадим,
Бу қисмат Ҳақ менга юборган.
Кузлигим муборак ўзимга...

Ҳазрат Навоийга назира

Ўн сакиз минг олам ошуби менинг бошимдадир,
Не ажабким, айни тўлғон ўн сакиз ёшимдадир.

Ишқ гулидин кийди кўнглим анбарафшон бир либос,
Ўй-хаёлим энди ўшал шўхи дилдошимдадир.

Кўргали бор, дейди кўнглим, лек ғурур қарши турур,
Софинишлар акси пайдо кўздаги ёшимдадир.

Англамабмен мафтун эркан ўзи менга мен киби,
Ёргинамнинг қоши, кўзи кўзиму қошимдадир.

Изҳор айлаб қолди ул дам ишқидин мактуб битиб,
Оразимда бир ажаблиқ ҳам ичу тошимдадир.

Сўрагайдир не сабаб, деб бунчалар ҳуснинг латиф,
Боиси, шундай яратган буюк Наққошимдадир.

Сизга айтсам, хушзабон ул суйганимнинг манзилин,
Хур диёrim маркази кўхна, азим Шошимдадир.

Эъзоза ноз фасли бирла боқди ёр оразига,
Эл яратгай янги достон ўн сакиз ёшимдадир.

Bolalar dunyosi

CHUG'UR-CHUG'UR QUSHLARJON

O'tgan yili Yoshlar seminarida bolalar adabiyoti bo'yicha hujjat topshirgan ijodkorlarga rahbarlik qildim. Menga yoshlarimizning intiluvchanligi, tashabbuskorligi, seminarda o'zining o'sishi, ijodiy ravnaqi uchun sidqidildan harakat qilishgani yoqdi. Biri-biridan beg'ubor bu yoshlar aynan bolalar uchun ijod qiluvchilar bo'lib tug'ilgandek. Ushbu yosh ijodkorlarning katta kelajagi borligi aniq. Demak, bolalar adabiyoti sohasida hali ko'p yangi o'ziga xos, shuningdek, yosh avlodga zavq va quvonch ulashuvchi asarlar yaratiladi. Yosh ijodkorlardan ayrimlarining she'rlaridan namunalarni "Sharq yulduzi" jurnali o'quvchilariga ilindim.

**Kavsar TURDIYEVA,
shoira, tarjimon,**

**filologiya fanlari nomzodi, dotsent,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi**

**Barnoxon
RAJABOVA**

Sichqonga dakki

Bu el to'qigan naql:
Sig'maysanu iningga,
Kulgi bo'lasan nuqul
G'alvir bog'lab dumingga.

Yana bir nodonliging:
Omborlarda kezasan,
Qopning og'zi ochiq-ku,
Nega tag'in teshasan?

Minorai Kalon

Laylak keldi yoz bo'ldi,
Minoraga soz bo'ldi.
Boshiga oq qalpoqday
Laylak rosa mos bo'ldi.

Barnoxon RAJABOVA – 2002 – yilda tug'ilgan. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti xalqaro jurnalistikafa fakulteti 3-bosqich talabasi.

U ko‘kka uchgan onda
Minora shod-xandon-da.
Qalpog‘ini otganday
Quvonchidan osmonga.

Qopqonga

Ayyorlik bor
Fe‘lingda.
Sovg‘a – luqma
Qo‘lingda.

Go‘yo saxiy
Hotamsan.
Asli...
Poylab yotasan.

Shu usuling
Lekin zo‘r!
Qo‘lga tushar
Tekinxo‘r.

Garchi kichik
Qopqonsan,
Uyimizga
Posbonsan.

* * *

Chug’ur-chug‘ur qushlarjon,
Qushlarjon sizlar gapdon.
Osmonni ko‘zlaysizlar,
Nelarni so‘zlaysizlar?!

Marjon kabi tizilib
Uchasiszlar samoda.
Bulutlarga urilib
Ketmaysizmi mabodo?

**Oybarchin
QO'SHOQOVA**

Oybarchin QO'SHOQOVA – 1994 – yilda tug'ilgan. Andijon viloyati Buloqboshi tumanidagi 46-sonli IDUMda ijodiy-madaniy masalalar bo'yicha targ'ibotchi bo'lib ishlaydi.

Umid QODIR

Nihoya

Yumronqoziq to‘yini
Qilmoqchi shu yil yozda.
Yaxshi qiz topolmadi,
Nomzodlar juda oz-da.

Bordi kecha onasi,
Sipogina bo‘rsiqqa.
Yumronqoziq: “Bu semiz” –
Der: “Chidamas issiqqa!”

Uylansami ilonga?
Zahri o‘tkir chayonga?
Zaharin sochib qolsa,
Qochar keyin qayonga?

Yumronqoziq nozik ta‘b,
Ko‘ngli hecham chopmaydi.
Onasi topgan nomzod,
Quloqsizga yoqmaydi.

Mehnatkash ko‘rsichqonni:
“Ko‘rmaydi ko‘zi”, dedi.
Afsus dalasichqonni:
“Dalaning qizi”, dedi.

Oxiri topib chora,
Moshday ochib ko‘zini.
Olib berdi onasi,
Qo‘shnisining qizini!

Umid QODIR – 2002 – yilda tug‘ilgan. Jizzax davlat pedagogika universitetining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil oladi. “Zomin seminari – 2021” ishtirokchisi.

* * *

Uyqum qochib ketdi-ya
Degan edi Hur aya.
Kenjatoyi Matyoqub,
So‘rab qoldi hovliqib:
– Qayga qochdi uyqungiz,
Ayting, tezroq yelaman.
Uzoq ketib qolmasin,
Darrov tutib kelaman.

**Farangiz
ACHILDIYEVA**

Bir yangilik aytayin men qulq sol,
Olim akang zo‘r mashina yutibdi.
Yo‘g‘e, deya hayron bo‘lib so‘rar xol,
Tomog‘idan qanday qilib o‘tibdi.

Farangiz ACHILDIYEVA – 1998 – yilda tug‘ilgan. “Oq kaptarlar” nomli to‘plami nashr etilgan.

Shirintomoq

Singlisini opichlab,
Davronboy kelar zo‘rg‘a.
Bitta shortik olish chun
Borgandi-ya bozorga.

**Adiba
MELIYEVA**

Singlisining muzqaymog‘in,
Sezdirmay olib qo‘ydi.
Terlab yegani uchun,
Tomog‘in bo‘g‘ib qo‘ydi.

Endi hech ham birovning,
Narsasini olmaydi.
O‘zi bermasa agar,
Nazarini solmaydi.

Adiba MELIYEVA – 1995 – yilda tug‘ilgan. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti xalqaro jurnalistika fakultetini tamomlagan. She’rlari respublika matbuotida e‘lon qilingan.

Адабий ҳаёт

* * *

4 январь. Атоқли шоир Икром Отамуроднинг “Сукут садоси” номли янги китоби “Адабиёт” нашриётида чоп этилди. Унда шоирнинг шеърлари, баллада, достонлари ва таржималари ўрин олган.

* * *

6 январь. Адиба Шарофат Ашуреванинг янги “Жаннат шамоли” ҳикоялар тўплами нашрдан чиқди.

* * *

Исмоил Махмуд Марғилонийининг “Бу дам фасли хидоятдир” деб номланган девони “Адабиёт” нашриётида чоп этилди. Девонда ғазаллар, маснавийлар, мухаммаслар, мусаддаслар, мусаббаълар, мусамманлар, мутассаъ, қасида, рубойй ва фардлар ўрин олган.

* * *

10 январь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Шарқ ўлдузи” ва “Звезда Востока” журналларининг 90 йиллик юбилейига бағишлиланган тантанали тадбир ўтказилди. Тадбирда забардаст шоир ва ёзувчилар, адабиётшунослар, адабиёт ихлосмандлари, ҳамда журналларнинг 7 ёшдан 70 ёшгacha бўлган мухлислари иштирок этдилар. Тадбир сўнггида фаол ижодкорларга ташаккурнома ва совгалар топширилди.

* * *

11 январь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, адиб, публицист Алиназар Эгамназаровнинг “Сиз билган дукчи эшон” номли янги китоби “Адабиёт” нашриётида чоп этилди. Асарнинг журнал варианти дастлаб, 1993 йилда “Шарқ ўлдузи” журналида эълон қилинган.

* * *

14 январь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида, таниқли шоир Зикрилла Нематнинг “Бобомдан мерос боғлар”, “Бухорони соғинмай бўлмас”, “Оlamни англа, болам” номли китобларининг тақдимоти ҳамда “Ватан химоячилари куни” муносабати билан ўтказилган “Посбониман муқаддас юртнинг” танлови ғолибларини тақдирлаш маросими бўлиб ўтди.

* * *

Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорига кўра оташин шоир, таржимон ва драматург Усмон Носир таваллудининг 110 йиллиги муносабати билан муаллифнинг “Танланган асарлар”ига янгидан тартиб берилди. “Адабиёт” нашриётида чоп этилган ушбу китобга шоирнинг достонлари, драма, адабий-танқидий мақолалари ва таржималари билан бирга илк бор Усмон Носир қаламига мансуб деб тахмин қилинаётган шеърлар ҳам киритилди.

* * *

19 январь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Эрон Ислом Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва Мухтор Элчиси Ҳамид Наййирободий билан учрашув бўлиб ўтди. Музокараларда икки давлат ўртасидаги адабий алоқаларни бундан-да ривожлантириш ва бу йўлдаги аниқ таклиф-режалар ўргага ташланди. Мумтоз ва энг ёрқин замонавий асарларни ўзбек-эрон тилларига таржима қилиш, чоп эттириш ҳамда адабий ҳамкорлик учрашувларни яна-да кенгайтириш масалаларида келишиб олинди.

* * *

Ўзбекистон халқ шоири Ойдин Ҳожиеванинг “Танланган асарлари” “Шарқ” нашриётида чоп этилди. Ушбу китобга шоиранинг шеър, достон, қасида, устозлар ёди, бадиалар жамланди.

* * *

20 январь. Ёзувчилар уюшмасида ТИКАНИНГ Ўзбекистондаги ваколатхонаси раҳбари Жемалеттин Туней билан учрашув бўлиб ўтди. Ўзаро музокараларда адабий ҳамкорликдаги жараёнлар муҳокама қилинди. Маълумки, машҳур турк шоири Меҳмедин Акиф Эрсой “Чаноқалъа достони” ва “Булбул” каби шеърларини 1911–1933 йилларда ягона китобга жамлаб, “Саҳафот” (“Саҳифа”) деб ном беради. Яқинда мазкур асарни публицист Миразиз Аъзам таржима қилди. Учрашувда меҳмонлар ушбу китобнинг Ўзбекистонда тақдимотини ўтказишни келишиб олдилар.

* * *

21 январь. Халқаро Туркий Маданият Ташкилоти – ТУРКСОЙ томонидан венгер шоири Шандор Петёфи таваллудининг 200 йиллиги муносабати билан туркий тилли давлатлар ижодкорлари ўртасида ташкил этилган “Шеърий таржима” халқаро танловида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Қорақалпоғистон халқ шоири Рустам Мусурмон ҳам иштирок этиб голиблар сафидан ўрин олди.

* * *

Самарқанд шаҳридаги Пушкин номидаги вилоят кутубхонасида “Шарқ юлдузи” журналининг 90 йиллиги муносабати билан маънавий-маърифий тадбир бўлиб ўтди.

* * *

27 январь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Фаоллар кенгашининг навбатдаги йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Уюшманинг 2022 йилдаги фаолияти ҳисоботи тингланди, 2023 йилги иш режаси ҳақида маълумот берилди, шунингдек, Уюшма фаолиятига доир бир қатор масалалар кўрилди.

Йиғилишда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Буюк шоир ва олим, машҳур давлат арбоби Захриддин Муҳаммад Бобур таваллудининг 540 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарорида белгиланган вазифалар ижросига оид ишлар ҳам муҳокама қилинди.

МУНДАРИЖА

БАРХАЁТ СИЙМОЛАР

Омон МАТЖОН. Кўнглум ичра дарду ғам аввалгиларға ўхшамас. .4

НАЗМ

Абдулла ШЕР. Бир сиким осмон.67

Хафиза ЭГАМБЕРДИЕВА. Сени яна кутяпман, бахор.97

Туроб НИЁЗ. Бу оқшом мунчалик сокиндири.103

Муҳаммад Сиддик РАҲМАТОВ.

Хилол – юрагимнинг тилинган жойи.116

Нилуфар УМАРОВА. Ложувард хаёллар ичра кўриндинг.120

НАСР

Шуҳрат МАТКАРИМ. Йилон. *Қисса*.11

Ҳалима АҲМАД. Олис дараҳтзорлар ортида. *Хотира-новелла*.75

МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ

Абдулҳамид ЧЎЛПОН. Фузулийнинг пичинглари.107

ТАДҚИҚОТ

Гўзалой МАТЕҚУБОВА.

“Пуанкарэ” — бир асарнинг икки талкини.114

МАКТУБЛАРДА БОРДЕК ҲАҚИҚАТ

Нуруллоҳ Муҳаммад РАУФХОН.

“Жинлар базми ёхуд катта ўйин”.124

Шерзод Комил ХАЛИЛ. “Азал ва абад йўли”.131

ТАҲЛИЛ

Абдулла УЛУГОВ. Қиссалар муқояса қилинса....133

ШАМОЛ ТЕГМАГАН ҲАНГОМА

Ашурали ЖЎРАЕВ. Эгизак гаплар.140

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Эъзоза БОЗОРОВА. Оппоқ гулга айлангим келар.167

BOLALAR DUNYOSI

Barnoxon RAJABOVA. Sichqonga dakki.170

Oybarchin QO'SHQOQOVA. Chug'ur-chug'ur qushlarjon.171

Umid QODIR. Nihoya.172

Farangiz ACHILDIYEVA. Uyqum qochib ketdi-ya173

Adiba MELIYEVA. Shirintomoq.173

Адабий ҳаёт.174

Шарқ ўлдузи

2023

1-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри
таҳририят ижодий жамоаси нуқтаи
назаридан фарқланиши мумкин.
Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
кайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек
адабиети” ихтисослиги бўйича
рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий
нашрларни етказиб бериш
билин шугулланувчи барча
ташкилотлар оркали амалга
оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:
100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоҳкӯча, Адиблар хиёбони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:
71231-23-67, 71231-23-68 903721438
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi@umail.uz
sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишига руҳсат этилди:
03.04.2023
Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$
Офсет босма усулида офсет қозозида
босилди. Босма табоги 11,0.
Шартли босма табоги 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоги 17,2.
Адади 5000 нусха.
Буюртма №4

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигига 05.02.2016 й.
0562-ракам билан рўйхатга олинган.
“SAMO NASHR” МЧЖ
матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:
Тошкент шаҳри,
Сирғали тумани, 21-йўл
Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Муҳаррир:
Дилғузा Маҳмудова
Мусаххих:
Моҳира Ҳусанова
Сахифаловчи-дизайнер:
Муҳаммадсадик Сайфуллаев
Copyright © “Шарқ ўлдузи”